MILE BUDAK

RASCVJETANA TREŠNJA

III

9P52

442

IZVANREDNO IZDANJE
SUVREMENE KNJIŽNICE »MATICE HRVATSKE«
KOLO IV.

MILE BUDAK

RASCVJETANA TREŠNJA

ROMAN IZ SUVREMENOG ŽIVOTA

KNJIGA TREĆA

TISAK „TIPOGRAFIJE" D. D. U ZAGREBU

Jurak R.

MILE BUDAK

RASCVJETANA TREŠNJA

ROMAN IZ SUVREMENOG ŽIVOTA

KNJIGA TREĆA

ZAGREB 1939

IZDANJE „MATICE HRVATSKE"

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

III. KNJIGA

XLIV.

Nije ni sam znao, zašto joj je rekao, da će na Medveščak, niti je tamo kanio ići, no kad je već rekao — udario je ispod crkve svetog Ivana. Nije ni pomišljao na to, kako želi, da ona vidi, da doista čini, što joj reče, jer mu nije bilo nimalo stalo do toga, što će o njemu misliti — već, eto, tako: rekao, rekao, pa i ide tamo.

Tako — ne zna ni sam, zbog čega osjeća potrebu, da se kreće na slobodnom zraku, razvalivši kaput na grudima, da ga polijevaju hladni mlazovi večernjega zraka. Snijeg je već okopnio, no još je uvijek dosta hladno i osjeća se pod nogama, da smrzava. Petru je godilo, kad je osjetio i na licu, da mu se inje hvata brka i obrva, pa je potitravao obrazima, da razvali tanku naslagu, koja se je hvatala preko cijeloga lica. Potok je ispunjavao duboko korito skoro do polovice i vrlo žurno tekao, udarajući o komade leda, koji su se držali na nekim mjestima postrance tako, da su pokrivali i po koji korak samog potoka.

Išao je dosta žurno pomislivši, kako je dobro, što je obukao svoj »novi« kaput, pa se tako ne mora ni uklanjati ni povlačiti po mraku, da se ne sudari s policijom. Čim mu je rekla Mara, da će je pratiti, bilo mu je jasno, da se mora bolje obući, a kad je već to učinio, red je, da se naužije i da se gospodski prošeta. Naravno: to njegovo »bolje« oblačenje i njegov »novi« kaput nijesu podnosili poređivanja s građanskim oblačenjem, ali je za njegov ukus i potrebe bilo upravo sve u savršenom redu i potpuno — gospodski, da se ne bi sramio izići ni pred samog bana, kad bi ga nesreća i na to nagnala.

U svojim je mladim momačkim danima bio pravi seoski kicoš kao i većina momaka, a isto tako je i u svijetu prvih

godina veoma pazio na odijelo, no s vremenom se oduči od svega, zaboravi na sve te osjetljivosti, zabaci svaki tračak taštine i uze gledati život bez povećala i bez uljepšavanja — kakav jest u svoj svojoj golotinji, ljepoti i rugobi. Bilo mu je posve svejedno, da li mu krpe vise niz koljeno sa bedra ili niz listove sa stražnjice — posve svejedno! On se je tome rugao i gledao samo toliko, da svojom golotinjom ne izazove na sebe čije srdžbe. A inače — ako koga smeta, što je takav, neka mu dade bolje, pa će se on vrlo rado obući bolje. Međutim, meko i milosrdno srce braće ljudi nije mnogo puta zapelo za golotinju Petra Blaževića, pa da je obuče, bilo i u svoje već odbačeno odijelo! Ne, ne! Upravo je nevjerojatno, koliko je ljudsko srce jako i odvažno: može u izobilju svojega dobra gledati svoga bližnjega i gola i bosa i gladna i žedna, a da se ni ne gane, a kad se i pokrene, to je samo, jer računa, da tamo gore — na drugom svijetu! — netko bilježi sva njihova »dobročinstva«, za koja će jednom dobiti ni manju ni veću plaću, nego vječno blaženstvo! Čudo je Božje, kako su ti račundžije ipak još i previše jaka i junačna srca! Vjeruju, da je blaženstvo — vječno blaženstvo! — na ponudi za dosta jeftinu cijenu, a oni ipak ne daju ni te malenkosti, nego se skupe na svom dobru kao mačka na toplu lugu i ne daju se ni najvećim mukama svojih bližih ni ganuti, a kamo li pomaknuti! Lakše će proći deva kroz iglene uši, nego li bogataš ući u kraljevstvo nebesko — jer kome naleti bogatstvo, ostavi ga sve, savršeno, potpuno sve ostalo — — — Inače ne bi mogao sačuvati bogatstva, jer se ni ne može sačuvati, čim mu pristupiš sa srcem i dušom — — — Naravno: razboriti ljudi, ljudi, koji su »sposobni za ovaj svijet i život«, to ne zovu srcem ni dušom, nego najobičnijom lakoumnošću i nepromišljenošću, koja ubrzo profućka i upropasti i najveće bogatstvo — — —

Petar se je na sve to naučio toliko, da je prolazio pokraj svega kao pokraj razbijene i odbačene stare lule. Nijedan ga događaj nije mogao krenuti iz njegova savršenog mira baš kao što ga nije zanimalo ni bogatstvo, ni sreća bilo kojega brata čovjeka. Prolazio je svojim tromim korakom, svojom određenom kolotečinom u svojim krpama kao paša

u zlatu i kadifi na bijesnu vrancu — koliko se tiče ponosa i bojazni, što će drugi o njemu misliti!

I tako je to išlo dvadeset, trideset, pa i četrdeset godina, istim korakom, istom brzinom, bez poremećenja i smetnje. Dobivao je vazda više nego li je trebao za pokrivanje svih svojih potreba, pa je čak i uštedio prilično svoticu, a da — sam nije znao, čemu će mu. Tako: nije sve potrošio, baciti nije htio, pa je ostalo. Mogao je ili kupiti štogod za sebe ili nekom pokloniti, no ne učini ni jedno ni drugo. Uvijek dobio kakove prnje za oblačenje od kakove sirotinje, malko manje nego li je i sam, a više ni bolje nije ni želio, pa s toga nije ni pomišljao, da bi kupovao odjeću ili obuću, a da kupi što drugo, nije uopće nikad pomislio ni u snu. Da pokloni novac kome, kome bi bio potreban?! Mogao bi, prema ljubavi, koja ga je s njime vezala, no nije se nikada namjerio na sirotinju baš u onom času, u kome bi je njegovi groševi bili spasili ili joj hitno i nužno olakšali sudbinu, a osim toga — on ocjenjuje ljudske potrebe svojim metrom, koji je dobrano različit od mjere običnog građanina, koji spava sa svojom punašnom ženicom u toploj sobi na mekoj posteljini, pošto je dobro i masno večerao, popio koju čašu vina i crnu kavu, a zatim popušio cigaru ili nekoliko cigareta i odigrao nekolike partije »Crnoga Petra« za bolju probavu!

Ta je Petrova mjera drukčija nego li je mjera i običnoga, vrijednog radnika, koji računa, kako će s vremenom postati nadglednik koje skupine svojih drugova, dobiti veću plaću, slati djecu u škole i s vremenom skuckati toliko, da može složiti svoj krov nad glavom.

Drukčije je Petar gledao na život, gegao cestom i nemarno pljuckao, pružajući ruku, gdje je bilo prilike, da će što dobiti, prolazeći nemarno i nehajno kao gluhonijemi slijepac, gdje je bio siguran, da se ne će pomoći. Usprkos tome ipak je skuckao malu svoticu i nosio je oko vrata kao zapis. Ne bi se smjelo ustvrditi, da je računao, da će mu to dobro doći za slučaj bolesti. Ne! Na to on nije nikada pomišljao, jer se bolesti nije bojao kao ni vuk, a nije nikad ni bolovao, pa nije bio ni uplašen pro-

životnjim mukama i neprilikama. Nije na to pomišljao, pa je uštedevinu samo — nosio. Čim mu se je pružila prilika po srcu, da je može valjano upotrijebiti, nije ni časa razmišljao, bi li, ne bi li, već je samo nastojao, da ga ne bi prerano otkrili i spriječili u njegovu naumu. To mu je bila jedina briga! I poslije tih troškova još mu ostade nešto — toliko, da se ne može reći, da je bez novčića, a — možda još i više. I kaput je kupio — — —

Dan iza one nesreće s Draganom i Dujmovićem, kad je već bio s bakicom i Zlatom, kad su se zbližili i osjetili kao svoji, opazi, da je veoma nezgodno, da je u onim krpetinama, kad mora slučajno bilo gdje biti s njima kojom. S toga bez ikakova razmišljanja otide k nekom staretinaru, kojega je poznavao po viđenju, i izabere kaput. Dugo su se cjenkali, dok su se složili, no kad ga je Petar već jednom bio obukao na sebe, nije ga kanio svlačiti. Sve se je ogledavao odozgor prema dolje, pa odozdol gore, i osjetio, kako se sam sebi sviđa.

— Sad ste kao kakav fiškal! — hvalio je staretinar, nastojeći, da ga namami na što višu cijenu.

— Da: u tuđem kaputu! — potvrdi Petar.

— Vidjet ćete, kako će vas gledati, kad u njemu prošetate po gradu! Letjet će kao na čudo!

— Hoće, ako ga tko prepozna na meni! — odgovori Petar posve mirno. — Al da znate, da ja ne ću zatajiti, gdje sam ga kupio!

— A što vi mislite, da je možda ukraden?! — ljutne se staretinar i mrko ga pogleda.

— I vi se od prve dosjetiste, na što ja pomišljam! A kako i ne bi, kad i sami tako mislite — — —

— Ništa se vi ne bojte! — reče staretinar mirnije. — Vrag zna, otkud ga je onaj donio k meni.

— E, da i to znam, odmah bi poskočio u cijeni, jer onda ne bih u njemu tamo išao!

— Pa, znate — poče onaj, otežući: — bit će pametno, da u njemu ne idete u Slavoniju. Tako: mogao bi biti iz Broda ili Đakova. Nijesam ni ja siguran, al tako nagađam — —

— Eto: znao sam ja!

— Nijeste ga prepoznali?! — iznenadi se staretinar.

— Ne, ne. Nijesam znao, otkuda je, nego samo kojim je putem došetao u vaš dućan!

— A, znate, kako je: dođe sirotinja, pa čovjek nema srca, da ga odbije, i tako se vazda izlažem opasnostima zbog svojega poštenja i milosrđa.

— A nu! — odgovori Petar. — Neki to zovu krađom, a drugi milosrđem. Izlazi na isto. Eto, meni je svejedno, kako je došao do vas i vi do njega. Nego, ja ne tražim, da budete i prema meni milosrdni, samo me nemojte kušati previše oguliti!

— Prefriganac ste vi! Vidim ja — odgovori onaj, i lukavo mu se nasmiješi. — Kakav ste, mogli biste vi za koji dan doći k meni, da vi mene ogulite, al da znate, da ja ne mogu mnogo plaćati. Plaćam pošteno u gotovu, ne pitam, otkuda je roba, ali s toga ne mogu mnogo plaćati.

— A to vi mislite, da bih se i ja dao na ovo? — reče Petar i pokaže rukom znak krađe.

— Kako se i vi odmah dosjetiste, na što sam pomislio! Vidi se, vidi, da ste pravi majstor! Nego, ne razumijem, zašto vam je potrebno, da kupujete kaput, kad ih je na ponudi na svakom koraku?!

— E — odvrati Petar i duboko uzdahne — nije mudro nosati ni pod pazuhom, a kamo li na ramenima ono, što ti gdje zapne za ruke — — —

Poslije tih razjašnjenja — cijena je bila odmah niža, te se brzo složiše.

Tako je Petar nabavio svoj »novi« kaput i s velikim ga veseljem i zadovoljstvom oblačio. Svijesno je opazio to svoje veselje i sjetio se svojih davnih, davnih mlađih dana, kad mu je još bilo stalo do onoga, što su drugi mislili o njemu. Davno je to bilo, al je bilo i sada se, eto, opet pojavljuje — — —

Zadovoljan je, kad je u svome novom društvu, a osobito ga razgaljuje razgovor sa starom mamicom. Eto, nekako mu se čini, kao da su njih dvoje davni dobri

znanci i prijatelji, pa se nađoše poslije tolikog vremena i nastoje, da naknade sve, što su godinama propustili...

— Znate, bakice — — — Znate, mamice — — —

— Da, striče Petre — — —

I tako njih dvoje razgovaraju, sjedeći jedno kraj drugog kao dva dobra i odana druga. I sa Zlatom on razgovara posve prijateljski, ali ipak ne onako srdačno, nesmetano i nesmeteno, priprosto i lako kao s bakicom. U njoj gleda vazda pred sobom gospođu, koja je nešto više od njega i po svom odgoju i po svome mišljenju, pa on mora uvijek prema njoj dizati glavu i uzdizati se na prstima, kad s njom govori. Tako mu se čini, i to je ono, što ga smeta, i ako se ona prema njemu drži savršeno jednostavno i priprosto, kao da je odrasla u njegovu selu. Ipak — — jest nešto među njima, čega nema između njega i bakice. Bakica je — bakica, pa kad joj kaže »mamice« ili »bakice«, njemu se čini to naravno i jednostavno, kao da zagrize u komadić kruha.

— Znate, bakice, kad sam ja bio derančić — — —

— E, da, moj striče Petre! I u moje mlade dane — —

I tako onda lako prelaze i preko današnjih užasa i nevolja, kad ih zaslade sjećanjima iz svojih divnih mladih dana sa sela — — —

Usporio je korake i počeo, posve nesvijesno, brojati, koliko ih je između pojedinih kestenova. Nije pazio, pa se je svaki čas bunio, te mu jednom dođe, da se povrati do kestena, pokraj kojega je bio prošao, pa da počne brojati iznova, no kod te se misli uhvati i skoro se nasmije, kako je zapao u djetinjarije, malko strese glavom, obazre se nekoliko puta, kao da gleda, nije li tko pametan promatrao, kako se on, sijede glave, bavi djetinjim igrarijama, pa opet požuri korake.

— A kamo ja to letim?! — upita se nenadano, opazivši, da je već dospio na Nadbiskupski trg. Nije znao, kamo će, niti je imao određena cilja, ali je ipak nastavio hod i udario niz Palmotićevu ulicu. Išao je žurno, odlučno, držeći se još posve uspravno kao najkrepči momak i osjećajući netaknutu snagu u svakom dijelu tijela, kao

da nije proživio nikakove neprilike ni poteškoće ni nepogode, koje bi redovno bile morale prignuti i najčvršću šiju i ostaviti iza sebe neizbrisive tragove. Na njemu se to nije opažalo, kao da je cijeli svoj život proveo po najstrožim zdravstvenim propisima. Gledajući njega — a nije ni rijetkost niti iznimka! — čovjek dolazi na pomisao, da s tim zdravstvenim propisima nešto nije u redu: il su netočni il su uopće suvišni ili — vrijede i potrebni samo za one, kojima sama priroda nije dala snage i sposobnosti za život?! Nešto nije u redu, nešto je nejasno — — —

— Kud sam ja to poletio?! — pomisli i uspori korake, čuvši, da sat na stolnoj crkvi odbi osam i pol. Odluči povratiti se, pa se bez duga razmišljanja okrene i udari istim putem natrag.

Po glavi mu se motala misao o Wetteru. Koješta mu tu nije jasno — — — Što on hoće, zašto mu se Zlata grozi, što bi trebalo načiniti — — — I tako — — — Možda bi i sam Petar mogao štogod urediti?! A bi on, ako je baš potrebno! Ne bi želio krupno i ne daj, Bože, al opet — ne može pustiti Zlatu, da onakav s njome omahuje — — —

Već izdalje opazi, da se je tik uz kapelicu na Nadbiskupskom trgu sćućurilo dijete ili omalešna žena, i ču, da nešto govori ili glasno jeca. Još više uspori korake, da žurno ne promakne kraj njega, e da bi tako mogao dulje slušati i možda razabrati, što govori, ako govori.

— Jeca i stenje — reče, kad je bliže prišao. Reče skoro glasno i odluči, da stane i upita, što mu je. Bog zna: možda mu može pomoći. — Nemoj tako, moj brate! — reče, prilazeći.

Ono se crno klupko trže i podiže glavu, no ne reče ništa, nego još jače zajeca i proplaka skoro u sav glas.

— A što ti je, po Bogu brate moj?! — opet će Petar, stane, nagne se i naglo ga objeručke primi: — A kukavče moj, jesi li ti to?! — reče veoma uzbuđenim glasom. — Što ti je, što si se tu stiskao i rasplakao?! Ustani, pa idemo, janje moje! Što ti je? Je l' te tko izbio?!

— Striče Petre, striče Petre! — ponavljao je Željko istrgano i nije mogao reći više ništa od suza i jecaja, već

se uhvatio oko starca, kao da se pred nekim skriva u njegove skute. Petar ga uhvati za ramena i pridigne, pitajući:

— Ma, tko te je?! Reci svome stricu! Tko te je?!

— I majstor i majstorica i svi — prostenjao je Željko, ne prestajući s jecajima, koji su udarali tako, da su ga cijega potresali.

— I svi su te?!

— Svi!

— A zašto su te, Bog ih prokleo?!

— Samo tako!

— A čime su te?!

— Svačim!

— Nešto si morao skriviti?!

— Ispao mi je tanjur iz ruke, kad sam ga prao — odgovori mali nešto mirnije i sigurnije.

— I razbio se?!

— Nije! — odvrati on odlučno i osovi se. — Samo mi je ispao, al sam ga još uhvatio i nije pao na pod.

— Pa, zašto su te onda tukli?!

— Gazdarica me udarila, što ne pazim, pa da ću joj polupati sve posuđe, a onda počeli i drugi — reče on i teško odahne, kao da jedva hvata zrak, čas zašuti, obriše suze i opet duboko odahne.

— Hajdemo sada kući, da tu ne stojimo, pa ćemo razgovarati, idući — reče mu Petar i uzme ga za ruku. — A zašto te je majstor?!

— On kaže, da njemu ruke poigravaju, pa da moraju nekud padati! Kad vidi, da me tko bilo udari, onda odmah udara i on.

— I udara jako?!

— Jako! — potvrdi Željko. — I ne gleda, čim udari. Što mu naleti — — — Kalfa nije taki. On udara samo remenom — — Jedan kalfa. Njih su tri.

— I svi te tuku?!

— Samo jedan ne, jer nije zadovoljan s gazdom, pa će sigurno otići. Gospodin Mirko. On me ne tuče, nego me još brani, kad nema gazde, a druge me kalfe i šegrti tuku.

— I šegrti te tuku?! — iznenadi se Petar.

— Pa, to se zna! I oni! — odgovori Željko, kao da se

je iznenadio, što ne zna, tako naravnu i jasnu stvar, pa još doda i tumačenje: — I oni su stariji od mene.

— A kolko je njih?!

— Njih su dva.

— I dva kalfe i majstor i majstorica. To je ih je šestero, a ti kukavac sam — računao je Petar.

— I frajla! — dometne Željko.

— A tko ti je to?!

— To je majstorova kćer.

— I ona te tuče?!

— Pa, ona je više u kući nego i kalfe i šegrti, pa kad mogu oni, zašto ne bi i ona?! — čudio se Željko.

— To ih je onda sedmero! A nema li majstor, nesrećom, još djece osim te frajle?!

— Ima! — odgovori Željko već posve mirno.

— Ajme meni! — zavapi Petar i zastade. — A kol'ko ih je još?

— Ne znam točno, jer su mu kćeri poudate i sinovi nijesu u Zagrebu.

— Hajde: hvala Bogu, da je barem tako! — odahne Petar.

— Tu je samo frajla, a drugi su svi izvan kuće. Tu su mu udate dvije kćeri, al ima i još kćeri. Vidio sam ih na slici, al ne znam točno, kolko ih je — pripovijedao je mali već posve lijepo i mirno.

— Jesu li ti dali što večerati?!

— Nije mi se dalo jesti.

— E, da: prisjelo ti je! Znam, znam, moj sinko, jadna te majka rodila, da ti nije bilo do jela. A zašto si bio sjeo tu na trgu?!

— Pa tako — — — Tu kod kapelice — pentao je on nesigurno i neodlučno.

— E, da — — Čovjeku je onda lakše — — — A baš su te jako tukli, il se tebi samo tako bilo ražalilo, pa si se rasplakao?!

— Jako su me, a tu sam se još više rasplakao nego li je bilo i potrebno — odgovarao je mali posve mirno i pametno. — Nešto me bilo stislo, pa sigurno ne bih bio

mogao doći kući, da se vi nijeste namjerili na me. Bilo me je nešto smotalo, pa sam s toga i sjeo.

Petar se je zamislio i šutke išao, držeći neprekidno maloga za ruku. Osjećao je, kako podrhtava, a svaki čas je duboko uzdisao.

— A tuku li svi majstori svoje naučnike? — upita starac nenadano.

— Ja ne znam. Meni se čini, da ne svi — odgovori Željko i poče u glavi obilaziti svoje prijatelje i znance naučnike, da se bolje sjeti, kako je kojemu. — Ja poznam mnogo šegrta, i sve tuku.

— Kako onda veliš, da neki majstori ne tuku?!

— Neki ne tuku. Dečki pripovijedaju, da je netko i nad majstorima, pa se boje.

— A zašto se tvoj ne boji?!

— Kad se za mene nitko ne brine. Mene su dali od kuće k njemu, pa se on onda ne boji.

— On se onda mora nekoga bojati?! — upita Petar. — Tako ti je to! A da, nego se bojati! — govorio je, ne obziruć se na maloga, jer nije ni pomišljao, da govori njemu. — Mora se on, mora nekoga bojati, pa ćeš i ti dušom odahnuti! Ja ću otići k njemu, da malko podivanimo.

— A što ćete vi kod njega? — iznenadi se Željko.

— Da ga upitam za tebe. Ne boj se ti!

— Majstori se boje samo, da im ne će dati da drže šegrta, ako ih budu tukli — tumačio je mali. — Samo se toga oni boje i ništa drugog.

— Bojali bi se oni, bojali, sinko, i još štošta drugog — odgovori Petar nehajno. — Moraju se oni bojati kao vukovi ili medvjedi — —

— Kako: kao vukovi ili medvjedi?!

— Tako: bojati se! Moraju se bojati nekoga drugog, kad se ne boje Boga. A Boga se ni ne treba bojati, kad mu se moliš — — A oni se sigurno mnogo mole i idu u crkvu.

— Mole se, mole i idu mnogo u crkvu! — potvrdi Željko.

— Vidiš, kako ja znam!

— To ste pogodili! Pobožni su.

— Nijesam, sinko, pogodio, nego znam, uprav znam — govorio je Petar. — Pobožni, pobožni i mole se Svemogućem i tako — — — A ne paze, veliš, čim udaraju?!

— Gazdarica i frajla dijele ćuške, a gazda udari čim bilo.

— A što bi oni rekli, kad bi ti kojem vratio?!

— Što bih ja vratio?! — iznenadi se Željko.

— Udarac udarcem! — odgovori Petar suho i jednostavno.

— Molim vas, striče Petre! — reče mali i zagleda se u njega, a na lice mu naleti lagan smiješak. — Tko je to upamtio, da bi šegrt koga udario?!

— A veliš, da te i šegrti tuku?!

— E, tako da! Al tko je čuo, da bi se šegrt branio od gazde ili od kalfa?!

— I od gazdarice i frajle i šegrta — nastavio je Petar posve mirno.

— Da, da: i od njih — potvrdi Željko. — Toga još nije bilo.

Petar je krzmao, jer se nije mogao sigurno odlučiti, da li bi nastavio o tome ili ne. Najzad, sam će pokušati, da govori s tim bogobojaznim ljudima, pa će sigurno odmah biti bolje?! Ta mu je misao naletjela sama u glavu, pa je prihvati s laganim smiješkom, koji nije izbio ni na oči ni na usne — — S tim dobrim svijetom će on porazgovoriti— — Čudna je ta njihova pobožnost — mislio je on, no nije se mogao upuštati u razvijanje tih misli, jer nije znao, ni kako bi ni kuda bi. Samo je jedno sigurno osjećao: ti ljudi ne poznaju Svemogućega! Oni vjeruju, da Ga mogu i podmititi i zavarati i prevariti — — —

— Podivanit ću ja s tvojim majstorom — reče iza duže šutnje.

— Govorite s majkom, pa kako ona reče!

— Ne boj se ti ništa. Ja ću to lijepo i pametno.

Željko se je uistinu bojao, da će stric Petar samo pokvariti, jer će se gazda razbjesniti, kad čuje, da se je on tužio kod kuće, da ga biju, i to će biti povod za nova zlostavljanja i progone. Razmišljao je, kako bi smetnuo

strica s te namisli. Bolje je, da miruje, a on će već izdržati, kako su izdržali i svi postolari od postanka toga zanata, pa do dana današnjega. Čini se, da svi moraju proći tu odvratnu i tešku putanju, da tako zasluže čast, da budu svoji gospodari i majstori! Posve je prirodno, što onda svi misle, da drugačije ne može ni postojati učenje toga zanata: samo s ćuškama i udarcima! I on će tako. Izdržat će i preživjeti, a onda će sve povratiti s kamatama nekom, kojega sreća nanese, da bude kod njega htio naučiti tu vještinu.

— Tuku li tako i u drugim zanatima? — upita Petar iza veoma duge šutnje.

— Tuku, striče Petre! — potvrdi Željko. — Čini mi se, da tuku nešto manje, ali tuku svejedno. U trgovinama ne tuku toliko. Tamo je dobro.

— A, kako bi bilo, da promijeniš, pa da i ti ideš u trgovinu?!

— Nema mjesta. Ne može se dobiti — odgovarao je on kao starac.

— Možda bi se i moglo, kad bi se tražilo.

— Tatica je tražio svuda, al nije mogao nigdje ništa naći. Jedva se i na ovo namjerio i još je morao mnogo moliti, da me majstor primi.

— E, puste nesreće, da te nije htio primiti!

— Ne rugajte se vi, striče Petre! — odvrati Željko posve ozbiljno. — I bi bila nesreća, kad se drugo ništa ne može dobiti. Što ću raditi kod kuće?!

— Jest to, jest. Ja se samo šalim — odgovori Petar, da ga umiri, no nije mu šala bila ni nakraj pameti. — Bolje je i to nego ništa.

— Bolje, bolje. Tako je i tatica rekao.

— A jesi li ti baš htio da učiš taj zanat?!

— Ne. Ja sam htio u trgovinu, al kad tatica nije mogao nigdje naći mjesta, onda me je metnuo ondje, gdje je našao.

— On nije znao, da će te toliko tući?!

— Ja ne znam. Možda je i znao, jer tuku svuda — odgovarao je mali posve ravnodušno i mirno. — To je tako — — Tuku svi — — —

— A nu! Ja bih se ipak ritnuo — reče Petar kao za sebe.

— Kako bi se ritnuo?

— Ništa, ništa! Samo ja tako divanim ka' stara mazga — — S toga i velim, da bih se ritnuo. I ne slušaj ti, sinko, svake, koju stric Petar izvali. Meni tako naleti, pa opalim kao za okladu, a ni ne mislim, kud će mi koja udariti. Ne slušaj ti mene, nego — eto: kad se mora, trpi, dok možeš, a kad ne budeš više mogao, onda ćeš i sam vidjeti, što ćeš i kako ćeš.

Željko je pozorno pratio svaku njegovu riječ i teško otpuhavao, izbacujući iz grudi zaostale jecaje. Smišljao je, što bi mu odgovorio, no nije se mogao odlučiti, jer nije pravo razumio, što mu je sve rekao, osim, da mora trpjeti, dok može, pa reče:

— Mogu ja, mogu! Samo mi je teško, dok se ne isplačem, a poslije toga kao da nije ništa ni bilo.

— Boli li te još gdje, gdje su te udarali?!

— Malko tu pod rebrima, jer me je majstor tu udario čekićem.

— Čekićem je on tebe tu udario?! — iznenadi se Petar.

— Da. Bacio ga je za mnom, pa me je tu dohvatio.

— Čekić bacio za tobom?!

— Da! — potvrdi Željko mirno i jednostavno. — On nikad ne pazi, čime će, već udara onim, što mu je u ruci.

— A da te tako pogodi u glavu?!

— Pazim ja, pa izmaknem!

— A da ti prebije koje rebro?!

— A — — ja izmaknem. Još mi nije nijednog prebio.

— Znaš, sinko — reče Petar veoma odlučno, polagano i važno: — rekao sam ti, da trpiš, kad se mora trpjeti, al da sam ja na tvome mjestu i da se za mnom baci čekićem, ne bi, vjeruj mi, nego jednom.

— Ti bi utekao?! — reče Željko i nasmije se skoro glasno i u isti čas opazi, da mu je počeo govoriti »ti«, pa se požuri, da ispravi: — Vi se to samo šalite, striče Petre!

— Ne šalim se ne, al ne bih ja, sinko, uticao, dok mu

ne bih onim istim čekićem razmrskao glave kao zmiji! Eto, tako bih ja njemu!

Željka je iznenadila i ta tvrdnja i način, na koji ju je izrekao, pa u prvi čas nije ništa odgovorio, već je samo kradom omjerio strica od glave do pete i učini mu se nekako veći i uspravniji nego li je inače, pa se začudi toj promjeni. Sada je razumio, zašto mu je i glas bio nekako krupniji i tvrđi, nego li mu je inače — sav se je protegao, razrastao i raširio, pa glas nije zaostao. Mali nije razumio te promjene i čudio se. I kako je samo rekao, da bi majstoru razmrskao glavu kao zmiji, kao da se majstorske glave tako lako razbijaju?!

— Pa, kako biste mogli na majstora?! — reče Željko iza duže šutnje i neodlučnim, nesigurnim glasom. — Tko bi majstora tukao?! Toga još nije bilo.

Petar mu ne odgovori. Polagano se je opet rušio u sebe i vraćao na svoju staru mjeru, usporio i korake, spustio glavu, maloga još čvršće primio za ruku, pa počeo otpuhavati.

— Što vam je, striče Petre?!

— Ništa, ništa, sinko. Samo ja tako.

— Nešto otpuhujete, pa ja pomislio, da se tučete s majstorom! — reče mali i nasmije se.

— E, ti si mi pravi momčić! — odgovori Petar, zastane i zagleda se u njega. — Vidim ja, da ti pametno misliš: svak mora proći svoj put, koji mu je ostavljen, pa mu se je badava ritati. I mazga se rita, kad je prvi put upregnu, al joj ništa ne pomaže, osim što je još i izmlate. Tako je, moj sinko, i s nama. A ja samo tako otpuhujem, a nije, što bih se tukao s tvojim majstorom, Bog ga poživio.

— Znate, svi vele, da je on veoma čestit i ugledan čovjek!

— E, da! I ugledan i pobožan! — potvrdi Petar. — Znaju se oni svi među sobom, pa se i paze.

— Tko to »oni«?!

— Tako — kako bih ti rekao?! Eto: prijatelji i znanci tvoga majstora i sva ta velika gospoda. Svi su oni taki: ugledni i čestiti — —

— Ima i veće gospode od moga majstora.

— Ima, ima, al i on je velik gospodin.

— To jest! Među građanima ga veoma cijene i svuda ga zovu, pa je u različnim društvima i ide na sjednice.

— Kad bi ga tamo tko htio naučiti, da ne tuče djece!

— Kako bi to?! — usklikne Željko i veselo i iznenađeno. — To bi bilo lijepo. Onda bi se živjelo! Al kako bi ga naučili?!

— Da njemu tko dobrano ispravi leđa! Tako bi ga odučili.

— Ne daj, Bože, moj striče Petre, da se to dogodi! Onda bih ja posve stradao! — odgovori Željko posve ozbiljno. — Kad majstor samo opsuje kojega kalfu ili udari kojeg drugog šegrta, onda ja platim, čim se majstor makne. Navali na mene kao lud onaj, kojega je gazda opsovao ili tukao. To se odmah prenosi na mlađe. I to svi znadu i tako vele. Vele, da je to tako Bog ostavio.

— E, slava Mu i hvala, za što On sve ne odgovara! — reče Petar i zakima glavom.

— Ja znam, da to nije od Boga, al je tako, i toga se svi drže — tumačio je Željko stručno i ozbiljno.

— Sigurno ćeš se toga držati i ti, kad bude koji mlađi od tebe u poslu?!

— Pa?! — reče on, smiješeći se. — Ja ne znam. Sigurno će tako biti. Ne ću ni ja biti iznimka.

Kad su stigli u dvorište, pođe Petar u svoju sušu, no Željko ga primi za ruku i pozove, da ide s njim u sobu.

— Uprav bih išao spavati. Dremovan sam — odgovori Petar, samo da nađe nekakovu ispriku, a uistini je držao, da je nezgodno, da ulazi u to kasno doba noći.

— Bit će žao i mamici i bakici, ako ne dođete.

— Bio sam ja već s njima cijelu večer. Možda već i spavaju.

Obojica su govorili prigušenim glasom, no bakica je ipak čula i otvorila vrata.

— Nemojte reći, da su me tukli! — šane Željko, a zatim reče glasno: — Mi smo mi, bakice: stric Petar i ja.

— Već sam bila u strahu za tebe. Gdje si tako dugo?!

— pitala je ona, vraćajući se u sobu. — Hodite, hodite, striče Petre, i vi unutra.

— Ja sam uprav mislio, da ne bih smetao — odgovori on.

— Ne ćete smetati, jer vas čekamo, da dođete i da posjedimo — odvrati mu ona.

— Hodite, hodite, striče! — zovne ga i Zlata posve krepkim glasom, te se ne bi bilo moglo po njemu zaključivati, da je bolesna.

— E, kad me i vi zovete, onda me eto! — odgovori on veselo. — Ja sam se baš radi vas i skanjivao bi — ne bi, jer sam mislio, da ste možda zadrijemali, pa da vas ne smetam.

— Već sam i pospavala, otkad ste vi izišli van, no sada sam opet posve budna i odmorna, pa mi je drago, da tu posjedite. Kasnije ću zaspati i onda ću cijelu noć dobro spavati.

— E da bi Bog dao! — šane bakica.

— Može On, pa onda i hoće! A i jer ne bi dao, kad može?! — govorio je Petar. — Ja ispratio frajlu, pa se dao u bazanje i sreo Željka, pa onda nas dva kao dva starca, sve polako, pripovijedajući i ljudikajući, onako — s noge na nogu. S toga je on i zakasnio.

— Već smo bile u brizi, što je s njim — govorila je Zlata i smiješila se, gledajući Petra.

— A vi uprav dobro?! — reče joj on.

— Posve dobro, hvala Bogu. Još malo i moći ću, ako ćete, i u kolo — odgovori ona. — Čini mi se, da mi je bolje od onog časa, koga sam vidjela, kako vi uredujete s Wetterom!

— A! — odmahne Petar rukom. — Nego, kad baš gada spomenuste: ja uprav ni ne znam — — Al, ako bi trebalo, ja bih njega i potražio, da čujemo, što on to trokelja i misli. Eto, kakogod vi rečete.

— Ne, ne, striče Petre. Ne treba ništa. Ja ću to sve sama — odgovori ona i zadovoljno se nasmiješi, jer joj je godilo njegovo držanje.

XLV.

Mara ima posve svoje i samostalne poglede na život, pa je tako gledala svojim očima i događaje oko Zlate i Dragana. Nije odobravala, kada je čula, da je sestra odlučila pograbiti se u koštac s Wetterom i Ljubicom, ispitujući i iznoseći Wetterove skokove i poslove, no kad se je jednom s time pomirila, pa i sama pomogla, koliko je najviše mogla, zagrijala se za taj posao, kao što je u njezinoj naravi, da sve goni temeljito i do kraja, te se sada opet nije mogla pomiriti sa Zlatinom odlukom, da se glavna navala odgodi. Čemu sada odgađati i dopustiti, da iza prvog navještenja zaborave na to pitanje i oni, koji su pažljivi i koje zanima, a kamo li ne oni, koji se zbog toga ne će ni pomaknuti na stolici?! Kad se jednom nešto načme, treba ga goniti do kraja!

To je bilo njezino mišljenje i uvjerenje, ali ipak nije ni jednom mišlju pomislila, da ne bi izvršila, što ju je sestra umolila, da učini. Nije joj jasno, što je odlučila, jer joj nije obrazložila, no svakako će telefonirati Grudaniću. Sada je u uredništvu, pa samo mora imati sreću, da uhvati slobodan koji telefonski broj, da dugo ne čeka.

Kad je izišla iz tramwaya, htjede se svratiti u Gradski podrum, da otuda pokuša telefonirati, no odustade od te namisli, jer joj je došlo naum, da bi mogao tkogod prisluškivati i — tko bi znao, kojim i kakvim slučajem! — ipak uspjeti, da odgonetne i komu je i što je telefonirala. S toga udari niz Jurišićevu ulicu na poštu. U telefonskoj je razgovornici našla desetak ljudi, koji su čekali na vanjske razgovore. Mara ih sve pogleda letimičnim pogledom i vidje, da ne pozna ni jednoga, a na licima se nije moglo primijetiti, da bi njih koji nju poznavao, pa mirno plati pristojbu i pođe u ćeliju za razgovor. Zatražila je najprije broj telefona, koji je na Grudanićevu stolu, odlučivši, da onda redom prijeđe na druge, ako joj se na taj ne javi. Tražila je samo, jer je to bilo naravno i najbliže zdravome razumu, ali nije očekivala, da će ga zateći slobodna. Poslije će nazvati drugi broj i čekati, dok joj se Grudanić ne bude mogao javiti.

— Divno! — usklikne, opazivši, da je slobodan. — Spremno! — poviče, i ne čekajući, da joj se s druge strane tkogod javi. — Spremno! Spremno!

Ponovila je nekoliko puta, dok se Grudanić ne javi, no tada ne dospje ni da mu rekne, tko je, a kamo li, što želi, kada spoj bje prekinut s najavom vanjskog razgovora. Mara bijesno objesi slušalicu i stade u ćeliji kao divlja zvijer u krletci, razmišljajući, što bi sada?! Najpametnije je, da počeka, pa da ga za par časaka ponovno zove, jer je u naravi same stvari, da vanjski razgovor ne može dugo trajati. Istina, radi se o novinarskom telefonu i razgovoru, pa može i potrajati!

— Burzijanci su časom gotovi, trgovci malko sporije, odvjetnici još sporije, a novinari i ne znaju svršiti! — pomisli Mara i iziđe iz ćelije, da se izjada namješteniku, koji je ubrao novac za razgovor, kojega — ne može održati.

— To se češće događa! — tješio ju je on. — Moramo ponovno zvati, pa ćemo, možda, biti bolje sreće.

Pokušaše već poslije tri časa, no još je razgovarao, a kad ga nazvaše poslije šest časaka, reče neki ženski glas, da je gospodin Grudanić baš toga časa izišao iz uredništva.

— Još sigurno nije ni na ulici! — reče ona, da utješi Maru, kako je za malo promašila!

— Hvala, al meni je svejedno, da li je daleko par metara ili par kilometara, ako ga ne možete pozvati k telefonu — odgovori ona.

— To, nažalost, ne mogu.

Nije se mogla odlučiti, što bi sada. Svakako, mora prije svega pokušati, da potraži Stefanovića. Nekada je ona znala njegove navike, pa joj ga nikada nije bilo teško naći, no sada je to sve već daleka prošlost i ona nema ni pojma, gdje bi on u to doba noći mogao biti.

Što je dulje mislila, to je više bila uvjerena, da ga uopće i ne može tražiti, jer nije znala, kuda bi se okrenula. Nije imala baš nikakova uporišta, nego da bi išla u njegov stan, a to nije htjela. Da je bio dan, možda bi se bila i na to odlučila, da udovolji sestrinoj želji, no po noći se nije nikako htjela odlučiti i na taj korak, koji bi on tumačio samo na jedan jedini način!

Nema drugog izlaza nego da to pusti do sutra, pa će mu poslati pisamce i pozvati ga k sebi u stan ili gdje drugdje, da mu rekne Zlatinu poruku.

Izišla je iz poštanske zgrade i okrenula bez razmišljanja nalijevo, pa u Draškovićevu ulicu. Tuda se ide i k njezinu stanu, no ona nije kanila kući, jer mora još obaviti neke poslove. Prije svega se je morala svratiti k svojoj krojačici u Martićevoj ulici.

Žurno je išla, a misli su joj se neprestano vrzle oko Stefanovića, Grudanića i Wettera.

Kad su njih dvojica izišli iz Zlatine potleušice, Wetter je otfrkivao iz nosnica kao uznemireni ždrijebac, a oči su mu sijevale bijesom i pesnice se same stiskale i opet otvarale, kao da je spreman svakog časa na nekoga navaliti.

Stefanović to nije ni primjećivao, jer je sav još bio zanesen Zlatinom pojavom, kakovu ju je on vidio, pošto je otkrio njezinu službinsku knjižicu. Jednostavno nije mogao pojmiti, koja ju je snaga, kakova ju je neobična sila mogla voditi tim putem i držati je na njemu, pa bilo samo i kroz najkraće vrijeme. Nijesmo, doduše, podijeljeni u nepremostive kaste, no ipak smo svojim odgojem podijeljeni u toliko različnih slojeva i čopora, koji se međusobno i razilaze i odbijaju, a napose su dvije struje nepomirljive: ona, koja je spremna na tjelesni teški rad, i ona, koja na to nije spremna. Nisu tu na jednoj strani radnici u običnom značenju te riječi i seljaci, a na drugoj svi ostali. Razlika je mnogo istančanija, te jedna skupina zasijeca i u jedno i u drugo spomenuto polje baš kao i druga, te među »radnicima« ima mnogo onih, koji nisu nipošto spremni na tjelesni rad, baš kao što među onima, koji tjelesno ne rade, ima vrlo mnogo takovih, koji su za takav rad i rođeni i određeni i koji bi bili najsretniji, da mu se mogu posvetiti. Čini se, da je to protuslovno samo u sebi, no ipak nije tako: koliko je ljudi, koji bi bili sretni, da im je moguće cijeli svoj život sa svim svojim sposobnostima posvetiti poljskome radu, a ne mogu, jer niti imadu zemlje niti im prilike dopuštaju, da misle na takav način života?! A opet, koliko je »radnika«, koji mrze

svaki tjelesni rad i bave se svim i svačim, samo da izmaknu tome teškom zanimanju, za koje oni nijesu rođeni?!

Stefanović je i bez razmišljanja i umovanja vjerovao, da je Zlata rođena samo za veliko gospodstvo, pa i ako ju je vidio, kako sjedi u dućanu, nije se mogao uvjeriti, da je sposobna za ozbiljan rad, koji bi joj mogao iscijediti koju kaplju znoja na lice i čelo. Stoga je njegovo iznenađenje, kad je opazio onu knjižicu, bilo bezgranično i potpuno, te se tog dojma nije nikako mogao riješiti.

— Neobična žena! — rekao je poslije duge šutnje i ne osvrćući se na Wettera, jer je u mislima bio veoma daleko od njega. — Čovjek ne bi vjerovao, za što je sve sposobna — — —

— To je istina! — potvrdi Wetter i zagleda se u prijatelja povjerljivo i prijateljski, kao da su mu njegove riječi otkrile neku novu vezu između njih dvojice. — I ja sam se iznenadio. Doista, čovjek ne bi vjerovao — — — A ti nju poznaš već dugo?!

— Zapravo: poznam je valjano istom od večeras! — odgovori mu kapetan. — Sve je ono prije bila šala i komedija. Danas, danas, moj dragi Wetteru, ja otkrih u njoj čovjeka!

Wetter se je malko uskolebao u svome prvobitnom zadovoljstvu, s kojim je bio primio Stefanovićeve riječi, jer više nije mogao sa sigurnošću prosuđivati, kako on to misli i u čemu je večeras mogao toliko dobro i jasno otkriti Zlatino ljudstvo. Čas je šutio, e da bi čuo još koju, koja bi mu otvorila oči, pa kad je šutio i Stefanović, upita:

— A u čemu ti to opazi toga njezinog čovjeka?! Je li, možda, u onome, kako se meni grozi?!

— Pa, ako hoćeš, baš i u onome! — odgovori Stefanović, i ako nije na to ni pomišljao. Nije mu bilo ni nakraj pameti.

— Naravno! To sam odmah mislio i nijesam se prevario. Znaš, mogu tebi biti iskren! — reče on povišenim glasom i nekako sa zaletom, kao da ga kani napasti.

— Izvoli, izvoli! Samo ti meni sve iskreno reci. To će koristiti i jednome i drugom — govorio je Jovica i

smiješio se, jer je bio dobro raspoložen zbog osjećaja, koje je u njemu izazvala Zlatina pojava i veliko svijetlo, koje je gledao oko nje kao oko svetačke slike i prilike.

— Vidiš, Jovica: možeš mi vjerovati kao rođenom bratu —

— Naravno! — upade mu on u riječ. — Kad se ne radi o trgovini, onda ti sve vjerujem!

— To nije moja ni krivnja ni zasluga. Vele, da i papa ima trgovina u svom Vatikanu — ja ne znam, jer nijesam tamo bio! — i da i tamo vladaju uobičajena trgovačka načela.

— Što se mene tiče papa?! Mi sada govorimo o tebi.

— Govorimo o trgovini i o trgovačkom poštenju — ili nešto tako! Stoga sam ti htio reći, da su u tom poslu svi ljudi jednaki, počam od tvoga popa, pa do mog rabina i Zlatina pape. Al ja nijesam kanio o tom govoriti. To je samo odgovor na tvoju upadicu. Htio sam ti reći nešto drugo — onako: od srca iskreno i otvoreno!

— Smijem li ti vjerovati?!

— I sam si rekao, da mi sve vjeruješ, kad se ne radi o trgovini, a sada se o tome ne radi! Tu trguju drugi, a ja ću ti se samo izjadati na tu trgovinu.

— Nemaš pojma, što je divna, velika, neobična duša! — usklikne Jovica opet, kao da uopće i nijesu bili počeli o drugome govoriti.

— Vjerujem ti, vjerujem! — potvrdi Wetter. — Ni o tome ne ću. Velika je i neka bude, al je jedna stvar ipak veoma zanimljiva! Vidiš Jovica: i u tom ste vi svi jednaki bez ikakova obzira na vaše svađe i razmirice i gluposti i špekulacije! Svi, bez ikakove iznimke.

— E, hajde, neka si nam i ti našao neku zajedničku točku!

— Jesam! Složni ste u mržnji! Tu se slažete.

— E, jeste! Mrzimo tebe!

— Pogodio si, Jovica! — potvrdi Wetter posve mirno i ozbiljno. — Baš ste u tome složni, al ne, što bi vi imali nešto proti tamo nekome Maksu Wetteru. Bože, sačuvaj! Drugi je, koga vi ne možete!

— E, dede, dede, da čujem?! — požurivao ga je Stefanović, slušajući ga sada pozornije.

— Znaš, meni je to već posve svejedno. Možete raditi, što vam drago. Ja se branim, kako najbolje znam i mogu, pa kad uspijem, pomalo fućkam i pljuckam, a kad ne uspijem, skupim se u hrpicu i pritajim, dok pregrmi prva bura i navala, pa poslije opet — pomalo podižem glavu i smijem se, kako su pobjednici pokisli kao kokoši — — —

— Pa, reci već jednom!

— Evo, Jovica: kad ja dajem i šakom i kapom, onda su pune novine hvala i hvalospjeva, te »naš odlični sugrađanin«, te »naš uvaženi rodoljub«, pa »ugledni hrvatski borac« ili gdjekada i »neumorni jugoslavenski radnik« i sve tome slično.

— A to sve o tebi?! — upita Stefanović podrugljivo.

— O meni, o meni! — potvrdi Wetter ozbiljno, osjetivši Jovičinu šalu. — Sve sam ti to ja, kad dajem i kad plešem, kako mi gospoda sviraju.

— Koja gospoda?!

— Svejedno, kako se zovu: Stefanović, Bojanić, Dujmović, Paripović, pa bio pop ili vladika ili biskup — sve ti je to jedno i jednako. Jednoga skrij, a drugoga pokaži, pak ćeš vidjeti, da nema razlike među vama, kad se radi o Wetterima.

— Tako ti to meni!

— Tako, tako, dragi moj Jovica, kad smo već u takom razgovoru, pa možemo govoriti kao ljudi i prijatelji. I da večeras nijesi ono čuo i vidio, možda mi ne bi bilo ni na um došlo, da o tome govorim s tobom. Moram ti pošteno priznati, da mi to nerado spominjemo, kad smo s vama.

— Tko ti je to »mi«?!

— To smo mi, o kojima ti sada govorim. Ne ćeš biti u zabludi, kad sve čuješ. Kako rekoh: mi nerado govorimo s vama o tim pitanjima, jer vi nijeste sposobni, da nas razumijete. Previše ste nepravedni i slijepi od mržnje.

— Ti sebi, dragi moj Wetteru, previše utvaraš i daješ svojoj poštovanoj ličnosti važnost, koje ona nema.

— Točno, točno, Jovica. Ništa ja ne značim i nijesam nitko i ništa. Točno! Za to ti i mogu o tome govoriti, jer i

sam znaš, da ne značim ništa, pa da ni nemam nikakovih sebičnih osnova i kombinacija. Ja na sve to pljuckam i smješkam se, dok mi se ne smuči kao ovo večeras. Tada mi je teško! Znaš, Jovica: gdje čovjek učini sve, što je najbolje i najviše mogao, a onda mu se počne ne samo vraćati s nezahvalnošću i nepriznavanjem — što nije nikakova nesreća! — nego ga smatraju razlogom nesreća, koje su daleko od njega kao i od onoga, koga ni nema na svijetu, pa se onda sanja o osveti najprljavije vrsti — e, tada se više ne da trpjeti!

— Veliki ljudi prelaze preko takih trica! — opet se Stefanović podrugne.

— Rekosmo, da sam ja mali čovjek, a da sam i najveći, ne bih mogao vazda prelaziti preko malenkosti takove vrsti. Ipak sve ima svoje granice. Ja znam, da najzad mi plaćamo vaše račune, no ja ne bih ni toga žalio, da ste dosljedni, da ste ljudi, koji su svijesni svojih slaboća, svojih nedosljednosti, pa — dopusti mi! — gdjekada i strahovitih gluposti.

— Oho! Ti počimaš i vrijeđati, dragi moj uvrijeđeni i poniženih predstavniče progonjenih i nepriznatih!

— Naravno: tko istinu gudi, gudalom ga po prstima tuku, al dosad još ne rekoste, da je istina ujedno i uvreda. Čovjek uči, dok je živ: najprije ste i nedosljedni i nepošteni, a onda se i uvrijedite, kad vam to čovjek rekne na najljepši i najuvijeniji način.

— A to ti meni uvijaš, da lakše progutam, što mi saviješ?! — Nas smo dvojica preveliki prijatelji, a da bih ja tebi trebao mnogo uvijati i zalagivati te! Ja tebi govorim onako, kako mi naleti na jezik, jer me na to ovlašćuje naše prijateljstvo!

— Idemo onda dalje! Što si mi još htio reći?

— Rekoh ti, kako je, kad dajem, a kako je sa mnom, tako je sa svima, koji su meni jednaki. Kad se desi, da ne mogu dati ili da ne ću da dam, jer vidim, da se radi o običnom izrabljivanju, kakovog je sada poslije rata bilo, da mu se u povijesti ne može naći premca, tada treba da čuješ, kako se o nama govori!

— Onda vas uopće ne spominju, kao ni ostale građane, koji ne dadoše za stanovitu svrhu.

— Ne spominju nas u novinama, ali da čuješ u razgovorima! To ti je, moj brate, da se rastopiš od miline i veselja, kako te prosuđuju bratski obzirno i pravedno. Koji najblaže govore, tepaju po prilici ovako: »Smrdljivi Čifut Wetter nije dao ništa« ili »onaj zamazani jajteles Wetter ne dade ni prebijene pare, a okrao je pola Hrvatske«. Tako se to onda govori i obrazlaže!

— Baš tako, veliš?!

— Tako, tako, moj prijatelju! A kako je tu, tako je i kod vas u Beogradu. To ti naglašavam, jer se rado spominje, kako je tamo kod vas drugačije, a to naprosto nije istina! Razlika je samo u tome, što vi Srbijanci držite posve naravnim, da su i vaši Jevreji svetosavski Srbi, pa im u tom vjerovanju praštate, što oni ipak ne vjeruju u svetoga Savu, a zadovoljavate se time, što pridonose dobre obole za svetosavske priredbe, kao što se i Jevreji zadovoljavaju, da ste vi zadovoljni sa svetosavskim prinosima i bez svetosavskog vjerovanja! Vi jedni druge varate, znajući, da onaj drugi zna, da je prevaren! Ovdje je malko drugačije, ali u bitnosti i najzad izlazi opet sve na isto i na nas pada ista ljubav i priznanje baš kao i na vaše tamo!

— Sve, veliš, jednako?!

— Posve jednako, s tom razlikom, da Hrvati ni ne pomišljaju, da bi Židovi imali s njima zajedničku koju ljubav, te se zadovoljavaju s nekoliko zajedničkih mržnja.

— Ne će biti baš točno tako!

— Ne gledaj na trice, kad se radi o nama, kad ne gledaš ni na krupne stvari, kad se radi o vama! Uglavnom je ovako, a i razumljivo je, što je ovako, kad se uvaži, da u hrvatskim zemljama nije bilo i da nema kakovih »hrvatskih Židova«. Mi smo svi ili mađarski ili austrijski odnosno poljski, a u Bosni španjolski Židovi. Tu je teško naći dva naraštaja koje židovske porodice, koji bi bili rođeni ovdje. Obično je djed doseljenik tako, da je on doselio i nas sadašnje odrasle donio na leđima, te su naša djeca prvi ovdašnji naraštaj.

— I ti misliš, da mene zanima to tvoje pripovijedanje?!

— Meni je prilično ravnodušno, da li tebe to zanima ili ne.

— Pa, zašto mi onda pripovijedaš, zašto me gnjaviš?!

— Zato, da i ti jednom čuješ istinu i da znadeš, kako mi gledamo na vaš postupak i na vas.

— Ili nijesi Jevrejin ili mi lažeš! — usklikne Stefanović. — Ne misliš, valjda, da ću ti ja vjerovati, da mi izdaješ vaše osnove i vašu strategiju?!

— O tom se i ne radi, jer to se i ne da pripovijedati. Svaki narod to nosi u sebi, u svojoj krvi i kostima, pa ga drugi ne mogu ni nasljedovati ni okrasti. Tu nema plagijata! Ja tebi govorim o onome, što svaki pametan čovjek može vidjeti, ali vi ipak ne vidite.

— Onda, po tvome, nijesmo pametni!

— Ne tvrdim tako, ali su činjenice porazne!

— Po vas ili po nas?

— Kakogod hoćeš! Ja mislim, da su poraznije po vas nego po nas, jer ćemo mi ipak pretrpjeti i sve podnijeti, a vi ćete se zagušiti u svojim lažima. Na prvi pogled se vidi, da mi patimo pod tim vašim nedosljednostima i glupostima, ali svako djelo najzad pada na svojega roditelja, jer je to Zakon! Vi ćete se zagušiti pod svojim nedjelima.

— Ako je to Zakon, onda teško tebi i tvojima, moj Wetteru!

— Nekima će biti teško, ali nama ne! Moraš znati, da našoj vjeri nema para! Naša je vjera nedostiživa!

— Lagano, lagano! — osmjehne se Stefanović. — Ja nijesam ni pop ni popovski sin, a ni ne razumijem se mnogo u vjerska pitanja, ali znam, da je naša vjera daleko pred vašom! Vi ste, recimo, kao oni naši prastari, koji su orali drvenim plugom, dok mi sada već oremo strojem.

— Nijesam ja na to ni mislio, niti me zanima! — odgovori Wetter žurno i odlučno. — Ja govorim o našem vjerovanju, o našoj sposobnosti, da vjerujemo u ono, u što vjerujemo, dok me ovaj čas nimalo ne zanima sadržaj toga vjerovanja, ali si svakako načeo veoma šaljivo pitanje!

— Kako šaljivo?! — iznenadi se Jovica.

— Reći ću ti već. Polako. Sada ti moram još naglasiti, kakova je naša sposobnost, da vjerujemo.

— Ne tumači mi ništa. Vjerujem ti, da vjerujete u Jehovu, a da je, za svaki slučaj i potrebu, u šatoru i zlatno tele! To me ne zanima, već bih želio čuti, što je šaljivo u onome, što ti čas prije rekoh?!

— Šaljiv si i s tim zlatnim teletom, no neka ti bude. Vratimo se na tvoje plugove.

— To, to. Veliš, da sam načeo veoma šaljivo pitanje!

— Doista! Misliš i tvrdiš, da smo mi na drvenom plugu, dok ste vi već zabrazdili strojem i šibate pred nama na kilometre — je li?!

— Točno tako!

— To je, moj Jovica, kao da bi tvrdio, da mlinar s neznanja drugima prodaje najbolje brašno, a sebi ostavlja mekinje i njima se hrani! Upravo ovako bi to bilo!

— Ostavi ti sa mnom svoje biblijske poredbe!

— U bibliju se moraš razumjeti kao i ja, jer smo vam i nju posudili! Ja sve čekam, kada će tkogod ustvrditi, da je vaša već od početka!

— Mi pošteno priznajemo svakom ono, što je njegovo!

— I u tome ste veoma šaljivi u svojoj savršenoj i slijepoj nedosljednosti!

— Da čujemo već jednom tu našu šaljivost! — reče Stefanović već nestrpljivo.

— Htio bih prije toga još utvrditi jednu zanimljivu pojavu.

— Ta, molim te, prestani već jednom s tim okolišanjem! Vidi se, da si rođeni trgovac, pa nesretnu mušteriju vodaš oko neznatnih trica i kučina, samo dok joj zamažeš oči, da ne vidi glavne i neoprostive mane. Nego, htio sam te već davno pitati: svrši li ti kakove škole ili si posve samouk, kakova te je Jehova pljusnuo među nas, da nas usrećiš?!

Wetter se podrugljivo i s visoka osmjehne, pa odgovori lagano i nehajno, sve — kao i bi i ne bi:

— Imam nešto te vaše srednjoškolske mature.

— Maturu imaš?! — iznenadi se Stefanović.

— Da! Maturirao sam na sarajevskoj gimnaziji, na slavnoj sarajevskoj gimnaziji, a poslije toga sam malko prošetao svijetom i pogledao nekoliko sveučilišta.

— I na sveučilištu si bio?!

— Jesam. Zanimala me je trgovačka nauka, financijalna pitanja i još neke malenkosti, koje redovno zanimaju u prvom redu nas Židove.

— Jer ste rođeni trgovci!

— Možda! Nemoj zaboraviti, da trgovci vladaju svijetom! Ovo je istina, a drugo su sve samo opsjene za upaljene mozgove! Vi postavljate i izmišljate nekakove velike, daleke ciljeve, spremni, da se za njih iskrvite, a trgovci pomeću kraj svake te vaše stavke brojke, koje im označuju vrijednost, pa onda zbroje. Ako im se zbroj sviđa, onda vas puste u vatru kao lovne pse sa veza za divljači, ako li im zbroj ne odgovara, onda vas ostave, da još ukvasate i sazorite, dok se računi ne poprave i ne izravnaju. Vi pritom, naravno, i ne vidite, da je po srijedi trgovina i račun! S vaše strane i nije račun nego zanos i polet i požrtvovnost, jer se samo s takom robom stiču milijuni na tuđim grobovima i sirotištima. Tko je u grobu, u grobu je. On dobiva vječnu slavu, spomenik i godišnje koju svijeću —

— A i opet su Jevreji najveći tvorničari svijeća! — upade Jovica.

— Sasvim naravno! Tko je sposobniji, taj i nadvlada. Sporedno je, na kome se polju radi i natječe. Tako onda mučenici i junaci dobivaju po koju židovsku svijeću, a mi trgovci plodove njihove krvi.

— Ne ćeš da kažeš »mi Židovi«.

— Ne bi bilo točno! Ima, nažalost, i među vama nešto trgovaca, a među velikim ih narodima ima sijaset. Izbor je veći, ideali već zasićeni, pa se onda ljudi otrežnjuju, ogledavaju se oko sebe i počimaju opažati budale, koje traže — tko bi ih operušao! Među vama malima ste još svi zabavljeni kojekakvim utopijama, koje ne znače ništa ni više ni bolje nego li — najobičnije traženje onoga, kojemu ćete poslužiti.

— Tako ti to misliš?!

— Ovako jest.

— Ne vjerujem ti, Maks, jer da tako jest, ti to meni kao pametan i sposoban trgovac ne bi govorio.

— Vidi se, Jovica, da ne nosiš mozak uludo, al je ipak

ovako. Moram ti priznati, da sam ja gdjekada bolestan, pa osjetim potrebu, da se izbrbljam od svega srca. Ne smijem oblajavati svoje babe, ali se sve bojim, da nam je neka u kojem času lude razgrijanosti unijela u pleme gojimske krvi! Tko bi znao, kakova ju je nevolja bila smotala, pa sirota pogriješila?! Ta je krv u meni, koja me gdjekada zarazi, obuzme me groznica i onda moram brbljati kao papiga. Tako mi je večeras, a tebe volim, pa mi je s tim lakše, da se od srca razgalim.

— I ne smeta te, što sam i ja gojim?!

— To me baš izazivlje, da ti govorim, jer kojemu svom govoriti o tim pitanjima ne bi imalo nikakove svrhe. Mi razgovaramo, posve naravno, veoma mnogo o tim nevoljama, ali u posve drugom pravcu i posve drugim riječima.

— To, to! — usklikne Stefanović. — Da mi je to jednom slušati, pa onda ne bih žalio i umrijeti!

— Ne bi ništa čuo!

— Ne bih, ako biste vi znali, da ja slušam, jer onda ne biste ni razgovarali!

— Razgovarali bismo!

— Biste, ali onako, kako bi vam odgovaralo, da meni prodate.

— Naravno! Da kako drugačije?!

— Htio bih ja prisluškivati, a da vi ne znate, da vas gojim sluša! To bih ja htio čuti, moj Wetteru!

— Čuo bi, moj Jovica, mnogo tuge i žalosti. Znaš li, kako je ocu, kad izgubi sina; kako je majci, kad ostane bez jedine kćeri? Možeš li zamisliti muke i čežnje zaručnika, koji uzalud vapi za zaručnicom, do koje ne može?! Zamisli muke bilo koje životinjske majke, kad joj otmu istom rođeno njezino mlado, odnesu ga od nje upravo toliko, da ne može do njega, a ipak ga vidi, kako se muči i pogiba bez njezine pomoći, a ona mu ne može pomoći, jer je svezana. Zamisli muke čovjeka, koji je svijestan, da dade sve, što je dobra, a nitko mu ne priznaje, već umjesto zahvalnosti, progone ga kao divlju zvijer i preziru kao nametnika i gubavca. Kad to sve zamisliš, onda ti ne će biti teško zamisliti, kako može glasiti naš razgovor, kad smo sami među sobom!

— To vi sebi strašno umišljate!

— Mi sebi ne umišljamo upravo ništa. Mi samo gledamo činjenice, kakove jesu i dajemo svakoj njezino pravo ime. Ništa drugo.

— Ti i sam reče, da trgovci vladaju svijetom, a vi ste najjači trgovci u svakom narodu i svjetska je trgovina u vašim rukama, pa to onda znači, da vi stvarno vladate svijetom!

— I opet pokazuješ, da ti je mozak na pravome mjestu! — potvrdi mu Wetter. — Opaska je skoro posve točna, ali je na stvari samo još i to, da je svijet još uvijek prevelik, a nas premalo prema vama i prema obzirima, koji nas vežu, pa ne možemo izmahnuti. Vidiš, da još uvijek moramo biti dobri Englezi, dobri Nijemci, dobri Francuzi, dobri Talijani, dobri Japanci, a nije se šaliti ni s vama malima, pa moramo biti čak i — da prostiš! — dobri Estonci, dobri Finci, dobri Madžari, dobri — štogod komu ustreba! Tako ovdje moramo biti sad dobri Srbi, sad dobri Hrvati, a za svaki slučaj moraš vazda biti spreman, da budeš i dobar Jugoslaven! Eto: što nitko ne će da bude, to moramo biti mi.

— Nemoj ti tako! — opomene ga Jovica.

— Molim: ako želiš, ja moram veoma ozbiljno uzeti tu tvoju opomenu, no ako mi dopuštaš, da budemo prijatelji i da ti i dalje govorim onako, kako mi šapće srce, onda ja znam, što znači ta tvoja šaljiva opomena.

— Tebi je sve šaljivo, što ja kažem, a ne ide ti u džep.

— Krivo sudiš. Ja samo s tobom otvoreno govorim i svaku stvar mećem na njezino pravo mjesto. Nego, ne svrših misli! Kako ti rekoh, mi smo još sapeti s milijun obzira, pa i ako smo stvarno na kormilu, ne možemo još, što hoćemo. Uzbunili bismo svijet, pa bi nas slomio i samljeo. Ne smiješ otvoriti ustavu, dok nijesi priredio i utvrdio korito, kojim kaniš napustiti vodu, jer inače ode onuda, kuda nijesi želio i gdje će, možda, potopiti i tvoju rođenu kuću.

— A kad priredite korito?!

— Naravno! Sve ide svojim prirodnim tokom. Ja sam ti već rekao, da našoj vjeri nema para, da je nedostiživa, a ti si učio, da vjera može i bregove pomaknuti s njihova

mjesta. A, je l' de, da se tebi čini, da je to posve nemoguće i da je glupo to i tvrditi?! A ipak je moguće, ipak je ta tvrdnja najsvetija istina! Vidiš: mi imademo takovu vjeru, mi vjerujemo, što nam namriješe naši očevi, i što nitko ne vidje, a vi sve učite i ne vjerujete ni ono, što sami vidite svojim očima, nego se svemu rugate! Da vas gdjekada i gdjegdje mi ne podjarimo, jer to trebamo, vi ne biste uopće bili sposobni ni za kakav zanos i sanjarenje.

— Što ti to opet znači?!

— Samo se u zanosu ostvaruju i sanje, moj dragi junače iz triju pobjedonosnih ratova! Vidiš i ne zamjeri mi: sve si sam proživio i prošao, a nijesi ništa naučio. Naravno: nije nikom trebalo, da naučiš. Dosta je, da si spreman poginuti i da gineš!

Stefanoviću je već bio neugodan taj razgovor, jer je počeo osjećati, da kroza nj prolaze neki čudni i neobični trnci. Kad su počeli razgovarati — pa i prije toga vazda, otkad pozna Wettera! — gledao je na njega s posmijehom i s prilične visine, kakova i dolikuje čovjeku Stefanovićeva položaja i prošlosti, no sada, nenadano i bez ikakova uvoda i prijelaza, poče osjećati, kako se njemu taj isti Wetter sve neopazice nameće, preuzima vodstvo u svoje ruke i sada on počinje s visoka gledati na Stefanovića. Wetter to ničim ne pokazuje, on samo mirno i nenametljivo, skoro čedno i bojažljivo pripovijeda i jada se, no Stefanović osjeća, kako prijatelj raste sve više i više, čim dulje i čim čednije i skromnije govori.

— To je za nas posve dosta, a ti ne znaš više tražiti, jer nijesi za drugo ni rođen — govorio je Wetter savršenim, ledenim i prodornim mirom, koji je sapinjao i stezao Stefanovića kao mreža, koju su povlačile jake, okorjele i vješte ruke. — Vi raspravljate i umujete o pitanjima, koja nije nikada nitko dokučio niti će ih ljudski um dokučiti, jer su nedokučiva, a puštate, da vam pametniji ispod nosa odnose posve određene i riješene, gotove vrednote. To je tako, jer nemate vjere, jer nijeste sposobni, da se hranite vjerom. Vi je uništite i raskopate, čim je se dočepate. Nas, na primjer, nimalo ne zanima, što se krije iza pojma »Jehova«,

jer nam je posve dosta i previše za našu vjernu dušu i ono, što nam rekoše naši proroci.

Jovica se je nasilu otrêsao Wetterova navaljivanja, pa da rekne bar nešto, računajući, da se mora opirati, upita ga posve mlako, neodlučno:

— A proroci su vazda govorili istinu?!

— Vi kršćani morate vjerovati, da je tako, jer ćete inače u pakao, ali mi ih samo primamo onakove, kakovi jesu, moj Jovica. Već tu vidiš svoj jadni položaj: ti moraš vjerovati tim starim, prastarim Židovima, jer će te inače tvoj pop istjerati iz crkve, ali inače vjeruješ u isti čas, da među Židovima nema uopće poštena čovjeka. Tvoj pop zna, da ti tako misliš i samo ti se zadovoljno smiješi, jer i on isto tako misli, samo što ne govori, tâ kršćanske crkve ne smiju propovijedati antisemitizma, jer bi time sjekle jedinu žilicu, koja ih veže sa životom. Dok ti moraš vjerovati židovskim prorocima, mi ih Židovi samo primamo i znamo baš kao i ti naši proroci, da je Bog svijeta baš onaj naš židovski Jehova, kojega su nam naučavali naši proroci i s kojim su razgovarali, kao što sada nas dvojica razgovaramo. I mi znademo, da će se ispuniti sve ono, što nam rekoše proroci, da nam je naš Jehova obećao.

— Molim te, Maks, ti si barem inteligentan čovjek — — reče Jovica veoma tromo i umorno.

— Da, da. Baš ti s toga ovako i govorim! Dopusti mi jedno pitanje, Jovica: jesi li ti kršćanin?

— Zapravo — jesam, no mi se zovemo hrišćanima — odgovori on kao dijete u pučkoj školi, osjećajući, da bi se morao oteti i uteći. U toj unutarnjoj borbi nastavi, a da nije ni sam točno znao ni kako ni zašto: — Mi smo članovi svetosavske crkve, a to je i drugačije nego li su ostale pravoslavne crkve.

— Razumijem, razumijem te male razlike, no one u bitnosti ne znače mnogo, jer ste ipak svi kršćani i vjerujete u biblijske istine. Iz te vaše vjere mora nužno slijediti, da je istina i ono, što mi vjerujemo o obećanjima našega Boga. Ne može On u svemu govoriti istine, a smetnuti se i zatajiti sam sebe baš u najbitnijem pitanju! Ne bi bilo dosljedno, a On ne može biti nedosljedan. Je li jasno?!

— Jasno je! — potvrdi Jovica posve preko svoje i želje i volje.

— Onda prestaje rasprava, a zaključak je: kršćani nam svjedoče, da imademo pravo, kad vjerujemo u obećanja našega Jehove, a kakva su ta obećanja — i to znadete.

— Da će vam služiti svi narodi svijeta — — reče Stefanović kao stroj.

— Točno, točno, moj dragi kapetane! Tako je rečeno: predat ću ti sve narode, da ti služe! To je zavjet između nas i Njega. Nego, sada smo se dosta napripovijedali, a meni se i žuri.

— Nekako je i meni dosta, jer ti sve ne vjerujem, a ipak te slušam, pa mi je nekako smiješno, što ja to radim — govorio je Stefanović i nasilu se smješkao, osjećajući posve svijesno, da mu nije do smijeha. — Čini mi se, da si čarobnjak, pa si me prikovao, da te moram slušati.

Wetter se zadovoljno nasmiješi, kada ču te riječi, no ne osvrnu se na njih, već prijeđe dalje:

— Skoro sam ti zaboravio reći, u čemu je vaša najveća smiješnost.

— Čekaj, molim te! — požuri se Jovica i prekide ga u riječi. — Ti neprestano govoriš »vi« i »mi«. Tko su ti »vi«?

— Već sam ti, čini mi se, rekao, da ste to vi svi, koje mi zovemo zajedničkim imenom »gojim«.

— A što znači ta riječ?

Wetter odmah ne odgovori, nego poslije kratke stanke, otežući i važući polako svako slovo, reče:

— Točna značenja ne znam, no pojam označuje svakog inovjerca; svakoga, koji nije Židov.

— Dakle: koji nije Židov po vjeri?!

— Tumači, kako ti se najbolje sviđa, no i sam znaš, da smo mi rasa, koja ima svoju vjeru! Zapravo, još točnije: mi smo narod, koji jedini ima i čuva objavljenje Vječnoga. To je Židov!

— Dobro. Da čujemo sada, u čemu smo mi to najsmješniji?!

— Evo u čemu: već sam ti rekao, da je naša biblija za vas mnogo strašnija i teža obveza nego li je za nas. Mi je ljubimo, mi je obožavamo, mi je proživljavamo po stotinu

puta, mi je uzimljemo, kakova jest, jer je ona povijest naše i prošlosti i sadašnjosti i budućnosti. Ona i mi — to je jedno, jedno biće, jedan život, jedna jedina misao Vječnoga. Za vas je ona, naprotiv, zbirka čudesnih priča, koje vi morate sve vjerovati, jer inače nemate uopće u što vjerovati, a kad vjerujete u sve te priče, onda morate priznati, da mi imademo i te kako pravo, kad se smješkamo vašem koprcanju i udaranju, kao što udara ptica u krletci. Morate nam priznati prvenstvo i poslanstvo, koje nam je dala Vječnost.

— Svršavaj, brate! Moram ići! — reče Jovica nenadano i otresito.

— I meni se veoma žuri, ali vidiš, kako ti još mirno i spokojno pripovijedam! — odgovori Wetter i nasmije se. — A da znaš, kako mi se samo žuri! To bi mogao ocijeniti samo, kad bi znao, što sada kanim raditi, čim se s tobom rastanem.

— A što kaniš?

— Ne zavlači našega rastanka, kad ti se toliko žuri! — odgovori Maks, kao da doista tako misli i nastavi: — Samo ću ti još reći do kraja, u čemu je vrhunac vaše smiješnosti.

— Već se pola sata motaš oko toga, pa nikako da svršiš!

— A vi se motate stoljeća, pa ni da bi pomislili, koliko ste jadni i kukavni u svojoj smiješnosti. Nego, oprosti ti meni, Jovica, što upotrebljavam ovakove izraze. To nije naš običaj, jer nam najprimitivniji razbor i oprez nalažu posve druge izraze i posve drugačije umovanje. Ja ovako grćem lopatom samo s toga, što sam uvjeren, da razgovaram s prijateljem i časnikom, koji ne će zlorabiti mojega povjerenja.

— S te strane možeš biti posve miran.

— Eto: to sam znao i s toga ti ovako i govorim, da me bolje i lakše razumiješ i da vidiš pravi naš položaj i da uzmogneš valjano ocjenjivati vaše držanje prema nama. Vjeruj mi, meni se vazda koža podmjehuri, kad moram mirno podnositi najdrskije poruge kakvoga neupućenog i savršeno ograničenog velikog rodoljuba i gospodina, koji pljucka po nama kao po izmetu roda ljudskoga, a u

isto vrijeme zaboravlja, da je cijelo njegovo nebo — u prvim naslonjačima, pod najsvečanijim baldahinima, na pozlaćenim stolicama! — zauzeto isključivo i jedino po mojim sunarodnjacima i suvjernicima!

— Kako, kako?!

— Vrlo jednostavno, Jovica! Slušaj i gledaj, kako ste krvavo i neoprostivo smiješni, kad govorite o prvenstvu svoje vjere. Znaš, oprosti mi, molim te, i razumi me: ja se ne miješam u vjerska pitanja i kad se tko u tom pogledu obrati na mene, ja mu rado odgovaram, da sam bezvjerac, samo da mu olakšam posao i razgovor. Ja se nikad ne miješam u vjerska pitanja i dopuštam vam, da svi vjerujete, svaki napose, da je njegova vjera jedino »spasavajuća«. Vjerujte, što hoćete, jer je s moga stanovišta jedino i isključivo važno, da vjerujete u jednoga vječnog Boga, a drugo su i tako samo nakiti i uresi. Ja se, dakle, ne miješam u ta pitanja i nemoj, molim te, pomisliti, da želim isticati prvenstvo svoje vjere! Ne nipošto. Meni je stalo samo do toga, da ti kao moj prijatelj i kao pošten čovjek — a ja sam se uvjerio, da to doista jesi! — meni je stalo, da ti otvoriš oči, da vidiš istinu i da je kojom zgodom kažeš kojemu svom prijatelju, istovjerniku i sunarodnjaku. Možda ne će svaki put proći bez ikakova traga.

— A što bih ja to rekao?!

— Reci im, da vi vjerujete, da među nama nema poštena čovjeka i da ga židovstvo uopće ne može ni dati, u isto vrijeme, kad vjerujete u vašega Isusa! Sve ti je badava, moj prijatelju: on je čistokrvni Židov, iz koljena Davidova!

— On je Sin Božji! — odvrati Jovica dosta otresito i skoro ljutito. — Ne miješaj Njega u ove svoje razgovore.

— Oprosti mi, al sam ga morao spomenuti, da vidiš, koga vam sve dadosmo. Možete li reći, da njegova majka Marija nije čistokrvna Židovka i da nije naša i po krvi i po vjeri?! Tko drži ključeve vašega raja?! A nijesu ključevi kakove banke, pa da nam se rugate, da smo se požurili, da i njih strpamo u svoj džep. Ne! To su ključevi vašega raja! Tko ih drži?! Odgovori, prijatelju Jovica!

— Ti si počeo mene škakljati! — odgovori Jovica. — Rekao si, da si u velikom poslu i da ti se žuri, no sada se ne

opaža, da kaniš brzo svršiti! Uhvatio si me među noge, pa nemilosrdno udaraš, dogod čuješ i dušu u meni!

— Nemoj, Jovica, tako. Nije lijepo, da se rugaš siromašnom čovjeku, kojemu je jedina želja, da olakša, kad već ne može otkloniti, udarce, koji s vaše strane padaju na njega i na sve njegove. Ja se samo branim, ja samo tumačim našu strašnu muku i nepravde, kojima smo izloženi, a ti veliš, da sam te uhvatio među koljena i da te udaram! Eto, po sebi sudi i zaključuj, kakova je vaša pravda i u ostalim pitanjima!

— Ti se držiš staroga vojničkog načela, da je napadaj najbolja obrana — je li?! A sigurno i nijesi nikada bio vojnik!

— Bio sam — — — Tako. Bio sam i ja vojnik.

— Bio si vojni dobavljač.

— Kad nije bilo nikoga pametnijeg, koji bi mi taj posao bio izbio iz ruke! — odgovori Wetter posve mirno i uvjerljivo. — Stoga sam ja bio vojni dobavljač.

— To je točno i iskreno!

— Vjeruj mi, Jovica, što ću ti reći: kad me god što upitaš otvoreno i pošteno kao prijatelj, odgovorit ću ti pošteno i otvoreno, da ćeš se moći uvijek osloniti na moje izjave.

— Osim u trgovini!

— Ako sklopimo savez vjernosti, onda i u trgovini! — odgovori Maks žurno i odlučno.

— A bez takova saveza, nema iskrenosti u trgovini ni među prijateljima?!

— Oprosti! To nije pitanje.

— Nije, ne, jer ti ne ćeš na njega da odgovaraš, no kad bi ti htio zagristi, bilo bi to i te kakovo pitanje, moj dragi Makso!

— Nije tako, al — svejedno. Prijeđimo i preko toga i zaključimo za večeras ovako: ne zaboravite nikada, koga vam sve dadoše ti tako odurni »smrdljivi Čifuti«, pak ćete vidjeti i osjetiti, kako smo mi i te kako dostojni, da budemo vama u svemu ravni, a možda — — — Al o tome ne ćemo, jer ćeš mi reći, da smo umišljeni. Uostalom, nijesam ti ja natovario biblije! Moraš u nju vjerovati, pa je proučavaj i

vjeruj! Tamo ćeš naći o nama mnogo više nego li će ti reći i jedan između nas. Mi se čuvamo, jer nas je iskustvo dovelo do tog opreza, a biblija je riječ Božja, koja se ne boji ljudskog prigovora i koja nije vezana nikakovim obzirima. Ona ide ravno i reže kao naoštrenim kosama!

— Znaš, moram ti priznati, da si mi rekao svega i svašta — govorio mu je Jovica — ali ujedno priznajem i to, da si mi pokazao prstom na neka pitanja, o kojima ja prije nijesam mislio ili, barem, nijesam mislio na ovaj način, koji mi ti pokaza.

— A imam li pravo?! — upita Wetter veselo.

— To ti ne smijem priznati!

— Naravno: kako bi Židov imao pravo?! Kako bi ti to meni priznao?! Al svejedno, poslušaj me, pa kad pođeš u nebo, pozdravi mi tamo, koga prvog našeg sretneš, i reci mu, da smo mi Židovi i danas isto onakovi, kakovi smo bili u njegovo vrijeme.

— I da biste Isusa i opet razapeli, kad bi se povratio na zemlju, i ako bi vam se pružila dobra prilika?!

— E, to je drugo pitanje! U to se ja ne miješam — odgovori on, smiješeći se. — Tu su sudovi, da prosuđuju, tko je za vješala, a tko za ministarske stolice!

— To ti govoriš suvremenim jezikom?!

— Naravno, jer da se Isus ponovno utjelovi, bio bi naš suvremenik i podvrgnut svim našim sadašnjim zakonima, kao što je pred dvije tisuće godina bio podvrgnut onima, koji su onda bili na snazi. I vjeruj mi, da bi opet izabrao majku Židovku! To ti ja velim, a naglašavam ti to radi onoga tvog drvenog pluga! Ne bi se utovario na vaš stroj, nego bi u kojoj židovskoj kolibici ili štalici potražio svoju novu Mariju i sveo na nju sav blagoslov nebesa, kojega vi nijeste kadri ni primiti, pa nositi ponosno i svijesno, a kamo li, da biste ga mogli i razumjeti! Treba za mnoge poslove, moj prijatelju, vjere i prije svega vjere, i onda opet vjere!

— Veliš tako!?

— Tako, tako, moj vrijedni Jovica! No — za večeras je dosta, a kad dođeš sutra k meni u pisarnu, možemo nastaviti, kad posvršavam poslove. Razumije se: ako ti budeš voljan i raspoložen!

— A ti ćeš biti?!

— Vazda spreman na službu i sposoban, da zadovoljim! — odgovori Wetter i kićeno se nakloni i nasmiješi. — Od današnjeg razgovora, molim te, zapamti samo jedno: tvoj sveti Petar je bio Židov baš kao i ja i kao svi mi ostali, pa kad čuješ, da nam tko prijateljski tepa, da smo smrdljivi Čifuti, sjeti se odmah svetog Petra — da ne spominjem nikoga većeg vašeg! Ne ćeš ga zaboraviti, jer je odmah tu više nas!

— A tu je odmah gore raj?! — upita Jovica, smiješeći se.

— Ja sam govorio, kako to vi običavate govoriti, a ja ti ne bih pravo znao odgovoriti na to pitanje, jer me je od svega zemljopisa zanimao samo trgovački dio, a isto tako i i iz zvjezdoznanstva samo onoliko, koliko je nužno za trgovca, koji nije pomorac. Stoga ti ne bih znao točno reći, gdje se baš sigurno nalazi kršćanski raj, ali je sigurno, da je tu gore nad nama, dok vi svi tako vjerujete. Da ga onda i nema, toliki bi ga vjernici sa svojim mislima posve sigurno stvorili i on bi onda bio tu gore, više nas.

— Bilo bi vrijeme, da idemo — reče Stefanović, pružajući mu ruku na oproštaj.

— Još jednu misao, da imaš o čemu do sutra razmišljati: Ja mislim, da bi bila najveća bedastoća, da gospođa Ljubica zatvori ovdašnju poslovnicu!

— Kako, kako?! — iznenadi se Stefanović. — O čemu ti nenadano?!

— Posve naravno: o poslu! Ono je dosad bila samo brbljarija, a ovo je sada posao. Ponavljam ti, a ti imaš i mozak na mjestu i čaroliju, kojoj gospođa Ljubica ne može odoljeti, pa razmisli kao za sebe: ne bi bilo pametno zatvarati! — — A sada: do viđenja sutra! Svakako ćeš doći u poslovnicu?!

— Doći ću, ako me drugi poslovi ne smetu! — — I tako ti misliš o zatvaranju poslovnice! A gospođa Ljubica već pakuje!

— Lakše je raspakovati nego spakovati! Uostalom, ako ona i odseli, možeš ti češće dolaziti i nadgledavati poslovanje.

— A novinski napadaji? Misliš li, da je s tim gotovo?!

— Na to ću ti pitanje odgovoriti sutra, a sada već toliko, da znaš, da me to nimalo ne zabrinjuje. Ako i nastave, dignut će malko prašine, koja će se vrlo brzo sleći.

XLVI.

Čim je izišao prvi mali napadaj na njihovo poduzeće, i čim je umirio gospođu Ljubicu, bilo mu je prvo, da dobije vezu s uredništvom. Nije to teško nikada, jer su poslovi poslovi, a pogotovo nije teško u današnjima strahovito teškim danima. Nestalo je poratnog obilja, novac je pokupljen i pometen sa ulica, po kojima je bio odmah poslije rata posut kao prašina; nestalo je i lakih unosnih poslova s inozemstvom; nestalo je uopće svega onoga, što gospodarski nije bila zdrava pojava, a ostao goli život sa svim svojim potrebama i nevoljama. Naravno, da to i te kako osjeća i novinstvo, pa da je i jače nego li je naše.

Stradala su i najveća i prastara inozemna novinska poduzeća i nastojala, da sklone svoju sijedu glavu pod tuđim krovom, samo da je ne izgube, pa kako ne bi onda očajavala i propadala naša nesigurna i bijedna sirotinja, koja je i u najboljim svojim danima jedva sastavljala kraj s krajem?!

U takim prilikama nije nikom do jugunluka i kicošenja, pa s malko opreza i obzira možeš sa svakim razgovarati — s nekim manje, s nekim više, ali je svaki pristupačan riječi, koja nije ni bučna ni prazna. Wetter je dobro znao iz svojih ranijih poslova, kako se postupa s novinstvom, a da nikoga ne uvrijedi i ne povrijedi, i da ujedno svi osjećaju, da — nije nitko povrijedio svoje zadaće. Ukratko — mora biti i vuk sit i koze na broju! Wetter je vješt tim poslovima, a iskustvo ga je naučilo, da nikad izravno i lično ne traži ništa. Stoga je za svaki slučaj imao stalnu svoju vezu s novinstvom, koja nije bila nimalo ni

napadna ni sumnjiva, jer je po svom zanimanju dolazila u vezu s velikom većinom uvaženijih i vlasnika i radnika.

Bez velikog je razmišljanja nazvao prijatelja i umolio ga, da se odmah sastanu u kavani Burza. Uostalom, ne bi bio trebao ni telefonirati, jer su i onako svake večeri i jedan i drugi tamo, no za svaki je slučaj ipak nazvao, da bude potpuno siguran, da će se sastati, što je trebalo utvrditi, jer se je predugo zadržao s Ljubicom.

— Znam, o čemu se radi! — reče mu prijatelj mjesto svakoga drugog odgovora.

— S tim bolje! — odgovori Wetter. — Onda ne ćemo trošiti mnogo riječi. Treba začepiti.

— Koliko?!

— Nije mi mnogo stalo, pa se ne ćemo razbacivati.

— Nije vam mnogo stalo?!

— Ne! Već je sve u najvećem redu, gdje mora biti, a i tako je sve izmišljeno. Ipak — nije potrebno, da se razvozi.

— Naravno, naravno! Znate i sami, kako je: suho je lišće osjetljivo na svaki ćuh povjetarca, pa ako želite, da ga vjetar ne raznese, treba ga dobro pokriti. Je li tako?!

— Naći ćemo se u kavani.

— Ne ću imati dugo vremena, pa mi dođite spremni, da mogu odmah pristupiti poslu.

Htio je odmah ravno u kavanu, no osjeti, da je previše uzrujan, pa odluči, da malko prošeta, dok se smiri i prokuha razgovor s gospođom Ljubicom. Bilo mu je očito, da mu ne vjeruje, da se napadaj ne tiče njihova ugljenokopa, no najvažnije je, da se je ipak smirila i počela pametno razgovarati. Sada je sve dobiveno, kad je dobiveno vrijeme, jer ako bi napadaji i bili nastavljeni, moći će im se vješto izmicati, a osim toga je bio siguran, da ne može biti napadan samo on, jer nije sam ni radio. Najzad, kad bi se sve i svalilo na njegova leđa — ni tada nije položaj očajan! Gospođa Ljubica ne samo da nije oštećena, nego je imala i koristi iz njegovih poslova preko sve njezine redovite zaslužbe. To će on njoj dokazati s računima u ruci, jer tako doista jest. Nije to njegova izmišljotina i plod njegove bolesne mašte, nego najčišća matematika! Ljubica je iz njegova poslovanja imala koristi preko redovite dobiti. On,

Makso Wetter je ne samo njezin pošten i savjestan namještenik, nego i velikodušan dobrotvor! Doista je tako, jer bi on imao potpuno pravo, a našao bi i način, da odračuna u svoju korist svaki i najmanji dobitak preko redovitoga, koji slijedi iz pravog obračuna.

Što je više o tome razmišljao, sve je više i više osjećao čvrsto i sigurno tlo pod nogama, pa sve ako napadaji i ne prestanu. Ona će morati biti njegova saveznica u obrani od svih tih napadaja, jer će joj on znati prikazati pravo stanje stvari, kako ga on gleda! Naravno da večeras nije ni htio ni mogao, da se upušta u takova dokazivanja i to s više razloga, a prvi je i najglavniji bio taj, da mu je napadaj došao posve neočekivano, pa se je zbunio ne samo općenito nego i prema samoj Ljubici. Nije znao, kako mu je ime, pa se sada i sam stidi te svoje slabosti. Brbljao je i mlatio čak i o nekakovom najavljivanju stečaja, ako bi vidio, da je to potreba! A kako je mogao na takovu ludost i pomišljati?! Posao je siguran, sve se redovito isplaćuje, pa ako ima nekoliko poslova, o kojima se ne bi moglo javno raspravljati, ne može se reći, da okretan i sposoban trgovac mora stoga pomišljati na bilo kakove poslovne neprilike, a kamo li čak i na sam stečaj ili prinudnu nagodu!

Bio se je smeo kao kakav početnik, koji nije ni rođen za takove poslove, pa mu je još jedina utjeha, što se je svladao, kad ga je ono napao Stefanović, i što mu nije odgovorio ni jednom gorkom. Naprotiv: poigravao se je njime kao sa dječarcem! To je bilo slavno! Ono s konopčićem! Stefanović donosi Wetteru konop, da se objesi, jer — veli: — — »da ti se nađe pri ruci, jer znam, da se oružjem ne znaš poslužiti«. — To mu se je rugao, jer je Židov! Samo se je na to mogla odnositi ona primjedba, na koju mu je Wetter malo poslije odgovorio: »Meni ne će trebati, ali, ako želiš, mogu ga ponijeti gospođi Ljubici. Možda će joj kada dobro poslužiti«.

To je bilo slavno, baš kao što je bilo sramotno, koliko se je bio inače općenito usplahirio zbog onog napadaja. Naravno: u opasnosti su i drugi, koji su tu imali svoje prste i netko je svakako oštećen; netko je morao platiti ugljen, koji je bio u računima, a koji nije nikad vidio

svijetla ovoga svijeta. Netko je okraden — onaj veliki, nepoznati, kojega toliki kradu, a nitko ga ne može okrasti toliko, da njemu najzad ništa ne ostane. Sigurno je neka tajnovita pomisao i bojazan bila uzbudila i uzbunila Wettera, pa je bio izgubio svoju veliku ravnotežu i počeo buncati, kao da je doista oštećena i gospođa Ljubica i kao da bi ti događaji mogli imati kakova utjecaja na njihov poslovni ugovor.

Ako baš potjera gospođa Ljubica, ako mu ne bude dala mira, ako primijeti, da je uzdrmano njezino povjerenje u njega, otvorit će joj svoje karte i pokazati joj, gdje je njegov lični uspjeh, u koji ona uopće nema prava ni zaviriti, jer je se ne tiče baš kao ni onoga, koji živi na Marsu! Pokazat će joj, kako on radi i ujedno će uprijeti prstom i pokazati joj, gdje su krivci, ako ih uopće ima. Najzad — po Wetterovu poimanju — nije posve jasno, da li tu uopće ima krivaca, jer je posve sporedno, u čijim je rukama kapital. Važno je samo jedno: da taj kapital ne trune, da ne miruje, da ne pljesnivi u čarapama! Drugo je sve posve nevažno, sporedno za one, koji shvaćaju život kao gibanje i vječnu borbu. Sve se vâlja, pa je svaki čas druga slika.

Naravno — — — to je razlaganje dobro za druge, ali ne i za Maksa, kad raspravlja sam sa sobom ili sa svojima. Onda on gleda na ta pitanja s mnogo više zanimanja i jasnoće. Ljubicu ne će biti teško uvjeriti, ako to uopće bude potrebno, kako se nje ne tiče, tko sve zarađuje na njezinu uglju, kad ona dobije onoliko, koliko mora dobiti po svojoj vlastitoj želji i računima, a to je se ne tiče, jer taj ugalj i tako — nije njezin! Je li ga njezin šukundjed sadio ili joj ga je otac okopavao i zagrtao, da naraste i dozori?! Zašto je to njezin ugalj?! Eto: dosta je, da je kvrcne u glavu tim pitanjem, pa da joj se kosa naježi i da je spopadne deveterostruka groznica! Ne treba ništa više!

U prvi čas nije ni pomišljao na takovu obranu. Bio je i sam iznenađen. Sram ga je i to on sebi ne može nikako oprostiti, ali ipak — Jovica će morati pošteno pripovijedati — a on ne će lagati! — da ga je iznenadio svojim ledenim, savršenim mirom. Naravno, Jovica i ne sluti, koliko

ga je živaca i nadčovječne volje stajao onaj usiljeni mir! To on i ne sluti, a najzad, to nije ni važno, jer ne ulazi u račun ono, što nije izbilo na površinu, pogotovo, kad se za njega i ne zna, kao što Stefanović nije ni primijetio ni naslutio teškoga kreševa, koje se je kovitlalo i krvilo Maksovom nutrinjom. Ni probijene pare ne vrijede ni najbogatija ležišta kamenog uglja, za koja se ne zna. Njihova je vrijednost potpuno jednaka onome, čega nema.

Radi onoga velikog uzrujanja nije ni pomišljao na takav stav prema Ljubici, a i bolje je možda, da u prvi čas nije udario tim putem. Možda bi joj bio rekao koju riječ previše, koja bi je bila izazvala na ispitivanje i zavirivanje, gdje je ne treba, a to ne bi bilo pametno uopće, a napose ne u raspoloženju, u kakovom je bila u onom prvom naletu, pa još i sada, dok posve ne preboli i ne prespava. Poslije će se moći s njom posve drugačije razgovarati. Moći će joj sve mirno obrazložiti i dokazati, ako uopće bude potreba, da joj išta razjašnjava i dokazuje, jer ti poslovi na nju ne spadaju.

Hladan mu je zrak udarao u lice i razgaljivao misli, kao da ih razređuje, prebire i svrstava vještom i iskusnom rukom.

— — Vrijeme je moje! — naleti mu u glavu prva velika i bistra misao, koja se je odmah raščlanila u stotinu drugih. — Novine treba začepiti i onda je sve u redu — —

Kad je osjetio, da mu krv posve mirno i pravilno kola po žilama, udari prema kavani. Putem je stao nekoliko puta pred izlozima i kao posve nehajno promatrao izloženu robu, dok je uistinu motrio svoje lice i proučavao, da li mu je smiješak posve naravan i neusiljen. Na to je polagao veliku važnost, jer ne bi bio ni za živu glavu primio na sebe pogled kojeg prijatelja, koji bi ga žalio, ili kojeg protivnika, koji bi se zlobno radovao njegovoj neprilici. I jednom se je i drugom moglo izbjeći samo sa savršeno mirnim smiješkom i s cigarom u zubima, jer se preko nje ne vide prave crte lica.

U kavani ga je prijatelj čekao, sjedeći u ovećem društvu, i — obradovao se, kad ga je vidio, jer da ima nešto s njime razgovarati.

— Vi sa mnom?! — iznenadio se tobože Wetter.

— Nemojte se čuditi. Nichts besonderes — odgovorio je prijatelj nehajno. — Jedan me je prijatelj molio za nekoga svog znanca, koji je već dulje vremena bez namještenja — — —

— Kod mene nema mjesta — odgovori Wetter odlučno. — Sve je popunjeno. Jedino, ako može počekati još koji mjesec, dok otvorim podružnicu, odnosno drugu poslovnicu za Dalmaciju.

— Na to pomišljate?! — iznenadi se prijatelj, a neki iz njegova društva radoznalo podigoše glave i zagledaše se u Wettera, da prosude, da li on to samo prodaje glasine ili ozbiljno misli.

— Ne pomišljam, nego već ozbiljno obavljam sve nužne predradnje! — odgovori Maks povišenim glasom. — Moram još samo neke račune utvrditi, pa ako i oni budu povoljni, posao je zaključen. Tada ću moći uposliti nekoliko muških i nekoliko ženskih prvorazrednih sila. Naravno: samo prvorazredne sile dolaze u obzir!

— Zasada nikako?! — upita prijatelj.

— Nažalost! Ni uz najbolju volju.

— Ipak bih vas molio, da mi posvetite par časaka — reče prijatelj, ustajući od stola — jer vam moram reći neke zanimljive pojedinosti o čovjeku, o kojemu govorimo. Svakako će vas zanimati.

Nije bilo nijednoga praznog stola, uz koji bi bili mogli sjesti, pa odoše u sobu biljarâ i stadoše u jednom uglu, kao da s najvećim zanimanjem prate igru.

— Već sam se najavio — šane prijatelj. — Večeras ne će biti moguć sastanak, no glavno je, da znadu, o čemu se radi.

— Hvala vam! — odgovori Maks. — Nije ni hitno toliko. — Kako vam već rekoh, ja ne polažem na tu stvar prevelike važnosti. Toliko — nije potrebno, da se brblja! Treba spriječiti kao običnu blezgariju, ne dajući joj nikakove veće važnosti, nego li je doista ima.

— To je za njih! — reče prijatelj i značajno se nasmiješi. — Među nama je stvar drukčijeg izgleda i zamašaja?!

— Čini vam se! — odgovori Wetter dosta mirno i čvr-

sto. — Ja, doista, ne polažem na nju veće važnosti nego li je ima svaka nepovoljna vijest, koja se pronese u javnosti o bilo kojem poslu: nije ugodna i ne koristi, pa je treba ukloniti! Samo toliko!

— Ja držim, da se vi varate, gospodine Wetteru, ili mi morate potvrditi, da nastojite zavarati i mene! Čini mi se, da se radi o ovom posljednjem — je l'te?!

— Nemam nikakova razloga, da zavaravam vas! Govorim vam, kako uistinu osjećam i gledam na tu upadicu.

— Mislim, da imate razloga, da i mene zavaravate zato, da mi tim dadete više snage i odlučnosti u zastupanju vaše stvari s onom gospodom.

— Izvrsno zaključujete! — reče Maks i skoro se glasno nasmije. — Ipak ne mislim tako, nego doslovno onako, kako vam i rekoh.

— Sporedno! — prekide prijatelj to nadmudrivanje. — Recite mi, do koliko smijem ići, jer i sami znate, da je to i polazna i završna točka, preko koje se ne može!

— Pipnite, da čujete. Visoko ne možemo, jer nam se ne isplati. Nastojte, da ih zablenete tako, da ih već malenkost zagrcne.

— Podcjenjujete njihove sposobnosti za gutanje, dragi moj gospodine Wetteru! Ti se ne zagrcavaju ni krupnim zalogajima, a kamo li malenkostima. Najzad, budimo pravedni, ako oni imadu teških podataka, koji bi mogli ozbiljno ugroziti ili samo poduzeće ili samo položaj kojega veoma važnog njezinog namještenika, onda imadu pravo, da se ne zadovolje tricom. Radije će udariti i steći glas odvažnoga i nepodmitljivog zastupnika pravde i javnoga mnijenja.

— Nikom ne prijeti ozbiljna opasnost: ni poslu ni poslovođi — odgovori Wetter uvjerljivo — pa i ne mogu mnogo tražiti. Nastojte, da ih vješto pipnete i onda ćete vidjeti, kolikom će se svotom zadovoljiti. Tada ćemo se dogovoriti i ujedno ćemo dobiti vremena, a vrijeme je vazda gotov novac.

— Sastat ćemo se sutra u ovo doba, pak ćemo onda čuti i vidjeti, što se može! Međutim, naravno, ne će biti ništa u novinama. Poslije razgovora ćemo se sastati ili ovdje ili na drugom mjestu, na kojemu vi sami želite.

— Ovdje — odgovori Maks — pa ako ne bude moguće razgovarati, možemo onda izići.

Razgovarajući sa Stefanovićem Wetter je vazda imao pažljivo uho za udarce sata na stolnoj crkvi, da tako može ocijeniti, da li se mora požuriti ili još ima slobodnog vremena za pripovijedanje.

Kad su se rastali, udario je lagano prema kavani, jer je još uvijek bilo prerano, da bi mogao očekivati, da je već prijatelj tamo stigao. Možda se istom sada sastane s kojim od novina, pa dok se oni onjuše, pa izmudruju i opipaju, da onda istom počnu pomalo i oprezno razgovarati, trebat će pola sata, ako ne i više, a za sam razgovor svakako i dva put toliko, ako se brzo ne raziđu, ne obavivši ništa.

To bi bilo loše i nespretno rješenje, jer i ako se opazi, da se ne mogu sporazumjeti s obzirom na pretjerane zahtjeve, ne smije se razgovor zaključiti prekidom, već ga treba odgoditi. Tako će prijatelj sigurno i učiniti. Nije on nevješt i nagao početnik, koji misli, da može nosom otkinuti komad oblaka, pa se s visoka podsmjehuje onome, koji ga može vagnuti s onim, što nosi u malome džepiću. Iskusan je on lisac, koji se i pred nespretnim protivnikom ponizi i uvije kao loza, da onda tim silnije i sigurnije zaskoči, smota i ovije. Ne će se on ni prenagliti ni prevariti.

— — Ne će, ne će — uvjeravao se Maks, raspredajući sve mogućnosti, na koje bi se mogao ne samo sretno nego i pobjedonosno i korisno izvući iz ove velike neprilike. Taj događaj i zapletaj sa Stefanovićem i gospođom Ljubicom mora pod svaku cijenu izrabiti za dalekosežno učvršćenje svojega i položaja i ugleda u njihovim očima.

— — S Marom sam se ponio ludo — pomisli, prolazeći ispred pošte. Ona mu je prva donijela vijest o napadaju, uručivši mu Večernje novine, u kojima je bila tiskana ona vijest. Kad ju je pročitao, zaprepastio se i obezumio, pa nije ni pomišljao, da bi pred Marom morao skriti svoje misli i osjećaje, jer je bio onoga časa potpuno nesposoban, da mirno misli i prosuđuje. Skoro ju je istjerao iz pisarne, pa je otišla, da se nijesu ni rukovali. Istina, i ona se je vladala drsko prema njemu, te je bilo posve jasno, da vjeruje onoj vijesti, i da je veseli, što je objelodanjena.

— — Nije pametno, nije pametno — — mislio je Maks i bude mu veoma žao, što ni večeras kod Zlate nije bilo prilike, da s Marom izmijeni koju riječ, s kojom bi bio popravio dojam onoga posljednjeg krvničkog susreta — — Ako baš i nije bio posve krvnički — dopustimo, da nije bio takav! — nije bio ni prijateljski! Večeras se je iznenadio, kad je vidio, kamo ga je Stefanović doveo, pa se nije u prvi čas snašao, a poslije je Zlata otvorila paljbu, pa nije moglo biti ni pomisli, da bi se bavio Marom i njihovim posljednjim sastankom i razgovorom.

Jedva ju je i vidio u onom uzrujavanju i u onom polumraku, pa je sada teškom mukom oživljavao pred očima cijelu sliku, kakova mu se je pokazala pred očima, kad je ušao u onu jazbinu. Mara je sjedjela do uzglavlja, a kad su njih dvojica ušli, ustala je i ustupila svoje mjesto Jovici, maknuvši se u pozadinu. Maks je prikovao oči za Zlatino lice, nastojeći, da joj razabere crte i da prosudi težinu njezine bolesti, no to mu nije pošlo za rukom, jer je rasvjeta bila previše slaba, te je jedva dopirala do njezine glave. U tom nastojanju je posve izgubio iz vida sve ostale, pa i Maru, a uistinu mu nije ni došlo na um, da bi morao s njome nekako popraviti dojmove jučerašnjeg razgovora. To ga je počelo sada mučiti — — —

Opazi, da mu je prerano, da ide u kavanu, pa okrene Palmotićevom i odmah zatim nadesno Sudničkom ulicom prema Zrinjevcu. Da se nije bio prenaglio u prosuđivanju, mogao je sa Stefanovićem razgovarati još puni sat — — — Rekao mu je dosta, al bi mogao i još bogatije iskititi, kad bi smio govoriti onako, kako osjeća i zna, kako — — Naravno: kako uistinu i jest! Kad bi mu smio reći cijelu istinu, tresnuo bi i njim i svim njihovim umišljenim vrednotama o ledinu, da bi se razletjeli u milijun komadića, te ne bi ostale ni dvije hrbinice skupa! Ovako — — mora okolišati, uvijati, gladiti i poljepšavati, gdje nemaš što poljepšavati, jer je sve gadno, odvratno, prazno, divlje — — — Ipak je morao uljepšavati i paziti, jer tako općenito mora činiti svaki oprezan i pametan čovjek, a napose je on to morao i radi Jovice. To je dobar momak kao kruh, i da mu nije udarila u glavu slava i veličina, bio bi veoma uporabiv, a

još bi se dalo premostiti i to, da ga ovdje ne pokvariše kojekakvim glupostima, o kojima on inače ne bi bio ni mislio. S njim bi prije bilo trebalo neumorno, bezgranično srbovati, proširivati državne granice, kuda ti god naleti na jezik, pripovijedati ratne slavne doživljaje, slaviti krsnu slavu i — vući ga za nos, kuda ti god duša poželi. Međutim ovdje ga otrovaše kojekakvim glupostima, pa se i on počeo baviti i voditi neprokuhanim i neprobavljivim mislima o nekakovom semitizmu i antisemitizmu — koji mu Maks ne zamjerava, jer nije odgovoran, ali se ipak mora od njega braniti, odnosno, mora Jovicu obratiti i možda ga učiniti svojim saveznikom ne samo u poslovima s Ljubičinim rudokopom! Ta mu je misao posve slučajno naletjela u glavu, kad je večeras ispao iz Zlatina brloga onako bijesan, uvrijeđen i ojađen. Srce mu je bilo nabreklo kao bubanj, a žile se napele kao konopi, pa je i bez razmišljanja tražio oduška i kakove ravnice, na kojoj bi se mogao pružiti i odmoriti, i u toj mu želji dođe misao na Jovicu. Eto: treba mu samo reći, a naivan jest, pošten jest, pa onda nije teško zasaditi u takovu dušu misli, koje se dadu tako lijepo i blještavo braniti. Ne će on zalaziti u razmišljanja i umovanja, koja bi mogla pokvariti Maksove osnove, jer je tim pitanjima posve nevješt. Nije se nikada njima bavio, nije se za njih pripremao, a osim toga ne može ni pojmiti zamašitosti i dalekosežnosti pojedinih misli kao ni cijeloga tog pitanja u njegovoj veoma složenoj naravi.

— — Rekao sam mu, rekao, da ima o čemu razmišljati — — Al on ne će mnogo mučiti tim glave. Nije on rođen za takove poslove. Dosta je, da osjeti, kako su smiješni i on i svi ostali njegovi, kad se dižu na prste, da budu viši od nas, a onda moraju opaziti, da se dižu na našim cipelama i na našem podu i uopće — moraju opaziti, da je sve naše osim njihove duševne i tjelesne golotinje — — — Sve je drugo prošlo kroz ruke vješta i okretna — — — trgovca — — — Na svemu je naš pečat, pečat naše vještine i naše moći — — —

Na uglu Strossmayerove ulice i Zrinjevca skoro se sudari s Marom.

— Das heisst Glück haben! — usklikne Maks. — Znaš, da sam na tebe mislio i želio, da se sastanemo?! Vjeruj mi.

— I ja sam mislila na tebe — odgovori Mara — ali ne smijem reći, da sam željela, da se sastanemo.

— Kamo ćeš? Mogu li te pratiti?

— Posvršavala sam poslove i idem kući. Pratiti me ne možeš, jer bi nas tko mogao vidjeti i praviti neopravdana naklapanja — odgovori ona dosta ljubezno.

— Ne gledaj na svjetinu! Što te se tiče, što tko naklapa?! — odvrati on, smiješeći se i svijesno nastojeći, da pokaže, da je dobre volje. — Ti si pametna djevojka, koja je već davno prešla preko tih gluposti. Znaš, jučer smo se rastali, kao da smo išli noževima jedno na drugo, pa mi je žao.

— Nije moja krivnja, što si me istjerao iz pisarne!

— Nemoj tako, Maro! Nijesam te istjerao, nego sam bio doista iznenađen onolikom drskošću one blezgarije u novinama, pa sam želio, da budem sam i to sam ti pošteno i prijateljski rekao. Ništa više.

— Nije bilo baš osobito prijateljski! Uostalom meni nije ni stalo do tvog prijateljstva, kad ne ide od srca — govorila je ona posve hladno, ali je osjećala, da u glasu nema ni leda ni jeda, već naprotiv da govori posve meko i prijateljski.

— Nemoj tako, kad znaš, da ne govoriš istine! — odvrati on veoma toplo i iskreno, stupajući uz nju, jer su se i bez dogovora uputili niz Zrinjevac prema kolodvoru. — Još nijesi nikad od mene doživjela ni jednog jedinog čina, koji ne bi bio prodahnut najčišćim prijateljskim osjećajima, a to je i naravno, kad se uvaži, da nas ne vežu nikakova poslovna pitanja, koja bi nas ujedno i rastavljala. Ti si mi nepravedna — — — Ja to dobro vidim: ti si mi nepravedna i radi Zlate.

— Nemojmo, Maks, počimati! Pustimo to s mirom, jer nemam vremena, da se upuštam s tobom u rasprave i da ti dokažem, kako si ti obična muška palavorda kao i svi ostali muškarci! Oprosti, ovo nije lična uvreda, a za opću uvredu svim muškarcima nemaš prava da se buniš, jer nijesi ovlašten od svoje ostale braće! Svi ste vi potpuno jednaki.

Sa zadovoljnim je smiješkom primio njezine riječi, jer se je uvjerio, da nije ni ljuta ni zlobna, a onda se može s njom.

— Nepravedna si — odgovorio joj je, ne zadirući dublje u pitanja, koja su ga zanimala. — Nepravedna je i Zlata. Ona najbolje zna, da sam joj vazda bio najnesebičniji prijatelj — —

— Najnesebičniji?! — podrugljivo će Mara, pogleda ga živo i nasmije se.

— Naravno! — odgovori on, pa se i sam nasmije: — Moja je sebičnost prema njoj bila posve svoje i posve pravilne naravi! To da, no inače i preko toga — upravo nikada ništa ni u kom pogledu nijesam ni očekivao ni tražio ni dobio od nje. To i ti sama znaš.

— Ja malo znam, al vidim, da si se sada složio s njezinim neprijateljima i da je progoniš na svakom koraku. Takovo je to tvoje prijateljstvo, kojim se ti toliko hvališ i ponosiš!

— I tu si mi, Maro, nepravedna! Ja se od nje i ne branim, a kamo li, da bih je čak i progonio! Jesi li ti nju večeras čula?! Što mogu značiti njezine riječi nego da ona dirigira napadaje na poduzeće i na mene?! Nije li ono posve jasno?! Pa ipak — što ja radim?! Ništa, upravo ništa. Čak se i ne branim, kako bi se svaki drugi na mome mjestu branio. Ja — malo, pa ništa, kao da se mene i ne tiče. Otvori oči, pa sudi kao pametno stvorenje i pošten čovjek, koji još osjeća, da ima savjest.

— I baš mi ti možeš držati propovijedi o savjesti! — podrugne se ona veoma izazovno.

— To je vrlo relativan pojam, ta savjest, pa nije umjesno, što tako misliš. Tvoja i moja savjest ne mogu na istu vagu, jer su iza nas drukčija stoljeća vjere i odgoja. Ja sam mislio na ovdašnju savjest, kada sam je tebi spomenuo, a da sam mislio na svoju, onda bih se svakako i drukčije izražavao. Savjest je seizmograf naših osjećaja, a osjećaji su titraji svih misli i nazora svih naših djedova. To je zamršena pripovijest — — —

— A ti je zamrsuješ još i preko potrebe.

— Ni najmanje. Ja tumačim i potkrepljujem razborom ono, što vi ostali osjećate i tvrdite bez obrazloženja. Međutim pustimo mi te besposlice s mirom, a reci mi, što kaže liječnik za Zlatinu bolest? Nijesam je mogao ni upitati, kad se je umiješao onaj stari medvjed i izazvao uzbunu, kakovu može izazvati samo obična nerazborita životinja. A, molim te, tko je onaj zamazanac?!

— Rođak bakičin! — odgovori Mara bez ikakova razmišljanja.

— Rođak bakičin?! A tko ti je ta bakica? To je ona stara, koja je sjedjela kraj Zlate?

— Da. To je Draganova majka! Pa, ja mislim, da ti nju poznaš već otprije. Sada se samo pretvaraš.

— Možda je i poznam, ali se doista ne pretvaram, već sam zaboravio, ako sam je uopće poznavao. Ja ipak mislim, da se ti varaš. Ja se ne sjećam, da sam je ikada prije vidio.

— Imaš kratku pamet, no to nije ni važno, da li si je poznavao ili ne. Stric Petar mi reče večeras, da bi želio s tobom razgovarati.

— A tko ti je opet taj stric Petar?!

— To je onaj stari bakičin rođak.

— Što bi on sa mnom mogao razgovarati?! — iznenadi se Maks.

— Naravno: ništa! Ja sam se samo našalila — odgovori Mara, osjetivši, da je rekla glupost. Što se tiče Maksa, što je govorio Petar, i kako mu je mogla to uopće i spomenuti?! — Ja sam se samo našalila, da čujem, što ćeš reći.

— Ako želi sa mnom razgovarati, može, ali ću prije pozvati policiju — odgovori Wetter posve mirno i nasmiješi se. — I ja se samo šalim, a ne bih ja njega dao zatvoriti! Neka sirotinje! Da nije nje, tko bi nam kupio buhe i gubu?! Ne bi se čovjek mogao braniti od smrada i nametnika, a ovako se ipak nekako izlazi, kad je Svemogući milostivo stvorio toga tvog strica Petra i njemu slične.

— Samo se ti rugaj, al ti nije bilo do ruganja, kad te je bio pograbio za šišak!

— To je istina! Čovjeka može smesti i iznenaditi napasna muha, a kamo li ne bi onoliki medvjed! Iznenadio me, a i Zlatine su me riječi bile već porazile, pa sam doista

bio posve izgubljen. I on bi, veliš, želio sa mnom nastaviti razgovor?!

— Da! — potvrdi Mara posve nepromišljeno, jer nije očekivala takova pitanja.

— Vidim ja, da ti ne možeš iz svoje šale van, koliko si se u nju uživjela! — reče Wetter i značajno se nasmiješi, no odmah doda, da je utvrdi u uvjerenju, da joj vjeruje: — Ja sam to već često iskusio: počnem se šaliti, a zamalo više i ne znam, da je šala i izmišljotina, pa nastavljam posve ozbiljno, baš kao i ti sada.

— To je istina! — požuri Mara, opazivši svoju zabunu. — Vjeruj mi, da sam na tvoje pitanje odgovorila, kao da sam doista o tome razgovarala sa stricom Petrom, a nijesmo ni progovorili! Vjeruj mi. On je uopće kao kruh dobar i mek, a bojažljiv kao dijete.

— Da, da. To sam i ja primijetio! — potvrdi Maks podrugljivo, no tako, da Mara nije mogla opaziti, kako misli. — Ne odgovori mi, što veli liječnik za Zlatu?!

— To je velika nepoznanica. Može ustati i posve se oporaviti, pa vući još mjesecima a možda i godinama, a može se i najednom posve klonuti i podleći. Ta bolest ostavlja sve mogućnosti na putu, pa — koja naleti. Liječnik ne govori ovako, no tako sam ja to razumjela i, čini mi se, da se ne varam, jer sam vidjela već mnogo ovakovih bolesnika.

— A kako je Draganu?

— Njemu je bolje.

— Ta, nije moguće?! — usklikne Maks. — To me zbilja veseli, s tim više, što mi je neki dan rekao sudac istražitelj, da je malo nade, da će doživjeti glavnu raspravu.

— A ti si se bojao, da gospođa Ljubica ne će dobiti zadovoljštine osudom?!

— Oprosti, Maro: ne govori bedastoća, kad si pametna djevojka! Ako ćeš tako, onda bi za gospođu Ljubicu bila najveća zadovoljština, da čim prije umre. To bi bila najstroža osuda.

— Da, da: da umre, ali ne naravnom smrću!

— Ne budi takva, kad si uvjerena, da ni ona nije takova, kakovu je ti želiš prikazati. Ona je najobičnija žena i ništa više i ništa manje. Time su označene sve njezine i

odlike i mane. Slučajno je zapala u ovo vrzino kolo, jer je sudbina žene, da se uda, pa na koga naleti. Ona je naletjela na pokojnog Dujmovića i zato nema nikakove ni krivnje ni zasluge. Zlata i Dujmović već su se otprije poznavali, sklopili ugovor o gostioni i tako dalje, a svršetak je ugovora bio — na oštrici sjekire. Ni za to nema gospođa Ljubica nikakove ni krivnje ni zasluge. I sada, draga moja, ostaje ona na mezevu sama, osamljena, s neuređenim računima, s velikim poslom, sa Zlatom, užasno nakostrušenom, koja hoće, da sve baci pod noge — —

— Lagano, lagano, prijatelju! — reče Mara povišenim glasom.

— Nijesam poletio! Ne mogu laganije, ne mogu logičnije! Ako vidiš gdje pukotinu u mome razlaganju, izvoli u nju uvaliti klin, udri batom i razvali moju tvorevinu.

— Da vi nijeste pognali s nekakovim svojim zahtjevima, da se Dujmovićima dade u novinama svjedodžba poštenja i vijenac dobročinitelja, ništa ne bi bilo poslije one nesreće! Bili biste sa Zlatom posve mirno i pošteno sve obračunali i uredili i — čekali Draganovu osudu. Vi ste međutim htjeli, da ona izgubi i ponos, kao da nije već sve izgubila, što je imala!

— Nitko nije od nje tražio ništa, što nije bilo opravdano i pošteno! Ti pretjeruješ, draga moja Maro!

— A zašto ste je bili i u zatvor strpali, ako nijeste kanili na taj način iscijediti iz nje priznanje: ili da je i ona ubojica ili da su Dujmovići njezini dobrotvori, a ona — eto, nezahvalna kujetina, koja je novinarima dala neistinite i uveličane podatke, da napadnu tu odličnu i rodoljubnu obitelj?!

— Ni to nije istina! — branio se Maks. — Ona je bila zatvorena, jer je očito sama brbljala gluposti u onom uzrujanju i bezumlju poslije samoga čina, a netko je čuo i dojavio policiji! Samo je tako to moglo biti i nikako drugačije. Uostalom — nastavi on mnogo polaganije, naglašujući riječi: — ja se ne varam, kad tvrdim, da je tu i jedan tvoj dobar prijatelj imao svoje prste! Možda — nehotice. To dopuštam, ali je svakako i on mnogo skrivio, da je ona dospjela k policiji.

— Da: moj prijatelj Maks Wetter! — reče Mara.

— Ne, ne! — požuri se on i nasmiješi. — Ne taj prijatelj, prijateljice moja, nego jedan drugi, mlađi i ljepši, koji je, možda — ja ništa ne tvrdim! — i sada u milosti! Taj, taj je svojom nespretnošću — — —

Mara razumje, da je to podvala na Jovičin račun, no ne reče ništa, pretvarajući se, da ne polaže važnosti na tu okolnost, ali Maks se tim ne zadovolji, jer ga je smetala ona velika srdačnost između Jovice i Zlate, koju je večeras opazio. On njoj doista ne želi nikakova zla baš kao ni kapetanu, no — ne bi bio trgovac, kad bi dopustio, da se proti njemu slažu udruženja i zavjere — odnosno: udruženja, koja se mogu vrlo lako pretvoriti u opasne zavjere! — ne bi bio trgovac ni ozbiljan čovjek, kad im ne bi podmetnuo dasku, da cecnu na golo! To nije neprijateljstvo ni proti komu nego nužna, najsvetija obrana!

— Vjeruj ti meni — nastavio je polako i uporno — a sama znaš, da sam mu dobar prijatelj! — ali tu to ne ulazi, jer je radio nesvijesno, ali je dobro, kad te već zanima i kad optužuješ, da onda znaš, koga trebaš optuživati, ako je uopće za optuživanje. Ja znam, da joj nije nitko kriv — pa ni Jovica! — nego su se prilike bile tako nesretno smotale i ispreplele, da nije moglo drugačije ni biti, nego da i ona tamo svrši. Naravno, on je bio zaprepašten njezinim izjavama, pa mu je negdje izletjelo, no on se je, siromah, samo čudio njezinoj lakoumnosti, tvrdeći i sam, da je nevina i da se ludo optužuje. Ja barem tumačim, da je on tako radio, jer ne mogu ni zamisliti, da bi je namjerice optuživao. Istina, ja sam se već često prevario, pa dopuštam, da se varam i tu. To je s tim lakše, što su on i Ljubica svoji, pa — — — Dopuštam — — Al, kako bilo, da bilo, nemaš prava optuživati nevine. Jovica — — —

Mara je cijelo vrijeme mirno slušala, pustivši ga, da joj kaže sve, što mu je na srcu, da tako vidi, kuda šiba.

— Nijesam ti kanio nikada govoriti o tome, no kad si me izazvala, bila je moja dužnost — govorio je on dalje, opazivši, da njegovo sjeme još nije uhvatilo korijena u njezinoj duši. — Molim te, nemoj to nikada spomenuti ni

njemu, a kamo li Zlati, no moraš znati, kad si nepravedno naletjela na mene.

— I, veliš: Jovica?! — izusti ona polako, kao da je zaprepaštena.

— On! Kako ti rekoh, al te ponovno molim, da ovo ostane među nama. Nema sada nikakove svrhe, da se potežu pitanja, koja nijesu važna i koja su već riješena, kako i sama znaš.

— Pa, on je onda najprostiji policijski doušnik?! — govorila je ona, samo da ga izazove na daljnje izjave.

— To nije opravdana opaska! — usprotivi se Maks. — Gdje se radi o običnom zločinu — — — Inače, naravno, da je politika po srijedi, da ne bi postupao drugačije, ali i tu bi ga morala opravdati. On je, što jest, i ne može biti drugo! U ovom ga slučaju svakako krivo ocjenjuješ. Ako hoćeš, u drugoj je točci njegova ranjava peta u ovom postupku, no — pustimo to s mirom — — On je možda Zlatu izazvao na kojekakve lude izjave, da je onda može prijaviti, da se tako dodvori gospi Ljubici — — Tako bi se, vidiš, to dalo tumačiti, no ja — — — Ja ne ulazim u to.

— Znaš li, gdje je Jovica sada? — upita ona nenadano.

— U Zagrebu! — odgovori on i nasmije se.

— Hvala! Ti si gdjekad opasno duhovit! — odgovori ona dosta tvrdo i mrzovoljno. — Kamo je otišao, kad ste se rastali?

— Nije mi rekao, no ja mislim, da je otišao k svojoj dragoj prijateljici iz djetinjstva — reče Wetter otežući i prenemažući se. — Poznato ti je, da je to gospa Ljubica?!

— Misliš, da je k njoj otišao?!

— Drugamo ni ne ide! Ja mislim, da se tu više nema što kriti.

— Slobodan on, slobodna ona, pa što bi krili?! Zanima me, gdje bih ga mogla sada naći.

— Mogu li ga ja zamijeniti?! — upita je, podsmjehujući se veoma izazovno. — Na raspolaganju sam, pa samo zapovijedaj, koliko mogu — —

— Hvala, hvala! — odgovori ona, pa se i sama nasmiješi. — Treba mi nešto. Poslovno — —

— Naravno — — —

— Oprosti, što te moram ostaviti — reče ona nenadano, vidjevši, da dolazi tramway, koji ide prema Jelačićevom trgu, stane na stajalištu i pruži Maksu ruku.

— Mogu i ja s tobom, ako ne smetam.

— Ne smetaš mi, a da mi i smetaš, ne bih ti mogla zabraniti, da uđeš u kola, u koja ulazim i ja, kad nijesu moja. Tvoja je krivnja, da sam došla bez ikakova cilja do kolodvora, pa se s toga moram sada žuriti natrag, jer imam mnogo posla. Inače bih s tobom još čavrljala, kad smo se već dali u ovolike povjerljivosti.

Međutim je stigao tramway i Mara se popne u njega, a Maks ostade, tumačeći joj:

— Znaš, imam i ja posla, al na drugom kraju grada, pa stoga ne mogu s tobom. Inače bih vrlo rado. Navrati mi se za koji dan u poslovnicu, da nastavimo i da se ispripovijedamo za sve, što smo ovih dana propustili.

— Bojim se, da ne ću dospjeti, no nazvat ću te, da ti kažem, da li sam našla Jovicu.

XLVII.

— — I taj bi odrapanac sa mnom htio razgovarati — — gunđao je on, žureći se ispred umjetničkoga paviljona — — On bi sa mnom razgovarao onako, kako je počeo večeras! — mislio je Wetter, posve uvjeren, da bi ga Blažević mogao napasti, ako mu se pruži prilika. Kako bi drugačije mogao glasiti taj njegov tobožnji »razgovor«?! Sreća je, što je Mara potpuno žensko, pa nije mogla prešutjeti, već je jezik svrbio, pa se izbrbljala.

— — »Stric Petar mi reče večeras, da bi želio s tobom razgovarati« — —

— Neka on razgovara s medvjedima, kao što je i sam, a ne će sa mnom razgovarati! Naučit ću ja njega, kako se razgovara s ljudima!

— — — Taj Petar niti nije ljudsko stvorenje i između njega i paščeta ili bilo koje druge životinje nema uopće nikakove druge razlike, osim što on — pukom zabunom

prirode! — zna govoriti, kao što govori Maks i kao što su govorili Proroci — — — To je puki slučaj, jer on nema duše, pa onda nema ni prošlosti ni budućnosti, kakove ima svaka duša. Maks je samo letimično bacio svoj pogled u one razjapljene krvave oči i odmah je bio načistu, s kim ima posla. Čista životinja. Eto, kao i — — kao i Stefanović i kao — — Kao i Mara i Zlata i Ljubica i svi ti čudni stvorovi, koje je Svemogući bacio na zemlju samo zato, da ima na kome pokazati svoju moć i — — —

— Ne ćeš ti sa mnom razgovarati! — prošapće Maks skoro u pola glasa i naglo se obazre, da se uvjeri, da ga nije tko čuo. Bilo je oko njega ljudi, no svi su bili toliko daleko, da je mogao sigurno vjerovati, da ga nije mogao nitko čuti. — Nemamo nas dvojica nikakovih razgovora, a ako ih i budemo vodili, vodit ćemo ih samo preko policije. Ja ću tebi već pokazati, kako se razgovara s ljudima! Nije ovo tvoja prašuma, i ako je još prilična divljačina — — —

Još više požuri korake, jer mu se je učinilo, da se je predugo zadržao s Marom, pa će prijatelj biti nestrpljiv.

— — — Doista je veoma teško živjeti s tim ljudima, kad čovjek jednom spozna, osjeti i točno uvidi, tko je i što je on prema svima tim jadnim i kukavnim stvorovima. Oni gledaju u njemu nekakovu gubu i nametnika, jer su tako daleko i nisko, da se ne mogu nikako vinuti do njegovih visina i spoznati, što znači imati iza sebe tri put stariju narodnu prošlost nego li je i — njihov Bog star! Što oni znadu, što znači ta udaljenost, pred kojom te hvata vrtoglavica, pa je ne možeš ni gledati, već moraš — htio ili ne htio! — oboriti glavu, pokriti lice rukama i pobožno se pokloniti — — — I tu sada dolazimo do one odlučne točke, na kojoj se oni potpuno lome i pokazuju, da uopće nijesu ljudi, nego samo neki neuspjeli prijelaz iz nižih oblika k čovječanstvu: oni nijesu sposobni, da shvate Zavjet i da padnu u prah i poklone se! Oni to ne mogu, jer se može pokloniti i pomoliti samo čovjek.

— Naravno — pomisli on, trgnuvši se — to ja sanjam, to su moje pretjeranosti i gluposti — — — Naravno, naravno, Jovica! Ja sam to tako govorio, samo da te zaplašim i da vidim, kako ćeš se držati na te moje riječi, pa vidim,

da si pametan čovjek. Vi ste Srbi uopće daleko pred ostalom svojom braćom. Kod vas nema toga nekakvog glupog antisemitizma, jer ste vi veći Židovi od nas, vi ste jači u svemu onom, što u nama osuđuju i napadaju vaša braća kršćani! Al, gle, moj Jovica, kuda ja opet zapadoh! — — — Oprosti, jadan i ne srdi se, kad znaš, da se Maks samo šali s tobom, jer te voli! Ne napadaju nas radi nekih naših posebnih odlika ili mana, nego naprosto stoga, što ne pojme, da je Svemogući mogao odabrati sebi neki narod i odrediti mu posebnu zadaću. A kakav bi on bio Svemogući, kad toga ne bi bio mogao učiniti i reći nam: »Satrt ću svakoga, tko vam stane na put i ne pokloni mi se. Istrijebit ću i sjeme njihovo, pa se ne će spasiti ni trudne žene ni dojenčad na grudima matera svojih«. — — Naravno, to ne mogu pojmiti ti tvoji kršćani, jer nemaju nikakove vjere, a kamo li da bi imali onu vjeru, koja pomiče i bregove s njihovih temelja! Naravno. Ja inače samo brbljam, da mi vrijeme prođe i da tebe malko iskušan. Al ti si pametan čovjek, pa razumiješ — — Kao i tvoja gospa Ljubica! I ona je pametna žena, samo je ti ne smiješ kvariti i metati joj buhe u uho. Pusti je s mirom. Svaka je žena obična guščica, s kojom se dade, ako je znaš pogladiti s prave strane. Ne smije se samo dopustiti, da joj se približi kakav neuravnoteženi sveznadar, koji bi uzbunio i zborove anđeoske, a kamo li ne ono jadnoga sitnog ženskog mozga. Pusti je s mirom, moj Jovica, pa se ne boj za nju. Ja ti je ne ću ni otimati, a kamo li oteti. Bog ti je blagoslovio. Ja sam zadovoljan, što mogu radom svojih ruku zarađivati koricu kruha — — Dobro: na njezinim rudokopima! Nije moja krivnja, što je netko dospio prije mene, da sebi prisvoji to ničije dobro, a netko onda Ljubičin imao toliko novaca, da je mogao tog sretnika isplatiti i maknuti — — Vidiš: svi su oni prodavali i kupovali maglu, pa zašto ne bih i ja prodao koji vagon oblaka, kad se nađe dobar i pametan kupac, koji zna, da će i u tim oblacima naći nešto robe za svoje zube?! — — Ne miješaj se, moj prijatelju Jovica, kad i tako nijesi rođen za trgovca nego za oficira. Klepkaj svojom sabljicom i uživaj u njezinu zvuku po kaldrmi, kad te tvoj Bog nije stvorio ni za kakav ozbiljan posao — — —

A inače, bio bi sposoban još jedino, da ti objese zvono, pa da njime klepkaš — — kao i tvoj prijatelj Dujmović i Bojanić i svi vi — usrećitelji i dobrotvori ove šačice mojih jadnih Židova, koje je sudba bacila baš na ovaj komadićak zemljine kore — — Uostalom, nije naša krivnja, da je Svemogući uzeo u svoju osnovu s nama i ove krajeve. To sigurno nije radi vaše važnosti i radi nekih osobitih ljepota vaše zemlje nego — jer moramo proći i to prije nego se ispuni Njegovo obećanje — — —

Trgne se i zadovoljno se nasmiješi, pomislivši:

— Večeras se događaju čudne stvari sa mnom. Veseo sam i miran, kao da sam kupio pola svijeta, a uistinu ne znam, da li ću još sutra biti na svojoj stolici u uredu! Toliko je položaj nejasan i nesiguran. Ako novine nastave, i ako ne znači stvarno ništa — gotov sam s ovakom budalom, kao što je ta milostiva gospođa Ljubica iz Valjeva! A ipak sam veseo, kao da je sve u najsavršenijem redu!

Uzdignute je glave ponosno ušao u kavanu. Vještim je okom zaokružio preko svih stolova i vidio, da je sve popunjeno i da su sve svoji uz veoma rijetke iznimke. Samo nekoliko inovjeraca zalazi u tu kavanu, a da nitko ne bi znao rastumačiti, kako je došlo do toga, da je posjećuju skoro isključivo Židovi. Tako je to od onoga časa, kojega je otvorena. Posve slučajno. Po Maksovu je mišljenju to bio veoma sretan slučaj, jer je čovjek mogao nesmetano razgovarati i još osim toga je mogao sjedeći, pa i bez telefona, posvršavati mnogo poslova, jer su se svi ugledniji i važniji poslovni ljudi tu sastajali. Dođe, da pogleda novine i popije crnu kavu, i ako mu nije ni do jednog ni do drugog, jer je kavu pio kod kuće, a i novine mora držati, da se u upravi vidi, da je pretplatnik: to su samo izlike, pod kojima dolazi u kavanu, da čuje novosti, da dozna došaptavanja i male zlobe, koje su često neobično dragocjene i važne, da vidi nova lica i najzad, da i njega vide, da je još uvijek živ i da se kreće na tržištu!

Mnogi, nevješti, ne znaju cijeniti velike važnosti toga tobožnjeg besposličenja u kavanama, pogotovo u takoj kavani, kao što je ova, koja može s ponosom nositi svoje

ime »Kavana Burza«, jer i jest neke vrsti podružnica i nastavak burze i njezina poslovanja.

Vidje, da prijatelja još nema. Stao je na sredini goleme prostorije, da točno pregleda, da nije sjeo na koje drugo mjesto, nego li je njegovo uobičajeno — i ako je to skoro nevjerojatno, jer svatko poštiva navike svojega bližnjeg i ne zauzimlje mu mjesta! — a stao je i zato, da njega vide. Bio je uvjeren, da je koji zlobnik zadovoljno kimnuo glavom, kad je pročitao onu bezobraštinu u novinama. Naravno: nijesu oni među sobom bez zlobe i zlobnika. To tako misle i pripovijedaju neupućeni, koji pretjeruju sve, što se njih tiče, pa tako i tu. Ima, ima zlobnika, a desi se čak, da koji potjera opasnoga konkurenta i u parnicu. Desi se, desi. To se razumije, da stariji svjetuju i opominju, kad opaze takovu nepodopštinu, no mnogo puta nijedan od njih to ne opazi, a često su i najstrože opomene bez ikakova uspjeha. Ipa su i to ljudi — ta Maksova duhovna braća, pa su i podvrženi svim ljudskim slabostima, koje ne mogu nadvladati ni iskustva od četiri pet tisuća godina ni mudrost svetih praotaca ni najveća potreba međusobne sloge unutar stranih skupina, koje ih mrze i progone i potajno i javno.

Zna to Maks, pa je stoga bio načistu, da je potrebno i svojima svima pokazati, da on nema nikakova razloga, da obori glavu i da se čega boji ili srami. Ne! Svatko mora vidjeti i znati, da je on još uvijek onaj isti Maks Wetter, koji je grtao milijune kao smeće — — — A on će to činiti i opet, čim prilike budu dopuštale, da se milijuni mogu skupljati u jednoj ruci, jer tko je pokazao jednom, da ih je sposoban bez ikakovih svojih sredstava svrstati kao vojničke odrede u svojim blagajnama, taj će i svakom drugom zgodom izdržati pokus i pokazati sve svoje sposobnosti. A Maks Wetter je prepun tih sposobnosti!

Sjeo je među prijatelje i nehajno se upustio u razgovor, koji nije imao nikakove posebne važnosti. Tako — neko je šumsko poduzeće bilo u malim neprilikama, pa je skoro nastala strka na današnjoj burzi. Naravno: ljudi su osjetljivi, a gdje je strvina, tu se i orlovi jate. Posve naravna pojava. Maks je srdačno sudjelovao u razgovoru i u dnu

svoje duše osjećao, kako mnogi pomišlja, da će tako za koji dan raspravljati i o poslovima gospođe Ljubice, a pritom će se naravno spominjati ime i gospodina generalnog direktora Maksa Wettera.

— Al ne ćete toga doživjeti, dragi moji orlovi! — pomisli on i skoro se zadovoljno nasmiješi. Čudno: još nije znao, što je prijatelj učinio, Zlatina mu je prijetnja još zvonila u ušesima, a on se ipak ništa ne boji i cijelu je večer posve dobre volje, kao da su poslovi u cvatu i naponu! Sigurno mu je koristilo, što se je ispripovijedao sa Stefanovićem. Odteretio je dušu kao još možda nikada! I sam se je čudio, kako se je mogao onako džilitnuti i raspripovijedati s njime! Očito je u Stefanoviću nešto, što je u Maksu izazvalo malko naklonosti i povjerenja, jer drugačije nije moguće, da počne pripovijedati onakove stvari i davati onakove izjave pred čovjekom, za kojega bi se bojao, da će krivo razumjeti i onda još zlobno razbrbljati i raznijeti. Toga se doista nije bojao, pa da mu je sada tkogod postavio pitanje, kojega bi gojima preporučio za podvornika u hramu, on bi bez ikakova razmišljanja spomenuo Jovičino ime. Naravno: ne bi mogao primiti te službe, jer ima drugo zanimanje, ali bi Maks pokazao, koliko ga cijeni i koliko ima u njega povjerenja. Da to Jovica zna, mogao bi doista biti ponosan i zadovoljan, kao što je očito ostao pod velikim dojmom svojega razgovora s Maksom. Nije se izjavljivao, ali je bilo očito, da je zablenut i zabezeknut izvodima, kojih nije nikada prije čuo, a kojima nije mogao prigovoriti upravo ništa, savršeno ništa, kao da su izišli iz proročkih usta, kao da su saliveni iz čelika ili izrasli iz granita. Nije mogao ništa nego šutjeti i — postati nemiran i neveseo. Naravno: kad te netko pritisne istinama, koje se tiču tvoje kože, a koje ti nijesu ugodne, onda živci otvore igranku!

Prijatelja nije dugo bilo, pa je Maks već postao nemiran, ali je još uvijek imao toliko snage i prisebnosti, da se je svladavao i da se nije ničim odavao osim možda time, što se je nekako previše nasilu smijao. To vještu oku ne bi bilo izmaklo, no oko Maksa se nije primjećivalo, da je

itko tome posvećivao kakovu posebnu pažnju. Razgovarao je s prijateljima, a u mislima je razglabao i raskopavao pitanje, što je s prijateljem i što je dosada već učinio! Sigurno se ne mogu složiti u cijeni. Uostalom on je i rekao prijatelju, da to pitanje ostavi otvorenim tako, da dobiju malko vremena, što u svakom slučaju znači gotov novac, a — što je vijest starija, to je doista i jeftinija, jer je izgubila u svojoj djevičanskoj svježini i zanimljivosti, pa je to onda druga crta u čistoj zaradi: vrijeme uopće kao vrednota i vrijeme kao potrošač djevičanstva stravičnih vijesti!

Tako će se prijatelj i izvući, a oni će pristati. Najzad — nijesu u redakciji budale, pa da vjeruju, da će ikomu koristiti, ako to iznesu u javnost. Malko će prašine podići, malko će njega lično poškakljati, naškodit će kojem jadnom državnom činovniku, koji je kriv samo to, da mu je gladna i svaka vlas na glavi, da je gladna i ona iskra Božja, koja je u njemu — ako je u njemu! — i ništa više on nije kriv. Zar je onda pravo i pošteno, da se takove stvari iznose?! Da se tu radi o općim narodnim računima i probitcima, odnosno šteti — e, onda bi i Maks razumio, da oni u uredništvu budu i neumoljivi i nepopustljivi, jer bi se radilo o narodnom obrazu, kojega oni nose na štitu svojega lista — — —

Skoro se je glasno nasmijao, kad se je uhvatio u toj misli: novine nose na svome štitu narodni obraz! — — — Najzad — tako mora biti, pa onda tako i jest — prema vani, a prema unutra?! — — — I novine su kapitalistička poduzeća; novine su roba, koja se baca na tržište kao i svaka druga; novine moraju računati sa stanjem svoje blagajne — radi koje i izlaze! — baš kao i svaka i najzadnja tvornica sapuna ili tvornica češagija za konje ili tvornica školjka za zahode. Sve su to računi, jer se radi o kapitalu, koji ne pozna nikakove druge ni vjere ni narodnosti ni ljubavi ni mržnje ni slobode ni ropstva ni ideala osim — računice! To je njegovo srce, njegova duša i njegovo poštenje: R a č u n i c a! Prema tome se i novine ravnaju, one se moraju ravnati prema toj svojoj duši, koja je u rukama — skoro samih Maksovih dobrih prijatelja! Naravno, sjede i piskaraju tamo kojekakvi Grudanići, pa

im se mora pustiti opsjena, da i oni nešto znače i da štogod mogu, jer bi inače posao stradao, raja bi se uzbunila, nestalo bi potrebno »rodoljubne« boje! Njima se sviđa, da gdjekada malko podignu svoj glas, pa dok računici ne škodi, zašto bi im pametan čovjek začepljivao usta?! Neka se izlaju, da poslije budu stim pokorniji i mekši. Tko je vješt računici, najvještiji je postupku s takvim svojim namještenicima, koji redovno ne mogu, a često i ne smiju biti sve svoji. Bilo bi posve netrgovački!

Zbog takoga stanja stvari i — računice, nije teško napipati najosjetljiviju žilicu i udariti na nju.

Već je prošlo deset sati, kad se je prijatelj pojavio na vratima. Maks ga je odmah vidio, jer je neprekidno pazio na svakoga, koji je ušao, no kad je opazio prijatelja, naglo se je zadubio u neke bečke novine i počeo upozoravati svoje susjede na neke važne pojave tamošnjega deviznog tržišta.

— Dobar večer, gospodin Wetter! — reče mu prijatelj, metnuvši mu ruku na rame. — Vi ste se toliko zanijeli, da me ni ne vidite ni ne čujete.

— Oprostite! — poče se on žurno ispričavati. — Znate, čovjek nađe što zanimljivo, pa zaboravi na sve ostalo.

— I ne čuje, kad ga prijatelj pozdravlja!

— Oprostite, oprostite! Vi sami znate, kako je to, kad se čovjek zadube. Sie verstehen mich ja?!

— Schon gut! — odgovori prijatelj, a Maks ga vagnu i ocijeni, pa vidje, da je dobro raspoložen i bi zadovoljan.

— Došao sam samo na jedan čas, da pogledam, da čujem, ima li što novo — reče prijatelj, gledajući značajno Wettera.

— A ja se već ukiselio sjedeći, pa možemo skupa — odgovori Maks, razumjevši prijateljevu žurbu.

Časak su još posjedjeli, a onda izišli, no — ne odoše skupa, jer je Maks rekao, da se mora nešto požuriti, da pogleda pred kavanom. Što bi on to mogao tamo gledati, nije nitko pitao, a on se požurio, samo da ne prolaze skupa kroz zrake tolikih radoznalih očiju, koje se sve pretvaraju, da ne vide ništa, a ništa im ne izmiče!

— Govorite! — šane Wetter, kad su najzad bili sami na svježemu zraku. — Što kažu?

— Das sind ihnen, mein lieber Freund, echte Räuber! — odgovori prijatelj ispod glasa, naglašavajući svaku pojedinu riječ, kao da važe nekoliko centa. — Zasjeli na nekakove brojke, pa se ne dadu s njih pomaknuti, kao da su im očevina!

— Jeste li mogli razabrati, od koga ih dobiše?

— Keine Rede davon! Ne bi izvukao kliještima. Zakopčani do očiju. Nabacuju se samo vagonima, provizijama, diobom vrijednosti —

— Tako, dakle?! O tome oni imadu tobožnje podatke?! — reče Maks, osjećajući, kako ga podbija leden znoj, i ako nije bilo vruće, da bi se stoga morao znojiti.

— Veoma su sigurni u nastupanju!

— S kim ste razgovarali?

— S Grudanićem —

— To je Bojanićev rođak.

— Da. Rekao mi je, da su rođaci. Bio je on i Roščić. Oba vrlo pristojna gospoda, vrlo susretljivi i uglađeni, ali nepopustljivi do ludila.

— Treba potražiti samog Rosenzweiga! On će stvar shvatiti u njezinu pravom značenju i odredit će, kako se imadu vladati.

— Nadam se, da ne će biti potrebno. I ovi su najzad morali priznati, da svojim udarcima ne će nikom koristiti, a mogli bi koga i upropastiti.

— I: ne mene! — reče Maks povišenim glasom. — S tim moraju računati.

— Sad — poče prijatelj, otežući — ja ne ulazim u to pitanje, no sigurno je, da bi mogli koga i upropastiti, a da od toga ne bi nitko, baš nitko imao nikakove koristi. To su i sami morali priznati i nijesu mi, poslije toga, mogli odgovoriti na pitanje, čemu onda činiti zločin, jer je to očit zločin.

— Što su rekli na to?

— Nijesu mi mogli ništa odgovoriti, tek je Grudanić nešto spomenuo nesreću svog rođaka Bojanića.

— Nijesam mu ja turnuo sjekiru u ruku!

— Naravno! I ja sam položio najveću važnost baš na tu okolnost: da se ne smije miješati ta nesreća s pitanjem poslovanja u rudokopu i u trgovini uglja. To su dva posebna posla, dva svijeta, ako hoćete, i ne smije ih nitko ni dovoditi u vezu, a kamo li, da bi ih i miješao. Na to mi je Grudanić rekao: »Netko će platiti ceh za mog rođaka!«

— Glupan!

— Rauber, a ne glupan! Razbojnik, kojemu je naletjela prilika, da se osveti za neku umišljenu nepravdu!

— No, dobro: da se ima kome i da se ima zašto osvećivati, ja ne bih ni riječi rekao, nego bih mu još i pomogao, ako bi mi ikako bilo moguće! No tu nema ni jednog ni drugog, a koga bi pogodio, taj uopće nema nikakove veze s nesrećom iz gostione »Bakač«!

— Vi mislite sebe?! — podbaci prijatelj nenadano.

— Ja tu uopće ne dolazim u obzir! — odbi Maks spremno i spretno. — Meni ne može ništa, osim da ostanem par dana bez mjesta! Ništa više.

— Čini mi se, da oni računaju, da ste vi svakako imali posla s nedopuštenim računanjem vagona, koji nijesu nikad bili na tračnicama — — —

— Oni mogu tvrditi, štogod hoće, no to su blezgarije i izmišljotine. Moji su računi u redu.

— Ni oni ne tvrde, da računi nijesu u savršenom redu! Radi se samo o računima, koji nemaju podloge! Velim vam: nastupaju veoma sigurno, upravo drsko, te ne može biti ni najmanje sumnje, da su sigurni za svoju stvar.

— Što ste najzad zaključili?!

— Da ćemo se sastati opet sutra navečer. Ja sam predlagao, da to bude preksutra, no nijesu se dali na to navući. Grudanić je okretan kao vidra! Odmah je osjetio, da se radi o dobivanju vremena, pa mi se otvoreno i drsko nasmijao u brk!

— Što mislite, kolko će nam pojesti? — upita Maks bojažljivo.

— Fünfzig Tausend kao krajcer i još njima svakomu barem pet tako, da će izići samo za njih šezdeset tisuća!

— Kako mislite: samo za njih?! — iznenadi se Wetter

— Bez drugih troškova. Uprava novina i njih dvojica šezdeset.

— Previše. To nije moguće! — procijedi Maks, računajući, da to sve ide iz njegova džepa, jer ne može od one druge sirotinje izmusti ni jedne pare. I tako dobivaju malo za usluge, koje mu čine, pa kad bi još sada tražio, da i tu štogod prinesu, morali bi izdati mnogo više nego li su u cijelosti dobili — — Sve, sve iz Maksova džepa, a to nije malenkost. Najzad: otkuda?! Naravno, ima on još toliko, ima još i mnogo više, no nije to zato tu, da se razbacuje u gluposti.

— Kolko vi mislite, da biste najviše mogli žrtvovati?!

— Najviše?! — — — Najviše deset tisuća! Ni pare više.

— Ja, entschuldigen sie mir, das ist aber lächerlich! — odgovori prijatelj vrlo ozbiljno i namrgodi se. — Trebali ste mi odmah tako reći, pak se ne bih bio upuštao u smiješan posao, da i sam ne postanem smiješan. Vi i sami dobro znate, da se tu radi o masnim zaradama, pa ne možete pošteno tražiti od njih, da propuste ovako lijepu zgodu, da i oni zarade nešto. Mein Lieber: leben und leben lassen! — To je bilo posvećeno načelo naših otaca, pa su s toga vazda i prolazili dobro. Oni imadu pravo, da ne popuštaju, i ako ih ja nazivljem razbojnicima. To je samo poslovni izraz, ali imadu pravo, da ne puštaju! Recite, nemam li pravo, kad ovako sudim?!

— Moram vam priznati, da je tako, ali ja jednostavno ne mogu dati više nego vam rekoh — — — Najviše deset tisuća — — Ja ne kažem, da njihova roba ne vrijedi i više, no ja ne mogu više platiti, jer nemam i jer ne nalazim pokrića.

— Oni će je onda prodati onome, tko im bude dao za nju više.

— Srećom, ovdje nema konkurencije!

— Ima, dragi moj prijatelju! Tiskat će i prodati deset tisuća primjeraka više, a tiskat će kroz nekoliko dana, možda i cijeli tjedan, pa i dulje, i zaraditi dva, tri put više nego li su tražili od tebe, a najmanje deset, petnaest puta više nego li si im ti nudio. Tako će oni učiniti i nitko

im pošten ne će smjeti zamjeriti. G'scheft ist G'scheft, mein lieber Wetter! A i vi to dobro znate.

— Ne mogu više — stenjao je Maks, kao da je natovaren.

— Morat ćete, ako vam je stalo do toga.

— Kad vide, da ih se ne bojim, ne će se usuditi ni tiskati, jer će tada i sami vidjeti, da su nasjeli nekom prevarantu.

— Ako vi tvrdite, da nemaju istinitih podataka, onda biste i učinili najbolje, da ih pustite, da objelodane, pa ih onda tužite i tražite bogatu odštetu. Uvjeren sam, da biste na taj način napravili sjajan posao — govorio je prijatelj veoma lagano i oštro promatrao Maksa, da mu pokaže, kako se s njime samo igra i ruga, no Maks se je pretvarao, da ga ne razumije, pa reče posve mirno:

— Nije pametno pustiti, da se u takom poslu tvrtka povlači po novinama i po sudu. Još, da je tvrtka moja, ne bih se žacao, no ne smijem takoj kušnji izložiti živce jedne slabe žene i to još u prilikama, u kakovim je sada gospođa Ljubica.

— Ne bi čovjek ni vjerovao, da ste toliko tankoćutni i obzirni! — podrugne se prijatelj.

— Oprostite: to sam ja vazda bio prema ženama!

— Da, da, ali ne prema ženama, kad su u žalosti, nego samo prema veselim ženama!

— Varate se. Prema ženama uopće nijesam nikada griješio, a pogotovo ne bih to sada htio učiniti prema ženi, koja je prema meni doista veoma pažljiva i susretljiva.

— Onda vam ne će biti teško dobiti od nje tu svotu. Vi znate bolje nego ja, da li će ta otkrića i nju teretiti?!

— Oprostite — kako bih ja mogao znati, što je neki palavorda izmislio?! Ipak — u svakom slučaju ide sve na račun tvrtke, što dademo tim ucjenjivačima, jer ja ne radim nigdje ništa na svoju ruku, pa se mene lično ne može ticati napadaj, pa kakav bio da bio! Baš stoga i ne mogu pristati na veliku svotu. Da se radi o mome džepu, još bih nekako i podnio, samo da tvrtci ne škodim i da je ne povlače po novinama radi mene, ali ovako ne mogu omahivati tuđim džepom!

— Bojim se, da onda ne ćemo ništa učiniti — — —

— Nastojte, da ih i sutra zavučete i da ništa ne zaključite, a ja opet ponavljam, da bi bilo najpametnije potražiti izravno starog Rosenzweiga i s njime stvar urediti.

— Rekoh vam, da ne će biti potrebno. I ovi će biti mekši, ali i vi morate uvidjeti, da nudite samo napojnicu, a još i ne spominjete onoga glavnog. Vjerujte mi i nemojte se ukočiti na prvoj svojoj odluci, jer će vam biti žao, ali će biti kasno. Razumije se, da ću ih ja stiskati i goniti na niže, ali ih ne mogu dognati na ništa. S tim morate računati i biti za svaki slučaj spremni, da to pametno riješite. Oprostite, što vam ovako govorim, no mislim pritom na vaših deset tisuća — — — Kao da su prosjaci i kao da vi imate o njima u rukama nekakove čudne brojke — — —

Rastadoše se, ne odlučivši ništa, jer nije ništa ni bilo, o čemu bi se bilo moglo odlučivati i zaključivati. Maks je došao na pomisao, da se sam sastane s Grudanićom tako, da to ne zna nitko osim njih dvojice, pa s toga ne reče ni prijatelju, na što je pomislio. Jednostavno će ga na pametan način pozvati na sastanak i reći mu: — Tako i tako, dragi moj prijatelju! Vi imate te brojke; ja znam, da ste ih vi dobili, a znam i od koga ste ih dobili. Ne pravite bedastoća, kad možete lijepo zaraditi i još dati i onome, tko vam je dao te bedastoće.

Grudanić će se malko tobože otimati, samo toliko, da se pravi važnim i poštenim, gdje se o pitanju poštenja ne radi, pa će najzad lijepo pristati na sve, što bude Wetter želio, jer je to ipak najpametnije rješenje. Njemu ne će biti teško rastumačiti Zlati, ili već s kim on izravno raspravlja o tome, da taj postupak ne vodi nikamo, a može se izgovoriti i na starog Rosenzweiga. Može reći, da on ne da, da se nastavi s takim poslom, pa gotovo. Uostalom to vazda može biti i istina, jer stari može izdati takovu odredbu i nitko više ne će smjeti ni pomisliti, da se samo pisne o tome. Eto, ako se sporazume, ako pristanu na svotu, koju im on može dati — gotovo je! Jednim će udarcem biti sve izbijeno iz ruku prijatelja Grudanića, pa mu je onda i bolje i pametnije, da svojom robom — a to je sigurno

njegova roba! — raspolaže sam po svojoj volji i na svoju korist.

— Vi ste pametan mlad čovjek, pa vam ne trebam mnogo tumačiti. Znate, meni je žao gospođe Dujmović. I tako je sada u velikoj žalosti, pa da još dođu i ti udarci, ne bi bilo čovječno. Najzad, i vi imate ženu i dijete. Imate jedno il dvoje djece?!

— Dvoje, dvoje?!

— Moraju biti divna djeca? Tako kao i tata — je l'te?! Naravno, naravno: mala djeca, male brige, velika djeca, velike brige, al čovjek mora misliti na te velike brige, dok je još zavremena. Treba vazda gledati, gdje se može što zaraditi i prištedjeti — — — Svakoj je ženi lako, dok je muž iza leđa, al se prenesite u položaj nesretne gospođe Ljubice! Na to mislite, pak ćete razumjeti, zašto mi je toliko stalo, da se te izmišljotine zabace.

— Velite, da su to izmišljotine?! — upitat će Grudanić podrugljivo i posve siguran za svoju stvar.

— Ako izvolite, gospodine Grudaniću, ja ću vam staviti na raspolaganje sve naše knjige, da se uvjerite. Možete proći stavku po stavku.

— Prihvaćam! — reći će on pobjedonosno. — Doći ću sa stručnjakom i, ako ustanovim, da su podatci neistiniti, dat ću u novine svečano očitovanje, kojim ću izjaviti, da ste najsolidnije i najpoštenije poduzeće na ovome svijetu.

— Prihvaćam, prijatelju Grudaniću, no samo još jedan čas. Samo jedan čas. Znate li vi — a vi to znate! — što znači pustiti stranim i nepozvanim ljudima, da ti kopaju po knjigama?! Tko meni jamči, da oni ne će uzeti bilješke i prodati ih protivnicima za masne pare, a oni će me onda stući za pola godine, kad budu raspolagali mojim poslovnim tajnama?! Tko meni to jamči, gospodine Grudaniću?!

— Ja vam jamčim! — Tako će on reći. — A i vi ćete sami biti prisutni, pa ne ćete dopustiti, da prave bilo kakove bilješke.

— To je sve jasno, no tko meni jamči, gospodine Grudaniću, da taj vaš stručnjak nema takovo pamćenje, koje i ne treba pismenih bilježaka?! Recite! Odgovorite mi na taj prigovor i recite, da li vi to možete jamčiti?!

— To vam ne mogu jamčiti, ali sam siguran, da takova pamćenja nema. Ipak se tu radi o velikim brojkama, koje se ne mogu nositi u glavi.

— Vi lično, samo vi lično, bez ikoga trećeg — — Tako će mu reći, a onaj će klonuti i pristati na svoju svoticu i bez tog tobožnjeg pregleda Wetterovih knjiga. Zagrist će on, zagristi — — —

XLVIII.

Stefanović se je poslije večere zadržao s drugovima u pripovijedanju, no nikako se nije mogao razigrati, jer su mu neprekidno bili pred očima večerašnji doživljaji.

U ušesima su mu zujile Maksove riječi, a pred očima mu je neprekidno lebdjela Zlatina knjižica i njezin mirni, blaženi smiješak, kojim ga je ispratila — — —

Nije on nikad o njoj zlo mislio, tek što se je ovo zadnjih nekoliko dana malko ljutio radi gospođe Ljubice, ali nije ni slutio, da bi mogla biti onakova, kakovu ju je otkrio večeras. Na mahove mu se pričini, da sanja i da gleda pred sobom posve suludu i neubrojivu ženu, koja se laća posla, za koji nije i kojega ne razumije, samo da zablene i da skrene na sebe pozornost, no odmah mu se nameće neumoljivo pitanje:

— Čiju pozornost skreće ona na sebe?! Je li on znao, da je već nekoliko mjeseci radnica u tuđoj kuhinji, dok to večeras nije vidio zapisano u onoj knjižici?! I zapisan je dan nastupa službe. On je to na svoje oči vidio i pročitao, i nije zapisano ni Zlatinom ni Marinom rukom, pa da bi mogao pomisliti, da je i to namjerice i bez temelja načinjeno.

Sada je, istina, bolesna, i prikovana uz krevet, no pred kratko je vrijeme još bila prilično krepka i dosta punašna u licu, te se ne može nipošto tvrditi, da joj nije preostajalo drugo zanimanje do služinskoga, pogotovo, kada se uvaži, da je imala dosta znanaca i prijatelja. Očito je, da je radila promišljeno, svijesno i — krećući se na posve novim stazama, po kojima ju je Jovica jedva mogao slijediti. On je

samo gledao prema njoj, čudio se, divio se i preko toga nije mogao ni maknuti.

— — — To nije samo žensko, to nije samo ženka, sa svojim posve određenim i ograničenim odlikama i nagnućima! Ne! Više, mnogo više je ta Zlata, pred kojom su stajale dvije knjižice: knjižica odvratne ženske i knjižica poštenog radnika, a koja se je latila krvave radničke knjižice! Mnogo je viša ta Zlata nego li bi se mogla vinuti samo ženka Zlata.

Nije se mogao zagrijati i razigrati, pa odluči, da ide, no da ide sam, bez društva, bez ikoga, tko bi mu zanovijetao već samom svojom prisutnošću, pa da i ne progovori jedne jedine riječi. Oprezno se udalji i iziđe, da ostali nijesu ni primijetili. Sjeo je na tramway i odvezao se do Jelačićeva trga, a tu izišao i počeo hodati gore, dolje kao stari umirovljenik, ne znajući i ne misleći, zašto to čini.

— — Wetter, taj Maks Wetter — — — Zemljak moga svetog Petra — — — Naravno: kad čovjek promatra s njegova gledišta, mora mu u mnogom dati pravo. Najzad: je li nas sve stvorio jedan Bog ili nije?! Ako jest, a to svi vjerujemo, onda je zaključak jednostavan — — — Ipak, moj dragi Makso, ovo je moja kuća, a ne tvoja — — — Vi ste se kao ježevi zavukli u naše dobro — — —

Prije nije nikada razmišljao o tome pitanju, pa se je i sada jedva mogao zagrijati za njega. Ne vidi mu ni korijena ni važnosti, osim da se služi najobičnijim krilaticama, koje se čuju u dnevnim doskočicama i psovkama, pa se je i sada brzo umorio i zasitio tih misli. Pomisli, da bi se morao maknuti s trga, jer će ga koji drugi besposlenjak zapaziti i odmah proglasiti špijunom ili čim sličnim. Svakako je čudno, da se tuda mota bez ikakova posla i zanimanja kao piljarica, pa pođe prema stajalištu, da dočeka koji tramway, sjede na njega i odveze se — kuda bilo. Posve mu je jednako — ili u Černomerec ili u Maksimir ili prema kolodvoru. Začu zvonjavu sa Zrinjevca i odluči, da ide opet prema vojarnama, otkud je i došao. Istina, mogao bi prošetati ispred Ljubičina stana — tako: možda bi je opazio, možda bi se pružila prilika, da porazgovore — — — Tko bi znao, kakova se zgoda može pružiti?!

Doduše, nije raspoloženja, koje je najpovoljnije za razgovor baš s gospođom Ljubicom, i ako je ona njegova dobra, čestita i draga prijateljica — — — Zlata ga je svega obuzela, pa i ako ne može njezina prisutnost biti više opasna ni Ljubici ni bilo kojoj drugoj ženi u Jovičinim željama i prohtjevima, ipak ga je svega obuzela i zaposlila sa sobom kao najdivnija djevojka!

Stao je malo podalje, dok iziđu iz tramwaya oni, koji to žele, a da nije ni gledao ni vidio ništa oko sebe. Bio je samo tijelom tu, dok ga nenadano netko ne uhvati za obje ruke. Trže se i raskolači oči.

— Ti?! — iznenadi se on, kao da se je dogodilo Bog zna kakovo čudo.

— Ne boj se! Ne ću ti smetati, kad vidim, koliko si me se prepao — odgovori Mara, smiješeći mu se. — Žao mi je, da sam te uplašila.

— Varaš se! — reče on odrezano i čvrsto. — Baš mi je drago, da smo se sreli i sada ne idem na tramway, nego mi dopusti, da te pratim.

Već mu htjede reći, kako ga nužno treba, no predomisli se. Zašto bi mu pokazivala, da ga je željela, kad je ta želja bila daleko od nje same i njezina raspoloženja?! Muškarci su i tako umišljeni, pa kad im siromašne žene, u svojoj odanosti, još i pokažu, kako su o njima ovisne, kako ih vole i kako čeznu za njima, onda su pogotovo nesnosni u svojoj veličini, koja je često i prečesto tako bijedno i kukavno malena, da se pravoj ženi mora smučiti.

— Kamo si pošao?

— Spavati. A ti?

— I ja — odgovori ona kratko i jednostavno.

— Onda možemo skupa — odvrati on.

— Misliš: u isto vrijeme. To možemo, no onda nam se putevi dijele.

— Ne, ne. Skupa ćemo, ako mi dopuštaš. Vjeruj mi, da sam te želio, da se porazgovorimo. Hoćemo li k tebi ili k meni?

— Kako to misliš?

— U stan. Tvoj je bliže, pa možemo k tebi.

— Ne. Hvala. K meni ne zalaze ni moje prijateljice.

— Samo tvoj stari prijatelj?!

Ona ne odgovori ništa, kao da nije čula njegove primjedbe, koja je mogla biti i tvrdnja i pitanje.

— Možemo onda k meni. Stavljam ti na raspolaganje i stan i srce.

— Srce primam, a na stanu hvala — odgovori ona, smiješeći se. — Idemo u kavanu, da posjedimo i porazgovorimo, a onda ćemo svaki k sebi. To je i najpametnije i najpoštenije, ako tebe ne smeta, da ideš sa mnom u kavanu.

— A zašto bi mene, molim te, smetalo, da idem u kavanu s tako divnom curom, kao što si ti?!

— Može tko dojaviti gospođi Ljubici, pa će biti rusvaja.

— Nije opasno! Uostalom to iz tebe govori puka zloba. Gospa je Ljubica još u teškoj žalosti, pa joj nije do onoga, na što mislimo nas dvoje sada.

— Sporedno, i ako sam ja drugoga mnijenja, kad je uz nju takav momak, kao što si ti. Onda se i žalost na čas zaboravi, pa makar poslije i opet tugovala.

— Što ti misliš, Maro: ja držim, da ženskoj zlobi i zavisti nema premca među muškarcima?! Naravno: mislim, kad se radi o pitanjima ove naravi. Tada ste sve jednake i sve nedostižive čak i onda, kad biste lično odbile i najlaskaviju ponudu: naprosto je ne dajete svojoj sestri po ljepoti, jer ne dopuštate, da je vrijedna onoga, što vi — odbijate!

— Neka ti Bog oprosti za sve, što si sada nadrobio — da mi oprostiš na ovom izrazu, no ne gledaj na izraz nego na sadržaj!

— Uvjeren sam, da sam govorio najsvetiju istinu. Vidiš: mi se muškarci najedemo, pa onda pustimo mirno i bez ikakove zavisti i ostalu sirotinju k stolu. Vi žene nijeste takove. Jesi li kada vidjela pašče, kad se najede i još mu ostane jela?! Vidjela si, što načini s preostatkom: ako je tvrd, zakopa ga, da ga može naći drugi put, kad ogladni; ako li je tekućina, legne kraj nje i ne dira je, ali je gotov iskrviti se, ako mu se približi bilo koja druga životinja. Takove ste i vi žene — da mi oprostiš na poredbi, no ne gledaj na izraz nego na sadržaj.

— Užasno si bezobziran i nepravedan.

— To je sama šuplja riječ i ništa više, draga moja Maro — odgovori Stefanović, propuštajući je, da ona prva uđe. Jedva su našli slobodan stolić u najzabitnijem kutu i sjeli. — Divno mjestance za zaljubljene ljude! — reče on tiho i namigne joj.

— Koji se kriju, no za nas nema nikakove vrijednosti — odgovori ona i nasmiješi se. — Mi možemo, ako ćeš, i ljubakati, pa da se ne trebamo kriti — razumije se: koliko se tiče mene. Ti si posve drugo pitanje, druga stvar i drugi par čarapa!

— Strašne poredbe!

— Nijesam prošla valjevske škole za dobro vladanje, pa mi moraš biti blag i obziran sudac! — reče ona i izazovno mu se zagleda u lice, a čas zatim skoro prasne u glasan smijeh.

— Eto i opet potvrde za ono, što sam ti malo prije govorio! I da nije tog osjećaja neodoljive zlobe, kako bi divna i uglađena Mara mogla tako govoriti o jednoj drugoj, isto tako uglađenoj i pristojnoj ženi, koju jedva pozna, a koliko je i pozna, iskusila je s njome samo sve najbolje i najljepše!? Je l'de, Maro, da imam pravo?! To mi moraš priznati, jer ću inače morati postavljati još strašnije tvrdnje o cijelom ženskom rodu.

Ona mu odmah ne odgovori, nego se opet zagleda ravno u njegove oči. Dosta ga je dugo tako gledala, a onda reče polako i uvjerljivo:

— Kad ja tebe ne bih voljela, mogla bih govoriti mnogo iskrenije i točnije! Ovako govorim ono, što moram govoriti, a ne ono, što osjećam kao opravdano i istinito!

— Mislim, da te dobro razumijem: ti me voliš, pa stoga moraš loše govoriti o svakoj onoj, za koju pomisliš, da se meni sviđa?!

— Točno si me razumio — s tom malom pogreškom, da ja ne mislim, da moram o njima loše govoriti, nego to dolazi na jezik i bez ikakova razmišljanja. Kad bih razmišljala, onda ne bih tako govorila, jer bih i sama došla do zaključka, da je neopravdano i neuglađeno i, ako baš hoćeš, i nepošteno u najvišem stupnju. Ja znam, da je gospođa Ljubica

doista obrazovana i bistra žena, a znam da je i poštena — reče ona tiše — u značenju te riječi, kad je izgovaraju naše bake.

— Zašto veliš »naše bake«?

— Zar ti treba tumačiti?! Ne pravi se smiješnim, nego slušaj, što ću ti još reći, dok — razmišljam: bit će mi milo, ako bude htjela poći za tebe, jer ćeš imati ne samo dobru nego i bogatu ženu, a to je tebi kao časniku potrebno. Reci mi: kaniš li je uzeti?!

— Na to ti pitanje ne mogu odgovoriti, jer još ni sam ne znam, što sam nakanio. Mnogo sam s njom i vidim, da joj prija moje društvo, a meni i jest ugodno, kad sam s njome, pa — ne znam, što će iz toga biti. I djeca me vole, a i ja njih.

— Sve mi je jasno, pa ako hoćeš, mogu ja sada tebi odgovoriti na ono svoje pitanje: uzet ćeš je, samo ako te bude htjela, a čini se, da će te svakako htjeti. Ovo je odgovor, pa — bilo sretno! — reče ona i pruži mu ruku.

— Preuranjeno čestitanje, Maro! — odgovori on posve ozbiljno. — Ti si žensko, ali si u pitanju udaje kao i ja u pitanju ženidbe: da ti se sada, poslije svega, što si proživjela, pruži zgoda, da se udaš, mnogo bi razmišljala prije, nego bi se odlučila, dok bi se kakova neiskusna kevica na tvome mjestu odmah prihvatila i rukama i nogama.

— Kako, kako?! — priupita ona i glasno se nasmije. — To, doista, nije ni iz valjevske škole dobrog vladanja!

— Glavno je, Maro, da se razumijemo. Rekao sam ti iskreno, što mislim, kad si me baš upitala, i ako to nije naravan predmet razgovora među nama dvoma. Ja sam se veselio, kad sam te opazio, da ćemo se porazgovoriti o Zlati, jer me je ona večeras porazila svojim držanjem i onim, što sam vidio. Ja ne znam, da li ti i znaš, čime se ona bavi?!

— Ne razumijem, na što misliš! — odgovori Mara i pocrveni, a da ni sama nije pravo znala, s čega joj to udari krv u lice.

— Znaš li njezino sadašnje zanimanje? Što je radila ovih prošlih mjeseci, otkad više ne drži gostione?!

— Znam, Jovica! — potvrdi Mara čvrsto i obori pogled, čekajući, da čuje, što će on o tome reći. — A znaš li ti?!

— Ti nijesi večeras primijetila, da sam vidio na noćnom ormariću njezinu poslovnu knjižicu?!

— Ne. To nijesam primijetila.

— Da. Vidio sam je i pomislio sam, da sanjam, da sam pao iz oblaka, da uopće i nijesam na ovome svijetu. Ja tebi ne trebam govoriti o Zlati, kad znaš, da je poznam točno kao i tebe, a ni pred tobom nije ništa tajno, što ona zna. Znamo sve svih troje, pa onda možemo razgovarati bez sustezanja i mucanja. Ja se još ni sad ne mogu pravo snaći i velim ti: pamet mi zastaje, kao da je zavezana ili presječena, pa ne može dalje raditi, ne može razvijati misli, ne može logično zaključivati — uopće ne može više ništa nego ukočiti se i zinuti od čuda, kao što sam zinuo i ja, kad sam opazio onu knjižicu!

— I ja sam se zaprepastila, kad sam doznala.

— Ja se nijesam zaprepastio. Ja sam se u prvi mah toliko zadivio, da bih bio mogao pred njom pasti na koljena kao pred sveticom, a poslije sam, kad sam od nje otišao, naprosto otupio i zanijemio, pa više ništa ne znam i ne mislim. Nevjerojatno čudo!

— I ja joj se divim i priznajem, da je ne bih mogla slijediti na njezinu putu. Meni se čini, da nije ni naravno, što radi.

— Nije naravno za slabiće i za obične pojave, a za izabrane duše možda i nema naravnijeg puta. Sigurno je tražila posla, koji bi joj bio bolje odgovarao, pa kad ga nije mogla naći ona se je latila onoga, što joj je jedino preostalo.

— To je baš ono, da to nije bio jedini izlaz!

— Tu smo sada na odlučnoj skretnici, curo moja lijepa! I ja mislim, da nas dvoje sada više ne bismo mogli ni raspredati ni raspresti ovoga pitanja, jer ni jedno ni drugo nijesmo za taj posao spremni, a slažemo se, da joj je stajao otvoren i drugi put. Meni je posve jasno — sada mi je jasno, kad je gledam ovako zanesen i opčaran njenom veličinom! — jasno mi je, da nije mogla izabrati nego ovaj put. Ja to osjećam tako živo i sigurno, da upravo živim s tim osjećajem, ali ti ne bih znao rastumačiti, a i koliko

bih znao, ne bih se usudio govoriti ni tebi ni bilo kojoj drugoj ženi, jer me ne bi ni mogla ni htjela razumjeti.

— Ako ne bih htjela, onda ne može biti, da ne bih mogla, a ako ne bih mogla, nemam mogućnosti, da ne bih htjela — govorila je ona dosta odrezano i suho. — Osjećaš li, da ti je zaključivanje šepavo?!

— Ne bi htjela, koliko bi i mogla, a nešto bi mogla: sada je sve jasno?!

— Malko je jasnije.

— Vjeruj mi, da cijelu večer razmišljam samo o njoj, a da ne mogu razviti ni jedne jedine misli! Samo kunjam kao u groznici i kad god se malko stresem, uhvatim se s mislima kod Zlate. Neprestano sam uz nju kao psetance i, znaš — — — Meni se čini, da je bila strahovita nesreća, što se je ona udala za Dragana. On je dobar i čestit čovjek — ja u to ne diram, ali — —

— Što misliš?! — upita Mara malko oštrije i uspravi se, jer nije mogla dokučiti, kuda Stefanović smijera, a bila je spremna na obranu.

— Nije bio njezin par, Maro. Eto: to mislim! Ne smije seljak i još k tome bez ikakovih sredstava uzeti gospodsku kćer! To je gotova propast! Vidiš: ona je odmah, čim su se uzeli, morala zarađivati — to ste mi sve pripovijedale.

— Točno je. Vezla je i time zarađivala.

— Eto vidiš! A ona nije bila za to ni rođena ni odgojena. Kad se je Dragan pomogao u državnoj blagajni, ona više ne zarađuje, nego počima živjeti onako, kako se obično živi u društvu, u kakvom je ona rođena i odgojena. Ti znaš, što mislim, pa ne trebam tumačiti. Ukratko: živi kao i sve ostale vrlo čestite i ugledne i poštovane gospođe. Tko se može ili smije zanimati, kakova je ipak razlika između tih pojedinih vrlo poštovanih i uglednih žena i majka?! Na koga to spada i kakav bi to odgoj bio, koji bi uopće i dopustio, da se to spomene u bilo kojem društvu ili obitelji?! Naravno: šapće prijateljica s prijateljicom, prijatelj s prijateljem, ali to ne znači upravo ništa na burzi ugleda i časti toga našeg boljeg društva. Eto, tako je i naša Zlata živjela ono veoma, veoma kratko vrijeme Draganova nesretnog obilja. To jednako znam ja kao i ti, pa možemo oboje i

prosuđivati. Sjećaš li se, kako su se mnoge otimale za njezino društvo, a sjećaš li se i onoga, kako je Zlata doista znala — veoma mnogo značiti i u najbiranijemu društvu?! Ona je bila tamo u svojim vodama, pa da je Draganovo obilje imalo druge i trajne izvore, Zlatinim triumfima uopće ne bi bilo kraja i bila bi umrla u besprimjernom poštenju i ugledu, a njezin bi sprovod bio događaj ne samo za cijeli Zagreb nego možda i za cijeli narod. Međutim Dragan nije bio ono, što je okolica mislila, da jest, te dođe slom. Porodica osta bez i jedne jedine korice suhoga kruha osim one, koja izraste iz Zlatinih neumornih ruku. I ona opet počinje raditi, jer joj je u krvi, da radi i da se brine za svoj porod. Vidjeli smo, da je već jednom pomagala Draganu, da prehrane djecu i staru majku. Sada je opet došao njezin red, da zasuče rukave i ona se ne štedi. Nažalost ubrzo uvidje, da ni najmarljivije ruke jedne slabe žene u današnjemu društvenom uređenju ne mogu osigurati kruha za četvero ljudi, i ako su njihovi zahtjevi neograničeno čedni. I Zlata je morala pomišljati i smišljati, na koji će način namaknuti ono, što je još manjkalo. Sjetila se je svog života, dok je mogla živjeti kao velika dama. Poredbe se same nameću, misao rađa misao, pa se tako dolazi i do izvora, na koje čovjek inače ne pomišlja. Nužda zakon mijenja, a ženski je um praktičan um. On se ne penje visoko, no do čega dosegne, tome pogleda otvoreno u oči sa svojim posve zdravim i posve zemaljskim očima. Zlata je odmah opazila, da se onaj i onakav život dade i unovčiti za korist stare majke i nejake djece, pa što je dama radila iz obijesti i izobilja, zabrinuta mati poče raditi iz nužde i s posve jednostavnim i jasnim računom. Porodica mora živjeti, sva je briga na Zlatinim leđima i ona je bila dužna, da pribavi, da namakne sredstva za život, i ona to i čini. To je najviši zakon! Ona mu morade udovoljiti sa svojim zdravim ženskim nagonom, pa pod koju bilo cijenu i preko kakovih bilo i kojih bilo zakona i obzira, jer su svi nevažniji i manji od onoga vrhovnog: ona mora prehraniti svoju porodicu, jer je nitko drugi ne može prehraniti. Ona radi i njezin rad može doći u sukob s bilo kojim našim zakonom, to nju nimalo ne smeta. A da je doista bilo ovako, ti ćeš mi posvjedočiti, jer se

sjećaš kao i ja, s kakovim je načinom ona pristupala k tome svom poslu, kojim je zarađivala kruh i krov svojoj staroj majci, — još važnije: svojoj staroj svekrvi i svojoj nejakoj djeci!

Mara je slušala kao okamenjena, gledajući netremice u prijateljeve usne, kao da na njima dočekuje i hvata svaku riječ još prije nego udari u svijet. Nije se ni makla ni pomakla. A i on je govorio, kao da ne govori njoj, već kao da je posve sam sa svojim mislima, pa se zanio i zanosi se, ploveći prošlošću kao bistrom rijekom, u kojoj vidi i ono, što se običnim zdravim očima ne vidi, jer se ne zna gledati ili jer naše oči tih boja ne mogu hvatati, dok ne padnemo u neki čudni, opojni zanos, koji je mnogo bliži pijanstvu nego li bistroj svagdanjoj trijeznoj javi. Netremice je tiho, ispod glasa nastavljao:

— Zarađivala je i nije gledala ni lijevo ni desno, kao da svijeta oko nje ni nema. Toliko joj je bilo ravnodušno — ili se bar tako pričinjalo nama, koji smo je gledali ! — što mislimo mi oko nje. Nije nas ni zarezivala, osim u koliko smo i mi morali povećati njezinu tešku zaradu. Ja se toga istom danas valjano sjećam i istom danas mogu pošteno i nepristrano ocijeniti njezino cijelo držanje i svaku pojedinu kretnju. Ti se sigurno sjećaš, da sam ti gdjekada znao reći — tobože u šali! — da je Zlata salivena iz mramora. Sjećaš se tih mojih riječi!

— Sjećam se! — potvrdi Mara kao navijen stroj.

— Ja se nijesam šalio, nego sam tražio razjašnjenje, no ne nađoh ga sve do večeras. Večeras se otvori pred mojim očima jedan posve novi i nepoznati svijet, u kojemu sada vidim sve posve jasno i nesumnjivo, baš kao što dosad nijesam uopće vidio ništa, pa skoro ni samoga tog svijeta. Preda mnom je bila razastrta zavjesa svih naših predrasuda i okamenjenih ocjena i sudova, preko kojih ne prelazimo ni onda, kad nas na to gone svježe lješine. Ja sada istom razumijem, i zašto je Dujmović morao platiti glavom, i samo se čudim, kako je Zlata propustila čas, da ga ubije Dragan, a ne ona. Bilo bi mnogo prirodnije, no — naravno! — događa se u životu mnogo toga, što mi ne možemo dokučiti ni onda, kad mislimo, da nam se je obzorje raširilo preko obič-

noga kruga, kao što ja to sada mislim za sebe. Kako rekoh: ja sada razumijem, po kojem je on zakonu morao pasti, čim se je na onaj način umiješao u život jedne žene, kao što je Zlata. I dobro me slušaj, što ću sada reći, i ocjenjuj pametno, pa ćeš vidjeti, da ćeš se složiti sa mnom: nikada Dragan ne bi bio sposoban, da izmahne sjekirom, da kraj njega nije bila žena ovakove volje, kao što je Zlata! Nikada! On je dobričina i mekušac, na kojemu bi mogao orati svaki okretniji trgovac, a da se on ne bi znao uzbuniti. Dok je Zlata bila uza nj velika gospođa, on se nije dosjetio, da u njezinu vladanju postoji nešto, što njemu ne odgovara, jer je sve odgovaralo njoj, koja je znala visoko držati obiteljski stijeg. Bilo je sve u redu, dok je ona to tako smatrala. Kad su dospjeli u gostionu, gdje je ona zarađivala svojim rukama, u društvu s Draganom, koliko im je trebalo, da se svi prehrane, nije dopuštala, da joj se itko miješa u te poslove više nego li je najnužnije za sam taj posao. Tu je sada Dujmovićeva pogreška, koja je bila sudbonosna i koju je platio svojom glavom, kao što je i morao platiti s ovakom ženom. On je nju naime doista držao onim, čime ju je okrstio, i koja mu je riječ sjekirom za vječnost prikovana za usta. Vidiš: to je čin Zlatine duše! To je njezin odgovor, to je njezina uzbuna, to je njezino posvećenje i pred samom sobom i pred djecom i pred svakim, koji bude htio, znao i mogao suditi i prosuđivati! Razumiješ li me?!

— Razumijem! — odgovori ona, ne podižući pogleda.

— Ona je u svakom pogledu visoko nad Draganom, te je on vazda radio samo ono, što je ona htjela.

— I ono u državnoj blagajni?! — upita Mara i pomače se na stolici, osjetivši, da joj je veoma vruće.

— I ono! — ustvrdi on bez krzmanja i razmišljanja. — On je osjetio pod snagom i dojmom njezine volje, da ona ne može živjeti onim životom, kakav joj je on pružao. Nije ona ništa govorila, nije se bunila, nije prigovarala, već je — što više! — i sama zarađivala vezivom, ali su njezine misli vazda bile na drugim poljima, na koja je nije mogao dovesti njezin dobri, dragi muž, inače veoma sitni i neznatni činovničić u državnoj blagajni, u kojoj je prevrtao svojim rukama teške milijune — — On je osjećao, što misli njegova

divna drugarica, vrtio se pod silnim maljem njezinih misli i osjećaja, dok nije, posve slučajno, našao oduška, dok nije našao pipu, koju je mogao okrenuti i odteretiti pritisak. I on je pipu okrenuo, krivotvoreći namire i — — — Jovica se prekine u riječi.

Mara se veoma uznemiri, sjetivši se teške muke s kopiranjem namira. Htjede okrenuti razgovor na drugi predmet, no jednostavno nije smogla ni toliko snage, da izrekne jednu jedinu riječ. Jedva se pomače i podiže šalicu s kavom i srkne nekoliko puta, a svaki put samo po jednu kap. Stefanović ju je motrio zažarenim očima, no nije ju zapravo ni vidio, jer je bio na posve drugom mjestu i promatrao druge ljude i događaje, pa iza male stanke nastavi:

— Dragan ne bi sam bio ni za to sposoban. Osjećao je, da mu neka nepoznata sila nalaže, da dade svojoj drugarici ono, zašto je ona rođena, i on se je mašio blagajne, kao što bi se bio mašio i svakog drugog sredstva, da mu je bilo pod rukom. On bi bio kadar i da orobi, da nije bilo druge zgode. Nemoj se čuditi, no ja to večeras jasno vidim. Ja to nijesam nikada prije ni pomislio, već evo, sada mi dolazi na jezik i ja vidim, ja znam, da je to točno. On bi bio mogao i ubiti, da orobi i da narobi za nju para — — — Desilo se drugačije i on je prihvatio priliku, kakova se je upravo pružila. Stradao je, jer je i to zakon. Svako djelo vuče za sobom svoje posljedice, baš kao što svako tijelo neumoljivo prati njegova sjena. Na Zlatu je pao cijeli teret i ona ga i prima i nosi. Tu je odlučna činjenica, da je njoj ovo naše društvo dopustilo, da je imala svoje priznato zanimanje, koje joj je spasavalo i ime i obraz i pred svekrvom i pred mužom i pred djecom, a onda — ako je baš potrebno! — i pred tim našim društvom. Ona je radila svoj posao, a budući da je on nije mogao prehranjivati, tražila je i sporedne zarade, kako smo rekli. Ja mislim, da je i tebi jasno, kako se to sve u njoj razvija po stalnim, gvozdenim, neumoljivim zakonima?!

Mara ne reče ništa, već samo kimnu glavom u znak potvrđivanja.

— Kad se desi ova posljednja nesreća i oni svi ostadoše bez kruha i krova, društvo više ne dade Zlati, da nađe bilo

kakovo zanimanje, kojim bi mogla zaraditi nasušni kruh. Došao je strašan čas, da se mora pokazati u svoj svojoj golotinji. Nema više mogućnosti, da prikriva svojim namještenjem sve zarade i mora se izjaviti, da li je sposobna, da uzme na sebe odgovornost. Ja sam ti već rekao, da je po mom shvaćanju najviši zakon, da prehrani svoju porodicu, i pred tim je zakonom sve dopušteno, pa bi ona bila mogla — po mom shvaćanju! — ići i onim drugim mogućim putem, no tu je baš njezina veličina: ona je pokazala, da ne bira udobnije za sebe pod cijenu časti svoje djece, već upravo obratno! Na svoja izmučena ramena uzimlje sva poniženja, sve užase razbješnjeloga i uvriježenog odgoja, samo da ne padne ni sjenka na obraz njezine djece i njezina muža. Možda ti nije posve jasno, jer ne mogu još naći pravih izraza, no osjećam, da sam apsolutno na pravom putu. Razumiješ li me?!

— Nijesam sigurna! — odgovori Mara tiho i oklijevajući, kao da nije sigurna, ni što bi mu odgovorila. — Ne znam, ali mi se čini, da razumijem, što mi želiš reći.

— Nije lako, vjeruj mi: nije lako naći prave izraze za ono, što ja osjećam i što posve sigurno tumači Zlatino držanje i otkriva svu njezinu veličinu. Teško je — — — Razumi me: prije je ona imala i još nekakovo zanimanje. To joj je naše društvo dopuštalo, da može i redovitim tako zvanim poštenim radom zaraditi koricu, ako ne hljeb kruha, no sada joj više ne dopušta ni toga, pa bi je htjelo golu kao od majke rođenu baciti na ulicu, u blato, na porugu i najzadnjega i najnepoštenijeg stvora, koji ima bilo kakovo zanimanje. Tu je tragedija ovoga odvratnog društva i izvor Zlatine veličine. To je i razumljivo, jer Juda i Krist idu vazda uporedo. Jedan su drugome potrebni.

— Ti govoriš o društvu općenito — reče Mara polagano, no ne dovrši svoje misli, već baci pogled u neku neodređenu točku i zamisli se, kao da traži i misao i izraze, kojima bi je izrekla.

— Da. Govorim o društvu općenito, a to znači o ovima, koji to društvo predstavljaju. O njima govorim — reče Stefanović i zagleda se u nju, da čuje, što je htjela primijetiti, no ona je šutjela.

— Što si htjela reći?

— Nešto sam htjela reći — — —

— Izvoli! Ja znam, da u tom društvu nijesu svi jednaki, ali je sigurno, da svaka skupina ima svoje zajedničko lice, u kome pojedinci posve gube svoj lični posebni lik. Postaju samo čestica cjeline, koja posebno ne znači ništa, jer ne dolazi do izražaja. Većina naturava manjini svoj lik.

— To sam htjela reći: — trže se ona, kao da je našla ono, što je tražila: — ta većina nije naša!

— Kako to misliš? Da čija je?

— Uostalom — reče ona mnogo mirnije, kao da je osjetila, da se je prevarila: — posve je svejedno, da li je naša ili strana, kad je uvijek i u svakom slučaju isti moral, koji njom vlada. To je gradska većina, koju sačinjavaju razni Wetteri, skupljeni s brda i dola — — —

— To je istina. Kod nas cincarsko-grčki, a kod vas jevrejski talog sa strane daje boju i oznaku gradovima.

— Zlata mi je pripovijedala, kako je tražila posla na sve načine i na sve strane poslije one nesreće s Draganom i ja sam uvjerena, i ako mi ona nije ništa rekla, da su je svagdje odbili samo stoga, što se je i s Maksom uhvatila u koštac. Na to bih mogla priseći.

— To je moguće, a nije bilo potrebno! Uostalom — moram se ispraviti: ja priznajem, da je to bilo naravno, jer se je ona ovakova, kakovu je ja sada poznam, morala uhvatiti u koštac i s njim i sa svima, koji su mu slični. I sa mnom! I s Ljubicom, pa — ako hoćeš! — i s tobom, koja si joj sestra. Svi smo mi njoj tuđi i daleki, kad je dospjela na ove i ovakove staze. A vjeruj mi, da je sva i njezina i Draganova nesreća otud, što su se njih dvoje uzeli. Da se je on namjerio na kakovu malu ženicu, koja bi bila marljivo rađala i hranila krmad, gojila kokoši, plela čarape i nosila na glavi rubac, Dragan bi bio svršio svoj život kao vrlo ugledan i pošten čovjek, koji bi bio dao dobar miraz kćerima i školsku naobrazbu sinovima, a žena bi mu bila presretna baš kao i on. Zlata bi se bila morala udati za kakova sposobna i bogata trgovca ili čovjeka s velikom političkom karijerom, koji bi joj pružio sve udobnosti i zadovoljenje svima njezinim veoma istančanim i profinje-

nim željama. Tada bi i ona bila i živjela i umrla kao neobično ugledna, poštovana i poštena žena. To je moje uvjerenje — — — A misliš, da joj je Maks smeo, da dobije kakvo namještenje?

— Uvjerena sam, a to zaključujem ne nasumce, već po onome, što mi je pripovijedala, gdje je sve tražila i kako su s njom postupali.

— Taj je Wetter čudna pojava. Večeras smo dugo pripovijedali, i vjeruj mi, da sam čuo od njega mnogo istinâ.

— On je vrlo zgodan i pametan čovjek — potvrdi Mara Stefanovićevu misao. — Često je neobično iskren. I ja sam se večeras s njim sastala posve slučajno, baš kao i s tobom, pa smo dosta dugo pripovijedali, te sam i opet čula od njega mnogu veoma zanimljivu.

— Gdje ste se sastali? — iznenadi se Stefanović. — Nekamo se je žurio, dok smo bili skupa, a i meni se je žurilo, da se rastanemo, jer mi je već bio pretrpao glavu kojekakvim svojim nazorima, koje nijesam bio mogao sve probaviti najednom, pa sam stoga i nastojao, da se brže rastanemo.

— I meni je rekao, da se žuri na nekakov poslovni sastanak, ali smo ipak dosta dugo pripovijedali. I ja sam mislila, da imam mnogo posla u gradu, pa sam se stoga žurila od Zlate, a kad sam sašla tu u grad, samo sam lunjala kao izgubljena i nijesam učinila skoro ništa, osim što sam se najprije sastala s njime i poslije s tobom.

— I ti misliš, da joj je on smeo, da dobije kakav pristojniji posao?! — povrati se on opet na isto pitanje.

— I sam si rekao, da joj društvo nije dalo, da nađe posla, a ja ti velim još i više: to društvo je Maks Wetter i njemu slični. I to isto ju je društvo — govorila je Mara, naglašavajući svaku riječ i gledajući Jovici oštro u oči — bilo i u zatvor strpalo, a to društvo je i onda bilo naš prijatelj Maks Wetter.

— To je točno. To ti moram i ja potvrditi! — reče Stefanović toliko naravno i priprosto, da je u Mari nestalo i najmanje sumnje i bojazni, da se vara u svojim slutnjama. Naravno: Maksovo je bilo ono maslo, da se dodvori Ljubici, a sada kuša podbaciti Jovici preko Mare, da ih tako

sve međusobno posvadi i olakša i osigura svoj položaj proti njima svima posvađenima.

— Drago mi je, da imam i izravnu potvrdu svoje tvrdnje, jer ti je to dokaz, da ne postavljam tvrdnja na laku ruku.

— Ne, ne. Ja točno znam, da se ovdje ne varaš, ali — reče on povišenim glasom — moramo mu biti pravedni. On se je osjetio posve ugroženim, pa je nastojao svim sredstvima, da se obrani i održi. Nestalo je pred njegovim očima svega, što nije bio on sam i njegovi lični računi, jer je držao, da su se svi urotili proti njemu. Moramo mu biti pravedni.

— Dopuštam, da je bilo tako, ali je svakako istina, da ju je on strpao u zatvor, vjerujući, da time ojačava svoj položaj pred gospođom Ljubicom. Međutim sad je i to prošlo, a Maks se može uvjeriti, da mu ni ta nelojalnost nije mogla ni osigurati ni spasiti položaja, jer će ga događaji bezuvjetno baciti iz sedla. Čuo si, što mu je Zlata rekla?!

— Čuo sam i sada mi ono nije jasno, jer nije više logično.

— Kako to misliš?!

— Ne odgovara Zlati, kakovu je ja sada poznam. Već sam mislio, da bih još prije odlaska otišao još jednom k njoj, da je čujem.

Mara se nasmiješi na te njegove riječi.

— Nemoj se smijati, jer je to posve naravno. I ja ću svakako nastojati, da je još pohodim i da se porazgovorimo.

— Ja se smijem, Jovica, stoga, što mi je ona rekla, kad si ti otišao, da te moram potražiti još večeras ili najzad sutra ujutro i reći ti, da te ona moli, da je najhitnije pohodiš. Eto, zato sam se nasmiješila, kad sam čula tvoje riječi!

— A zašto mi to nijesi rekla, kad smo se sastali?! — čudio se on. — To je divno! Vjeruj mi, da je to divno, no ne razumijem, kako si mogla šutjeti i ne reći mi, čim smo se sastali?!

XLIX.

Sjedjeli su do poslije jedanaest sati i Jovica neumorno pripovijedao, a ona ga slušala i stavljala samo kratke opaske ili pitanja.

— Danas si neobično razgovorljiv — reče mu.

— I sam se čudim, što mi je. Kao da je na me sišao Duh sveti, pa mi otvorio pamet i razvezao jezik! To ti se tako gdjekada dešava, pa čovjek ni sam ne zna, otkuda mu misli i riječi.

— Idemo. Već je kasno.

— Hoćeš sa mnom?

— Bože, sačuvaj. Već sam ti rekla, da ne ću. I nemoj ovako lijepe i ugodne večeri kvariti kojekakvim neumjesnim prijedlozima — reče ona, smiješeći se.

— Onda ću ja s tobom.

— Možeš do ugla, ali ni do pred kuću ne možemo skupa, jer ne ću, da nas vidi tko iz kuće, pa da me oblajavaju.

Brzo su ustali, spremili se i pošli.

— Sutra ćeš onda svakako k Zlati?!

— Posve sigurno. Nemam posla, a da ga i imam, sve bih ostavio i išao, da čujem, što želi — — — Ja se svakako nadam, da će preboljeti i oteti se. Vidi joj se na očima, da su još žive i da se ne plaše smrti.

— Rekla sam ti, kako je s tom njezinom bolesti. Može sutra, a može još i dugo vući. Isto je i s Draganom.

— Hoćemo li se sutra vidjeti? — upita je on na rastanku.

— Što to znači? — začudi se ona i skoro se glasno nasmije. — Nije pametno s tvoje strane, da se tako igraš s povjerenjem gospođe Ljubice, dragi moj momče! Budi oprezan i ne šali se, već čuvaj, kad ti je Svemogući namaknuo, da imaš što čuvati.

— Budi bez brige! — odgovori on posve ozbiljno. — Večeras smo se toliko intimno raspripovijedali, da sad osjećam neku potrebu, da nastavimo, pa stoga i želim, da se čim prije opet sastanemo.

— Ako baš želiš, možemo se i sutra navečer naći kao i večeras na Jelačićevom trgu, pa onda šetati ili opet u kavanu.

— Vrijedi! U devet sati.

— Nije li ti to prerano?

— Ne. U devet sati kod Jelačićeva konja. Ako zakasniš, strpljivo ću te čekati — reče on, stišćući joj čvrsto ruku.

Već je bio skoro zakoračio, da se popne na tramway, no onda se predomisli i pođe pješice kući. Išao je polako, pustivši mislima, da lete na sve strane bez ikakova reda. Sjeti se, da bi bio morao barem pokušati, da otiđe k Ljubici poslije večere, jer je već bio običaj, da je posjećuje uvečer i da provedu nekoliko sati u ugodnom čavrljanju i pretresanju i uspomena iz djetinjstva i dnevnih događaja, koji su na nju padali kao tuča. Večeras se je posve iznevjerio toj navici, jer mu je Zlata bila obuzela svu pažnju i sve misli.

— — Ako je istina, da se onaj napadaj ne tiče njezina ugljenika, onda je posve neopravdano, da se ona uzrujava i da je zaključila, da će odseliti. Čemu? Zašto? Gdje će moći tako brzo uvesti posao, kao što je tu već uveden? Ne može se nadati, da bi iz Valjeva mogla razviti onakovu djelatnost, kakova tu već postoji i kakova će se još više rascvasti! Wetter — — — Dobro: neka krade, neka zarađuje, no ako on njoj daje, što je njezino, što se nje dalje tiče, što on radi?! Vagon ugljena vrijedi za nju toliko i toliko, a vagona ima toliko i toliko — što se sada nje tiče ili što je njoj manje, ako on može da proda više vagona, nego li ih ima, i ako cijenu podigne za jednu petinu više, nego li ju je ona odredila i nego li je može postići u redovnoj otvorenoj trgovini?! Nije u redu, nije ni zgodno, ali — tako rade svi, pa se ne može očekivati ni od Wettera, da položi nekakav zavjet, kojega ne polažu ni kaluđeri ni časne sestre: da ne će izvući koristi iz tuđe gluposti — — —

Stefanoviću je bivalo sve jasnije i jasnije, da ona ne smije napuštati bojišta, jer to znači biti pobijeđena i uništena ondje, gdje su sve prilike, da bude pobjednica i to s veoma velikim i sjajnim uspjehom. Treba biti gospodar

svojih živaca, ako želiš zagospodariti drugima i upotrijebiti ih u svoje svrhe.

— Ne smije otići! — reče on poluglasno. — Ne smije!

Spreman je, ako ona želi, da i ne ide na dopust, već će biti tu uz nju, da se ne osjeća osamljenom i ostavljenom. Sve će učiniti, da joj olakša i pomogne, da sretno prenese ove udarce, kojima sama nije dorasla. Kad bude sutra razgovarao sa Zlatom, vidjet će, da li bi se dalo izbjeći tim nepotrebnim novinskim ispadima, koji i tako nikom ne koriste, a Ljubici truju život, jer nije sposobna ni dorasla takim potresima. On vjeruje, da sve ovisi o Zlatinoj volji, pa ako ona rekne, napadaj će biti nastavljen, ako rekne obratno, ne će biti više ni spomena u novinama, kao da nema ni ugljenika ni Wettera ni njegovih čudnih i zakučastih poslovanja. On će s njom o tome govoriti i skoro je uvjeren, da će se složiti, jer nije moguće, da Zlata može ustrajati u osveti i zlobi. Ona je u te osjećaje zapala, kao što se i najtrezveniji čovjek može kojim čudnim slučajem opiti ili kao što i najpažljiviji umirovljenik često stane na propuhu, pa ga onda pograbi hunjavica. Tako je i ona dospjela na te staze, koje su toliko protivne njezinoj duši i svemu onome, što sačinjava njezinu sadržinu, što je u svakom čovjeku bitna njegova sastojina.

I kad je legao, nije se mogao riješiti tih misli, pa se je dugo nemirno vrtio i prebacivao s boka na bok, dok nije zaspao, da se probudi istom u kasno jutro. Žurno je skočio i obukao se.

Glava mu je bila teška kao iza velikog pijančevanja, a u njoj mu se sada motala samo jedna jedina misao: što je on govorio o svome premještaju i o svom dopustu?! Je li to istina ili je samo sanjao?! Rekao je Zlati, da će biti premješten i da već preksutra odlazi na dopust, a to nije istina, to je samo plod njegove razdražene mašte. Bio je uzrujan, pa nije znao, kako bi drugačije opravdao svoj nenadani dolazak, već time. Tako je to bilo. Rekao je, da odlazi, jer je tako govorio s gospođom Ljubicom, i kad bi ona odlučila, da doista ide, onda bi i on ostao kod svoje prvotne odluke i zamolio premještenje. Rekao je, da ide na dopust već preksutra?!

Sam se je sada nasmiješio toj svojoj dosjetci i žurno se spremao, da ne zakasni u vojarnu na vježbu. Čudnovato mu je bilo, da ga Mara nije ništa o tome pitala. Vjerojatno nije ni razumjela, što je rekao Zlati, ili je posve smetnula s uma pod dojmom misli i riječi, koje je čula, sjedeći s njime u kavani. Sve joj je to bilo od njega toliko novo, da nije uopće ni dospjela misliti na bilo što drugo, pa je sigurno tako zaboravila i na taj njegov dopust, ako je uopće i čula, kad je rekao Zlati, da odlazi.

Pred večer se je toga dana svratio k Wetteru u poslovnicu, očekujući, da će tamo naći i Ljubicu, pa se je iznenadio, kad vidje samoga Maksa.

— Pregledavaš, uređuješ i zatrpavaš?! — upita Stefanović, ulazeći. — Tko je majstor, neka sada pregledava i nađe ti pogrešku — je li, prijatelju?!

— Samo ti izvaljuj, kad se za to ne plaća porez, a ne će te ni tvoj pukovnik za to pozvati na raport! — odgovori Maks posve mirno.

— Ne ćeš, sigurno, tvrditi, da su poslovi posve čisti?!

— Koliko su trgovački poslovi uopće čisti — a ti su vazda izvan sumnje! — toliko su čisti i moji. Ne bojim se nikakovih pregledba.

— Divim se tvojim živcima i tvojoj šiji!

— Nema na meni ništa neobično, ali je svakako po srijedi to, što ti misliš, da bih ja morao drhtati, pa se onda s tim više čudiš i diviš, kad vidiš, da se smijem i fućkam. Međutim ja — kako vidiš! — i to tvoje uvredljivo shvaćanje i držanje primam sa smiješkom i —

— I fućkaš na moje mišljenje! — dometne Stefanović.

— Svakako! — potvrdi Maks. — Fućkam na njega, kao što ćeš ubrzo fućkati na njega i ti, kad uvidiš, da je ne samo neosnovano nego i smiješno i djetinjasto. Uostalom, čini mi se, da sam sinoć s tobom badava gubio dragocjeno vrijeme. Bolje bi mi i korisnije bilo, da sam se trijebio od buha. Vidiš: čovjek često tako pogriješi, pa uludo prosiplje sjeme, gdje bi bio morao sijati buhač!

— Ne trebaš se zagrijavati, Maks! — odgovori Stefanović posve mirno i dosta veselo. — Nijesam ti nepravedan

i primam te onakva, kakav jesi, ne tražeći od tebe nemogućih ni svojstava ni djela.

— Ja sam onakav, kakav moram biti, moj prijatelju! Ni bolji ni lošiji, jer je Svemogući svakome dao svojstva, kakova su mu nužna, da se održi. Misliš ti, da je On mogao napustiti na nas toliku lovnu štenad — nemoj me hvatati za izraz, jer nijesam ofenzivan! — a da nama ne bi u isto vrijeme dao i bistar um i dobre noge?! Nije On takav ni prema vama, do kojih Mu nije stalo, a kamo li bi mogao biti prema nama, koje je izabrao za Sebe — govorio je Maks i neprestano se smiješio, htijući time jasno označiti, da se samo šali, nastavljajući na sinoćnji njihov razgovor.

— Razumijem, razumijem, sine izabrani!

— Zapamti, Jovica, jednu, koja nije moja, već je starija od nekoliko desetaka naraštaja: sve da ja i nijesam izabrani sin, a ja protivno tvrdo vjerujem, imat ću sve prednosti i koristi sina izabranoga! Zapamti ovu kao uspomenu na svog prijatelja Maksa, kojega ćeš možda još koji put okrstiti tatom i prevarantom, ali ćeš ga ipak poštivati, kad se god pošteno sjetiš svega, što ti je kada rekao.

— Drugi ćemo put, Maks, o prevarama i sličnoj robi, jer mi se sada žuri! — odvrati Stefanović. — Znaš li, zašto nije danas došla u pisarnu gospođa Ljubica?

— Ne znam. Nije mi ništa javila, a sinoć si i sam čuo, da je rekla, da će i danas biti ovdje cijeli dan. Nije ni povirila. Ideš sada k njoj?

— Vidjet ću — odgovori kapetan, opraštajući se i žurno odlazeći. — Imam još posla i na drugim stranama, no ako bi te ona nazvala, reci joj, da sam ovdje bio i da ću svakako doći i k njoj još prije večere.

Zlata je sjedjela u krevetu i sve smišljala, kako će se dignuti, ali se nije usudila reći te svoje misli, jer je znala, da će se bakica protiviti. A nema pravo, da se protivi, jer se doista osjeća posve dobro. Kako ju je naglo svalilo u krevet, tako je naglo sada i popušta, pa može opet na posao, kao da nije ništa ni bilo. Prije nego je izostala s posla, rekla je gospođi, da će slijedećeg jutra morati k liječniku i da će poslije toga ostati nekoliko dana u krevetu, da se

oporavi, čime je gospođa bila posve sporazumna, jer je i sama vidjela, da se jedva drži na nogama. S toga bi željela, da se čim prije lati posla, da njezin izostanak ne bude dulji od »nekoliko dana«, kako je bila i rekla gospođi.

Mala je Slavica sjedjela na podu kraj peći i nečim se zabavljala, dok je bakica sjedjela i krpala nešto, bacajući svaki čas preko očala pogled na Zlatu.

— Lezi i pokri se! — reče joj, kad je primijetila, kako se je uznemirila i počela se vrtjeti, kao da joj je mjesto progorjelo.

— Teško mi je već ležati — odgovori Zlata i nasmiješi joj se, da joj na taj način pokaže, kako joj je već posve dobro i da je pripremi na svoju izjavu, da će ustati.

— Nek ti ne bude teško, kad moraš.

— Ne moram više, bakice. Već mi je posve dobro, da bih mogla na ples — odgovori Zlata i podigne obje ruke u vis i počne njima vitlati, kao da se gomba.

— Samo polagano, kad ti ja velim. Poslušaj me — govorila je baka mirno i jednolično, kao da joj glas i ne dolazi iz živoga bića, već iz kakova stroja.

Zlata joj htjede reći, kako se mora žuriti i zbog toga, da ne ostane bez mjesta radi duge bolesti, no u pravi se čas još svlada i to ne spomenu, jer bi bakica onda vjerovala, da ona i hoće da ustane samo radi toga, a ne što bi se dobro osjećala.

— Vjeruj mi, da mi je već posve dobro — reče tiho, no veoma odlučno i krepko, kao da doista i nije bolesna. — To je takova bolest: naglo svali, pa onda isto tako naglo popusti.

— E, grdne moje rane — — —

— Možeš biti vesela, kad vidiš, da mi je dobro! — — —

— Mogu, mogu biti vesela — — — reče bakica, zakima teško glavom i prestade raditi, skrstivši ruke u krilu.

— Vesela, bakice, prema prilikama — odgovori Zlata posve mirno i nagne se na jastuk, zagledavši se u strop. — Mi ne možemo, moja bakice, nego trpjeti i snositi — — —

— A to me prati, otkad sam se rodila — — —

— To je istina. Onda si barem naučena i iskusna — — Moramo mirno snositi, kad smo zapali u to.

— Da mi je barem znati, kako će to sve svršiti?! — reče ona posve tiho, na vrhu uzdaha, koji je očito htjela prigušiti.

Zlata je časak šutjela, razmišljajući, što bi joj rekla, no onda izusti bez razmišljanja, prije nego je bila odlučila, što će joj reći:

— To je jasno, moja mamice: tu se mre! Drugog izlaza nema.

— I ja se toga bojim, žalosna ti sam i kukavna.

— Ne trebaš se, mamice, bojati, kad tome nitko ne može izmaći. Razlika je samo u tome: kada i pod kojim prilikama koga stigne. Nama je određeno ovako i već je sve posve jasno!

— E, prokleti grad, sila ga Božija zatrla! — prošapće baka, ne podižući pogleda.

— Što ti je grad kriv za našu nesreću? — upita Zlata, a da ni ona nije makla pogleda, te su tako dobacivale riječi i rečenice, ne gledajući se, kao da jedna za drugu i ne zna, te razgovara sama sa sobom. A ipak su izmjenjivale misli i jedna drugoj pažljivo odgovarale.

— Sve! Sve mi je on kriv! Kamo sreće puste, da ga nikada moje oči ne vidješe! Nit bi onaj moj kukavac bio, gdje jest, niti bi — — —

— Što, mamice?!

— A ništa, kćerce moja, jadna ti sam za tobom i za njim, kad je Svemogući već htio, da se sastanete.

— Meni nije žao, bakice — odgovori Zlata povišenim glasom.

— Nije žao ni meni, al mi je žao vas dvoga.

— A što ti onda nije žao?! Nije ti žao, što smo se uzeli?!

— Nije, kćerce, jer se ispod Božije ne može utećи.

— Ako je sve Božija volja, onda ni ne smijemo biti nezadovoljni. Moramo se samo pokoriti i vući svoj jaram, dok nas ne satare.

— — — Grad, grad, sjeme mu se zatrlo — — —

— Ja ne razumijem, mamice, što si ti toliko ljuta na grad?! — reče joj Zlata, e da bi je izazvala, da joj razjasni, ako zna, što joj nagoni taj ponovni uzdah na usta.

— Nit smo mi za nj rođeni nit je on za nas građen — odgovori bakica i opet otkine iz grudi težak uzdah. — Vjeruj ti meni, da je gospodstvo izumio sam nečastivi, a onda mu sazidao grad i u njega ga usadio! Ti to ne znaš, jer si u njemu rođena, na svoju nesreću — — —

— Ja mislim, da bi meni bilo jednako, da sam rođena i u selu, ako mi je ovo Bog ostavio?!

— Ne, ne, kćerce! — usprotivi se bakica. — Drugačije ti je to. Da si ti rođena na selu i da je moj Dragan ostao u njemu, nikad ljepše ljubavi i sloge! Al ja sam kriva, da je on, kukavac, dospio u ovo prokletstvo — — — Mora biti gospodin — — A svaka je jadna majka luda, kad, kukavica sinja, ništa ne zna, a nitko je ne uputi! Ja sam, ja kriva i tebi i njemu — — —

— Ništa ti nama nijesi kriva, moja mamice! — odgovori Zlata veoma uvjerljivo i baci pogled prema njoj. — Ti si činila, što ti se je činilo, da je najbolje i žrtvovala si se za svoje dijete, pa onda nije tvoja krivnja, što je sve ovako okrenulo.

— A da tko je kriv, Zlato? — upita ona i zagleda se u nevjestu, koja joj je pogled dočekala i primila. — Netko je kriv. Nijesam ja rodila lopova, nego sliku i priliku Božiju, rodila sam anđela i duha svetoga, da mu nije bilo para među djecom ni po srcu ni po duši, pa vidiš li ti, kamo dospje?! A i tvoja je mati rodila tebe kao vilu, da budeš ures svakom čovjeku i svakom ognjištu, na koje bi došla, pa vidiš li ti, nesretnice moja, što iz toga bi?! Grad, grad, ne ostao u njem, da Bog dao, ni kamen na kamenu — — —

— Ja mislim, mamice, da to nije točno — odgovori Zlata posve neuvjerljivo i nesigurno.

— Netko je kriv i tebi i njemu! — odreza starica posve oštro i prihvati se posla. — Ja ne znam, tko je, al netko jest. I to je u gradu — — — Tu je krivac i tebi i onom drugom kukavcu — — —

— Kad smo s vukovima, moramo, mamice, i mi zavijati — reče Zlata čvršće. — Drukčije ne ide.

— Eto, eto: to i ja velim! — požuri bakica i opet uperi pogled u Zlatu. — To ti i ja govorim, samo ti ne ćeš, da me razumiš. S vukovima, s vukovima — — —

— Kao da toga nema na selu kao i u gradu?!

— Ima, dijete, al su tamo vukovi kao i ti, pa njegovi zubi kao i tvoji, a njegovo zavijanje kao i tvoje!

— Pa tako je i ovdje, mamice. I baš selo ne šalje u grad svoje najmanje vučiće.

— Jest i to, al tu ništa nije naše!

— Bog s tobom, moja mamice, što tvrdiš! — usklikne Zlata, zaboravivši časovito na svu svoju bijedu i nevolju i osjetivši nalet za učenu raspravu u obranu grada i građana. — Kako možeš reći, da u gradu nije ništa naše, kad su svi naši gradovi skoro posve i isključivo naši?!

— Naši?!

— Naši, naši! Imaš po kojega Nijemca, po kojeg Madžara i — gotovo. A i ti su već davno doselili, pa se već redovno osjećaju Hrvatima, te možemo reći, da je svuda najčišći naš živalj.

— Hm! — — oglasi se starica umjesto svakoga drugog odgovora.

— Što misliš?!

— Vidje li sinoć, kako stric Petar, naš vrijedni stric Petar pograbi za jaku onog — — Ne znam, kako se zove, al sam vidjela, da je Žid. Je li se ono pograbio naš s našim, kako ti to misliš — a?!

Zlata zanijemi.

Zaškripaše vrata na dvorištu i bakica odmah ustane, da poviri na prozor i vidi, tko je došao.

— Onaj časnik! — reče mrzovoljno, i ne kušajući, da prikrije svog nezadovoljstva. Zlata to osjeti, pa se požuri, da joj rastumači:

— Ja ga trebam, mamice, pa sam mu poručila po Mari, da dođe.

— A ja sam pomislila, da dolazi samo, da zanovijeta — odgovori ona mnogo mirnije.

— Ne, ne, mamice. Čut ćeš, zbog čega sam ga zvala.

Ne odgovori joj ništa, već pođe i sama mu otvori vrata i ljubazno ga primi.

— Ne zamjerite, što vam ponovno smetam — ispričao se je Stefanović bakici na vratima.

— Ništa, ništa! — odgovori ona posve ljubezno. — Moja vas Zlata očekuje, pa onda znate, da ne smetate.

— Sretne moje oči, kad te vide nauzgoru! — usklikne on, opazivši Zlatu, da sjedi. I ona se je zadovoljno smiješila, pružajući mu ruku.

— Sada sam se uspravila, kad mi je mamica rekla, da si ti ušao u dvorište! — odgovori mu zadovoljno. — Htjela sam te ovako dočekati, da vidiš, da ne mrem i da ne kanim tako brzo.

— Veseli me, doista me veseli! — ponavljao je on, držeći joj ruku i osjećajući njenu veoma vlažnu toplinu. Pričini mu se, da sva podrhtava kao u teškoj groznici.

— Spusti se na uzglavlje. Bit će bolje, da se ne umaraš.

— Ne, ne. Nije mi teško i prija mi, da se ovako malko ohladim.

— Izvolite sjesti, gospodine — ponudi ga bakica. — Moja je Zlata i zaboravila, da vas ponudi. Sjedite, sjedite — ponavljala je, podmećući mu stolicu.

— Oprosti mi — reče Zlata — ja sam se zabavila razgovorom, pa i zaboravih na stolicu.

On se nije ni osvrtao na njezine riječi, već se zahvali bakici, privuče stolicu bliže k Zlatinu uzglavlju i sjede. Baka se je malko namrgodila, kad je vidjela, da pomiče stolicu. Nije joj bilo milo, da se toliko približava, jer je ona metnula stolicu tamo, gdje ju je željela imati. Što je bliže, nije više u redu, al, eto, ne može ga vući natrag.

— Nespretno vam je tu! — reče mu, jer nije mogla izdržati, a da mu barem nekako ne pokaže, da nije zadovoljna. — Smeta vam krevet.

— Ne, ne! — branio se je on. — Posve mi je dobro.

— Odmakni se malko — reče i Zlata, razumjevši upravo savršeno bakičinu zabrinutost za njegovu udobnost. — Bolje je, da se ne približuješ posve. Ja sam, doduše, zdrava i nije na meni nikakova kužna bolest, no pametan se čovjek vazda mora čuvati.

— Ja se ne bojim! — odgovori on, no ipak se dobrano izmaknu, a Zlata baci pogled bakici, da vidi, da li je zadovoljna.

— Tako, tako! — govorila je bakica. — Tako sam i ja mislila, al samo nijesam rekla tako.

Iza tih riječi pođe iz sobe, no Zlata je zovne i zadrži je, jer nije htjela, da pomisli, da ona možda ima kakovu tajnu pred njom.

— Mislit će kapetan, mamice, da si ljuta na njega, ako sada otiđeš iz sobe — reče joj, da je tako samo podraži i prisili, da ostane.

— Dobro, kad ti tako hoćeš — odgovori ona. — Ja sam htjela, da malko izađem s djetetom na dvorište. Cijeli je dan u sobi, pa mora malko i na zrak izići.

— Poslije ćete, mamice, na zrak, a sada sjedi tu s nama — odvrati joj Zlata, koja je odmah opazila, da bakica nije bila povela sa sobom Slavice, već je bila sama pošla van, ne spominjući ni zraka ni Slavice.

Slavica je neprestano bila zabavljena kraj peći i skoro se nije ni javljala cijelo poslije podne. Većinom se je zabavljala slaganjem mosta od kockica, koje joj je donio stric Petar i naučio je, kako će po opipu prepoznati, gdje joj koja pristaje. Vanredno je brzo naučila, što joj je pokazivao i zabavljala se time sate i sate. Tako je i sada neumorno gradila, podizala i rušila, da onda opet počne iznova.

— Mara mi je sinoć rekla, da želiš, da dođem, no ja bih bio došao, da mi ona to i nije rekla — govorio je on i smiješio se, promatrajući je veoma prijateljski i milo. — Čim sam sinoć otišao, odmah sam zaključio, da moram opet doći, da te pogledam.

— To mi je milo. Vjeruj mi, Jovica, da mi je to veoma milo! — uvjeravala ga je ona toplo i srdačno. — Iznenadila sam se, kad sam te jučer vidjela ovdje, jer te se nijesam nadala. Znaš li, kad sam te vidjela prošli put?! Gdje smo bili?

On je pocrvenio, na silu se nasmiješio i rekao tiše:

— Ne spominji, Zlato! Vidjela si i sama, da je meni bilo teže nego tebi! Ti si se držala kao Kraljević Marko, a ja sam plazio kao pseto i bio bih najsretniji, da sam mogao onoga časa dopuzati do tvojih nogu i lizati ti ruke. Tako mi je bilo.

— Vjerujem ti, no nijesam bila primijetila, jer sam bila na svih troje jednako ljuta, a ljutnja je loš posmatrač kao i loš savjetnik. Računala sam, da si i ti kao i ono dvoje, a ono dvoje su bili onakovi, kako je to bilo potrebno gospodinu Maksu.

— Ne bih smio davati ocjene, Zlato, no meni se čini, da nije ni on loš toliko, koliko ti to držiš.

— Da se dobro razumijemo, Jovica: Maks je dobar čovjek, no on je ujedno najveća zvijer, jer je dobar uvijek — prema potrebi svojih računa, koji su iznad njegove duše. Ja vjerujem, da bi on za mene učinio sve, što bih poželjela, kad mu to ne bi smetalo računima, i on je meni doista dosad iskazao veoma, veoma mnogo velikih i skupih usluga, no ja sam tvrdo uvjerena, da bi on mene isto tako srdačno porinuo u najdublje blato i svojom rukom popeo na vješala, kad bi to zahtijevali njegovi računi. Mogu još ići i dalje i ustvrditi posve odlučno, da bi on to učinio i onda, kad bi to bilo korisno i za račune kojega njegova bližeg — a blizi su mu svi njegovi suvjernici! — jer zna, da je to dužan činiti radi njihove solidarnosti. Kad sve to uvažiš, vidjet ćeš, da mu nijesam nepravedna. On je dobar čovjek, no on je dobar na svoju ruku, na način, koji je nama dalek i posve stran. On je, ako hoćeš — div u svojim sposobnostima i mogućnostima, da bude drugačiji nego li bi čovjek očekivao, sudeći našim razborom prema njegovim svojstvima, kako ih mi poznamo. Treba ga prosuđivati vazda unutar okolice, u koju on spada kao žumanjak u jaje: unutar tisućljeća, koja su ga proizvela, i unutar osjećaja, koje on nosi u sebi, ne kao Maks Wetter, nego kao mala čestica svoje velike, veoma velike i značajne narodne zajednice.

Stefanović je s najvećim zanimanjem slušao njezine riječi i sve u duhu obnavljao sinoćnji razgovor s Wetterom, tražeći dodirne točke, pa u tim mislima nije uopće dospio, da išta primijeti na njezine riječi. Šutio je i kad je ona zastala, da čuje, što će on reći ili, možda, da pribere misli. Šutio je i motrio je.

— Iz mene ne govori ni mržnja ni nerazumijevanje, nego najdublje uvjerenje, da je to sve naravno: i ono, kako

se on vlada i osjeća, i ovo, što ja to opažam i govorim. Trebali bismo samo svi ovo osjetiti, da dademo prema njima jedinstvenu sliku, kao što oni svi divno zajednički osjećaju i nastupaju prema nama čak i onda, kad se čini, da su pocijepani i da neki drže s nama, a drugi proti nas!

— Molim te, Zlato, reci ti meni, otkuda to tebi, što govoriš? — upita on nenadano, kao da se je prenuo iz sna.

— Ne znam, Jovica! U meni je, nijesam toga naučila, nijesam ni od koga mnogo o tome slušala, no znam, da je ovako, kako ti govorim. I to je posve točno. Ja do pred kratko vrijeme nijesam pravila nikakove razlike između Maksa, tebe i kojeg bilo tu našeg gospodina. Svi ste gospoda i — to mi je bilo dosta znati. Sada gledam posve drugačije, otkad znam, da je Maks nešto drugo, a ti nešto drugo, a opet koji drugi naš posve drugo. Svi mi nosimo na sebi prokletstvo i blagoslove svojih tisućljeća. Badava ti je nastojati, da se ti toga otreseš! Bi ti ostavio svu tu prašinu, pa bila i zlatna, no ona se ne će da ostavi tebe. I nitko je ne može stresti.

— Znaš li ti, da mi je Maks sinoć nekako slično govorio?!

— To je znak velikog povjerenja. Inače oni o tome ne govore ni s kim stranim, a imadu i pravo. Nego, pustimo to zasada, a možda se u daljnjem razgovoru povratimo. Da ti kažem, zašto sam poželjela, da s tobom govorim, i to odmah sinoć, čim si izišao preko praga van, no bilo je već kasno, da te zovem, pak sam s toga molila Maru, da te traži.

— Zanima me, što te je ponukalo, a ja sa svoje strane ne bih znao, što me je gonilo, da opet dođem, osim osjećaja velikog poštovanja, koje gojim prema tebi. Vjeruj mi, Zlato! Taj osjećaj nije u meni nov, no od jučer je nevjerojatno poskočio — reče on i baci pogled na ormarić, da vidi, da li je još tamo njezina knjižica. Nije je bilo. — Nemoj me krivo razumjeti. Ti si vidjela, da sam sinoć čitao onu tvoju knjižicu.

— Nemoj, molim te, o tome pred mamicom! — šane mu ona, uperivši pogled prema bakici, koja je tog časa

bila u protivnom uglu sobe, zabavljena nekim svojim poslom tako, da nije mogla svake čuti.

Na te se Zlatine riječi Stefanović trgne i začuđeno je pogleda.

— Pa, ni ona to ne zna?! — šane on u čudu.

— Ne! — odgovori Zlata šaptom, pa nastavi glasno: — kad bih ja što trebala od Wettera u bilo kojim drugim prilikama — — — Al, oprosti — trže se — rekla sam, da ne ću više o tome, nego ću ti reći, zašto sam te željela. Slušaj me: i gospođa Dujmovićka i Wetter su me nastojali porinuti u blato. Nije im uspjelo. Htjeli su me uplesti u proces. Nije im ni to uspjelo. Sve sam izdržala. Naprotiv: oni su izišli iz svih tih pokušaja pokisla perja. Oprosti mi: i ti, koliko si ih pratio u njihovim pothvatima.

— Oprosti! — reče on u velikoj neprilici.

— Oprosti ti, Jovica, što te spominjem u ovakovu poslu, no ja sam posve sigurna, da te nije vodila zla nakana. To je istina, kao i to, da sam ja bila posve osamljena u toj borbi i da sam je posve sama svojom duševnom snagom prenijela i pobjedonosno završila. Ovo je činjenica.

— To je točno, Zlato! — potvrdi on tiho i nekako tugaljivo.

— Jest! I sada sam, kako znaš, prešla u napadaj. To sam učinila, da dokažem svima, kojih se tiče, a i onima malima i slabima, koji pate kao i ja, da vlast i novac nijesu najveća moć i sila. Postoji Moć i iznad njih, koja je spora, ali neizbježiva!

— Točno, Zlato, no ta se je moć pokazala već tvojom nesumnjivom pobjedom. Što je dalje, suvišno je.

— Eto, Jovica! — usklikne ona. — Ja sam sretna, što smo tu istih misli i nazora. Ja sam baš s toga i željela, da s tobom govorim.

— To me doista veseli! — odgovori on, a preko lica mu se prelije zadovoljan smiješak. — Ja sam se spremao, kako ću ti dokazivati i tumačiti svoje mišljenje, a ti mene dočekuješ s punim i posve razrađenim razumijevanjem! To je divno!

— Ja se pitam: čemu, s kojim pravom i komu će to koristiti?! — govorila je Zlata dosta krepkim glasom, po-

ravnavajući na plećima svileni haljetak, koji je sašiven, još dok je ona bila djevojka, i određen baš za slučaj bolesti, da ga u krevetu prebaci preko sebe. Bio je ružičaste boje, pa se je lijepo odsijevao na njezinu licu, dajući mu malko svježine i crvenila, kojega u naravi nije bilo ni za lijek osim nekih krvnih žilica, što su se pokazivale u sve većem broju po njezinim obrazima. Tako joj je boja lica bila prilično ugodna i bliza boji zdrava čovjeka.

Stefanović ju je promatrao s velikim zanimanjem i živo osjećao, kako je ona još uvijek lijepa, upravo prelijepa i divna, usprkos svim prebrođenim mukama i patnjama i poniženjima i žalostima.

— Što bih sada dalje činila — nastavljala je ona — bio bi čisti plod moje osvete, Jovica. Ja sam to spoznala jučer, kad ste ti i Maks od mene otišli. Zapravo: spoznala sam to u času, u kojem je stric Petar, taj moj divni stric Petar, pograbio Maksa za šišak. Tada su mi se otvorile oči. Njegovu sam krupnu, crnu desnicu opazila kao neumoljivu ruku utjelovljene osvete i ja bih trebala reći samo jednu riječ, da ta ista ruka prihvati još tvrđe, možda daleko tvrđe i opasnije, te da se više ne bi dalo ni popraviti, jer bi se ta ruka ukočila u grču, držeći Maksove vratne žile — — Kad mi je ta misao došla u mozak, uhvatila me je groznica. Istina je, da ni on ni ona ne bi bili trgli pred mojom propašću, kao što nijesu ništa propustili, da me strmoglave, no to mi ne daje prava, da ja činim ono, što sam kod njih strahovito prezirala i osuđivala.

— To je točno — potvrdio je Stefanović, ne skidajući pogleda sa Zlatinih očiju, koje su sijevale veoma ugodnom vatrom, te su se pričinjale još krupnije i veće, nego li uistini i jesu. — Nije li tebi teško tako sjedjeti i pripovijedati? — upita je veoma meko i sućutno.

— Ne, ne, Jovica! — odgovori ona žurno i nasmiješi mu se. Godila joj je njegova zabrinutost, pa ga je pogledala još toplije, nego li je gledala inače. — Nije mi teško, te bih mogla, ako ćeš, i ustati.

— Ne ćeš lako, dok sam ja tu! — javi se bakica od peći, kraj koje je sjela i opet se latila krpanja.

— Ne daj, Bože, da ne bih, dok si ti tu! — odgovori Zlata i nasmije se skoro u sav glas.

— Ne, ne tako! — branila se baka. — Ne ćeš sutra, a poslije ćemo onda već vidjeti s Božijom pomoći.

— Nemoj se, ne, žuriti! — pomože i Stefanović baki i baci joj prijateljski pogled, kojega ona nije vidjela, jer je bila zabavljena poslom. — Bolje je ustati dva dana kasnije nego jedan dan prerano. To ti je posvećeno pravilo!

— Ne bojte se! — odgovori Zlata. — Meni je glavno, da sam posve sigurna, da sam se ovog puta sretno otela, a za dalje — kako Svemogući dade, ako Mu se svidi, da se u to umiješa! To mi je glavno, a odmah iza toga — reče, obrativši se Stefanoviću — da mi izvršiš jedno poslanstvo.

— Vazda sretan, da ti mogu poslužiti! — odvrati on i nakloni joj se, osjećajući, što želi. Ne bi bio mogao izraziti riječima, ali je posve točno vidio, da će mu povjeriti, da posreduje.

— Rekla sam ti — nastavila je Zlata — da sam se skamenila, kad sam opazila šaku strica Petra na šišaku Maksovu i u njoj vidjela ruku osvetnicu, koja mi se nuđa kao nabijena puška. To me je otrijeznilo i trglo sa stramputice, na koju sam bila zabasala. Ukratko, Jovica: ja ne ću da teretim svoju dušu prljavim osvetama, koje nijesu dostojne čovjeka. Da se još i dalje moram braniti, ne bih se žacala nikakova sredstva, no meni to više nije potrebno. Ja više nemam što braniti, jer su mi uništili sve, što sam imala sposobna za uništavanje, a ovo u meni, što oni ne mogu ni ubiti ni raniti, nije im uopće na dohvatu, pa nije ni u opasnosti i ne trebam ga braniti. Ja sam dovojevala i sada moram samo gledati, kako ću prehraniti djecu i bakicu i sebe. Drugo nam ništa ne treba, jer ne možemo ništa preko toga postići. Za Dragana, nažalost — — A što bismo i mogli učiniti za njega?!

Zamuknula je, a ni Stefanović nije znao, što bi joj mogao na to reći, pa su svi šutjeli i čuli se samo bakičini glasni uzdasi, koji su je napali kao teška štucavica. Ona je uopće neobično uzdisala — kao da stenje pod teškim teretom.

— Bakice, izgubila sam jednu kocku! — prekide Slavica šutnju. — Pogledaj ti, gdje je, jer ne mogu bez nje zidati.

Lagano se je pomakla na stolici, zatim se spustila na pod i bez riječi joj dohvatila, što je tražila.

Zlata se prene i nastavi:

— Htjela sam te moliti, da kojom zgodom to kažeš gospođi Dujmović. Nije potrebno, da to učiniš u nekom svečanom obliku kao moju poruku, jer je meni stalo, da ona to dozna samo, koliko joj je nužno radi njezina umirenja. Inače nikako. Ja to ne trebam radi sebe i za sebe. Tebi prepuštam, da prosudiš i odlučiš, kako ćeš i kada ćeš joj to reći. Eto, sada znaš, zbog čega sam te željela!

— Hvala ti, Zlato, na povjerenju — reče on veoma srdačno i toplo. — Ja te potpuno razumijem i osjećam, da ti drugačije i ne možeš postupati.

— Reci joj — nastavljala je ona — da sam se branila i da ću se i opet braniti, ako ustreba, i zubima i noktima i noževima i sjekirama, no da nemam nikakova razloga, da napadam, kad me puste u miru u mojoj beskrajnoj bijedi i nesreći. Ja to njoj ne poručujem, da je udobrovoljim i raznježim. Ja to ne ću i ne trebam, jer ne želim od nje ništa, a najmanje bih tražila njezino prijateljstvo.

— Razumijem te, Zlato — — —

— Možda bi jedno mogla — govorila je tiše i nesigurno. — Ja ne znam — — — Možda.

— Na što misliš?!

— Ako bi htjela, ako je čovjek, mogla bi na glavnoj raspravi — — —

— Za Dragana? — pokuša Stefanović, da joj pomogne, kad je vidio, da zapinje i zastajkuje. — Da rekne koju dobru riječ?!

— Ne, ne, Jovica! To ja od nje ne očekujem, ja to i ne želim, jer ne bi bilo prirodno. Ona njega ne treba braniti.

— A što bi onda ona mogla učiniti na glavnoj raspravi?!

— Neka ga ne napada, neka pazi na izraze, neka ga ne blati; neka se sjeti, kakove je sve uvrede i poniženja na nju nabacao njezin pokojni Dujmović — neka misli na

to, pa će biti pravednija Draganu i meni. Ja velim samo »pravednija«, jer i ne tražim, da nas posve razumije i da nam onda bude pravedna. Ne. To ja ne očekujem, jer sam uvjerena, da ona tome nije dorasla, jer je premalo patila, a samo patnja može dovesti do ovakova shvaćanja.

— Samo da ne napada?! — reče Stefanović.

— Da bude blaga, jer i tako ne zna ništa iz svog opažanja. Neka iznese svu istinu bez uljepšavanja za pokojnoga i bez izopačivanja za nas. Eto, to bi bilo od nje pošteno, ako bude mogla, da se toliko digne.

— Budi uvjerena, da ću sve učiniti, koliko je do mene!

— Ti ćeš moći! Ja vjerujem, da će te ona slušati, samo joj moraš ponovno o tome govoriti. Oprosti mi, Jovica: ja ne znam, je li ona bistra žena ili nije?!

— Ja mislim, da jest! — odgovori on, i u neprilici se nasmiješi.

— Smiješ se?!

— Neprilično mi je davati takove ocjene, pa sam se zato nasmijao — odgovori on. — Teško je to ocjenjivati, no ja držim, da se ne varam. Ona je samo nagla, jer se je mnogo uzrujavala s pokojnim Dujmovićem, pa se je onda naučila, da naglo eksplodira, i to joj je prešlo u krv. Inače je, zaista, posve otvorena glava.

— Onda ćeš joj moći lako rastumačiti, što ja želim. Znaš, ako ti bude moguće, ti joj ne reci, da je to moja želja, jer bi je to moglo izazvati na obratan postupak. Ti joj samo reci, što sam ja odlučila i onda joj na pametan i oprezan način prikaži kao njezinu dužnost onakovo držanje na glavnoj raspravi. Uvjerena sam, da će te poslušati.

— Učinit ću tako, budi bez brige. A držiš li, da će skoro biti glavna rasprava?

— Ne znam, no mogla bi i biti. Ja ne znam, ali za svaki slučaj, neka bude spremna. Nemoj odlagati ni zavlačiti, nego joj govori čim prije.

— Još večeras ili najzad sutra — odgovori on.

— Hvala ti, Jovica. Ja vjerujem, da ćeš učiniti sve, kako sam te molila, jer nije ništa proti nikome, a pogotovo ne proti gospođi Ljubici — reče ona, značajno ga pogleda i nasmije se.

— To je malko, da me poškakljaš?! — upita on, uzvraćajući joj smiješak.

— Ako hoćeš, može biti i tako! Ali nemoj misliti, da sam možda ljubomorna — reče mnogo tiše tako, da je bakica nije mogla razumjeti. — Bit će mi drago, ako budeš sretan.

— Ne znam, kako će biti i što će biti, no sigurno je, da ću ispuniti tvoju želju najsavjesnije, kao da se tiče mene lično.

— Možeš reći i Wetteru, da se sinoć doduše nijesam šalila, kad sam mu rekla, da će pravi obračun istom slijediti za koji dan. Mislila sam najozbiljnije, ali sam se poslije toga, reci mu, posve smirila u svojoj duši i može biti siguran, da je obračun gotov! Neka me pusti s mirom i neka se bavi svojim poslovima, pa se ne treba s moje strane ničega bojati.

— Reći ću mu.

— Naravno: naglasi mu, da sam rekla, da s onim novinskim vijestima samo čekaju, dok ja ne reknem, da ih štampaju, pa prema tome mora znati, da ja to oružje i dalje čvrsto držim u rukama za svaki slučaj. Ne ide se goloruk kroz šumu, u kojoj ima vukova!

— Reći ću mu i to.

— Toliko, da se zna ravnati. A sad još nešto, moj dragi Jovica, no bojim se, da ćeš me krivo razumjeti.

— Ja se nadam, da ne ću, jer mi se čini, da sam posve ušao, da sam se uživio u tvoj način mišljenja i gledanja na sve događaje i prilike, u kojima živimo.

— Možda, i ako je to težak posao! — odvrati ona. — Evo, što mislim: nije li žalosno i sramotno i luđački, da je naš odlični prijatelj Maks uspio, da i gospođu Ljubicu i gospodina kapetana Stefanovića, a možda i još koga, poveže u borbi proti sirotinji Dragana Bojanića samo stoga, što je osjetio, da otuda prijeti opasnost njegovim prljavim poslovima?! Vidiš li ti, Jovica, gdje je užas: on je jedan jedini, a nas je toliko i on po našim izobličenim bijedama i odvratnim golotinjama pleše čardaš kao najbjesniji konjušar?! A mi?! Mi se međusobno krvarimo i pljujemo jedni drugima u lice, dok nas on krade kao štakor i smije nam

se, pljuckajući i po jednima i po drugima. Reci ti gospođi Ljubici, da se ona krvavo vara, računajući, da je dovoljno jaka, da danas obračuna sa mnom pomoću različitih Wettera, pa da onda sutra obračuna i s njima, kad joj više ne budu služili. Vara se ona, jer ni ona nije ništa nego hrpica bijede i jada baš kao i ja. Ako hoćeš, možeš joj i o tom govoriti, no ja ne polažem na to nego samo teoretsku važnost, jer za mene to pitanje više ne može imati stvarne važnosti. Potrebno je samo, da se ne zaboravi za buduće ravnanje. Ne znam, da li razumiješ, što sam ja to osjetila?!

— Izvrsno, Zlato! Vjeruj mi. Razumijem te u savezu s onim, što si mi prije govorila. Potpuno te razumijem i slažem se s tvojim mišljenjem, no moram ti priznati, da prije nijesam o tome mislio. A imaš potpuno pravo!

— To mi je drago, Jovica. Onda misli o tome. Ja ne želim nipošto, da njemu sada škodim i da on ima radi ovih mojih riječi ikakovih loših posljedica. Bože, sačuvaj. Radi se samo o tome, da u buduće ni Wetter ni Wetterići ne mogu ponoviti iste igre. Samo se o tome radi.

— I to razumijem i slažem se i veselim se, da tako misliš.

— I još nešto. Molim te, dođi mi češće i to nedjeljom poslije podne, jer me inače ne ćeš naći kod kuće, a tako mi je drago s tobom govoriti. Možda je i potrebno, napose, dok ne prođe rasprava.

L.

Bojaniću je sudac istražitelj dostavio optužnicu: sam je došao k njemu u bolesničku sobu i najprije se s njim upustio u veoma srdačan i prijateljski razgovor o njegovu zdravlju.

— Mnogo vam je bolje, je l'te, Bojaniću? — pitao ga je.

— Mnogo, mnogo bolje, gospodine suče! — odgovorio je on slabim i muklim glasom. — Već sam mislio, da sam gotov, pa evo se opet oteh.

— I liječnik kaže, da ste izvan svake opasnosti.

— To je sigurno bar zasada, a kako će dugo ovako ostati, to ćemo vidjeti.

— Ne bacate krvi?

— Ne, ne već preko mjesec dana. Nijesam je zapravo mnogo ni bacao. Pokazala se je samo nekoliko puta, pa me neki uvjeravaju, da to i nije bilo bacanje krvi, kako se to obično shvaća. Neka mi je žilica bila pukla u ustima ili grlu, pa je to bilo otuda, a ne iz pluća — govorio je dosta tiho i s očitom željom, da uvjeri i sebe i suca, da je to doista tako s tim bacanjem krvi. Sudac je odmah razumio tu želju, pa reče:

— I liječnik mi je kazo nekako slično.

— A što vam je rekao? — požuri se Bojanić s pitanjem.

— Kaže, da to nije ništa i da se kod vas radi samo o velikoj slabosti i iscrpljenosti. Trebali biste se bolje hraniti, pa biste se veoma brzo oporavili.

— I ja tako mislim — potvrđivao je on, a oči su mu sijevale iz očnih šupljina kao dva crna dragulja. — Samo, naravno, ja ne mogu imati bolje hrane, nego li mi je tu liječnik propiše. Ne mogu dobivati od kuće ništa.

Sudac je to znao vrlo dobro, pa stoga ne reče ništa, da tu ranu još više ne načimlje.

— Bi moji — nastavljao je on — kad bi mogli, ali nemaju ni za sebe ni korice kruha.

— Nemojte se vi zbog toga brinuti, jer oni ipak prilično živu. Još nitko nije u Zagrebu umro od gladi. Ne će ni oni! — govorio je sudac, samo da mu rekne koju utješljivu.

— Ne će, ne. Veliko je ljudsko milosrđe! — reče on i podrugljivo se nasmiješi. — Osim toga — — ne dovrši misli, već se zamišljeno zagleda preda se.

— Što ste htjeli reći?

— Nema koristi, pa onda ništa! — odvrati on suho.

— Ako je do mene, ja ću vrlo rado učiniti.

— Naravno, da je i do vas! — odgovori on dosta tvrdo. — Do svakog je nas, ako hoćemo da budemo ljudi.

— Na što mislite?! Raskopčajte se, pak će vam biti lakše.

— I svučen sam, a ne samo raskopčan, gospodine suče! Po tome možete lako čitati u mojoj otvorenoj duši, ali ta knjiga nikoga ne zanima — govorio je Bojanić sve življe

i glasnije. — Naravno, i vama je bilo mnogo stalo do toga, da doznate pojedinosti ovoga nesretnog događaja, no preko toga — što to koga zanima i tko ima za to vremena?! Vi imate sigurno dvadeset istraga, a ne samo moju — — —

— I još sam slučajno i član jednog senata — reče sudac.

— Naravno! Nije onda vama do drugih pitanja, a ne može vam ni biti do toga. Drugi moraju biti za to postavljeni.

— Nemojte se uzrujavati niti se mučiti pitanjima, koja ne možete riješiti ni vi ni tko drugi za vas — govorio je sudac veoma blago i prijateljski, e da bi ga odvratio od očito tmurnih i crnih misli, koje su ga saletjele. — Mnoge stvari moraju teći onako, kako teku, i ako se skoro svi slažu, da nije dobro, kako teku. Barem se teoretski slažu. Mora biti ovako, jer je teško naći drugačije rješenje, koje bi bilo manje pogrešno.

— Vjerujem vam — reče on mirnije. — Znate, da mi je strašno! Tu sam posve prepušten sebi i svojim mislima, pa i nehotice idem svakoj stvari do korijena — — — A i sami znate, da su tu onda provalije na sve strane. Čovjek srće i posrće kao pijan, a muči se kao zmija na trnu. Vjerujte mi, da mi je gdjekada, da bih najvolio poludjeti, da se riješim svih tih muka — — — Naime: da ne mogu misliti na svoju staru majku, na djecu i na ženu — — — To su muke!

— Budite za njih bez brige. Ne će oni stradati — tješio ga je sudac i počeo se u neprilici ogledavati oko sebe, osjetivši, da već nije ni zgodno, koliko se je on s njim upustio u razgovor pred ostalim zatvorenicima.

— Naravno, naravno — — — Nijesu uzalud članovi dviju velevlasti! — reče on, ne krijući poruge.

— Što mislite?! — iznenadi se sudac, ne shvativši, kuda šiba.

— Članovi su crkve i države! — procijedi on kroz zube. — A nitko pametan ne će smjeti ustvrditi, da smo mi tu radi njih, a ne one radi nas — — —

— Ne uzrujavajte se bez razloga — opomene ga sudac.

— Naravno: bez razloga! Vi zatajujete svoju bijedu i nevolju, jer nemate srca, da jaučete u sav glas, kao što sam zatajivao i ja svoju, dok se je dalo — — —

— Smirite se, smirite, Bojaniću, a sad sam vam donio optužnicu, da vam je predam — govorio je sudac veoma smeteno i nesigurno, te sam nije mogao točno pratiti, što je i kako je govorio, osjećajući samo jedno posve svijesno i nesumnjivo: da želi, da se što prije izvuče iz te smrdljive sobetine.

Ne može se reći, da nije čista, oprana, obijeljena, a i posteljina je u redu, no usprkos svega toga velikog reda, vladao je sobom užasno težak zadah, koji se ne da prispodobiti ničim iz običnoga, slobodnog gradjanskog života. Možda slično zaudara trap, u kojem se nalazi velika količina trulih krumpira.

Sudac istražitelj često zalazi u uze, pa i u tu bolesničku sobu, te je naučen na značajni uznički »miris«, no svaki put se prebrzo umori i jedva čeka, da se udalji i zahvati koji gutljaj zraka s onu stranu tih prostorija. Danas su ga osim mirisa udarali po mozgu i Bojanićevi izrazi, a ponajviše njegov čudni smiješak, koji je dolazio do srca i tamo se zabadao kao oštrim pandžama.

— Želite li uložiti prigovor proti optužnici? — pitao je sudac, pružajući mu spis državnog odvjetnika i dostavnicu, da je potpiše

— Ne, gospodine suče. Želim, da je odmah pravomoćna i da bude čim prije glavna rasprava — odgovori Bojanić, primajući spise. — Zbog česa me tuži?! — reče i lagan mu smiješak preleti preko usana. — Svejedno je, al me ipak zanima. Je l' ubojstvo il umorstvo?!

— Umorstvo — odgovori sudac nasilu mirno, kao da ta mala razlika nema nikakove važnosti, već da je možda razlika samo u izrazu.

— Umorstvo! — reče Bojanić veoma naglo, povišenim glasom, pa je bilo očito, da je strahovito iznenađen, usprkos riječi, koje je čas prije rekao. — Pa, to je nevjerojatno!

— Rekoste, da vam je svejedno — — —

— Naravno. Svejedno mi je, jer i tako ne ću dugo, al sam, vidite, budala, pa se uzrujavam, a inače sam bio posve načistu, da će ovako biti, jer je uvijek ovako: kad kakova

palavorda i lupača plati glavom, kao što je morao platiti prije ili poslije, onda je to vazda označeno i tuženo kao umorstvo: glava za glavu. Kad kakav doušnik dočeka u zasjedi i ubije ili teško rani poštena čovjeka, onda je to ili ubojstvo u nužnoj obrani ili laka tjelesna ozljeda. Točno je ovako, no pozdravite gospodina državnog odvjetnika, da nijesu u zavidnijem položaju ni njegovi drugovi u ostalim državama. Nije to samo naša osobitost, nego povlastica svih onih, koji imadu vlast, a — kako znate — redovno je, da u svakoj državi netko ima u rukama uzde i bič i zobnicu — — —

— Strašno ste danas raspoloženi!

— Ne samo danas, gospodine suče! Danas sam samo raspoložen za razgovor, a inače se savijem tu u svome kutu, pa po dva dana ne progovorim. Danas sam dobio proljev na grlo — — —

— Ne ulažete prigovora?! — reče sudac samo, da već svrši.

— Ne, al vas molim, da optužnicu dadete dostaviti mome branitelju. Vi ćete ga i vidjeti možda još danas, pa vas molim, da ne zaboravite reći mu, da je optužnica pravomoćna i neka dođe k meni na razgovor.

— Ustajete li već?

— Ne bi li on mogao doći ovamo u bolesničku sobu?

— To biste morali pitati nadglednika uza, no ja mislim, da nije zgodno. Ne vjerujem, da će dopustiti. Ako još ne ustajete, možete pričekati koji dan, pa mu onda javiti, da dođe na razgovor. Vi ćete međutim svakako ustati.

— Ja već ustajem pomalo, samo se brzo umorim, pa sam stoga najradije u krevetu, dok se posve ne oporavim.

— Što vam veli liječnik: smijete li ustati?

— Ja ga i ne pitam.

— Pitajte ga, da čujete, što će vam reći, pa mi poručite. Uostalom ja ću i sutra doći ovamo, pa ćemo se vidjeti. Liječnik danas dolazi na pregledbu?

— Dolazi, al mene ne pregledava.

— Kako to? — iznenadi se sudac.

— Volimo se i složismo se, da mi on ne može ništa pomoći i da nije potrebno, da se preda mnom pretvara, kao da je stanje tog pitanja drugačije. Uostalom ja bih ga za-

tvorio, a da ne bih ni okom trenuo, jer bi on ipak morao biti liječnik.

— Molim vas, u što vi sve danas zalazite! — usklikne sudac u očitoj neprilici.

— Ovo je škandal, gospodine suče! Pošten gospodar pazi savjesnije na svoje šugavo pseto nego li se tu pazi na naše zdravlje, a među nama ima ljudi, koji tu nevini leže mjesecima i mjesecima! Za mene je doista manje više, i ako je i to škandal i nečuven zločin!

— Ne ćete valjda, da zatvor pretvorimo u sanatorium?! — odvrati sudac već ljutito.

— Ne, gospodine, u sanatorium, već bih ja predložio ovako: zatvorio bih sve predsjednike sudbenih stolova, sve suce istražitelje, sve nadzirateljе uzâ i sve državne odvjetnike u skupne sobe i na neodređeno i posve neizvjesno vrijeme, pa bih im onda odredio, da moraju kao pametni i pošteni stručnjaci izraditi osnovu zakona o zatvorima. To bih ja, vidite, htio! Dodao bih im i kojega jačeg branitelja!

— Ako ovako nastavite — reče sudac posve ozbiljno — odredit ćemo, da se stavljate na motrenje.

— To će biti izvrsno, gospodine suče! Onda će barem nešto više vremena biti sa mnom ovaj naš veliki Eskulap, pak ću ga moći točnije proučiti i onda ću vam napisati o njemu svoje mnijenje. On će motriti mene, a ja njega.

— Do viđenja! I smirite se, gospodine Bojaniću, pa ćete se onda lakše i brže oporaviti — reče sudac posve prijateljski i pođe.

— Budite bez brige, gospodine suče! Ja ću se oporaviti sigurno, pa ne će izmaći veselje gospodinu državnome, da traži moju glavu! Neko sam vrijeme već i ja vjerovao, da ću otići na drugi svijet s nerasčišćenim ovim pitanjem, no sad sam uvjeren, da tako ne će biti. Ja ću za par dana iz ove sobe. Da: molim vas, učinite, da idem u samicu. Ipak je zrak nešto bolji i bit ću mirniji. Kad vi reknete, nadzirateljе uzâ će to odrediti. Molim vas. A i bolje je: vidite, kako ja svašta govorim, kad me ovo spopadne, pa vam kvarim pitomce, kad sam u skupnoj sobi. U samici ću moći razmišljati po miloj volji i ne ću nikom ništa govoriti osim stražarima i vama, kad me izvolite pohoditi.

— Reći ću gospodinu nadziratelju — odgovori sudac s hodnika.

Bio je veoma uzrujan, te je osjećao, kako mu u grudima sve nešto vari i ključa, kao da će iskočiti. Legne nauznak, stisne oči i skupi svu snagu i volju, da ne misli ni na što, da se tako smiri. Pred očima su mu neprestano bila djeca i majka. Nije ih ovio određenom misli i brigama, već je samo lebdio oko njih — posve neodređeno, posve mirno i bespomoćno, gledajući ih s bolom i strepnjom, s tugom i užasom, što im on ne može nikako pomoći ni u kojem pogledu ni uz najbolju volju. Na grudima je prekrižio ruke i rasplinuo se u tim teškim mislima, koje su bile određene i jasne samo toliko, što su bile — bolne — — —

Kraj majke se je i djece na čas pojavljivala Zlata kao bajoslovna prikaza; zasjala, zatreperila i nestala, da se opet za kratko vrijeme na isti način pokaže. Nije ni slutio, čime se bavi i zarađuje koricu kruha njegovoj sirotinji, a nije se usudio ni razmišljati o tome, jer je u podsvijesti vidio, da je bolje, da u to ne dira — — — Nije ni slutio, da je i ona prikovana za krevet, jer ga redovitije posjećuje samo Mara, a ona mu nije spominjala njezine bolesti. Iz pisamca, što mu ga je Zlata turnula u džep prilikom posljednjega svog posjeta, nije mogao zaključiti, da je bolesna. Istina, ona se nekako oprašta od njega, no u riječima: »Sve mi oprosti, dobri moj Dragane, i budi miran« — nije mogao opaziti nikakova zla, kad na početku pisma kaže: »Ja ću izdržati borbu, da prehranim mamicu i djecu. To vjeruj i to znaj.«

Znao je, da radi, jer je sva briga na njezinim plećima; nije se usudio nagađati, što radi, pa onda nije ništa drugo ni mislio. Radi — — — i pojavljuje se na mahove pred njegovim očima kao nebeska prikaza — — —

Još je istoga dana poslije podne ustao i hodao po sobi dulje od jednoga sata. Činilo mu se, kao da je u zrakoplovu i da su svi predmeti začarani, pa plešu pred njim i nastoje, da uteku i da se sakriju njegovim očima.

Još su šestorica bila s njim u bolesničkoj sobi, no nijedan nije bio teže bolestan od njega, pa su se šalili i zabavljali.

— Baš si lud, što ustaješ, kad te nitko ne goni, a jedva se vučeš! — reče mu Pišta, tat po zanimanju, koji je već

možda deseti put ovdje i svaki put se jeftino izvukao svojom nevjerojatnom okretnošću i tobožnjom istinoljubivošću, koja je vazda zavela svakoga suca. Njegova je odlika i vještina u tome, da je vazda priznao nešto više, nego li ga je državni odvjetnik tužio, da se s tim lakše otme svakom težem činu, koji mu je upisivan u grijeh. Kad je dokazano, da je istina, što je sam priznavao, a nije bio prvotno zbog toga sumnjičen ni po policiji ni po državnom odvjetniku, bilo je posve naravno, da je svaki nepristran čovjek pomislio da ima posla s iskrenim pokajnikom, koji je pogriješio, ali, eto, skrušeno priznaje sve, što je učinio, bez obzira, da li to vlasti znadu ili ne, a kad je tako — zašto bi priznavao ono, za što prvotno nije optuživan, ako bi kanio nijekati i ono, za što je tužen?! Očito je, da nije ni kriv za ono, što ne priznaje. Na taj je način sretno plivao usprkos teške otegotne okolnosti, što je već toliko puta bio kažnjavan. Ovoga je puta donio na leđima rekordan broj djelâ: nekih dvadesetak provala, za koje ga okrivljuje policija, i pet, koje on iznosi, i koje su objektivno utvrđene, naravno: na temelju njegovih iskaza!

— Bolje mi je! — odgovorio je Bojanić. — Mnogo mi je bolje, a treba znati, da ova moja bolest ne podnosi kreveta. Što manje u krevetu, to bolje.

— Misliš li ti još dugo tako? — upita Pišta.

— Tu u bolnici?!

— Ne, ne. Uopće! Misliš li još dugo nosati tu svoju oglodanu glavu?!

— Već sam vjerovao, da je gotovo, no sada sam siguran, da ću doživjeti jesen, kad ovih tjedana nijesam umro. Siguran sam — govorio je on, smiješio se i svakog časa podizao desnicu i zagledavao se u nju, kao da nešto traži na njoj.

— Ja ne bih dao groša za tu tvoju jesen — dobaci neki drugi.

— Nije ni važno, što bi ti dao za nju! — odvrati Bojanić ljutito. — Ni meni samome nije do života, al bih ipak htio — — —

— Doživjeti Matuzalemove godine! — dobaci stražar kroz rupicu na vratima.

Svi se trgnuše, a Bojanić priđe k vratima i primakne oko na rupicu, da vidi, koji je to, što se umiješa. Udari okom u oko, pa se prepade onoga, što je vidio. Stražar se je bio rukom naslonio na vrata tako, da mu je rupica bila među palcem i kažiprstom, pa preko njih gledao u sobu, držeći oko malko podalje od ruke tako, da se je s nje odbijalo svijetlo i padalo mu na rožnicu, dajući joj neobično stravičan izgled i oblik. Bojanić se trgnuo pred tom slikom, zanijemio i gledao kao okamenjem, a stražar je međutim nekoliko puta nemirno trenuo, te se Bojaniću učini, da gleda strahovitu neman, kojoj je oko jedan cijeli svijet tako, da se od njegove goleme veličine i ne dospijeva spaziti i tjelesina, no njezina se veličina sluti, osjeća, upravo vidi netjelesnim očima, koje ne varaju.

— Strašni ste! — reče Dragan tihim glasom kao u omaglici.

— Zar nijesam pogodio, što biste vi željeli?! — upita stražar, smijući se. — Svaki od vas kaže, da mu nije do života, al kad mu se u optužnici ponudi konop, onda se odmah otrijezni!

— Strašni ste! — ponovio je on kao stroj, ne podižući oka sa rupice. — Nijesam mogao ni slutiti, da čovjek može tako izgledati.

— Pa što je na tome, što vam velim?! — upita stražar i uspravi se.

— Nije ništa na tome, što ste mi rekli — odgovori Bojanić. — Ja znam, da se vi šalite. Samo sam vas gledao i vidio vam oko — — —

— Pa što je u mom oku strašno?! — reče on i odmah iza toga nastavi prigušenim glasom: — Pst! Eto narednika! — i iza tih riječi odšeta lagano pred slijedeću ćeliju i vikne: — Mir! Ne galamite!

Bojanić se uspravi s vrata i malko se odmakne od njih, a čas poslije toga začuše se pred ćelijom užurbani narednikovi koraci, koji su bili toliko određeni i nejednaki svačijim ostalim koracima, da su ga već iz daleka poznavali po koraku i stražari i uznici.

— Mir, tati Kristuševi! — viknuo je, nagnuvši se na rupicu bolničke sobe.

— Tu je mir kao u crkvi! — odvrati mu Pišta jakim glasom, no posve pristojno.

— A tko vas pita, da se javljate, vi galženjak prokleti! — vikne narednik ljutito i tresne šakom o vrata.

— Ne žderite se bez potrebe! — odvrati mu Pišta, no narednik ga očito nije ni čuo, jer je već bio otišao dalje.

I Bojanić je bio uskipio, pa se već htio umiješati i dobaciti mu koju, da mu rekne svoje mišljenje o njegovu vladanju i postupku prema ljudima, no ipak se svlada, sjetivši se, da je zamolio suca istražitelja, da bude smješten u samicu. Ako bi se narednik protivio, to bi se moglo učiniti mnogo teže, no ako nadziratelj uza i ne bude pitao ni tamničara, a kamo li i narednika, ovaj mu ipak može još više ogorčiti život u samici nego li u skupnoj sobi, jer je onda vazda sam na njegovu udaru i naletu. S toga se je svladao i šutio, te opet počeo hodati po sobi.

Nije se mogao otresti dojma, koji ga je obuzeo, gledajući oko kroz malu rupicu na tamničkim vratima. Ti si u sobi, u uskom prostoru, a iza tebe vrata bez kvake, ali s malom rupicom, koja je zavješena limenom pločicom izvana tako, da je ti iznutra ne možeš pomaknuti, a oni je izvana mogu nečujno dignuti, kadgod hoće, kad se ti najmanje nadaš i kad ti je najmanje ugodno. Podignu je, pomaknu je na stranu, naslone na rupicu svoje oko i promatraju te — — — A ono je oko jedan cijeli stravični svijet, beskrajno veliko, široko, duboko, bezgranično toliko, da te uhvati groznica, kad smotriš njegovu užasnu veličinu — — — Gleda te kao proždrljiva neman, a ti se stisneš, sćućuriš se, da si što manji, e da bi mu tako pružio što manju plohu, koja će primiti udarac i osjetiti bolove, no uzalud se skupljaš, uzalud se snizuješ i nestaješ sam u sebi, kad te ona čarobna neman ipak stiže i udara svuda, po svim dijelovima tijela u najvećoj njihovoj površini — — —

— — Tako se mi krećemo životom kao po zaključanoj ćeliji, a jedno oko na nas vreba — — — Ne, ne! To nije istina — — Milijuni očiju, bilijuni nemani, milijarde očiju — — — I sve strašnije i moćnije od nas i sve neprijateljski zažagrene, kao da gledaju kroz rupicu na vratima uzničke ćelijice — — — A mi idemo životom, dižući glave i pitajući, po što je svijet?! — — — Vjerujemo, da smo veoma veliki

i važni — — — A i jesmo važni, sve dok ne opazimo bilijune onih drugih, koji su važniji — — — A tko može biti važniji?! — — —

— Što bi ti htio? — upita ga Pišta.

Bojanić se trgne iz misli i zagleda se u njega.

— Što blejiš tako?! — opet će Pišta. — Rekao si, da ti nije stalo do života, ali da bi ipak htio — što bi htio?!

— To sam samo tako rekao! — odgovori on rastreseno i požuri korake. — Htio bih, da bude rasprava čim prije. Eto, to bih želio!

— Ako se njima svidi, bit će, ako li im se ne svidi, načekat ćeš se, ako te Svemogući bude htio držati ovdje, da čekaš.

— To ide redom! — odgovori Bojanić. — Glavne rasprave raspisuju redom. Tu nema velikog izbiranja. Kako koja naleti, tako se i raspisuje — tumačio je Dragan stručno. — Ja to znam, pa sam siguran, da će tako biti i s mojom raspravom. Doživjet ću je — — — A već sam bio posve siguran, da ću prije otići.

— Tebi je posve svejedno, da li umreš koji dan prije ili koji dan poslije osude.

— Nije mi svejedno, kad sam osjetio želju, da je doživim. Sada mi je potrebno, da do kraja vidim pravdu na djelu.

— Već je vidiš na putu! Znaš, kuda je udarila, kad smo svi vjerovali, da možeš biti optužen samo radi ubojstva, a oni ti natovariše umorstvo! To ti je najbolji dokaz, kojim putem je krenula ta tvoja gospođa Pravda.

— Gospođica Pravda! — ispravi ga neki iz ugla. — Ona živi kao vrijedna i milosrdna žena, al se nije nikad udavala!

— Zovi je, kako hoćeš! — odgovori Pišta. — Ja se dosad ne mogu na nju tužiti.

— Naravno, da ne možeš, kad ti je vazda uspjelo, da joj se pobljuješ u krilo, a ona sirota nije ni slutila, da je s takim palavordom, već se zanosila, da je u zagrljaju sa svojim najmilijim odabranikom!

— Sporedno je, kako je bilo, a glavno je, da smo dobri prijatelji — odgovori Pišta.

— Čini mi se, da je ovoga puta i ona otvorila oči, pa se dobro pričuvaj!

— Bojim se, da mu ne će ništa pomoći! Ovoga je puta dolijao! — reče neki drugi.

— Još se uvijek ne bih mijenjao s Bojanićem! — reče Pišta povišenim glasom i sa smiješkom se zagleda u Dragana, koji je nemirno vukao po sobi svoje rasklimane kosti, zavagujući, kao da je sav izlomljen.

— Ni ja s tobom! — odvrati Dragan, zastade i sjede na Pištin krevet. — Meni je strahovito žao, što sam učinio, ali mi je lakše odgovarati za ovo, nego da odgovaram za krađu.

— Samo se ti tješi! — odgovori Pišta i glasno mu se nasmije. — Ja, dragi moj, kad idem na posao, ne nosim sa sobom ni škljoce, a kamo li sjekire!

— A zašto je ne nosiš?! — upita Dragan živo. — Odgovori brzo i pošteno, ako je moguće!

— Da se ne bih njom branio, ako me tkogod potjera s posla!

— A zašto se ne bi branio, ako te tko napadne?! To mi odgovori po duši, ako vjeruš u nju!

— Jer je takav čin mnogo strože kažnjiv — odgovori Pišta posve mirno.

— Točno! — odvrati mu Bojanić i pobjedonosno se nasmiješi. — Nije tebi, što je veći grijeh ubiti, nego što je kažnjivije, kad se ide u krađu oružan! Tebi se radi samo o kaznenom zakonu, dragi moj Pišta!

— Nego o čemu bi mi se drugom moglo raditi?! — upita onaj u čudu. — Na što drugo mogu misliti, kad pođem u krađu, već da se sretno izvučem, a ako me ulove, da dobijem što manje!?

Bojanić mu ne odgovori, jer se je opet bio zabavio svojim mislima, ogledavajući ruke. Svaki čas je pogled bacao na visoki prozor, a onda ga opet spuštao na ruke i pozorno ih promatrao. Nenadano je izvukao iz džepa optužnicu, otvorio je i počeo čitati.

— I radi umorstva on tebe?! — reče Pišta, gledajući u njega.

— Da. Evo veli, da sam ga ubio nakon zrelog razmišljanja — odgovori Bojanić, ne dižući pogleda s papira.

— Kako to, da ti je ostavio optužnicu, kad si tražio, da je dostave branitelju? — upita neki.

— Imadu više primjeraka — — —

— I, naravno — opet će Pišta: — traži tvoju vrlo poštovanu i dragocjenu glavu?!

— Da — potvrdi Dragan dosta tiho. — Predlaže, da budem suđen na kazan smrti — — —

— Ti ne trebaš ni branitelja, kad poznaš sve paragrafe! — javi se neki, koji je dotada mirno kunjao u svom krevetu i slušao njihov razgovor.

— Izučio je školu na ovom sveučilištu! — reče Pišta zlobno. — Zbilja, kolko si ti prvi put ovdje sjedio? Godinu? Dvije?

— Tako nešto! — odgovori neki umjesto Dragana, koji je šutio, kao da je to pitanje prečuo.

— Za četvrt milijuna! — usklikne Pišta. — Je l' de, da si bio toliko zđipio?

Dragan je šutio, lagano ustao s kreveta i opet se ushodao.

— Već si i zaboravio! — nastavljao je Pišta. — Ja nijesam još zaradio ni dvadeseti dio te svote, a odsjedio sam već pet puta više nego ti. Eto, to ti je ta gospođica Pravda! Što veliš na to?!

Dragan je šutio, premotao optužnicu i metnuo je u džep, pa lagano nastavio šetnju, podbočivši se rukama o kukove. Osjetio je, dą je već posve umoran, no nije htio leći, dok ga drže na biljezi, jer bi pomislili, da im na taj način želi izbjeći. Hodao je i šutio, a drugovi su dobacivali svaki svoju i na svoj način, a na njegov račun.

— Imate vi, braćo, pravo u svemu, što govorite — reče on iza veoma duge šutnje. — I meni se čini, da su veliki tatovi blaže kažnjeni od malih, a oni najveći uopće nikad ni ne dospiju pod udarce kaznenog zakona, no to vam je naravno. Na zmiju leti i dijete i gnječi joj glavu, a pred zmajem se sklanjaju i cijela sela — — —

— A vjeruješ li i ti u zmajeve? — javi se neki treći i podiže glavu, da ga bolje vidi.

— Vjerujem! — odgovori on. — Kako ne bih vjerovao, kad su im našli kosture. Imate ih po muzejima, pa idu ljudi, da ih gledaju.

— Oni su živjeli prije Isusa?!

— Milijune i milijune godina prije — — —

— Kakovi su te milijuni spopali, kad je svijet stvoren prije pet hiljada i — — ne znam, ali mi se čini, prije pet hiljada i šest stotina godina? — govorio je Pišta važno i uvjerljivo.

— A tko ti je to rekao?! — upita ga Dragan posve mirno.

— Pa, biblija, brate. Židovi računaju svoje godine od stvorenja svijeta, pa ako je sve istina, što piše u bibliji, kako ne bi bilo i to, što je najvažnije?! Ako su zmajevi kada živjeli, mogli su živjeti do općeg potopa, a onda ih je nestalo.

— Nije ih moglo onda nestati — usprotivi se neki — jer je Noe morao povesti sa sobom od svake životinje po par, pa je onda imao sa sobom i zmaja i zmajicu, ako su dotada živjeli!

— I to je istina! — prizna Pišta pošteno i bez oklijevanja. — Nego, braćo, Bog zna, kako se je onoliko blago i onoliko zvjerinje međusobom vladalo u arci?!

— Kad Bog hoće — — —

— Jest to, al Bog je mogao htjeti, da se i drukčije spase, a ne baš, da ih stari Noe trpa i voza sa sobom, gledajući, kada će mu koje — a bilo ih je svakakvih, kojima nije bilo vjerovati ! — skočiti za vrat i napiti mu se krvi.

Dragan je šutio i pustio drugove, da se vozaju neizmjernošću vremena i prostora. Neprestano mu se je motala po glavi optužba radi umorstva. Prije nije nikada ni pomišljao, da bi to pitanje bilo za njega važno: čin je tu, pa je posve sporedno, kako ćeš ga nazvati. Tako je mislio, dok nije vidio crno na bijelu postavljeno ime tome njegovu činu. Vidio je i zgrozio se. Nije bilo pitanje kažnjivosti, jer je to za njega u bitnosti bez ikakove važnosti, sudeći posve ljudski: on tako i tako ne će doživjeti svršetka kazne, pa da bude i najmanja za čin, koji je počinio, pa

ako bi bio i najblaže ocijenjen. Ne radi se o kazni nego o ocjeni njegova djelovanja — — — Nije on ubio poslije zrelog razmišljanja, jer uopće nije ni pomislio, da bi ubio. Pograbio je sjekiru i razmahnuo svom snagom — — — Pogledao je na desnicu, no sjeti se, da bi drugovi mogli primijetiti, kako s posebnim zanimanjem motri ruke, i da bi se mogli dosjetiti, zašto to čini, pa ga opet i time bockati.

— — — Razmahnuo je svom snagom — — i onda je morao znati, da će pod udarcem sjekire prsnuti mozak, a kad mozak prsne, onda je gotov i život — — Da, al on nije ni pomislio, da zamahne sjekirom, a kamo li bi onda bio mogao pomišljati, da će pod udarcem sjekire prsnuti Dujmovićev mozak. On na to nije mogao pomišljati, a kad nije mogao pomišljati, onda ne može zbog toga biti ni pozvan na odgovornost, jer on to nije htio. Može odgovarati — — — može odgovarati, zašto nije promislio, što čini — — — Može odgovarati samo za ono, što je htio!

Smeo se je u mislima, te mu više nije bilo ništa jasno osim toga, da on doista nije ubio poslije razmišljanja, jer nije ni pomislio, da ga ubije. To se je sve odigralo u jednome jedinom hipu, kao kad frkne iskra munjine i ubije i upali i nestane — sve u jednom hipu, koji se u cijelosti zbivanja odigra prije nego li se može i izreći. Brzo kao pomisao. Točno: brzo kao pomisao — — — Tako je bilo. On nije mogao ni promijeniti ni spriječiti događaja, jer kad je sijevnula misao, već je sjekira sjedila u mozgu i više nije bilo što razmišljati.

Slijedećeg je jutra izišao na dvorište no ne na zajedničku šetnju, već posebno tako, da se nije morao vrtjeti u onom vrzinu kolu, koje se zove skupnom šetnjom. Nije znao, da li se je za njega zauzeo sudac istražitelj ili nadziratelj uza ili je sam tamničar na svoju ruku tako odredio, no samo je bio siguran, da se liječnik nije sjetio, da mu odredi, da se dulje zadržava na svježemu zraku! Dopušta mogućnost, da je svaki od spomenute gospode mogao na to misliti osim liječnika, kojemu bi bila dužnost.

— Hvala vam! — rekao je tamničaru, sjedeći na dvorištu u zaklonici od vjetra. — Ovdje mi je ipak mnogo ugodnije nego u onoj smrdljivoj sobetini. Zahvalan sam vam.

— Nemate na čem zahvaljivati — odvrati tamničar. — Kad se oporavite, tražit ću, da vas dodijele k meni u pisarnu, pa mi je onda i stoga stalo, da čim prije ozdravite.

Bojanić se trpko nasmiješi na te njegove riječi, no ne reče ništa.

— Vi se tome smijete?!

— Da. Smijem se, kako vi velite, da vam je stalo, da čim prije ozdravim, a i sami znate, da se od ove ne ozdravlja! Mogu se samo pridignuti i ništa više.

— Varate se, dragi moj! — usprotivi se tamničar posve ozbiljno, no nije bilo sigurno, da li to čini iz uvjerenja ili samo da ga osokoli. — Ja mnoge poznam, koji su već bili na tanjim granama nego vi, pa ozdravili i još i sada živi i zdravi, da bi njima mogao razbijati pećine. A govorilo se baš kao i za vas: »Teška sušica!« — — —

— Mene jedino tješi, što je uznički liječnik rekao, da ću sigurno umrijeti!

— A rekao vam je to?!

— Da. Kad je odredio, da prijeđem u bolesničku sobu, rekao mi je veoma srdačno i ljubazno: »I tako ćete ubrzo crknuti, pa je bolje, da crkavate tamo, gdje je za to mjesto, nego da budete među tom zdravom marvom.«

— On se uvijek šali! — reče tamničar, da ublaži Draganove riječi, odnosno da otupi oštrinu liječnikovih izraza, kako ih je on prikazivao. — On je izvrstan čovjek i vanredan liječnik, no ne polaže važnost na izraze.

— Ja znam, da je izvrstan stručnjak, pa me ta okolnost učvršćuje u uvjerenju, da se namjerice loše postupa s uznicima, dok tako čini čak i on, koji je poznat kao vanredan stručnjak.

— Ne, ne, gospodine Bojaniću. Vi se varate! — branio je tamničar. — On čini sve, što može i što je nužno.

— To nije istina. On čini, sve što može — to može biti, ali onda spada u tamnicu, jer je kao liječnik vazda i svagdje dužan sve, što je nužno za zdravlje svojih bližnjih,

a ne samo ono i onoliko, koliko mu netko dopusti, da može činiti. Ili je luđak ili je zločinac. Trećega nema. Ja sam mu već i rekao, da mu uopće ne dopuštam, da se za mene zanima, jer ne ću, da misli, da sam budala.

— Ne budite nepravedni! Nemojte tako suditi. Ja vas uvjeravam, da njemu nitko ne određuje, kako ima postupati s bolesnicima osim njegove savjesti.

— S tim gore po njega!

— Istina jest, da mu je određeno, koliko se smije potrošiti za bolnicu godišnje. Određenu svotu ne može prekoračiti.

— Do pred kratko je vrijeme bio drugi liječnik na ovome mjestu?

— Jest. On se je zahvalio, pa je sadašnji primljen.

— Zašto se je onaj prvi zahvalio?

Tamničar se je nasmiješio umjesto odgovora.

— Zastupao je mnijenje, koje zastupam sada ja — je l' te?!

— Ja vam ne bih znao reći — odgovori tamničar nesigurno.

— I vidite: dođe na ovo mjesto starac, koji je već isluzio i pred Bogom i pred ljudima! Naravno — — — Liječnik se ne može primiti mjesta, koje je namijenjeno — oprostite, ne smijem pred vama govoriti, jer znam, da me vi ne biste htjeli prijaviti, a onda ne ću ni da vam savjest teretim.

— To je lijepo od vas — odgovori mu tamničar i žurno ode, jer su ga zvali u pisarnu, no za par časaka se povrati i zovne Bojanića:

— Meni muštuluk! — reče mu.

— Zašto? O čemu se radi?! — iznenadi se Dragan i odmah ustade.

— Došao je dr. Kresović k vama na razgovor. Izvolite sa mnom.

— K vama u pisarnu?!

— Da. Donio je od predsjednika dopuštenje.

— To je divno. Gore u razgovornici smrdi kao i u ćelijama, pa je upravo užitak, kad mogu na razgovor izvan

onoga smrada! Vaša je pisarna posve drugi svijet. Kao da ni ne spada k zatvoru.

— Nije ista zgrada, a i dvorište nas dijeli. Ipak ima nešto zatvorske duhe. Vjerujte meni, jer ja imam dobar nos za to, a imam i iskustva kroz dugi niz godina svoje službe. Ja ne znam, koji je vrag, al sve tamnice imadu jednak miris.

— To se inače zove i drugačije, a vi možete reći i »miris«.

— Svejedno. Zovite, kako hoćete, no jednak im je vonj.

— To je naravno, kad znate, da se u njima svagdje isparuju iste misli: mržnja, osveta, čežnja, proklinjanja —

— Pa ne smrde misli?!

— Ako ništa drugo, rekoste pravi izraz za uznički »miris«! — reče Bojanić i nasmije se.

Čim se je desila ona nesreća, Zlata je telefonirala dru Kresoviću. Jedva je izgovarala pojedine riječi:

— Znate sve! Čuli ste — — Molim vas — — Vjerujte mi, da me je sram, da dođem k vama i da vas zamolim, da ga branite. Stoga vam telefoniram — — Molim vas, smilujte se, gospodine doktore!

— Vrlo rado, milostiva! — odgovorio joj je on veoma susretljivo i prijateljski. — Ni ne trebate k meni dolaziti. Ja ću učiniti sve, što budem mogao.

Odložila je slušalicu kao u snu, kao u omaglici, a u ušima joj je zvonilo Kresovićevo »milostiva« kao krvava poruga, i ako je znala, da se on nije rugao, već tako rekao, jer je tako govorio i prije, kad je s njom razgovarao.

Što je obećao, to je i izvršio, pa se odmah uputio na redarstvo i nastojao, da mu olakša položaj, no bilo je sve tako strahovito jednostavno i jasno, da se nije dalo ništa promijeniti. Na redarstvu su ga preslušali i bili bi ga mogli odmah otpremiti sudbenom stolu, da nije bilo nekih telefonskih razgovora, koji su se vrtjeli oko toga pitanja. Učinilo se je, kao da bi mogao još netko biti upleten u tu krvavu priču, pa je stoga trebalo počekati s njegovim otpremanjem k sudu.

Kresović je bio veoma iznenađen, kad je doznao, da je i Zlata pritvorena, pak je odmah otišao na redarstvo, da upita, što se kani s njom. Referent mu je kazao, da još ni sam ne zna, dok svjedoci ne budu preslušani, pa neka dođe sutra poslije podne, kad će mu svakako moći reći štogod više. Kad je sutradan došao, Zlata je već bila puštena na slobodu, a Draganov spis spremljen, da zajedno s njime bude poslan sudbenom stolu.

Otada se je Kresović češće navraćao k Bojaniću na razgovor toliko samo, da vidi, da nije osamljen i napušten, jer inače nije imao što s njime razgovarati. Slučaj je posve jednostavan, pa mu branitelj nije imao što ni dodati ni oduzeti, a i Bojanić je bio čovjek, koji je razumio i svoj čin i svoj položaj, pa nije bilo teško s njime razgovarati i voditi ga. Osim toga, stekao je i stanovitu okretnost u sudbenom postupku za svog ranijeg zatvora, kad je bio pisar kod jednog vijećnika.

— Izabrali ste dobrog branitelja — reče mu tamničar.

— Mi smo ratni drugovi i davni prijatelji.

— Onda vas dobro pozna?!

— Nažalost! I prvi me je put on branio. Samo — — tada je bilo posve drugo! Onda me je bilo lako braniti.

— Ja mislim, da je baš obratno — odgovori tamničar. — Ja doduše, ne znam točno vašeg slučaja, al kolko sam na brzu ruku mogao pročitati sudbeni spis i kolko znam iz novina, ovo je lakši slučaj nego li je bio onaj prvi.

— Čini vam se! — odgovori Dragan i duboko uzdahne, kao da mu se trga utroba. — Ne znate vi, da me državni tuži radi umorstva?!

— Znam — odgovori tamničar posve mirno. — To mu je zanat, da tuži i da tuži vazda što teže, pa mu s vremenom prijeđe u krv, da svaki slučaj gleda povećalom, kao da se je poplašio i da zove u pomoć. Taki su svi osim jednog jedinog, kojeg ja poznam u svojoj dugogodišnjoj službi kod suda. Al to je čovjek! On svaku vagne prije nego napiše, kao da tuži svoje dijete il svoga brata. »Boli to, boli, kad čovjek pročita i vidi, da ga netko neozbiljno i lakoumno tuži zbog onoga, što nije učinio ili kad vidi, da se upravo zlobno čin uveličava!« — Tako je govorio taj

gospodin i svaki je sudac, skoro u svakom slučaju, kad je imao pred sobom njegovu optužnicu mogao zbrojiti i suditi prema onome, što je on napisao! Al taki se ne rađaju. Velim vam: u mojoj dugoj službi — već punih trideset godina! — poznam samo njega jednog jedinog takog.

— Vjerujte mi, da me je ova optužnica ujela za srce, kao da sam nevin u ovoj stvari kao od majke rođen. Sve dok je nijesam primio, bio sam skrušen pokajnik i srce me je boljelo, kad sam god pomislio na svoj strašni čin — a na drugo nijesam ni mislio! — no otkad dobih optužnicu, osjećam, da sam žrtva nepravde, da me progone kao srnu samo stoga, što me žele zaklati kao nevinu žrtvu. Više ni ne mislim ni ne osjećam, da sam pogriješio, da sam načinio strašan zločin — ne, vjerujte mi!

— Ništa ne znači optužnica! — tješio ga je tamničar. — Svaki sudac prosuđuje po onome, što čuje na glavnoj raspravi, a ni ne brine se za optužnicu, koja je tu samo stoga, što bez tužbe ne može biti ni rasprave ni osude. Eto, toliko, da se udovolji zakonskim propisima. Neka vas to nimalo ne uzrujava. Vi ste pametan čovjek, pa morate razumjeti i državnog odvjetnika.

— Ja ga razumijem i znam, da mu mora biti zadaća, da se pronađe istina i da svaki krivac bude kažnjen po svome činu, a ne da za svaki čin netko mora biti po-što, po-to kažnjen, i da svaki krivac mora biti kažnjen po najvišoj stavci, a svaki učin ocijenjen po najvišoj oznaci!

— Malko pretjeruju, to je istina, ali ne smijete uzimati k srcu. Svatko s vremenom počme pretjerivati u svojoj službi.

— Ja mislim, da je svatko s početka najrevniji i da pretjeruje, a onda s vremenom popušta, pa čak možda i zanemaruje.

— To je istina — reče tamničar smiješeći se — pa to najbolje vidite na našem naredniku!

— To je druga stvar! — odgovori Bojanić, pa se i on nasmije. — Narednik je histeričan dijevac, koji će svršiti u ludnici, ako se kojega maglovitog jesenskog dana ne objesi od silnog bijesa na nesretne »tatove Kristuševe«. On nam ne može poslužiti kao primjer osim — kakav

nijedan čovjek ne bi smio biti u svojoj službi. Međutim nije ni on kriv onoliko, koliko onaj, koji ga drži na ovome mjestu. Ne smije se dopustiti, da ima posla s ljudima čovjek, koji je bijesan do podne na sve i sebe samoga, a poslije podne i na Svemogućega i koji još jedinom Svevišnjem nije ozbiljno rekao, da je »tat Kristušev« samo stoga — kako on sam kaže! — što Ga nije nikada još imao pod svojim ključem u skupnoj ćeliji! Eto, to vam je prava slika i prilika Božja!

Tamničar se je samo smiješio tako, da se ne može reći, da odobrava Bojanićeve riječi, kao ni da im se protivi. Uostalom on je najbolje poznavao svoga vrijednog narednika, kojega se je bojao samo — radi njegove prevelike revnosti, pa se stoga nije nikad usudio, da iziđe u grad na dulje vrijeme, a na njemu ostavi brigu oko straže i cijelog uzišta. Kad bi izišao i na kratko vrijeme, bio je siguran, da će po povratku dobiti od njega sijaset prijava, a isto tako sijaset pritužbi na njega. Bilo je čudo, kako je on bio brz u tom poslu! Za par časaka mu je uspjelo uzbuniti sve stražare i uznike, pa se ne bi čulo ništa do njegove vike strahovito krištavim visokim glasom i potmulog mumljanja cijelog uzišta, kao da su se i stražari i uznici pretvorili u jednu jedinu neman, koja užasnim bijesom frče iz nosnica, spremajući se, da skoči na svoju žrtvu.

— Ipak je on bolji, kad ga čovjek gleda s ovu stranu brave — reče tamničar. — Vi s onu stranu vidite sve uveličano.

— Ako je tako, onda bi državni odvjetnik morao doći s onu stranu brave, da mu bude lakše sastavljati optužnice!

— I opet pretjerujete!

— Mi smo se zapripovijedali, a dr. Kresović čeka, — reče Dragan i pođe. — Mi možemo nastaviti i poslije. Imamo vremena, hvala Bogu.

— Ja baš ni nemam!

— Ne kanim tvrditi, da ste besposleni, ali ćete mi lako žrtvovati koji čas, kad opet budete raspoloženi za pripovijedanje.

LI.

— Ja imam posla vani, gospodine doktore, pa vama prepuštam svoju sobu. Vladajte se kao u svojoj kući! — rekao je tamničar dru Kresoviću i izišao.

— Hvala ti, što si došao tako brzo. Bijesan sam, otkad sam dobio optužnicu — govorio je Bojanić i kašljucao.

— Ne trebaš se ništa uzrujavati — mirio ga je Kresović. — Bolje je, da je već tu, nego da je još čekaš.

— Nijesi me razumio! Mene ne uzrujava optužnica sama sobom, jer sam je već jedva čekao. Bijesan sam zbog ocjene čina. Tuži me zbog umorstva.

— A to te uzrujava! — iznenadi se branitelj. — Vjeruj mi, da to ne smije biti razlog uzrujavanja, jer ne znači upravo ništa.

— Ne znači s tvog stanovišta, pa — ako ćemo strogo i pametno! — ne znači ništa ni s mog stanovišta, jer mi je posve svejedno, da li ću umrijeti za dva mjeseca na vješalima ili za četiri mjeseca u sušici, poslije duge i teške bolesti. Posve je svejedno — ali za mene ipak nije svejedno, jer mi se je strahovito uvrtjelo u glavu, da je to neoprostiv zločin od državnoga, da me ovako lakoumno optužuje! Koji normalan pošten čovjek može reći, da sam ja Dujmovića umlatio poslije zreloga razmišljanja?! Molim te, ko Boga, reci! A on mene ipak tako tuži i usuđuje se potpisati takav sastavak!

— Nemojmo trošiti vremena na to, kad ne možemo ništa promijeniti. Sam si izrazio želju, da optužnica postane odmah pravomoćna!

— To jesam, jer nemam što dulje čekati, pa zašto bih otezao s prigovorima?!

— U redu! Onda budi zadovoljan i ne prigovaraj ni sada! Optužnica je pravomoćna i temelj je raspravi, koja će biti brzo određena.

— Jesi li već pitao, kada će biti?

— Jesam. Bit će skoro. Možda ne ćemo čekati ni mjesec dana.

— To me veseli, no znaš, zbog čega se sada najviše veselim?! Prije sam se želio čim prije riješiti toga užasnog

tereta na duši. Nekako sam osjećao, da će biti mnogo razjašnjeno — u mojoj duši i savjesti! — sa samom osudom, pa sam je očekivao s veseljem, čim sam počeo vjerovati, da ne ću umrijeti prije rasprave. Sada, otkad dobih optužnicu, veselim se samo tome, kako moramo na glavnoj raspravi operušati državnog odvjetnika. To će biti slavno, vjeruj mi. Ja mu ne bih želio biti u koži — govorio je Bojanić, trljao ruke i smijao se kao dijete.

I Kresović se je smijuljio, promatrajući ga, pa iza oduže stanke reče:

— Čim misliš na to, ne ljutiš se zbog optužnice, a to je dobro.

— Ja mislim na osvetu baš zbog ovakove optužnice! Za to i mislim na državnoga i veselim se. Ti ga moraš uzeti preko koljena, da zapamti, kad je sastavljao ovakovu optužnicu.

— Moraš znati, da je položaj državnog odvjetnika uvijek jači i čvršći nego braniteljev.

— Jednaki su!

— Po zakonu, no stvarno je ipak njegov položaj povlašten. A da i nije, na stvari ne mijenja ništa. Ti si pametan čovjek, pa moraš razumjeti i znati, da njega ne vodi nijedan lični razlog, kad sastavlja optužnicu. Misleći posve ljudski, uvažavajući sve naše mane i loša nagnuća, moraš doći do zaključka, da je njemu — u najgorem slučaju! — ravnodušno, kako tuži, uzimljući događaje i ljude kao cigle, kojima ziđe svoju optužnicu. Ja međutim mislim, da nije ni tako kod većine državnih odvjetnika, već da sa mnogo srca prate sudbinu onoga, koga moraju tužiti.

— To je posve krivo shvaćanje! Ti govoriš kao — drug s druge strane sudačkoga stola! — odvrati Bojanić. — Ja sam uvjeren, da oni upravo strastveno zastupaju najoštrije stanovište i onda, kad je svakome pravniku jasno, da je neopravdano. Oni gone, jer im je u krvi kao lovnom vižletu, da goni zeca. I jedan bi državni odvjetnik bio ili redar, policajac, ili žandar, da slučajno nije polazio visoke škole! Osim toga, oni tuže onako, kako im se ozgor namigne, jer su dužni slušati.

—U tvom slučaju sigurno nije nitko imao razloga, da namiguje! — odvrati Kresović povišenim glasom. — Ovo nije politički događaj, da bi se netko uplitao.

— Dosta je, da je gospođa Ljubica iz mjesta, iz kojega jest, pa da ima pravo na veću zaštitu i obzire nego mi drugi!

— To ne će biti tako!

— Ti govoriš proti svom uvjerenju, samo da smiriš mene, kao što državni tuži, da udovolji nalogu! — reče Bojanić skoro ljutito. — Međutim ne trebaš ti mene zalagivati, kad ja sam znam, kako je i kako te stvari idu!

— Sada svršimo, ako si za to — predloži Kresović i nasmije se. — Riješi li mi to pitanje ovako ili onako, na stvari ne mijenja ništa, pa onda ne gubimo uludo vremena, kad ga ni ja ni ti nemamo previše.

— Oprosti! Ne miješaj mene sa sobom, jer ako mi oduzeše sve, u vrijeme mi ne taknuše, pa ga imam i za izvoz!

— Oprosti! Zabunio sam se. Tebi se ne žuri, ne žuri se ni meni, dogod imamo pametna razgovora, no ipak — imam poslova i moram još kojekuda dospjeti.

— Ako su ti svi unosni kao ovaj sa mnom, onda je bolje, da tu sjediš i sa mnom pripovijedaš. Ja ću ti barem biti zahvalan i, ako se bude moglo posredovati kod svetoga Petra, budi uvjeren, da ću mu pripovijedati za tebe.

— Ne za živu glavu, jer si onda stradao! Ne će te pustiti ni blizu k sebi.

— Zašto me ne bi pustio, kad mu budem pripovijedao o tebi kao zaštitniku i branitelju sirotinje?

— Ti o čito ne znaš povijest nekog Ivana, koji je nosio nadimak »advocatus pauperum«, odvjetnik sirotinje, siromašnih?!

— Ne znam. Što je bilo s njim?

— Zauzimajući se za sirotinju uzbunio je i svetoga Petra i nagovorio ga, da traži dekret o svom namještenju za rajskoga vratara, pa s tim izazvao odredbu, da više ni jedan odvjetnik ne smije ni priviriti k svetom Petru, a onda, posve naravno, ni u raj. Stoga mu ne spominji mene za živu glavu, ako si prijatelj sam sebi, jer će se prestrašiti, pa i tebe potjerati.

— Ne, ne. Ja sam uvjeren, da sam toliko patio, te zaslužih raj tako debelo, da me ni on ne može potjerati iz njega!

— Sreća je, da imaš u sebi takovo uvjerenje!

— Ono me nikada ni ne ostavlja! — potvrdi on. — Zanima me, kako je moguće, da su dopustili, da ovdje razgovaramo?!

— Ja sam izričito molio. Razložio sam predsjedniku, da je ovdje toplije i da možeš udobno sjedjeti, pa je odmah pristao, jer zna, da si bolestan.

— Čudo, da to zna.

— To nije nikakovo čudo, jer je njegova dužnost, da se zanima za sve, što se događa pod njegovom upravom.

— A znaš li, koliko on ima tih dužnosti?!

— Za to je tu nadziratelj uza, koji je odgovoran za red i kojemu mora sve biti poznato, da on onda obavješćuje predsjednika.

— Sve su to priče za malu djecu, moj doktore! Ako mi budu dali da drugi put dođem na zemlju, bit ću reorganizator uza i uopće postupka s ljudima, koje druga, jača, organizirana i naoružana braća lišavaju slobode. Kad već to mora biti — a i ja dopuštam i priznajem, da mora biti! — onda to treba urediti bar približno ljudski!

— Pusti ti te preporoditeljske misli, a bavi se pitanjem svoje obrane. Bit će mnogo korisnije, da tako možemo doći na glavnu raspravu mirno, promišljeno, dostojanstveno i primjereno strašnome događaju. Poslušaj ti mene — govorio je Kresović mirno i prijateljski.

— Nemaš pojma, kako u meni sve kuha i krklja! — reče Dragan veoma povišenim glasom, kao da će početi vikati. — Nijesam siguran, al mi se sve čini, da je ova moja bolest izazvala u mome mozgu neko vrenje i kvasanje, koje me razapinje kao — — Htio sam reći, kao da sam u blagoslovljenom stanju s tim preporođajnim mislima, no ne bi bilo umjesno — —

— Možda bi mogao reći, da si bređ s njima?!

— Ne, ne! — odgovori Bojanić i nasmije se u sav glas. — Državni bi odvjetnik sigurno rekao, ako dobro zna hrvatski, da sam — skotan s tim prevratničkim i bezbožnim

svinjarijama! — — — Doista mi se čini, kao da ću puknuti od obilja misli i osjećaja. Još nikada u životu nijesam bio ovako raspoložen! Međutim nemoj misliti, da je optužnica izazvala u meni i sve ove osjećaje! Ne nipošto. Ona me je samo uzbunila proti toj nekakovoj pravdi i proti državnome i ujedno me orobila za moj divni pokajnički osjećaj, kojega, nažalost, više nema ni za lijek. Ja osjećam taj užasni manjak, pa se s toga nadam, da ću ga moći opet u sebi uzgojiti do glavne rasprave, jer bih joj inače pristupio kao odvratna divlja zvijer, koja bi se zgadila i meni samome. Ja se sada samo bunim, a ni na kraj pameti mi nije, da se saberem, da se pokajem i tako pristupim raspravi kao na svetu pričest. Vjeruj mi, da sam upravo tako osjećao, sve dok ne primih ovu strahotu! Od toga časa kao da je đavo ušao u me! Međutim, kako rekoh, sretan sam, što osjećam u sebi taj manjak, jer je onda odmah i želja živa, da ga uskrisim i uzgojim.

— Zasada nastoj, da se ne baviš nikakovim drugim mislima osim onima, koje će ti poslužiti za obranu, odnosno, ako i ne za obranu, a ono ipak i barem za razjašnjenje tvojega cijelog načina života i napose i samoga čina.

— Ja sam napisao neke stvari, koje će ti možda moći poslužiti kad se ti budeš spremao za obrambeni govor, pa ću ti ono dati. Napisao sam svašta, no sada vidim, da nema onoga, što je najbitnije: zašto se je sve to odigralo tako, a ne drugačije, i onda: je li to moralo biti tako.

— To su veoma teška pitanja, na koja nije lako odgovoriti.

— Naravno. Da su laka, ne bi se ni rješavala u tamnici, odnosno — ovo sada! — u tamničarevoj pisarni, nego na kućnim zabavama i na burzi.

— Sreća je, što si još dobre volje!

— Ovo je sada ovako, dok si ti sa mnom, no kad ostanem sam, mogle bi se zmije o mene otrovati. Ako počnem pisati, što osjećam i u takovim časovima, ispast će na papir užasi, kakove još nije nosio! Smrkava mi se pred očima — — Kad sam prošli put bio ovdje, upoznao sam se s nekim divnim provalnikom, Georgijcem Mošom Kakhitelachwilli, odnosno — nije bio provalnik, nego stručnjak

međunarodnoga glasa u krađama dragulja. Čitat ćeš, jer sam nešto napisao u svojim zapiscima. Tada se nijesam slagao s njegovim nazorima, jer sam bio janje krotko — —

— A danas se slažeš?!

— Ne, ni danas, no razlog je drugi: danas mi je on premalo vuk!

— Tako si daleko dotjerao?!

— Ne, doktore, tako! Ja nijesam nikuda tjerao ni dotjerao, nego su mene dotjerali! Jest: tako su me daleko dotjerali! Ja ti ne bih mogao rastumačiti, otkuda meni to sve, no osjećam, da je u meni, a znam, da nijesam ni od koga prihvatio, pa onda moram zaključiti, da je to već bilo u meni pod pepelom, te je trebao doći samo ovaj životvorni vjetrić našega divnog društva, da taj oganj razplamsa u meni. Sve bih porušio — — —

— To je onda, s dopuštenjem, ludovanje, jer kod pametnih ljudi ne može rušenje biti samo sebi svrhom. Tko ruši, mora znati, što će podići na tim ruševinama. Tada rušenje može biti opravdano, a često je i veoma potrebno, pa i hitno.

— Sve je promašeno, jer je zavladala laž i opsjena. Ne dopuštaju zdravim očima, da pogledaju, jer čim se u nešto zagledaš, lupnu te kakvim zakonom po mozgu: »To ne smiješ!« — — Ta, nemojte, braćo ljudi, ako Boga znate! Pustite me, da vidim, da okusim, da iskusim, jer vi meni badava pripovijedate, da je vatra vruća i da peče, dok ja ne znam, jer nijesam iskusio, ni što znači »vruć«, ni što znači, da »peče«. Pustite me, zbacite s mene oklop vaših zabrana, skinite mi s očiju ovoj vaše pretjerane brige. Moja je dužnost, da napredujem, ja hoću da napredujem, al moram vidjeti, što je naprijed, a što natrag. Hvala, ja ne ću da gledam vašim očima ni onda, kad vi tvrdite, da me vodite u raj zemaljski ili u raj nebeski. Ne! Ja ne ću slijep ni u jedan ni u drugi!

— Na taj način moraš doći do zaključka, da treba obustaviti sve zakone i pustiti svakome, da sve iskusi, kao da su stoljeća i tisućljeća prošla uludo. Ti bi htio, da stičemo i ona iskustva, koja su već naraštajima prešla u našu krv. Je li tako?!

— Nije tako, i ti znaš, da nije tako, pa me samo pitaš, jer me želiš zavesti u neki ćorsokak, da mi se onda nasmiješ! Al ne ćeš lako!

— Oprosti mi, no ja se sjećam, da si se ti i u zarobljeništvu znao gdjekad uzbuniti proti štitništvu, koje smo ti bili posve opravdano nametnuli, a poslije si i sam morao priznati, da si imao krivo, a da smo bili u pravu mi, koji smo nad tobom izvršivali neku vrst sile.

— To je točno.

— Prema tome se sada tješim, da ćeš uvidjeti, da si na krivom putu. Moraš se samo smiriti i početi mirno i trijezno prosuđivati.

— Ti se šališ, dok govoriš o mome nekakovom krivom putu, a ni ne znaš, do kakovih sam zaključaka došao u svojim razmišljanjima i da li sam uopće i došao do kakovih zaključaka!

— To je točno, no rekao si, da bi sve porušio, pa je to dosta, da zaključim, da si na krivome putu.

— A ja ti velim, da to nije istina! Ja nijesam još došao ni do kakova pojedinačnog zaključka, ali znam, da nijesam na krivome putu i da bi opći potop došao kao naručen! To ja tebi kažem, dragi moj doktore! Ti se baviš svojim poslom, dobro živiš, mnogima činiš dobro, gdjekoga i oguliš, ako ti spretno — odnosno nespretno po sebe! — naleti pod ruku i onda, posve naravno, braniš općenito poredak, i ako si i sam na biljezi kojekakovima kao divlja zvijer!

— Ne miješaj pojmova. Ti si se bio dao u opća ljudska razglabanja, a sada padaš u našu žabokrečinu. Digni se opet, pa iz ptičijeg visa pogledaj na ono, o čemu si čas prije govorio, pa ćeš vidjeti, da si na posve krivome putu. Međutim ne gubimo se i opet u jalovim raspravama, kad imamo pune ruke posla. Vratimo se na pitanje, koje si sam izvrsno postavio: »Zašto se je sve to odigralo tako? Je li moralo biti ovako ili bi bilo moglo biti i drugačije?!« — To su pitanja, koja ti moraš do glavne rasprave izvesti na čistac. Kako je moguće, da je ovim stazama udario Dragan Bojanić, koji nema nijednoga pretka u kaznenom imeniku?! Što ga je dovelo do ovoga užasnog vrhunca?!

— Ja o tome mnogo razmišljam, ali se ne mogu odlučiti za ono rješenje, za onaj odgovor, koji mi se neprestano nameće. Ne mogu — — —

— Na što misliš?!

— Velim ti, da se ne mogu nikako odlučiti, pa samo vrludam. Ne mislim ni na što određeno, ali osjećam, da je rješenje tu, u meni! I ja sam siguran, da sam ja nažalost morao raditi onako, kako sam radio. Zašto sam siguran, da je tako, ne bih ti znao razjasniti, a onda, posve naravno, još manje znam, zašto sam morao tako raditi. Ja sam kao slijepac, kojega njegov osjećaj za daljinu sigurno vodi, kad mu ne smeta veliki šum, ali koji ti ne bi znao opisati puta, kojim prolazi. On ne će udariti u onaj predmet, koji je pred njim, jer ga sigurno i nepogrješivo osjeća, ali ti ne će moći reći, da je to recimo brzojavni stup, kojega tako sigurno osjeća. Sa mnom je točno tako. Ja mislim, da je u nama neka sposobnost, koju su zanemarili naši pra-pra-prašukundjedovi, pa se sada u nama sama gdjegada pojavi samo kao sijevanje i grmljavina iz vedra neba. Mi zinemo, zabezeknemo se i — klimamo dalje, kao da se nije ništa ni dogodilo, jer nijesmo sposobni, da razumijemo. Naravno: kako bih se ja mogao objesiti o svoj perčin, kad šišam kosu do kože?!

— Smiri se, kad si sam, pa razmišljaj bez naglosti, bez nagonjenja i usiljavanja, pa ćeš doći do jasnih zaključaka.

— Često sam puta već pomišljao, tko je prisilio naše prastare praroditelje, da zaborave svoje tajanstvene sposobnosti: žrec ili žandar?! A jedan od njih svakako jest, ako nijesu obojica sporazumno, jer im jednako smeta svaka viša sposobnost čovjeka siromaka.

— Istina je upravo na protivnoj strani!

Bojanić prasne u glasan smijeh, pa istom, kad se je od srca ismijao, reče:

— Ti bi morao nastupiti u kazalištu. Uvjeren sam, da bi postigao golem uspjeh!

— Ne šali se ti sa mnom, Dragane. Ja ne glumim, nego ti divanim posve ozbiljno. Duhovna i svjetovna vlast idu ruku o ruku, da nas usreće na ovom i na onom svijetu. To

su činjenice, o kojima se ne može ni raspravljati, a kamo li, da bi ih istom trebalo dokazivati.

— Dopuštam ja to, ali ti moraš priznati, da su oni patentirali putove, koje su ogradili gvozdenim rešetkama, i kojima hoće da nas usreće, te ne dopuštaju ni da se ide drugim putem istome cilju niti pomisli, da takav put uopće postoji! A ja, vidiš, ne ću na ularu ni u nebeski ni u zemaljski raj! Ne ću! Ako mi je Bog dao razum i slobodnu volju — a svi mi tvrde, da je tako! — onda me pustite, da idem svojim putem, jer sigurno ne ćete ustvrditi, da ja sebi ne želim dobro!

— Moj Dragane, odgovor je vrlo jednostavan: išao si sam po svojoj volji i — dotjerao dovle. Želiš još i dalje ovim putem za svojom slobodnom voljom?!

— E, vidiš, sada ti moram reći jasno i glatko: to nije bila moja slobodna volja i ja nijesam mogao birati: pograbiti ili ne pograbiti sjekiru! Ne! Ja nijesam mogao birati, jer uopće nijesam ni mislio! — vikao je on veoma povišenim glasom.

— Morao si misliti, bio si dužan misliti!

— Ja nijesam hotimice, namjerice prestao misliti, već naprosto nijesam bio sposoban uopće išto misliti. Tu ne može biti govora o slobodnoj volji. To je priča za djecu, to je opsjena. Ja ne ovisim, odnosno ne ovisi moje djelovanje o mojoj nekakvoj slobodnoj ili neslobodnoj volji, nego o stupnju mojega razvoja, o mojoj duševnoj visini i snazi. O tome sve ovisi i ni o čemu drugome.

— Dolaziš svakako na stanovište slobodne ljudske volje.

— To nije istina! Tko ne bi svojom slobodnom voljom, ako mu je na raspolaganju kao lula, htio biti radije svetac nego razbojnik?!

— Nije svima dano, da budu sveci!

— Eto! Nije svima dano! To je prava riječ, koja je protivna onoj: svi imademo slobodnu volju. Ja donosim na svijet toliko prtljage, na kojoj ne mogu promijeniti ni jednoga gumba, pa me nitko normalan ne može i ne smije kriviti, što to ne učinim, kad se zna, da ja ne mogu ispravljati ono, što nijesam stvorio! Mi smo se naučili na neke

klimave tračnice, po kojima gegamo radije nego da stupimo kraj njih na čvrstu zemlju i idemo slobodnim korakom.

— Sloboda može značiti i najveće ropstvo: ropstvo glupostima, zabludama, neshvaćanju, praznovjerju i tako dalje.

— Može, ali ne mora to značiti. Uostalom, ako se tvrdi — da se opet povratimo na polaznu točku! — da imamo slobodnu volju, praćenu i pomaganu zdravim razumom, onda mi i ne možemo zapasti u zablude, jer smo slika i prilika Božija, koja po svojoj naravi teži dobru, a ne zlu. Ako je istina na protivnoj strani, da smo skloni i brži na zlo nego li na dobro, pitanje je strahovito i neizbježivo: tko nam usadi u srce toliku zloću s očitom nakanom, da nas upropasti?!

— Znaš, što, Dragane?! Poslušaj ti mene, pa se mani ćorava posla i ne gubi vremena u jalova umovanja, već se zadubi u svoj slučaj, prouči ga sa svih strana i dođi do pametnih zaključaka i odgovora na pitanja, koja si i sam postavio. To će ti biti mnogo pametnije nego ovo tvoje tobožnje umovanje, kojemu fale i temelji i logika.

— To je opet jedna tvoja politička tvrdnja, kao što je bila i ona, kojom si branio postupak državnog odvjetnika. Govoriš preko ili barem mimo svojega uvjerenja, jer se ne ćeš upuštati u ova pitanja, koja su ipak mnogo važnija od pitanja, da li ću ja biti suđen na vješala prema želji državnog odvjetnika i obješen ili ću biti suđen na koju godinu zatvora. Vjeruj mi, da je ono pitanje mnogo važnije!

— Ne ispravi ti krive Drine!

— Hvala na priznanju, da je ipak tu ta »kriva Drina«!

— Nijesam ti svojim riječima želio dati toga priznanja, već sam ti htio reći, da muzeš jarca u rešeto! Uostalom sada je već vrijeme, da ja idem.

— A nijesmo još ništa ni razgovarali! — iznenadi se Bojanić.

— Priznaješ: ovo je sve bilo ništa?!

— To ne priznajem, ali mislim, da nijesmo razgovarali o mojoj obrani. Što ćemo i kako ćemo?!

— Rekao sam ti, o čemu moraš razmišljati! Razmišljaj ti, a razmišljat ću i ja, pa ćemo već štogod smisliti. Prije

rasprave ćemo se temeljito posavjetovati, da ne nastane nigdje nesporazumak između moje obrane i tvojih izjava, jer bi to bilo barem nezgodno, ako ne opasno.

— Što se tiče samog čina, tu ćemo se slagati, no inače mi nemoj kratiti, da ja dajem izjave, kakove ja hoću i kakove odgovaraju mome uvjerenju i shvaćanju. Nijesam ja uludo prošao ovu strahovitu školu!

— I o tome ćemo se posavjetovati, jer će svaka tvoja izjava biti veoma važna za prosuđivanje samoga čina.

— To ja i želim! To je i potrebno, jer moje zlodjelo nije niklo iz zemlje kao glog bez veze s cijelim mojim životom i odgojem i mišljenjem i — siguran sam! — i s još koječim, što bi bilo vrijedno ispitati! Međutim ti si u željeznim gatrama i ne smeta te, da među njima i dalje kaskaš dao divlja zvijer — — —

— Nijesam ni dospio, da ti kažem, da te je pozdravila gospođa — reče mu Kresović, skočivši na ovo bez ikakova prijelaza. — Od velikih i dubokih misli ne dospjesno na ono, što nam je najbliže.

— Hvala ti, doktore. I vjeruj mi, da si sada rekao svetu misao, samo si je malko izvrnuo. Ja mislim ovako: da zaboravim ove najbliže i svagdanje užase, nasilu se strmoglavce bacam u ove zamršene, visoke i duboke misli. Vjeruj mi, da je ovako i da ja to svijesno osjećam. Znaš — — —

Prekide se u riječi i zašuti. Branitelj ga je čas mirno gledao, a onda reče:

— Bila je nešto bolesna, no sada joj je već posve dobro i opet je u poslu.

— Molim te kao Boga, znaš li, gdje je namještena? — upita naglo, kao što naglo poleti za zrakom čovjek, koji se guši.

— Ne znam. Gospođica je Mara bila kod mene, dok gospođe uopće nijesam vidio poslije one nesreće. I jučer je gospođica bila kod mene. Kaže, da je išla k sudbenom stolu, da pita, kako ti je, pa da joj je sudac istražitelj rekao, neka bi mene obavijestila, kako želiš, da dođem k tebi na razgovor.

— Što ti je još pripovijedala? — pitao je on nekako bojažljivo i nesigurno, kao da se boji odgovora, a ipak ne može odoljeti, a da ne pita.

— Ništa. Bio sam prezaposlen sa strankama, pa smo se oboje žurili, da svršimo čim prije, kad nijesmo imali ništa važno, što bismo razgovarali.

— Nije ti rekla, kako je moja mamica?!

— Rekla je, da je zdrava kao drenovina, da neprekidno radi i da te je pozdravila.

— I ništa više?

— Koliko se sjećam, ništa više — odgovori Kresović i zagleda se nekuda, kao da razmišlja, e da bi se sjetio, da li mu je još što rekla. Iza kraće stanke reče: — Ništa više. Spomenula je — možda će te i to zanimati — da je nekakav stric Petar skoro vazda s njima i da im pomaže.

— I to ti meni pripovijedaš kao slučajno! — usklikne Bojanić. — Sve kao da bi i ne bi!

— Zar je to tebi tako važno?! — iznenadi se Kresović.

— Ta, naravno, čovječe Božiji, da mi je neizmjerno važno! — govorio je Dragan užurbano, kao da se s nekim otimlje za misli i riječi. — Ti niti ne možeš pojmiti, koliko je meni to važno! Mara mi je pred nekoliko mjeseci rekla, da je bio kod mojih i da ga zovu svi stricom Petrom, jer da je on to tako želio, no sada već dugo nijesam ništa čuo o njemu, pa mi je s toga to tako važno.

— A tko ti je taj tvoj stric? — pitao je branitelj, ne shvaćajući još uvijek važnosti svoje vijesti.

— To ti je — — Kako bih ti rekao?! To ti je onaj veliki, nepoznati — Nitko!

— To je, ako se ne varam, iz Odiseje?!

— U kadetskim se školama nije tratilo vrijeme takim besposlicama, pa nemam časti poznavati gospodu Homera i Odiseja, ali znam i često sam puta čuo, kako se govori, da je okrao ovaj ili onaj — — — Na primjer, sjećaš se, kad je Bojanić okrao državnu blagajnu, a na raspravi ga branio dr. Kresović i dokazao, kako nije nitko okraden? To nije osamljen slučaj, jer kad se god što dogodi u bilo kome odsjeku javnoga dobra, javne imovine, uvijek se kaže: — Pa što je učinio? Tko je tim oštećen? Tko će osjetiti

s toga kakovu oskudicu?! — — Nitko! — — Eto, doktore: taj veliki Nitko, koga svi kradu, a nitko ga ne može okrasti — to ti je taj moj stric Petar.

— Pusti to, a reci mi, tko je i što je, ako hoćeš.

— Ne znam, ni tko je ni što je! Zapravo — on prosi, kad nema pametnijeg posla. On je prosjak.

— Prosjak, kojega svi okradaju i ne mogu ga okrasti?! — reče Kresović i nasmiješi se.

— Točno, točno, doktore! Sada si ga posve točno označio. To je, eto, taj naš stric Petar! On je prosjak i — ja sam uvjeren! — jedini čovjek u Zagrebu, koji osjeća, da je sretan. Kladio bih se na svoju glavu i na svoju dušu, da se on ne bi mijenjao ni s banom ni s nadbiskupom, a sigurno ni s kime još i višim! Ne bi. A prosjak je i ide po gradu poderan i zamazan, da bi se čovjeku moglo smučiti, kad bi morao s njime sjedjeti kod istoga stola. Naravno: mislim na čovjeka našega gospodskog kova, jer inače čovjek i jest onakav, kakav je moj stric Petar.

— Kako si se namjerio na njega?

— Ne znam ni sam. Uostalom to ćeš naći u mojim Zapiscima, koje sam ti već spomenuo, a dat ću ti ih, kad slijedeći put dođeš k meni, jer mi je sada teško ići u ćeliju u drugi kat po njih, kad nije hitno. Dođi brzo opet, pa ću ti ih onda dati. Tamo ćeš naći svašta, pa i o ovome Petru Blaževiću. Tako se on naime zove, a rodom je odnekud iz Like, ako je istina, što mi je govorio.

— Ne razumijem, kako ih on može pomagati, a tako je gospođica rekla, kad je i sam prosjak?!

— Pomagati?! — — Ja baš i ne bih znao, ali — — — Pomaže ih već svojim ljudstvom, što je uz njih, ako ga ustrebaju — — Nego, vidiš li ti, moj brate, čuda?! — uskliknu on nenadano i zašuti.

— A čega si se sjetio?!

— Mislim na strica Petra — — — I on je ostavio selo kao i ja i moja mamica, te pošao za srećom i našao je! Da! Našao je sreću, moj doktore! Sreću je našao, proseći! Razumiješ li ti mene?! A vidiš li nas ostale, koji pođosmo istim njegovim stopama iz sela u gradove, da tražimo

sreću?! Vidiš li ti nas, gdje se nasukasmo?! Vidiš li ti, gdje sam ja zapao i jaučem za pomoć, a nitko mi ne će ili ne može pomoći ni pokazati mi izlaz iz ove pećine?! Dovikuju mi, da sam ja sam ovo htio i da sam sam kovač svoje nesreće, umjesto da bace pogled daleko iza svih nas i da tamo spaze uzroke, kojih mi nijesmo skrivili, pa da mi pomognu i učine me sretnim, kao što je sretan moj veliki prosjak stric Petar! Tu je, vidiš, uzrok mojih svih nesreća!

— U čemu?

— U tome pohodu k sreći! Ja sam pošao — — Ne: mamica me je povela — — Moja divna, nevina sirotica! Ona je suhu koricu kruha začinjala suzama, samo da može prištedjeti koji novčić za moje školovanje i tako me — — Al nije ona kriva, jer nije znala, da se onako ne može u grad. Ja to sada osjetih — — —

— Što si osjetio?

— Dok prokuham, dok proživim, reći ću ti. Ja mislim, da je tu ključ i za sve moje nesreće — — — Je li ti još što rekla o njemu?

— O kome?

— O stricu Petru? Ne znaš, gdje je, da li često dolazi k njima? Ne znaš pobliže, kako to misli, kad ti reče, da im pomaže i da je skoro vazda s njima?! To me zanima.

— Ne znam to. Nije mi ništa više rekla, osim onoga, što ti rekoh. Ništa više. Ako želiš, mogu je pitati, ako opet skoro dođe k meni, a možeš je i sam pitati, kad dođe k tebi.

— Već je dugo nije bilo.

— Ona je dolazila i jučer, no nijesu joj dali, da te pohodi u bolesničkoj sobi, a ti nijesi silazio u razgovornicu, pa s toga je nijesi mogao vidjeti. Sada će biti posve drugačije, kad si ustao. Molit ću predsjednika, da i njoj dopusti, da ovdje može s tobom razgovarati, pa ako dopusti, ne će trebati čekati nedjelje, kad je i onako u razgovornici cijeli vašar, pa se ni ne može razgovarati.

— Bit ću ti veoma zahvalan, ako mi to učiniš! Kad bi onda i moja Zlata mogla tako doći, da se porazgovorimo — — Il barem, da se ovako vidimo, a ne preko dviju ograda, pa ma ne progovorili ni jedne riječi!

— Nastojat ću. Možda će mi poći za rukom. Najzad, tražit ću razgovor za sebe, a od njih koja može vazda doći sa mnom.

— To bi bilo divno! Predsjednik ne treba ni znati, da nijesi sam. Al dopuštenje ti može dati i sudac istražitelj. On je bolji nego predsjednik, pak ćeš s njime lakše izići na kraj.

— On mi ne može dopustiti, da ovdje razgovaramo. Za ovo je potrebna predsjednička vlast.

— Kad ti je dopustio danas, ne će ti odbiti ni u buduće.

— Ja nijesam toliko siguran, jer iznimka ne može i ne smije postati pravilom, a ovo je iznimka s obzirom na tvoje zdravstveno stanje.

— Koje se ne će tako naglo poboljšati, da ne bi opravdavalo još neko vrijeme isto takovu iznimku! Predsjednik je dobar i obziran, koliko je moguće i koliko mu to dopušta ovaj užasno glupi birokratski sistem, koji nas sve davi i guši.

— To je istina, no meni je malko nezgodno, da ga ja išto posebno molim. I danas sam to učinio samo s toga, što me je nagovorio sudac istražitelj i to pred samim predsjednikom. On je spomenuo, da mi gospodin predsjednik može dopustiti, da ovdje razgovaramo, pa sam tada posve naravno molio. Inače ne vjerujem, da bih bio to učinio.

— Zašto ne?! To barem nije nikakova osobita povlastica ni milost. Ja držim, da se time nimalo ne ogrješuješ o ostale svoje drugove baš s obzirom na moje zdravstveno stanje. A zašto ga ne voliš moliti?

— Ja sam s njime lično u veoma srdačnim odnosima, pa sam s toga načinio nešto, što se prijatelju ne smije učiniti, kad je kao mula upregnut pod birokratska kola. On naime prestaje onda biti i čovjek i prijatelj, a ostaje samo puki stroj bez duše i mozga i srca. Poslao sam mu za Božić bocun vina od nekih desetak, dvanaest litara, baš kao što sam poslao i još mnogima drugim, i to činim već ne znam ni sam otkada. On mi je bez i jedne riječi povratio vino po mome vinciliru, koji mu ga je i donio. Znaš, što to znači?!

— Da si ga kušao podmititi!

— Da. Samo se tako dade tumačiti njegov čin, jer je on očito tako primio moj postupak. Ispričao sam mu se i zamolio, da vjeruje, da mi nije bilo ni na kraj pameti, da bih cijenio, da ga mogu podmititi s desetak litara vina. On se je smijuljio i — velikodušno mi oprostio, smatrajući očito, da je njegov postupak bio savršeno u skladu s njegovim sudačkim položajem. Naravno, nijesam mogao ništa drugo nego da se i ja smijem čovjeku, koji tako malo cijeni svoje dostojanstvo, držeći, da visoko diže ugled svojega položaja.

— Čini se, da si veoma uvrijeđen, dok tako govoriš?!

— Ne. Nijesam uvrijeđen, no boli me i sama pomisao, da je netko mogao pomisliti, da se kraljevski predsjednik sudbenog stola može kupiti za litru vina! Nijesam nikada prije pozvao ni na čašu vina čovjeka, s kojim dolazim u doticaj kao odvjetnik u odvjetničkim poslovima, a s njime sam to učinio, što ti rekoh, jer sam osjećao upravo svojom dužnošću, da mu nekako pokažem svoje osobito štovanje i pažnju i naklonost, jer ih doista zaslužuje svojim ispravnim, požrtvovnim i nepristranim, savršeno sudačkim vodstvom predsjedničkih poslova, a onda još s moje strane i s toga, što smo nekako veoma blizi lično, i ako mi nikada nije imao zgode iskazati nikakove posebne pažnje, a niti mi ju je iskazao. Ovo me je s tim više ovlašćivalo na taj korak, jer nije bila naplata za učinjeno, a znao je, da ja nijesam takav, da bih ga time htio izazvati za buduće na kakov bilo čin, koji ne bi bio u savršenom skladu s njegovom savješću. S toga učinih tu ludoriju.

— Budimo praktični, pa izrabimo događaj: sada će ti s tim više učiniti sve, što je u granicama zakona, pa onda traži svaki put razgovor ovdje.

— Ti bi htio izrabiti moju veliku nepriliku! — reče Kresović i trpko se nasmiješi. — Ne mariš da se preneseš u moj položaj, pa da razumiješ, kako mi ga je sada teško moliti, da mi učini i ono, što mi je dužan učiniti i bez moje posebne molbe! Užasno mi je nezgodno. Jednostavno ne mogu razumjeti, kako sam došao na pomisao, da baš njemu iskazujem nekakovu svoju neumjesnu pažnju, kad sam se vazda držao savršeno daleko od svih sudaca baš s toga,

da ih ne dovedem u nezgodan položaj s obzirom na naše zanate!

— Mani to sada, pa izrabi ne u svoju nego u moju korist!

— Izrabit ne ću ništa, ali ću svakako tražiti ponovno ovdje razgovor i to opet preko suca istražitelja.

— Tako, tako, molim te! I onda nastoj, da mi budeš mogao više pripovijedati o mome stricu Petru ili mi dovedi Zlatu ili Maru, da mi one pripovijedaju o njemu. Znaš li, što radi moj Željko?!

— Nijesam siguran, no čini mi se, da je negdje u zanatu.

— Da. Ja sam mu našao mjesto kod postolara Fučeka. Poznaš ga? Vrlo ugledan građanin i pošten čovjek.

— Znam. Poznam ga. To je sreća, da ga je on primio, kad si već odlučio, da maloga dadeš u zanat.

— Htio sam ga, posve naravno, dati u školu, no onda su me smotale moje poznate neprilike i nesreće tako, da su sve moje osnove pale u vodu. Morao sam mu naći kakovo mjesto, da izuči zanat. Moram ti priznati, da nijesam ni pomišljao, da bih ga dao učiti postolarski zanat, jer je to najnesretnije zanimanje na svijetu. U svim gradovima, u svim državama najlošije poslovne prostorije imadu postolari. Zašto je to tako, ja ne znam i na stvari ništa ne mijenja, što po koji imade gospodsku radionicu. To su sretne iznimke. Stoga nijesam ni pomišljao, no ipak mi nije preostalo ništa drugo nego da ga dadem baš u postolariju, jer ništa drugo nijesam mogao naći. Sigurno ga naš ugledni i vrlo poštovani gospodin Fuček mlati kao vola u kupusu, no što mu ja mogu?!

— Zašto bi ga mlatio?! — iznenadi se Kresović.

— Jer to spada u šoštarsku naukovnu osnovu baš kao i sukanje dretve. Jedno bez drugoga ne ide.

— Fuček je, zabora, čestit obrtnik i ugledan građanin i rodoljub!

— Naravno: tim se onda savršenije provodi kod njega naukovna osnova. Nemoj ti misliti, da taj tobožnji ugled i građansko poštovanje mogu štogod promijeniti na stolje-

ćima običaja i predaje. Šegrt spada pod batine kao slanina pod kupus. Tu nema pomoći! No što ću mu ja?!

— Ne vjerujem, da ga tuku. To nije moguće.

— Oprosti mi, no meni se čini, da i po treći put govoriš nekako po dužnosti! Braniš nešto, u što sam ne vjeruješ. Nemoj zapadati u konvencionalnosti, kad si bistriji od mene i bolje poznaš i ljude i prilike nego ja. I vrapci pjevaju na krovovima, da šegrte mlate svi, a napose pekari i postolari. Ja ne znam, zašto ti rekoh baš samo ta dva zanata, kad bih bio mogao reći i kovače i kolare i stolare i mesare i sve, koje hoćeš. Svi oni boluju od uspomena iz svojih naučničkih dana, pa moraju povratiti sve, što su primili u zajam. To je prokletstvo, no ne bi na njemu ništa promijenilo, da ga naprosto niječemo, kad postoji. Ne koristi zatvarati očiju pred suncem, koje vidiš i spuštenih vjeđa.

— Ja bih ti mogao navesti obrtnika iz svih spomenutih struka, za koje bih preuzeo lično odgovornost, da nikada ne metnu ruke na naučnika!

— To su vrlo rijetke iznimke i možda samo oni, koji su već tako bogati, da sami ni ne rade, već sve prepuštaju poslovođi i radnicima, pa onda i dužnost, da mlate siromašne naučnike.

— Varaš se. Poznam ih lično mnoge i iz svih mogućih struka.

— Dao Svemogući! Ja ću biti sretan, ako Fuček drži moga Željka kao svoje dijete, pa to onda znači, da ga gdjekada i poplaši, kad je baš potrebno, no — — Bojim se, da ga mlati kao vola u kupusu — — — To spada u naukovnu osnovu! Al, eto, što mu ja sada mogu?! Ne mogu više pomoći ni sebi, pa kako bih pomogao svojemu djetetu?! Nego, molim te, doktore, ti si i tako žrtva moje nesreće, pa budi do kraja. Ako ti se pruži zgoda, reci koju dobru riječ onoj životinji, Fučeku. Reci mu, neka ga ne mlati. Dijete je slabo, pa će ga ubiti ili osakatiti, a vjeruj mi, da bih volio, da ga i ubije, nego da ga osakati.

— Molim te, ne zapadaj u skrajnosti. Ne znaš uopće, kako s njim postupa, ali znaš, da je Fuček pošten i ugledan građanin, pa iz toga, što znaš, zaključuješ, da — životinja

mlati dijete »kao vola u kupusu«. Ne razumijem, kakovo je to zaključivanje?!

— To ti je, dragi moj prijatelju, vrlo zdravo zaključivanje! Vjeruj ti meni! Svakako mu na lijep način govori, a ako ti je moguće, možeš mu neopazice ostaviti u radionici onu tablicu s natpisom: »Dobar čovjek ne muči svoje životinje!« To je, doduše, krilatica društva za zaštitu životinja, no kad još nemamo društva za zaštitu ljudi, onda se moramo uteći zaštiti onoga, što imamo. Šteta, što nijesmo konji, jer bismo na svakoj gradskoj uzbrdici sretali te tablice. Zamisli, kako bi se veselili pekarski šegrti, kad idu pod svojim teškim košarama peciva, da barem vide takove napise, kad već nemaju nikakove druge zaštite!

— Oprosti: tu su zakonski propisi, koji i te kako štite naučnike! Posve je krivo i naopako, što govoriš.

— Fućkam ti ja na zakone, kojih se nitko ne drži! I najprimitivniji, najprimarniji je propis kršćanstva, da smo svi braća i da moramo kao braća dijeliti i sreću i nesreću, pa bi ipak moja sirotinja pocrkala od gladi među svojom kršćanskom braćom, da se ne nađe kakav prosjak, koji se za njih zauzme. Oprosti mi, no opet sam na nizbrdici, da se skliznem i da otvorim — — — Ne znam, gdje bih svršio, da počnem. Sreća je, da me ne čuje naš dobri i požrtvovni otac Josip! Veoma bi se žalostio, no što mu ja mogu?! Ovako je i ovako moram govoriti — — —

— Svake vam nedjelje drži propovijed?!

— Ne samo nedjeljom! On je među nama skoro svaki dan i vazda pripovijeda i poučava i svjetuje. Naravno, on je druga stvar — — — Što govori inom, i sam svojim potvrđuje činom — — — Njemu to nije zanat!

— Kao da drugima jest?!

— Oprosti: niti sam ja o tome govorio niti ti sada o tome vodiš proti meni istragu! Kad se upustimo potanje u to, onda ću ti reći, što mislim o tome.

— Dragi moj Dragane — reče Kresović malko svečano i ustade — dopusti, da ti i ovom zgodom izrazim svoje udivljenje — —

— I da otideš — nastavi Bojanić.

— Da. Ti pogađaš moje misli. Doći ću ti opet najzad za tjedan dana, a međutim mi se dobro oporavi i izađi između boležljivaca.

— Budi bez brige. Na raspravu ćemo pristupiti. Pozdravi moje — — —

LII.

Mara je slijedećeg jutra nazvala Grudanića i slučajno ga od prvoga puta uhvatila na telefonu. Rekla mu je Zlatinu poruku na veoma uvijen i oprezan način, no on ju je potpuno razumio.

— Znači li to, da baca koplje u trnje?! — upita Grudanić.

— Čini mi se, da misli upočivati na lovorikama — odgovori ona.

— Da se ona ne bi prevarila?! Moglo bi joj kasnije biti žao.

— Rekla je, da se samo zasada ne dira, dok ona ne rekne, a to onda znači, da ne kani posve napustiti. Istina — moram vam priznati, da je moj dojam, da je to svršeno, ako je ponovno ne izazovu kakvom velikom uvredom.

— Kakogod hoće!

Grudaniću je bilo drago, što je doznao za to Zlatino raspoloženje, jer je bio slobodniji u razgovorima s posrednikom, koji želi u ime Wetterovo otkupiti one bilješke. Odmah je javio glavnom uredniku, što je doznao.

— Onda možete biti mekši s gospodinom Wetterom u cijeni! — reče mu urednik.

— Možemo manevrirati, no ruke su nam vezane potpuno, jer je gospođa poručila samo, da zasada ne objelodanimo i da čekamo, dok nam ona ne poruči ponovno, što trebamo učiniti.

— To ne ide tako! Mi smo javno glasilo i spremni smo učiniti sve, što je nužno u interesu javnoga čudoređa i poštenja, ali se ne možemo dati vezati ničijim hirima: danas hoću ovako, sutra hoću onako — govorio je glavni urednik veoma odlučno. — Taj materijal za nas nema vrijednosti, čim se propusti čas, koji je bio povoljan za navalu, a to je već danas, kad smo već navalu najavili i otvorili. Kad ne

ide danas, ne ide više nikada. S time morate računati i nastojte, da što više izvučete, pa je stvar svršena.

— Oprostite! — počeo je Grudanić nesigurno. — To su podatci moje rođakinje, koje je ona teškom mukom skupila — — —

— U redu! Nitko joj ih ne kani oteti. Vi ne ćete tih podataka nikome izručiti osim njoj, ako ih želi natrag, pa prema tome imamo posve slobodne ruke prema Wetteru. On mora platiti, da ništa ne objelodanimo, a ne te podatke, kojima mi ne raspolažemo.

— A šta onda, ako je i on obaviješten, da mi više ne ćemo štampati najavljenih podataka?!

— Od koga bi on to mogao doznati?! — upita urednik usplahireno i dušmanski pogleda Grudanića. — Jedino, ako mu vi kanite to saopćiti.

— Oprostite! Nemate prava, da me sumnjičite, kad znate, da se radi o mojim rođacima, kojima je u računu, da se on i dalje boji takih napadaja.

— Od koga bi on mogao doznati?!

— Od same gospođe. Ona mu može reći u svađi ili u prijateljskom razgovoru, da obustavlja paljbu, a kad on to dozna, onda će fućkati na naše uvjete i ne će više uopće htjeti pregovarati.

— To bi bilo veliko zlo. Stoga morate svakako večeras zaključiti, da se izvuče, koliko se najviše dade. Bolje je išta nego ništa, jer ako ne ćemo mi ovako, uredit će mimo nas stari Rosenzweig i onda ćemo još dobiti žestoko po nosu. Nije to prvo naše iskustvo s takim poslovima, pa se nemojte igrati i šaliti.

— Nije mi ni na kraj pameti! — odvrati Grudanić veoma ozbiljno i mrko, jer je još uvijek bio ljut, što je posumnjao na njega, da bi on mogao davati Wetteru obavijesti, koje su nepovoljne i štetne po poduzeće. — Ja se samo bojim, kako sam vam rekao, da će moja rođakinja sama pokvariti taj naš posao.

— Najzad, ako pokvari — pokvari! Što možemo?! Meni je zapravo najvažnije, da nas Rosenzweig ne zateče neokretne i nesposobne za vođenje posla. To treba izbjeći, a ujedno je i važno, da se ne propusti ovako dobra zgoda. Bio bi doista idiotizam, jer mi ne činimo nikom nikakova ni zla

ni nepravde, a Wettera umirujemo i poduzeću zaradimo lijepu svoticu. To se ne smije propustiti, pa večeras bezuvjetno završite.

Wetter je međutim marljivo pregledavao račune, slagao proračune, zavirivao u knjige i sve potanko i najsavjesnije ispitivao, vagao i ocjenjivao, da vidi, da li je posao zdrav. Kakogod je bio strog, koliko je god izmišljavao i pretpostavljao neprilika i mogućih i nemogućih, vazda je bio potpuno siguran zaključak, da je posao posve čvrst i da mu ne prijeti nikakova opasnost.

Naravno da bi mu naškodio ozbiljan napadaj, jer su kupci veoma osjetljivi i brzo se usplahire, a pogotovo su državna poduzeća na to osjetljiva, pa mora pod svaku cijenu osujetiti Zlatine osnove.

Nijedna mu cijena ne smije biti previsoka, jer se radi o nenadoknadivom gubitku. Ako mu se taj posao izmakne iz ruku, onda je za dugo vremena potpuno onemogućen i pokopan, a kako su već nastala mnogo teža i ozbiljnija vremena, pitanje je, kada bi se uopće mogao opet namjeriti na posao, koji bi mu mogao osigurati dobru i obilnu koru kruha. A njegova »kora kruha« nije ni malene cijene!

Siguran je, da sada kroz dulje vremena ne će moći raditi i zarađivati, kao što je to činio dosada, jer su se oni nesretnjaci, bez kojih ne može na drugoj strani, sigurno uplašili, da ne znaju ni kako im je ime, pa će trebati dugo i dugo opreznoga rada, dok ih opet pridigne i osokoli, no to ipak ne će značiti, da njegov položaj nije veoma unosan i bez tih posebnih zarada!

Sada je međutim najvažnije, da se riješi i oslobodi Zlatine osvete. Ona se jučer nije šalila, kad mu je onakim glasom najavila, da će glavni obračun istom slijediti. Tu nije bilo ni sjenke šale, pa mora bezuvjetno najhitnije i najodlučnije urediti to pitanje. Nesreća je, što plaćene cijene ne će moći prevaliti na poduzeće, jer su sva otkrića uperena proti njemu lično — a to je i posve naravno, jer je on pravio neobične poslove, a ne poduzeće kao takovo. Njegovi, samo njegovi su svi ti skokovi, pa onda mora platiti i njihov ceh iz svoga džepa, dok mu se ne pruži dobra zgoda, da ga prevrne na Ljubičina leđa.

— — Pedeset, šezdeset tisuća dinara — — Ni govora! Nije poludio! I onda još platiti i svog posrednika, što ne će biti manje od desetak tisuća, kad sam predlaže po pet za svakoga od novina; onda će ze sebe tražiti posve opravdano najmanje dvostruku svotu. To je svega sedamdeset tisuća i to — prijedlog njegova posrednika, a što oni tamo misle, to se zapravo ni ne zna, no osjeća se, da su — razbojnici, a to znači, da znadu dobro računati. Ni govora! To bi bila propast za Maksa. Mora on to urediti na mala vrata — — —

— — Naravno — — —

Podigne telefonsku slušalicu i zatraži broj.

— Mogu li govoriti s gospodinom Grudanićem? — upita prigušenim, piskutljivim glasom, kad su mu se javili s protivne strane. Nastojao je, da glas posve promijeni. — A, vi ste! Milo mi je. Molim vas, mogu li vas oko podne gdje vidjeti? — — — Jedan prijatelj — — Da. Vrlo važno, no zasada neka bude potpuno među nama — — Nikome, baš nikome. — — Bilo bi najzgodnije u kolodvorskoj restauraciji — — Budite bez brige, ja vas poznam. Dobro — — Već u dvanaest. U redu.

Duboko je odahnuo, kad je odložio slušalicu. Led je probijen, on će doći, reći će mu — — Što će mu reći? Što mu smije reći?

Nestrpljivo se je ushodao po sobi, trljao ruku o ruku i razmišljao, što će mu sve reći. Tako — — To ide samo preko vas, pa nije opravdano, da se pune tuđi džepovi. Tako — — Zar je u tome što nepošteno?! Tko je tim oštećen ili prikraćen? Ima li Zlata ikakovu korist od toga, što njega napada i blati po novinama, a sve izmišljotine, vjerujte mi: najobičnije, najprostije izmišljotine! Vjerujte mi, gospodine Grudaniću — — Vi ste pametan čovjek, pa možete pojmiti i razumjeti, zašto mi je toliko stalo, da se ne iznose ni izmišljotine! Sve to škodi poduzeću, a što škodi poduzeću, škodi i meni lično — — Naravno, imate pravo: ja mogu podnijeti tužbu i odgovorni će urednik drmati gatrama, no poduzeće je ipak vučeno po blatu i to se ne da oprati nikakovom osudom — — Naravno: vi razumijete! To se tako kaže »vuče ga po blatu«, kad bude napadnut u novinama, ali se ne misli, da su novine blato. Vi to najbolje znate. Novine ga vuku po blatu. To su, čini se, vrlo poštovani

čitaoci — — — Svakako se na njih odnosi taj izraz, a ne na novine i novinare — — Ne budite preosjetljivi, gospodine Grudaniću, kad i sami znate bolje nego ja, kako se to govori i što znači — — Čovjek dospije u blato, čim dospije u novine i onda je gotov — — Radi toga je meni toliko stalo, da se u moj posao ne dira. Siromašna gospođa Dujmović — Naravno, naravno: i gospođa je Zlata u užasnim prilikama. Ja sam, znate, prisni prijatelj gospodina Bojanića, a i same gospođe — — Znate, kako smo mi muškarci prijatelji lijepih žena — — Naravno! Debeli smo mi prijatelji, pa sada dospjesmo u ovolike nesporazumke! A, vjerujte mi! Samo bedastoće i nesporazumci, a novinari uhvatili kao gladni psi! — Oprostite, ne mislim na vas nego na one druge novinare! Molim vas, oprostite. Znate: Ja sam obični siromašni Židov, pa sam nevješt svim tim skokovima!

— Izvrsno! — reče skoro glasno i udari rukom o ruku. — Izvrsno. Ne ću mu ni reći, da sam ja Maks Wetter! Izvrsno. Ako me pozna — — To ne mijenja ništa na stvari. Reći ću mu, da sam ja svoj stric, koji jako voli siromašnoga, dobrog sinovca Maksa, pa se s toga i izlaže za njega. Ako me pozna, smijuljit će se i šutjeti, no svakako — s njim nijesam govorio ja nego moj stric — — —

Još prije dvanaest sati Maks je sjedio u uglu tako, da ga je mogao vidjeti samo onaj, koji se je ogledavao po restauraciji. Od vrata je bio zaštićen pomičnom drvenom ogradom, pa su kraj njega prolazili putnici, a da ga ni jedan nije ni primijetio, dok je on svakoga dobro vidio kroz pukotinu između zida i ograde. Kad je vidio Grudanića, zovnuo ga je ispod glasa, našto je on odmah zakrenuo oko ograde k njemu, nasmijao se i rekao dosta glasno:

— O, vi ste to, gospodine Wetteru! Osobita čast i sreća.

— Wetter jesam, gospodine Grudaniću, no ne onaj, kojega vi mislite — odvrati onaj, držeći se posve ozbiljno.

Grudanić se malko trgne i odmah razumije, pa reče tiho:

— Oprostite! Mislio sam, da ste vi gospodin Maks Wetter, no ima toliko sličnih ljudi — — —

— Ja sam njegov stric Marko — odgovori Wetter. — Nego, da ne duljimo. Vi znate, što me zanima. Ja volim

Maksa kao oči u glavi, jer nemam svoje djece — — Ovo su sve izmišljotine, a oni vaši hoće, da ga ucijene. Stoga sam se ja odlučio, da govorim s vama. Ništa ne tražim, nego vas molim, da budete obzirni i da ne gonite žestoko. Zategnite, pa vam ne će biti krivo. Ništa nepošteno, ništa osobito ne tražim! Molim vas! — govorio je Wetter i oprezno mu turnuo u džep nekakov zamotak papira.

Grudanić je to primijetio, no nije rekao ni jedne jedine riječi, već se je pretvarao, da je sav obuzet pozornim slušanjem njegovih riječi.

— Mi ćemo se opet brzo vidjeti, a sada, molim vas: nemojte nikada reći mom sinovcu Maksu, da sam s vama razgovarao o ovome.

— Budite bez brige! — odgovori Grudanić, jedva suzdržavajući smijeh. — Meni je osobito milo, da sam upoznao gospodina strica — reče, no naglo ušuti, jer bi inače bio prasnuo u smijeh, te mu nijemo pruži ruku i otide van prema tračnicama, kao da doista nekuda putuje, a Maks udari prema gradu, pa žurno na tramway.

Otišao je opet u poslovnicu, jer mu se je činilo, da je prerano, da otiđe kući ili u kavanu.

— Je li što novo, gospođice?

— Nekoliko telefonskih razgovora — odgovori ona. — Izvolite. Sve sam zabilježila.

— Kapetan Stefanović?! Oho! Što je rekao?

— Da će za pola sata biti ovdje.

— A jeste li mu rekli, da mene nema?

— Jesam, no on je odgovorio, da će se ipak navratiti, jer da ćete se možda dotada povratiti. Ja sam mu rekla, da ćete možda još doći.

— To ste mu rekli, samo da dođe, da se s njime pozabavite! Poznam ja svoje ptičice!

— Oprostite, nije tako! — usprotivi se gospođica i pocrveni. — To sam mu rekla još prije nego sam znala, za što me to pita.

— Dobro, gospođice! — odgovori Maks ljubazno, no posve poslovno i otiđe u svoju sobu. Nije bio nimalo raspoložen, da se s njome šali i zabavlja, jer su ga brige pritiskivale kao mora. Dobro: ovo mu je sada uspjelo i vjeruje,

da će Grudanić pošteno i čvrsto zagristi, jer pet tisuća nije malenkost, već zalogaj, kojim bi se davila i veća životinja od običnoga siromašnog novinara — — To je uspjelo, no tko bi znao, kako će se i usprkos toga dalje ta stvar razvijati?! Nije to malenkost, kad čovjek vidi na kocki svoj položaj i svu svoju budućnost, a ta kocka je kakav neugledni, nepismeni novinski člančić — — — I, najzad, nije njima ni vjerovati. Danas se pogodiš i platiš, a sutra izađe kakav napadaj, kao da nijeste ni razgovarali. Što je to?! Kakav je to bezobrazluk?! — — Oprostite: dobili smo dopis, a mi smo javno glasilo, koje ne služi interesima pojedinca nego interesima općenitosti, interesima cijeloga našeg hrvatskog naroda! Nijesmo smjeli odbiti — — — A naš dogovor?! — — Oprostite, dragi gospodine Wetteru, no ovo je posve nova stvar, koja s onom prvom nema upravo ništa zajedničko osim vas i vaših poslova. Inače je sve posve novo!

Eto, tako to može biti, pa kako bi onda mogao biti miran?! Istina, on sam mora u svojoj duši priznati, da te novine i ti novinari i nijesu tako strašni, kako se to njemu čini sada, dok je tako loše raspoložen prema njima. A zašto je loše raspoložen?! Naravno, ako će pošteno, mora priznati, da tu novinari uopće ni ne ulaze u pitanje! Tu su novine, tu su događaji, koji moraju ispuniti novinske stupce, a onda dođu ti učeni, siromašni, čestiti i požrtvovni ljudi, koji se zovu novinari, pa te događaje slože u novinske stupce, da mogu biti mirno jedni kraj drugih i — novinari su svršili svoju zadaću. Što oni tu mogu učiniti? Novine izlaze, jer to hoće oni, koji s njima računaju kao i s ostalom robom — netko ima ciglanu, netko je liječnik, netko trgovac blagom, netko odvjetnik, netko opet ima tvornicu sapuna, a kakav Rosenzweig izdaje novine! — i, eto: novine izlaze, događaji nastaju, novinari moraju zarađivati koru kruha, jer oni prodavaju svoje pero, kad nemaju ni dragulja ni ugljena na skladištu, i — tako se onda rodi kakav napadaj na Maksa Wettera — — Što su tu krivi novinari?! Kad ti dospije ruka među mlinsko kamenje, koje ti ju vrlo srdačno i savjesno samelje kao kukuruzno zrnje, nije sigurno toj nesreći krivo mlinsko kamenje — — —

Uostalom — Grudanić je zagrizao, pa će on to kao pametan čovjek znati urediti, da ne bude ni za koga nikakove štete. Ako se novinskom poduzeću i izmakne koja hiljadarka, nije nikakova nesreća ni stvarni gubitak.

Nemirno je hodao po sobi i neprestano trljao ruku o ruku. Nije pravo razumio, zašto je toliko nemiran poslije uspjelog sastanka umjesto, da je sada mirniji nego li je bio prije. Naravno, pet tisuća nije malenkost, ali — — — Rodit će one deseterostruko i stostruko, ako njega Svemogući pusti, da u miru radi još koju godinu! Nije mu žao — — — Istina, šteta je dati tolike novce onakoj rđi novinarskoj, al — — I psetu baciš komad kruha, kad te napadne. Moraš ga čim bilo zabaviti, dok odneseš svoj plijen. Moraš — — —

Nije prošlo ni desetak časaka od njegova povratka, kad gospođica najavi kapetana Stefanovića, koji je odmah za njom ulazio.

— Neka ti drugi, čekaju, dok ti njih milostivo primiš! — govorio je Stefanović prijateljski. — Meni se žuri, a ne žuri mi se radi mene, nego radi tebe.

Wetter ga je primio stojeći i pružio mu obje ruke, smijući mu se veoma susretljivo i ljubazno. Poslije onog razgovora osjećao je, da mu je nekako mnogo bliži i draži, pa je čak zaboravio i njegovu viku o nekakovoj krađi — — Sve mu je zaboravio, pa možda i oprostio.

— Baš mi je drago, da si se navratio!

— A meni, da si se povratio!

— Bio sam samo na čas izišao, da nešto uredim.

— Je l' ti uspjelo, što si želio?!

— A što meni još nije uspjelo, kad sam nešto htio?!

— Nešto si obijestan, Maks! Pazi, da se ne pokaješ — govorio je Stefanović ozbiljno i teško, kao da doista zna kakovu nepriliku, koja mu prijeti.

— Zašto bih se ja kajao, kad ne činim nikome nikakovo zlo?!

— A svi trgovački skokovi, koji bi se u običnom životu zvali posve drugim imenom?!

— To je pitanje sposobnosti i nesposobnosti. Tko je nesposoban, mora služiti sposobnima i nema mu pomoći. To je prirodni zakon.

— Nosim ti velike novosti — reče Jovica posve mirno. — Bio sam kod gospođe Zlate.

— Kod nje si bio?! — iznenadi se Maks, a oči mu nemirno zaigraju. — Što si čuo? Što kaže?

— Sjedi, da lakše podneseš — odgovori Stefanović, smiješeći se. — Iznenadit ćeš se.

— Više me ništa ne može od onakih iznenadati. Vi i ne znate, s kim ovdje imate posla. Došli ste sa ratišta ravno u salone, pa vas tu mogu vući za nos, koliko hoće i kako hoće, da ništa i ne primijetite, jer se svemu čudite, kad vam je sve novo i sve veliko! Vidjet ćete, kad se jednom prenete iz svoje opojnosti.

— Zlatu ne ću moći ni onda bolje upoznati, nego li je poznam sada! — odgovori Stefanović, promatrajući ga uporno i pronicavo, sjetivši se onoga, što mu je govorila Zlata, kako ih Wetter zavodi u svoju korist — A, ja držim, da si je već i ti mogao dobro upoznati.

— Ja znam, da se u njoj više ne varam, kao što sam se dugo varao. Čuo si je sinoć, kako govori, a i sam si vidio, da joj je već ono duše na jeziku — kad bi uopće imala dušu!

— A nema ona duše?! — upita Stefanović kao da njegovu tvrdnju prima ozbiljno i čudi se toj činjenici.

— Tko bi je kuji dao?!

— A ipak, Maks — reče kapetan povišenim glasom — ona je bez duše daleko nad tobom i tvojom izabranom dušom i nada mnom i nad svima nama skupa! Daleko i visoko nad svima nama!

— Što te je opet opčarala?! — upita Maks podrugljivo.

— Jest. Potpuno me je opčarala svojom velikom dušom, za koju ti tvrdiš, da ne postoji. Da, razumijem te: gojimi nemaju duše, jer nijesu ljudi nego životinje i njihovo je sjeme životinjsko — — —

— Ti si, doista, kapetane, životinja, kad tako možeš sa mnom govoriti i poslije našeg preksinoćnjeg razgovora! Ja sam s tobom razgovarao kao s pametnim, obrazovanim čovjekom i prijateljem, a kod tebe je to sve palo u bezdanku kao u magareća ušesa! Doista — — Luđi sam ja bio, koji sam se upustio s tobom!

— Nemoj žaliti, Maks. Nije sve propalo i vjeruj mi, da ti u mnogom pitanju posve odobravam i slažem se s tobom. Nijesi govorio uludo.

— Ne vjerujem!

— Vjeruj mi! No — da se povratimo na prijašnji predmet. Bio sam sinoć kod Zlate i reče mi, da ti kažem, kako se nije šalila, kad ti je kazala, da obračun još nije gotov.

— To mi nije trebala ponovno poručivati! Ja to znam, al ću ja njoj već zabiti cviku na pravo mjesto i gdje najmanje očekuje!

— Nije se, kaže, šalila, već je mislila najozbiljnije, no poslije se je posve smirila u svojoj duši, pa ti poručuje, da možeš biti posve miran, jer je obračun dovršen. Ona je svršila i ne želi više dirati u te rane.

— Kako?! — zabezekne se Wetter, a pred očima mu sijevne onih divnih, golemih pet hiljadarka, koje su zamakle u Grudanićev džep, sijevnu kao pet gromova i svih ga pet pogodi ravno u srce.

— Točno ovako, kako ti kažem. Ona je gotova s obračunom i više ne će biti novinskih napadaja i otkrića. Možeš mirno spavati.

— No — — Znaš — otezao je Wetter, samo da se sabere i prikrije svoje veselje i iznenađenje — — Znaš, meni i nije stalo do tih gluparija! Neka drljaju i pišu, štogod hoće. Mene se to ne tiče!

— Maks! Nemoj barem preda mnom glumiti i ne budi živina, već se zahvali Bogu i onoj plemenitoj duši, što te ne želi upropastiti, kao što bi mogla i kao što bi imala najveće moralno opravdanje!

— Ne šali se, Jovica! Nijesmo djeca! — govorio je Wetter posve sabrano i mirno, a pred očima su mu u obliku svjetlica skakale hiljadarke. — Mene veseli radi nje, da je priznala i preda mnom i pred tobom, da je ona ono sve udešavala i da sada žali, čime priznaje, da je krivo postupala. Kako bi se drugačije mogao razumjeti njezin postupak?! Zašto bi nenadano ta blagost, to milosrđe i praštanje?! Reci, zašto bi ona ustuknula u najvećem zaletu, ako ne stoga, što je opazila pred sobom jamu, u koju bi se bila strmoglavila?!

— Velik si, Maks! Bio il ne bio značajan predstavnik svoje rase — ja to ne ću prosuđivati! — besprimjeran si u svojoj drskosti! Oprosti mi izraze. Ne želim te vrijeđati, no da označim, što ti predstavljaš, morao bih tražiti i još jače i krupnije, koji bi još uvijek bili preslabi, da označe tvoja svojstva.

— Nepromišljen si i krivo sudiš — govorio je Wetter savršeno mirno, osjećajući, da hiljadarke pomalo iščezavaju i ustupaju mjesto velikome veselju, što je time jeftino, najjeftinije dovršena ta neugodna priča. — To je sve bila vješto namještena komedija, koja mi je bila neugodna — to priznajem! — no koja bi i najzad bila svršila tako, da bi pokopala svojim ruševinama svoje tvorce i glumce. Nijesam ja od jučer u poslovnome svijetu, pa da ne znam, kako se to razvija! Ona se je bila zaplela kao pile u kučine, pa je jedva dočekala, da joj se je pružila dobra zgoda, da može izmaknuti svoja jadna leđa, i sada se jezuitski prenemaže i prevrće očima: »Wetter, ja ti praštam!« — — Hvala, milostivice! Vi ste zaista velikodušni i pametni, što na vrijeme izmaknuste svoju dragocjenu glavu! Inače biste je bili iznijeli u komadima i psi bi se bili veselili, dok ne bi opazili, da su same kosti i nešto istrošene kože!

— Dosta je, Wetter! — Reče Stefanović veoma ozbiljno, no više ožalošćen nego ljutit. — Da mi to tko pripovijeda, ja mu ne bih vjerovao, već bih tvrdio, da iz njega govori zloba i mržnja proti tebi lično i proti tvojoj rasi. Ovako — — — O moj, Wetter! — — — I ti vjeruješ, da si i ti izabranik Božiji?! Bog može biti samo jedan, no vjeruj mi, kad bi ti doista bio njegov izabranik, da bih se ja odmetnuo od takova Boga, jer ne bih mogao vjerovati, da je to ON.

Wetter ga je mirno gledao i smijuljio se, ne upadajući ni jednom riječi u njegov govor, pa nije ništa rekao ni kad je Stefanović umuknuo. Iza dulje stanke reče:

— A tko ti je rekao, da sam ja Božiji odabranik?!

— Član si izabranoga naroda, pa je onda odgovor jasan!

— U svakom žitu može biti kukolja, pa i kod nas. Nego, budi miran, Jovica, i dopusti mi, da ti se divim! Velik si u svojoj djetinjoj prostodušnosti!

— Što ti to sada ovamo ulazi?! — iznenadi se Stefanović. — Nije valjda prostodušnost u tome, što tvoje držanje izjednačujem s najstrašnijim, što sam u životu doživio?!

— Nije u tome tvoja prostodušnost — odvrati Wetter posve mirno — nego u činjenici, što ne možeš pojmiti, da ja mogu i smijem samo ovako govoriti, kako govorim, jer tako mora raditi svaki pametan poslovni čovjek. Druga je stvar, što ja mislim o njezinu postupku, no ta druga stvar ne spada sada ovamo.

— Kako, kako?! Ja ne razumijem, što to govoriš, kako misliš?!

— Za to ti i velim, da si prostodušan, naivan, kakogod hoćeš! Zar ti ne znaš, ne znali te jadi, da u ratnom izvještaju nijesi nikada imao priznanja, da ste vi tučeni?! Naravno, ni protivnik nije za sebe priznao, da ste ga vi kada pobijedili, već ste i jedni i drugi svaki put prikazali svoj poraz kao protivnikovu slabost, a svoju volju i želju, da bude baš onako, kako vas je — neprijatelj uredio! Je li to jasno?! Hoćeš li, da ti još tumačim?!

— Dosta je i nevjerojatno je! — odgovori Stefanović, gledajući ga u pustome čudu. — Doista je u tebi đavo!

— Nije osim onoga mojih pradjedova od nekoliko tisuća godina, no takvoga nosiš i ti u sebi, samo što je tvoj drukčije dlake, jer se je po balkanskim raskrižjima pario sa svakim, tko je naletio.

— Tako ti počinješ sa mnom govoriti?! — reče Stefanović, u očitoj neprilici, da li bi se srdio ili smijao.

— Oprosti! To nije ni uvredljivo ni podrugljivo ni neistinito, jer nema čiste rase. Sve su miješane baš po raskrižjima, kako je tko na koga naletio u zbivanju stoljeća i naroda. Možda je ipak jedna jedina rasa sačuvana od toga prokletstva.

— Tvoja?! — reče Stefanović već mirnije.

— Pogodio si. Svemogući nas je sačuvao baš time, što je dopustio, da nas drugi preziru i progone! To ti je najbolji dokaz, kako čovjek ne smije nikada očajavati, kad mu se učini, da su ga napale nesreće, jer nikada ne zna, nije li baš to njegova najveća sreća. Mi smo ti najbolji primjer za to.

— Neka ti bude i taj dokaz, da si Božiji izabranik! — reče mu Jovica, gledajući mimo njega. — Morao bih ići, pa nemam više vremena, da se s tobom nadmudrivam.

— Obećaj mi, prije nego otideš, da se ipak ne ćeš odmetnuti od Boga. Znaš, gdjekada svakom od nas ustreba, pa je onda dobro, da smo s Njime u dobrim odnosima.

— To znači, da se ti ipak otvoreno priznaješ Božijim izbranikom?! — upita Stefanović i nasmije se.

— Kad sam već jednom počeo s tobom o tim pitanjima otvoreno razgovarati, onda nema smisla, da se pretvaram. Istina je samo jedna, a ako priznaješ jedan dio, moraš priznati i drugi, jer — istina je samo jedna i jedinstvena. Pitaj svoga popa, pa ćeš čuti, što će ti reći.

— Sada, da znaš — reče Stefanović, kao da je posve prečuo sve, što mu je sada govorio: — ne trebaš se više bojati Zlate, pa mirno nastavi poslove, ali — ovo ti ja sada velim: — nemoj više onako drsko! Zadovolji se i manjim zaradama i manjim brojem povampirenih vagona ili — uopće udešavaj drugačije!

— Sami smo, pa se možeš šaliti, jer od šale glava ne boli! — odvrati Wetter, smiješeći se i udarajući prijateljski kapetana rukom po ramenu. — Neiscrpiv si. Vidjet ćeš za kojih pet, šest mjeseci obračuna, što će ga dobiti gospođa Ljubica! Ne će vjerovati sama svojim očima — to ti veli Maks Wetter, a ti, kome god hoćeš, moj dragi Jovica. Tada mi reci, da kradem!

— Ne kažem ti, da okradaš gospođu Ljubicu — odgovori Stefanović. — Ona doista dobiva svoje, ali ti svojim skokovima izlažeš posao najvećim opasnostima! S toga sam te opomenuo, a ovo ti sada velim, da vidiš, da ja znam dobro tvoju igru. Međutim meni je drago, da mi ostanemo dobri prijatelji, pa sam sretan, što sam ti mogao donijeti ovako divnu poruku od Zlate, ali sam sretan i zbog gospođe Ljubice, jer je ipak posao njezin, a na njega bi najzad pao sav teret posljedicâ.

— Milo mi je, što se je Zlata pokajala, al da i nije, ja sam već bio zapeo na pravo mjesto, pa bi se njezina otkrića ukiselila prije nego li bi bila ugledala svijetlo ovoga svijeta. To ti velim ja, Maks Wetter, kao što me ovdje vidiš!

— Neka ti bude i to uvjerenje, no uzalud bih ti tumačio, da se ona nije pokajala, što bi prije bila griješila, jer je svačija dužnost, da zločine prijavi, a pogotovo je to svačije pravo, kad se time ujedno brani. Nije se ona tako pokajala, već je u njoj sjevnula velika iskra Božija, koju ti ne možeš ni pojmiti — — —

— Ne mogu pojmiti?! — — —

— Je li dolazila danas gospođa Ljubica? — upita Stefanović, prelazeći i ovaj put bez ikakova prijelaza na novi predmet.

— Nije je bilo ni jučer ni danas. Sigurno pakuje.

— A ne, dragi moj. Mi smo sinoć raspakovali i ono, što je već bila spakovala. Nema o pakovanju ni govora!

— Ta nije moguće! — usklikne Maks veselo. — Vjeruj mi, da sam bio iskreno zabrinut zbog nje i bojao sam se, da će uništiti posao svojom naglošću i nespretnošću! Baš sam veseo, da se je predomislila.

— Sve ostaje, kao što je bilo i dosada pod jednim jedinim uvjetom: u buduće budi oprezniji, da ti ne može svaka žena skočiti na žulj! Ovo nije dostojno tvoje spreme i iskustva, a ni tvoje trgovačke rase. Ne treba varati ovako prljavo, na malo, kao kakav bakalin! To nije dostojno! Vjeruj mi, Maks, i oprosti mi, što ovako govorim, no to ti je najbolji dokaz, da sam ti doista prijatelj, jer te volim, usprkos svega, što doživjesmo i što ti izgovorih.

— Ja znam, da me voliš i, vjeruj mi, ponosan sam na prijateljstvo takova junaka! — govorio je Wetter veoma povišenim i svečanim glasom, kao da drži zdravicu. — Ovo nije prazna riječ, što ti velim, Jovica!

Stefanoviću su godile te riječi, pa se je zadovoljno smiješio, pružajući mu ruku na oproštaj.

— Kud se tako žuriš? Mogli smo skupa otići u kavanu.

— Drugom zgodom vrlo rado, no danas ne mogu. Žuri mi se.

— Sigurno kakav ljubavni sastanak?!

— Ni govora! — usprotivi se Stefanović i glasno se nasmije. — Ti misliš, da se čovjeku može žuriti samo na ljubavni sastanak! Reći ću ti: idem na objed gospođi Lju-

bici. Pozvala me je, da se dogovorimo radi nekih važnih poslova.

Wetter ga je gledao zažarenih očiju i smiješio se, pa onda reče polako i značajno:

— U sto dobrih časa! Ne zaboravi onda ni na mene!

— A kog bih đavla s tobom, sve kad bi i bilo, kako ti misliš?!

— Meni je dosta, da rekneš koju dobru riječ o meni!

— I da ne govorim ovako, kako govorim s tobom — je li?! Ne boj se, Maks. Već sam ti rekao, da se ne smiješ baviti kramarskim poslovima! Ne zarađuj trice na vagonima nego hrpe na ugovorima, pa — sretne ti bile, jer tvoje i jesu!

— Trsit ću se! — odgovori Maks vojnički i skupi noge u pozor.

Stefanović je išao žurno, jer mu se je činilo, da je već okasnio, i sve je razmišljao, što bi mogao biti uzrok, da Ljubica nije došla u poslovnicu, kad mu je sinoć rekla, da će doći. Bila je nemirna i skoro očajna, kada je sinoć došao.

Sjedjela je na divanu, s velikim ručnikom oko glave, i neprestano uzdisala i stenjala.

— Došlo mi je, da poludim s tim ljudima! — zavapila je, kad je opazila Stefanovića. Pružila mu je ruku i ponudila ga, da sjedne kraj nje, a onda mu ukratko ispripovijedala, kako joj je stolar, pakujući, razbio veliki svjetionik. Kad je to vidjela, vrativši se iz poslovnice, odmah ga je potjerala i nije mu dala više, da pakuje.

Stefanoviću je bilo veoma drago, što je prekinula pakovanje, pa bilo i uz cijenu velikoga i skupocjenog »lustera«. Glavno mu je bilo, da ne pakuje, a drugo je bilo sve manje i sporedne važnosti. Počeo je odmah, iz daleka i polagano, uopće odvraćati od odluke, da otide. Ono je ona prekjučer, u najvećoj naglosti i nepromišljenosti, pod nesretnim dojmom one novinske bedastoće, rekla, da ide, on prihvatio i još je podupro, rekavši joj, da će i sam zatražiti premještenje, a sve — nepromišljenosti! Zašto bi oni ostavljali ovdje drugima položaje i bogatstvo, kad mogu

sami uživati i žeti?! Zar su uzalud dali milijun života, pa da sada moraju bježati pred nekim nepoznatim novinarima i pred umišljenim opasnostima, kad je sve u najvećem miru i redu?!

— I pustiti se od one blatiti po novinama?! — propišti gospođa Ljubica.

— Oprostite! Ona prije svega možda i ne zna za onu novinsku vijest, a ako i zna, u njoj nijeste spomenuti vi, nego je posve očito, da se udara na poslovođu. Čak se obzirno govori i o samom poduzeću.

Gospođa je stisla glavu rukama i šutke se zagledala u prijatelja, ne znajući ni sama, što bi mu odgovorila, no u tom se času sjeti svoga opširnog pisma ocu. Pisala mu je skoro zanosno, a puna vjere u sebe, svoju snagu i svoje suradnike. Zar je smije smesti kakova bila novinska bilješka, koja i nije jasna, te se, zapravo, i ne zna, na koga se odnosi?! Kad su je o tome uvjeravali i Wetter i Stefanović, nijesu je mogli uvjeriti, a sada je i sama došla do toga zaključka. Čitala je i — nije jasno. Može se ticati njezina posla, ali se može odnositi i na druge. Zašto bi ona ostavljala tako dobro uvedenu trgovinu i išla k ocu, da joj se tamo rugaju?! Ima Jovica pravo — — —

— I vi mislite, da ne bi bilo pametno otići?!

— Bilo bi sramotno! Vjerujte mi, gospođo! Ne bi bilo dostojno ni vas ni vaših starih. Što bi vam rekli vaši đenerali, da čuju, da ste pobjegli još prije svršena boja?!

— I mislite, da ostanem?! — ponovila je ona tiho.

— Svakako! Wettera treba dobro stresti, da zapamti, kada je dao povoda, da se i pomisli, da je koji novinski napadaj u vezi s vašim poslom, pa će on već paziti.

— Ja bih i ostala, da nijesam ovako posve osamljena —

— Ako smijem — počeo je Stefanović polako i oprezno — ja vam stavljam na raspolaganje svu svoju pažnju i sve svoje slobodno vrijeme. Sve ću učiniti, da vam olakšam —

— Zaista hoćete, gospodine Jovica?! — priupita ona i pogleda ga već dosta veselo.

— Hoću, gospođo, i bit ću sretan, ako budete zadovoljni mojom pomoći i mojim prijateljstvom.

Bio je raspoložen, da ide još dalje sa svojim izjavama, no onda se svlada, držeći, da bi bilo neumjesno i neoprezno, da joj se više približi barem, dok se ne riješi pitanje smrti pokojnoga Dujmovića. Mora počekati, dok prođe glavna rasprava, a onda — — —

— Hvala vam, gospodine Jovica! — rekla je toplo i predano. — Svoj svoga preko mora traži!

On se je zadovoljno smiješio i smišljao, kako bi joj prikazao Zlatino držanje, no iza duljeg razmišljanja zaključi, da je ipak bolje, da ne nagli. Neka se gospođa najprije temeljito smiri, pa će onda moći s njom mnogo lakše razgovarati i prikazati joj sve u onom svijetlu, kakovo Zlatino držanje doista baca oko sebe i na cijeli njezin duhovni lik. Iskreno je želio, da i Ljubica barem približno osjeti njezinu dušu, kakova doista jest, pa s toga ne bi nipošto želio, da pokvari već s početka, jer bi onda poslije bilo veoma teško ispravljati.

Neko su vrijeme oboje šutjeli.

— A što ćemo, ako opet počnu novine?! — upita ona posve tiho. — Zapravo: nijesu još ni počele, nego samo najavile, pa što ćemo, ako ispune svoje obećanje?!

— Koliko sam ja upućen, one ne će više donijeti ni jedne jedine bilješke o ovom pitanju! — odgovori on posve sigurno i odlučno.

— Otkuda vi to znate tako sigurno? — iznenadi se ona.

— Razgovarao sam s jednim novinarom iz uredništva onog lista. Stari smo prijatelji i znanci, pa mi nije bilo teško. Odmah sam se zanimao, pa mi je prvi put rekao, da ne može ništa učiniti, jer da je to veoma težak slučaj, no ako što povoljnije dozna, da će me potražiti i reći mi. I večeras me je našao u kavani — pred pola sata — i reče mi: »Budi bez brige! Tko je dao podatke za novine, taj je dao nalog, da se više ništa ne štampa.«

— Ta nije moguće?! — iznenadi se Ljubica i skide ručnik s glave. — Pokajala se! To je najbolji dokaz, da je sve izmišljeno!

Stefanović se skoro zaprepasti, kad ču njezine riječi, no ne usudi se usprotiviti se takome tumačenju, da joj ne bi postao sumnjiv.

— Je li vam taj novinar što rekao, kakovi su podatci?!

— Porazni! — odgovori on. — Nijeste vi oštećeni nego država, jer je varano na onome, što nije ni dobavljeno. Nije ništa izmišljeno, jer se je samo uredništvo osvjedočilo o svemu prije, nego li je dalo u novine onu bilješku. Sve je istinito.

— Sigurno je tako, kako vam je taj govorio?!

— Zašto bi mi lagao, kad uopće i ne zna, zašto me ta stvar zanima?! Ja sam potpuno uvjeren, da je sve ovako.

— Pa, ako je tako, zašto onda povlači? Zašto ne udari?!

Stefanović se malko nasmiješi umjesto odgovora.

— Što je smiješno u mome pitanju?

— Moj odgovor! — reče on i još se jače nasmiješi. — Vjerujte mi, da je smiješan odgovor, koji vam moram dati na vaše pitanje!

— Ne razumijem vas, gospodine Jovica. U čemu je smiješan vaš odgovor?!

— I ja sam pitao, zašto povlači tako ubojito streljivo, pa mi moj prijatelj reče, da se je predomislila i ne želi nikom nanijeti štete, a koristiti i tako ne može nikome, pa ni samoj sebi. Ona se naprosto ne će da osvećuje! Eto, zato povlači! Recite, nije li to smiješno?! Ja sam se, vjerujte mi, nasmijao u sav glas, kad sam to čuo.

— Zato je ona to povukla?! — upita Ljubica, otežući i pozorno gledajući u njega. — Tako je to — — —

— Tako, tako! — potvrdi Stefanović. — I to je sigurno, jer moj prijatelj nema nikakova razloga, da što preinačuje, jer i ne sluti, da bih ja mogao imati bilo kakove bliže veze sa svima ovim događajima. On zna samo toliko, da se zanimam, jer je ubijen jedan bivši oficir i ništa više, a to je premala veza — oficir ja, oficir on! — pa da bi htio što slagati na štetu ili na korist ubojičine žene.

— To je istina — — —

— Vjerujte mi, kad sam čuo taj njezin razlog, od srca sam se nasmijao. Učini mi se kao nekakova sveta Paraskeva — — —

— Pa nemojte, gospodine Jovica, sada tako o njoj! — reče Ljubica dosta odlučno i skoro oštro. — Svi ste vi

muškarci nalazili u toj ženi neke osobite čare, a ja to nijesam mogla pojmiti i — da vam pravo kažem! — bilo mi je i krivo. Sada, kad i ja počimam uviđati, da je doista neobična žena, vi je izdajete i počimate joj se smijati. To nije lijepo i znak je, ili, još bolje, jedan je dokaz više, kako ste svi vi muškarci najobičnije životinje: dok siromašno žensko izrabljujete, dobro vam je, a kad ga više ne trebate ili kad ne možete do njega, onda pljujete po njemu i smijete mu se, gdje biste morali pred njim prignuti koljeno.

— Oprostite — počeo je on nesigurno i u najvećem iznenađenju, ne vjerujući svojim ušima — nijesam se smijao, da joj se narugam, jer i ja vidim, da je to plemenito mišljenje, koje ju je ponukalo na ovakav korak — s toga i rekoh, da je kao sveta Paraskeva! — no neobično mi je, da još imade ljudi na zemlji, koji se ravnaju i takovim razlozima. S toga sam joj se smijao, a ni s čega drugoga.

Htio je nastaviti, te da on sa svoje strane ispjeva Zlati hvalospjev, no ipak zaključi, da je pametnije suzdržati se i pustiti Ljubicu, da zori sama u sebi i svojim mislima. Zašutio je i pozorno motrio prijateljicu, koja je naglo dolazila k sebi, prosvijetlila, pridigla se i počela hodati po sobi.

— Oprostite mi, gospodine Jovica — govorila je, ne gledajući u njega — što sam se ushodala. Ne da mi se sjedjeti i mirovati na jednom mjestu — ——

— Boli l' vas još glava?!

— Ne! Vi ste me izliječili kao čudom.

— Osobito laskavo priznanje za mene! — odgovori on i nakloni joj se, ustavši i sam, jer mu je bilo nezgodno, da ona hoda, a on sjedi.

— Izliječili ste me svojom pričom o toj vašoj Zlati — popravi se ona. — To je mala razlika od onoga, kako ste vi razumjeli moje riječi.

— Ne tumačeći ništa, gospođo Ljubice, i bez ikakova obzira na razloge, koje vi navodite, meni je dosta, da sam vas našao bolesnu i da ste sada zdravi — odgovori on smiješeći se. Osjećao je veliko zadovoljstvo, videći, da se i njezina duša otapa i otvara pred Zlatinom veličinom. Bio bi

mogao početi u najvećem oduševljenju pripovijedati o njoj toliko divnih i zamamnih malenkosti, da bi se i Ljubica morala za nju oduševiti i uznijeti, jer ženska duša nije nikada zatvorena i tvrda pred slikama, kakove pruža Zlatin život, osim kad je ta ženska duša — ljubomorna, što bi ovdje moglo veoma lako biti! Stoga se je svladao. On je vjerovao, da mu je Ljubica sklona, pa je smio pomišljati i da ga voli više nego li se voli drug i prijatelj iz djetinjstva, te je onda s tim više morao doći do zaključka, da bi bila ljubomorna na Zlatu, ako bi je on počeo previše hvaliti i dizati u zvijezde. Što više — sve da Ljubica i nije još ozbiljno zaljubljena u Stefanovića, bila bi radi njega ljubomorna na Zlatu samo stoga — da ga njoj ne priušti baš kao što pseto čuva svoju kost i onda, kad je sito, a isto tako ne da svome drugu ni blizu do kosti, koju ni samo ne može dohvatiti, jer je s druge strane plota ili u živici. Ne da k njoj, jer — ne da, ne podnosi, da je netko drugi gleda halapljivim i gladnim očima kao i ono samo! Stefanović je potpuno razumio takovo raspoloženje ženske duše i s toga je šutio i motrio svoju prijateljicu s velikim zadovoljstvom — — —

— Moram vam priznati, da sam doista zdrava — govorila je ona hodajući — i još više, da sam spremna raspakovati i ono, što je onaj spakovao — — — Ostat ću ovdje da vidimo, kako će se sve to razviti.

— Izvrsno, gospođo Ljubice! — reče on oduševljeno. — To me veseli. Ono smo prekjučer oboje bili zatajili sami sebe u časovitoj klonulosti i slabosti. Vjerujte mi, i meni je gdjekada ogavno, što sve tu čujem i vidim, no onda se malko ohladim, smirim se i prelazim preko svega kao u šali. Ako je do bježanja, neka bježe drugi, a ne ćemo mi!

— Točno, točno, gospodine Jovica. Neka bježe drugi, a naše je vrijeme, da se smirimo i ustalimo u onome, što smo postigli. To je točno. Vi imate pravo.

Dugo su šutjeli. Stefanović je pomišljao, kako se mora požuriti, jer još treba na večeru i onda na sastanak s Marom, a nije znao, kako bi se vješto izvukao, da mu Ljubica ne zamjeri, što je ostavlja i odlazi. I nenadano, bez razmišljanja, reče, kao da mu je netko ubacio iz oblaka u usta:

— Morat ću otići, gospođo Ljubice, jer me čekaju neki drugovi. Moramo rješavati neke naše oficirske poslove.

— Morate ići?! — iznenadi se ona. — Ja sam mislila, da biste ostali kod mene na večeri, da se porazgovorimo o svim ovim pitanjima. Sada smo samo nabacili, a poslije dolazi obradba i uljepšavanje.

— Žao mi je, vjerujte mi, no moram otići. Doći ću opet sutra, ako dopustite.

— Ako dopustim?! — začudi se ona. — Kako vi to sa mnom govorite, gospodine Jovica?! Ne rugajte se vi svojoj prijateljici ni onda, kad ona vas doista treba, jer se može desiti, da vam pokaže, da može i bez vas, ako ćete s porugama ići oko nje.

— Vi se, očito, šalite, gospođo, sa mnom! — reče on posve mirno i bez ikakova uzrujavanja. — Tako možete govoriti samo u šali, jer ste sigurni za moje prijateljske osjećaje, pa nije moguće, da bi to bile vaše ozbiljne riječi.

— A zašto ne bi bilo moguće?! Što je nemoguće na svijetu? Kad vi možete sirotu Zlatu ismjehivati, onda je sve moguće.

— Ja sam vam rastumačio, zašto sam se smijao, pa mi nemojte biti nepravedni. Ako mi dopustite, možemo i o tome potanje drugom zgodom.

— Dobro, dobro. Vidim, da vam se žuri i da želite što prije uteći, pa možete ići i želim vam dobar uspjeh i mnogo sreće! — govorila je ona s usiljenim mirom, kao da je već sve pregorjela, pa joj više nije ni do šta. — Mislila sam, da ćemo kod večere čavrljati — — —

— Primam poziv, no večeras moram otići, jer sam vezan riječju, da ću doći, a vi dopustite, da onda sutra budem vašim gostom.

— Dobro, ali onda za kaznu — morate biti kod mene i na objedu i na večeri, da se dosita napripovijedamo.

— Srdačna hvala. Osobito sam sretan, što mi ukazujete toliku čast — odgovori on s iskrenim veseljem.

— Da: što je s vašim dopustom?! — upita ona nenadano. — Rekoste, da ćete skoro na dopust.

— Tako sam mislio, dok sam vjerovao — — prekine se u riječi.

— Što ste vjerovali?!

— Ne zamjerite mi — govorio je on u neprilici, jer doista nije želio, da ona dozna više nego li on hoće da joj izravno i otvoreno kaže — no ja sam mislio, da ćete vi kod seobe trebati moje pomoći, pa sam s toga bio odlučio ići na dopust, kad vi budete selili.

— A sada?! — upita ona i zagleda se u njega sa svojim velikim razigranim očima.

— Sada — govorit ćemo sutra! — odgovori on i nasmiješi se. — Meni se na dopust ne žuri, a uteći mi ne će.

— Dobro: govorit ćemo sutra i o tome! — reče ona i zadovoljno se nasmiješi.

Tako su se sinoć rastali. Ona je ostala malko zamišljena, no inače dobro raspoložena i zdrava, a on je otišao raspjevane duše, videći, da je posve pristupačna onim osjećajima, koji obuzeše njega, kad je razgovarao sa Zlatom i čuo njezine osjećaje u mekoći njezinih riječi — —

LIII.

Wetter je kao sulud brzao po pisarni, trljajući ruku o ruku i sve izgovarajući poluglasno neke nejasne i neodređene riječi i komade rečenice, dok se nenadano ne ustavi kao ukopan kraj telefona i stane grozničavo drmati i zvati centralu, da ga spoji.

— Halo! Halo! Zar spavate?! — vikao je nestrpljivo i jedva dočekao, da mu se jave s druge strane. — Da. Wetter ovdje. Molim vas — — Dobar dan — — Molim vas, večeras ne treba ići. Izvolite ih obavijestiti, da zasada moramo proučiti cijelu stvar još jednom, pa da ćemo ih zamoliti ponovno za sastanak, kad budemo smatrali za shodno — — Da, da. Točno ovako — — Ništa se vi ne brinite. Ja nosim odgovornost za svoje poslove — — — Kako?! Mogu, ako hoće još danas. Neka udaraju, ako imadu petlje — — — Ja, so ist es! — — Večeras?! Ne znam. Bojim se da ne ću moći. Izvolite me sutra nazvati. Možda ću sutra navečer doći, pa

ćemo razgovarati. Večeras ne ću moći — — Da. Auf Wiedersehen, mein Freund!

Odlažući slušalicu svalio se u naslonjač kao slomljen, i ako je osjećao u svakoj žilici pomlađenu snagu i svježinu. Ipak — klonuo je kao odsječena grana i očito zaspao, jer nije čuo, kada su vrata otvorena, a gospođičin mu je glas nenadano zagrmio u ušesima kao truba jerihonska:

— Ako nemam ništa raditi, mogla bih otići! — izgovorila je ona pobožno uobičajenu formulu.

— Ah, dijete moje! — reče on glasno, posve glasno kao da su u šumi, i pruži obje ruke prema njoj. — Znate, da sam sanjao?! Očito sam bio zaspao — — —

— Vi se šalite — odgovori mala i u neprilici se nasmiješi.

— Ne šalim se, ne — — Možete ići. Do viđenja popodne.

Ustao je, nekoliko se puta protegnuo, protrljao oči, obukao kaput i izišao, odlučivši, da će prohodati prije nego otiđe na objed. Nešto ga je gonilo, da leti, da luta, da obigra cijeli grad, i bio bi najsretniji, kad bi mogao vikati na sva četiri vjetra, da ga čuju i znani i neznani, zvani i nezvani, da svi znadu, da je on čist, da se ne treba ništa više bojati — — Zapravo: on je bio i prije čist, ali je imao nekoliko trica, na koje tu glupani oko njega gledaju drugačije nego li ih gleda on, pa mu je prijetila opasnost od njih, od njihove zlobe i zloće prevelike — — — Od Zlatine zloće?! — — Naravno. I ovo, što sada ona radi, nije ništa drugo nego podmetanje Svemogućemu mjenice in bianco, da je potpiše, a ona će je predložiti, na isplatu, kad dođe gore — — k svetome Petru — — —

Reći će mu: — Vidiš, ja sam učinila dobro djelo, smilovala sam se onom smrdljivom čifutu Wetteru. To je mjenica na to moje dobročinstvo.

— Komu si se smilovala?! — upitat će je njezin sveti Petar, kao da je tobože nije dobro čuo, a uistinu će u njemu uzavreti pradjedovska krv. — Kako to ti govoriš?!

— Da — počet će ona mucati. — Smilovala sam se onom smrdljivom čifutu Wetteru.

Tako će ona govoriti, jer se jadnica ne će moći dosjetiti, da je cijelo nebo u našim rukama, a kad sveti Petar vidi, da se ona ne osvješćuje, reći će joj:

— Hajde k Učitelju, pa Njemu to reci!

— Komu? — upitat će ona, jer ga ne će odmah razumjeti.

— K našem Gospodinu Isusu Kristu — odgovorit će joj Petar — pa Njemu reci, na koga si izdala tu svoju mjenicu.

Kad nađe Isusa, reći će isto i Njemu, a On će joj se nasmiješiti, jer vele, da je bio vazda blag sa svakim osim s trgovcima, i reći će joj:

— Ne govori tako, kćeri moja! I moja je Majka Židovka i moja je krv iz Davidovih žila, cijelo je nebo u rukama naroda moga — — —

— — — Bez velikog je razmišljanja udario preko Jelačićeva trga Dugom ulicom prema Gornjem gradu. Na uglu Sveučilišnih stuba i Duge ulice opazi nekoga starog odrpanca istom onda, kad mu je već pružio zamazanu ruku pod nos i propištao:

— Udijelite, gospodine!

Posegnuo je rukom u džep i širokim mu zamahom pružio cijeli dinar.

— A! — propišta opet stari, kao da ga je zmija ujela. — Nijesam ni vidio! — reče i pruži mu natrag dinar, govoreći ispod glasa: — Ne ću ga od vas, pa crkao!

Wetter se je trgao, zastao, zagledao se u staroga, a krv mu šiknula u lice, pa i on skoro propišta kao i stari:

— Tu smo se opet sastali?!

Blažević ne odgovori ništa nego pođe jedan korak, da mu doda dinar, no Wetter se naglo izmače natraške za dobra dva koraka, gledajući ga, kao što se gleda zmija, koja napreduje, sičući jezikom, a čovjek je ukočeno gleda i ne može se maknuti. Stao je kao okamenjen.

— Nosite to! — rekao je Blažević. — Ne ću vam ga.

Kad se Wetter nije ni ganuo, da bi dinar primio, stari ga baci pred njegove noge, okrene se i udari žurno prema Jelačićevu trgu, a da se nije ni obazreo na njega. Wetter je još nekoliko časaka ostao na istome mjestu kao začaran,

jer se nikako nije mogao snaći. Osjetio je, da je sreo strahovitu opasnost i neumoljiva neprijatelja. Nije mu ništa učinio, nije ga zapravo nikada ni vidio, a kad su se prvi put u životu sreli, pograbio ga je za šišak, a da nijesu međusobno ni progovorili. Danas se sretoše drugi put i Wetter mu je od svega srca pružio cijeli dinar, jer je tako divno raspoložen, a on mu ga vraća, gledajući ga krvavim očima. Prosi, a od njega ne prima tako bogatoga dara, već ga baca na ulicu kao smeće, gledajući ga uz to krvnički, kao da mu nije pružio milostinje nego otrov. Tu nema šale — —

Saletješe ga teške misli, pa se povrati na Jelačićev trg i udari poprijeko ispred Jelačićeva konja prema Petrinjskoj ulici.

— — Čovjek se ne smije šaliti ovakim pojavama, jer bi mogao skupo platiti svoju lakoumnost. On nije poginuo u svjetskome ratu, a kamo li bi htio položiti glavu u najvećem miru, u glavnom gradu, na glavnoj ulici i još — možda da pogine u podne, kad sva zvona zvone, kao da se vesele, što je jedan Židov manje! E, ne će tako, pa da ga stoji, ne znam kakovih troškova.

— Kako se zove?! — pomisli i skoro stade, držeći, kako bi bilo smiješno, da dođe, a da ne zna reći, ni tko je ni kako se zove ni gdje stanuje. Svakako bi bilo smiješno! Međutim on zna opisati, gdje Zlata stanuje, pa će tako pogoditi i na njega. On je tamo, tamo će ga naći — — A smije li Zlati poslati ponovno policiju na glavu?! I poslije ovoga, što mu je sada učinila, da ne bi srdačnije ni njegova rođena majka?! Istina je: to je mjenica, na temelju koje ona kani u raj, no njega se ne tiču njezini računi sa Svemogućim. Učinila mu je dobro i to joj mora priznati, pa ne bi bilo u redu, da joj pošalje policiju u stan, da tamo traži onog odrpanca. Mora to učiniti nekako pametnije.

Sjetio se je! Prvotno je bio pošao, da govori s nekim policijskim komesarom, s kojim je veoma dobar prijatelj i koji bi mu svakako učinio sve, što je u njegovoj moći, no sada se je predomislio. Ne će tako. Komesar bi mogao jedino to učiniti, da pošalje kojeg agenta u potragu za starim, a da ne bi sigurno dao svih nužnih uputa i upozorenja, koja su potrebna, ako želi sačuvati Zlatu od uzrujavanja i iznenađenja. I bez ikakova obzira na Zlatin mir to

se mora izbjeći i zbog toga, kako ona ne bi mogla ništa poduzeti, da staroga zaštiti, jer bi joj moglo poći za rukom, da ga spasi. Ovako — kad ona dozna, gdje je, on će već davno biti otpremljen u zavičajnu općinu, pa onda neka ona posreduje, koliko joj je god drago. Kad jednom otiđe od jedne oružničke postaje do druge, nema mu više pomoći, pa da je pravedan kao svetac. On ide pod svojim brojem i sa svojim spisom, u kojemu stoji, da je skitnica, pa da nije nikada svojom nogom gazio državne ceste.

Ne će on komesaru, nego će odmah on sam glavom potražiti agenta, kojega također izvrsno pozna, sve će mu ispripovijedati, malko nakititi, malko namignuti, pa će njega ovaj iščupati iz njegova brloga kao raka iz potoka, a da ne će čuti ni crna zemlja!

Nije našao prijatelja. Negdje je u gradu u službi. Umoli nadzornika, da mu kaže, da ga je tražio, i da ga moli, neka ga pohodi u poslovnici, jer mu ima nešto reći. Malenkosti, naravno, al su u interesu samog agenta — — Neke njegove lične stvari i pitanja, o kojima mu Wetter može dati dragocjenih podataka.

— Vrlo rado, gospodine Wetteru! Reći ću mu, čim dođe — govorio je nadzornik i ocjenjivački gledao Wettera nepovjerljivim policajskim okom, znajući, da se ne radi o agentovim poslovima.

— Hvala vam! Hvala vam, gospodine nadzorniče! — ponavljao je veoma uslužno, prijateljski i užurbano. — Mnogo mi je stalo do toga, da mu učinim uslugu, kad mogu, pa sam se s toga i svratio. Tuda sam baš prolazio Petrinjskom ulicom, pa sam se onda sjetio — — —

Izišavši na hodnik stane neodlučno, jer ga je opet saletjela napast, da potraži prijatelja komesara. Možda bi mu on ipak bolje to uredio nego agent, koji mora ići onamo, kud ga pošalju, dok komesar može uhvatiti agenta i reći mu: »Hajde odmah trkom tamo i tamo« — — — Naravno. Tko ima vlast, ima je. I još nešto: komesar je sigurno u uredu. Njega će sada naći, jer on rijetko kad ide na vanjsko uredovanje. Eto treća vrata naprijed i — već ga ima! To je najpametnije.

Pošao je i bez oklijevanja zakucao na vrata i ušao i ne čekajući, da mu se tko javi iznutra.

— Oprostite, što ne čekam na odgovor! — govorio je ulazeći. — Znam, da nema žena, koje se tu rede, pa da bi im bilo neugodno, da ih tko zateče, kako se poljepšavaju.

— Nema žena, al može biti kakav drugi posao, pri kojemu ne trebamo svjedoka osim policije! — odgovori komesar ljubazno.

— Kod vas nema ni te opasnosti. Nego oprostite mi, što sam došao, da vam ukradem malko dragocjenog vremena.

— Da ste došli samo dva časa kasnije, ne biste me bili zatekli, jer je već skrajnje vrijeme, da idem kući.

— Istina je, istina! — potvrđuje Wetter. — Samo deset riječi. Do kolko vi sati uredujete?!

— Kako kada, a najredovitije uredujemo dvadeset i pet sati na dan! — odgovori komesar i nasilu se nasmiješi. — Čim mogu poslužiti?

— Nemojte se smijati, no prisiljen sam, da tražim zaštitu — poče Wetter, sjedajući na ponuđenu stolicu. — Već sam nekoliko puta primijetio, da me prati i promatra neki odrpanac. S početka sam mislio, da samo prosi, pa sam mu svaki put dao milostinju, a on ju je primio i čudnovato me promatrao, kao da sam mu ubio oca. Međutim sam pred koji tjedan opazio, da on ne ide za mnom samo, da dobije milostinju. Što više — njemu nije do moje milostinje!

— Želite li, da sastavimo zapisnik? — upita komesar, promatrajući ga dosta rastreseno i kuckajući olovkom po stolu. — Ili da podnesete pismenu prijavu?!

— Bože, sačuvaj! — usprotivi se Wetter. — Ja sam i došao k vama lično, jer mi je mnogo stalo do toga, da se to uredi bez ikakove buke i vike i istrage. Treba pametno stvar pograbiti i riješiti je preko koljena, jer se radi o skitnici i prosjaku, a prosjačenje je zabranjeno, pa tu onda ne treba praviti velikih ceremonija. Eto, to je ono, zbog čega sam vas došao uznemirivati. Vi pošaljite agenta, neka ga nađe i dovede ovamo, pa — metnete mu ceduljicu oko vrata i pošaljete ga od postaje do postaje! Eto, samo to i ništa više!

— Kako se zove? — pitao je komesar veoma umorno i zijevnuo. — Oprostite, noćas sam bio u službi, pa nijesam skoro ni oka stisnuo — ispričavao se je, mećući ruku na usta.

— Ne znam, kako se zove, no mislim, da stanuje tamo, gdje i Zlata Bojanićeva. To se zna, jer je već bila predvođena ovamo, pa nije teško ustanoviti. Tamo sam ga prvi put pobliže upoznao. Ona me je molila, da dođem, da me zamoli za oproštenje, jer je znala, da mi je učinila mnogo svinjarija za sva moja dobročinstva, a kad sam došao tamo i kad sam s njom najljepše razgovarao, onaj je stari skočio na mene nenadano i bez ikakova razloga kao divlja zvijer. Uhvatio me za šiju — znate, uhvatio me je, zapravo, jednom rukom za šiju, a drugom za tur — mi smo muškarci sami, pa vam mogu točno reći, kako je bilo! — i htio me podići i baciti napolje. Tada je ona viknula na njega, kao što čovjek vikne na svoje pseto, kad koga napadne, a on me odmah pustio, skupio se u hrpicu i sjeo kraj peći, baš kao što se pseto skupi i legne.

— A šta je on radio kod nje?

— To bi bilo zanimljivo ispitati, al nije vrijedno trošiti u to vrijeme i sile. Ja ću vam reći, do kojeg sam zaključka došao ja kao prokušani praktičar i iskusan čovjek: on njoj služi za sve kućne potrebe, jer je već ne će ni pseto.

— Tu se ne bismo složili! — odgovori komesar veoma lijeno i preko volje, no vidjelo se, da ipak nije mogao odoljeti, a da ne prigovori. — Još je ona veoma, veoma daleko od toga stupnja, dragi moj gospodine Wetteru.

— Ovo je moje uvjerenje i ja sebi ne mogu pomoći! Stari njoj liže tanjure i — —

— Hajdemo dalje! — prekide ga komesar u riječi. — Ne ispitujmo, što je tamo radio, jer vi to ne znate, a tumačenje vam nije prihvatljivo, pa idemo dalje. Napao vas je?!

— Jest. Napao me je. Kad sam ja odlazio iz njezine one špilje, režao je na mene kao pseto na vezu.

— Ne razumijem, zašto bi on baš vas izabrao za objekt svojih napadaja?!

— To ne razumijem ni ja, al vam pripovijedam činjenice! Ne mogu naći rješenja, jer nemam nikakova uporišta, pa s toga baš niti ne mogu niti ne ću da podnesem prijave, jer bih morao uzvitlati prašinu, koja bi padala i meni u oči, kad ne znam, kuda bih je uperio i uputio.

— Što biste vi onda željeli?

— Još vam nijesam sve ispripovijedio. Danas sam ga našao u Dugoj ulici, pa i ne gledajući, tko je — vidio sam samo, da je prosjak! — pružio sam mu dinar i položio u ruku. On ga primi i zatim stane vikati za mnom, da se je svijet zgledao i strčao kao na čudu. Vikao je, da on ne će od mene milostinje i bacio dinar pred moje noge.

— Ukratko: treba ga šupirati u zavičajnu općinu?!

— To je i ukratko i nadugo! Ništa više, ali vas molim, da odredite agentu, kojega pošaljete po njega, da ga mora dovesti bez buke i vike i napose, da ne smije nitko kod Bojanićevih primijetiti, da je uhapšen. To je vrlo važno, jer ćete inače imati dvadeset intervencija! Bit će najbolje, da mu se postavi zasjeda tako, da bude uhvaćen izvan kuće, u gradu. To nije teško, jer prosi.

— Budite bez brige! Vi tražite samo ono, što mi provodimo i bez ičije molbe i proti onima, koji nikoga ne smetaju osim prošnjom.

— A ovaj mene napada i, ja vas uvjeravam, da bi me ubio, da mu se pruži dobra prilika.

— Možda to i ne bi učinio, al je dosta, da vas napada.

— Rekoh vam: uhvatio me je za šiju i tur kao kakvog derana i ponio me prema vratima, a čas prije me je gledao kao medvjed. A ja sve mislim, da on i nije čovjek nego zvijer, kojoj je netko dao ljudski oblik, jer drugačije ne mogu razumjeti, otkuda mu onakav pogled i onolika snaga.

— To spada u kabalistiku, a u policijskim propisima o tome ne spominju ni riječi — reče komesar, smiješeći se i ustane. — Ja ću odrediti, da ga nađu i dovedu, pa ću i ja pogledati, da li doista ima tako strašan pogled, kakav se je vama pričinio.

— E, vi onog pogleda ne ćete vidjeti, jer svaki gleda policiju krvnički, kad je daleko, a kad ga skliještite ovdje preda se, onda vas gleda milo kao tele sisu. Ne možete vi vidjeti onoga, što sam ja vidio!

— Ne ću moći prije nekoliko dana, jer su svi agenti prezaposleni. Čim bude koji slobodan na par sati — —

— Samo nemojte zaboraviti!

— Zabilježio sam.

— Smijem li vas podsjetiti?! Ipak je sigurnije, jer sam ja siguran, da ne ću zaboraviti —

— Dok ste živ! — dometne komesar zlobno i nasmije se.

— Ne ću dugo zaboraviti, jer sam se doista bio prepao!

— A ipak nije bilo tako strašno! Vama se samo sada pričinja, kad mislite, da morate naći razloga i opravdanje za njegov izgon, a to uopće nije potrebno. Dovoljan je razlog, što je bez zanimanja, jer prosjačenje niti je zanimanje niti je dopušteno.

— Smijem li vas telefonski upitati?

— Zašto ne?! Za dva dana me nazovite, ako inače ne doznate, da se je što s njime dogodilo.

— Tako! — šanuo je Wetter zadovoljno, trljajući ruke i silazeći niz stepenice redarstvene zgrade. — Tako ćemo mi njega lijepo gurnuti kao šugavu ovcu preko gradske međe, pa neka tamo razmišlja, kako će gospodinu Wetteru bacati pod noge njegove poštene dinare! — — — Preko gradske međe?! Ne! U zavičajnu općinu! Tako smo rekli.

Naglo je stao i skoro u istom trenu naglo okrenuo natrag i veoma žurnim korakom uzišao uz stepenice i kao vjetar banuo u komesarovu sobu.

— Oprostite, oprostite, molim vas! — dahtao je na jedan dušak.

Komesar se je spremao za odlazak i bez riječi u čudu gledao Wettera.

— Sjetio sam se! Molim vas: nemojte ga istjerati samo preko gradske međe, jer će biti prije opet u gradu nego stražar, koji će ga pratiti. Treba ga šupirati u zavičajnu općinu i tamo ga staviti pod stalnu pasku, jer će se inače i otuda vratiti. Kad se pašče nauči lizati masnu sjekiru, ne ostavlja je, pa i jezik izrezalo!

— Budite bez brige! — odvrati komesar veoma ljubazno i mirno.

— Hvala vam! Samo sam vam to želio reći. Oprostite i do viđenja! — govorio je Wetter izlazeći. Požuri korake, što je više mogao, jer se je sjetio, da je već veoma kasno, pa će se čuditi njegovi drugovi kod stola, što ga nema tako dugo. Bio je zadovoljan, vjerujući, da je sada stvar dobro razjasnio i uredio. Ne može biti nikakova nesporazumka — — — Kad jednom otpiri u zavičajnu općinu

i dospije pod žandarsku stalnu pasku, neka mu onda pomogne Svemogući! Ne će se lako ispod toga iskopati, pa da je svetac.

Okrenu na Zrinjevac, pa prema Jelačićevom trgu. Pred sudbenim stolom je još bio u skupinama veći broj odvjetnika i građana.

— Sigurno je bila kakova velika kaznena rasprava! — pomisli on i ukloni se preko ceste, da se ni s kim ne sastane, jer nije bio raspoložen za razgovore. Nenadano osjeti na ramenu nečiju ruku.

— Kuda tako hitno, mein lieber Herr Wetter? — upita prijatelj.

— O! A otkuda vi?!

— Bio sam stručnjak kod suda — odgovori onaj. — A, molim vas, kakova je to promjena nastala, da večeras ne trebam na pregovore?!

— To je još zasada velika tajna — govorio je Wetter, smiješeći se. — O tome ne mogu još ništa reći, osim da su pregovori barem zasada posve nepotrebni i suvišni.

— A poslije?! Je li to definitivno svršeno?!

— Ja mislim, da je tako, no — molim vas: zasada nikom ni riječi, a pogotovo ne ovima od novina. Oni ne smiju znati, da sam ja ovako siguran svoje stvari. Njima recite, da vam večeras nije moguće doći, pa ih molite, da oproste, a kada ćete se sastati slijedeći put, to ćete im već javiti na vrijeme.

— Velik ste majstor! — govorio je prijatelj, kimajući glavom.

— Oprostite, veoma mi se žuri — reče Wetter, pružajući mu ruku. — Ja mislim, da su već i dva sata poslije podne?!

— Tako će biti. Auf Wiedersehen, Herr Wetter! — odgovori prijatelj, produžujući u Nikolićevu ulicu.

— — — Sve polako, pa će biti sve u redu — — Zlata je sama riješila svoje pitanje, a ujedno i s Ljubicom, jer kad je posao s mirom, onda će biti i Ljubica zadovoljna i pustiti ga, da mirno radi. I raspakovala je već — — — To je divno! Uopće sve kreće na bolje — uvjeravao je sam sebe i hitao. — — Još samo s tim starim vukom — — Kad

i njega postave na pravo mjesto, onda će Wetter opet biti Wetter na svome položaju.

— — Još samo malo! Još samo koji dan, pa će moći opet mirno i udobno raditi oko svojih uspjeha, koji ne mogu kasniti — — —

LIV.

Zlata se je pridigla i već istoga dana otišla k svojoj gospođi, da je vidi.

— Slabi ste još za posao — rekla joj je gospođa.

— Ako mi dopustite, milostiva, radit ću pomalo, jer znam, da je vama samoj preteško. Meni je već posve dobro, samo sam malko slaba, no to mi ne će smetati.

Tako je i bilo. Obje su radile, koliko je koja najviše mogla, i tako su lijepo svršavale sve kućne poslove bez prevelikog napora. Gospođa je očevidno namicala Zlati laganije poslove, koji je nijesu previše zamarali, pa je uvečer otišla kući dosta lagana i prilično jaka.

Istom kad je legla, osjeti strahovit umor, kao da su joj kosti samljevene. Pritajila se je, da bakica ne opazi, jer se je bojala, da bi je mogla slijedećeg jutra ustavljati, da ne ide na posao, a na to nije htjela ni pomišljati. I ako je gospođa bila s njom veoma ljubazna i gospodin je primio s prijateljskim smiješkom, ipak se je bojala, da je ne bi mogli čekati, ako bi dulje izostala, jer je gospođi teško, da sama sve radi. I stara je i boležljiva i, povrh svega, nije naučena, da sve radi sama, pa ne dospijeva ni na ono, na što bi inače dospjela igrajući se. Stoga je skoro sigurno, da dugo ne bi mogla čekati, a — najzad — da li je i dužna čekati?! Svatko nažalost gleda na svoje račune i probitke, pa i ne pomišlja na tuđe nevolje i nesreće. Čini joj se, da je gospodinovo držanje usiljeno i službeno, pa je to još više plaši. Rekao joj je:

— Drago mi je, da ste nastupili službu. Znate, prvih mjeseci ne mogu dobiti dopusta ni pripravnici s akademskom naobrazbom, a kamo li oni niži.

Ona se je začudila tome njegovom umovanju, no nije rekla ništa, kao da nije ni razumjela, kuda šiba, dok je gospođa odmah priskočila i rekla:

— Bolest ne traži dopuštenja, da smije doći.

— Naravno, naravno, no ako pripravnik oboli — — reče i prekine se u riječi, jer ga je gospođa ošinula takim pogledom, da mu se je riječ zaledila na usnama.

— Ja mislim — reče gospođa, kad je Zlata izišla iz sobe — da poslije slijedećega općeg potopa Svemogući ne će više stvoriti ni jednog činovnika niti će dopustiti budućem Noi, da ga uzme sa sobom u barku.

— A zašto ti to meni tako govoriš?! — upita je vrlo mirno.

— Oprosti mi, al moram i ja barem gdjekada koju reći. Zar ne vidiš, da se sirota jedva drži na nogama, pa kako onda možeš držati predavanje iz zakona o činovnicima?!

— Ona se jedva drži na nogama i zauzimlje mjesto, za koje nije, dok tamo zdrave i jake čekaju bez posla! To ti je najbolji dokaz, kako su moje riječi bile umjesne. Ti se sada žrtvuješ i radiš, dok i sama ne oboliš, a kad oboliš, onda će sve pasti na moju glavu.

— Ne će, ne boj se, jer ja ne ću oboljeti.

— Ja to i ne želim, ali se moram bojati, jer i najzad sve pada na moja leđa. Ja ne znam, što si našla na njoj, da je ne možeš otpustiti ni sada, kad za to imaš najopravdaniji razlog?! Tko ti može zamjeriti, što ne držiš sluškinju, koja nije sposobna za rad?! Ima okružnu blagajnu, pa neka je ona uzdržava, dok ne ozdravi, a tada neka traži drugu službu. Nijesi se ti s njome vjenčala.

— Pusti ti to, stari, molim te, meni. Kad meni nije teško, zašto bi bilo tebi?!

— Već sam ti rekao, zašto mi je teško i čega se bojim, pa me nemoj siliti, da ti deset puta ponavljam istu stvar. Uostalom radi, kako znaš, ali mi onda nemoj doći sa svojim tužaljkama!

— Samo ti mene pusti s mirom i ne brini se.

Na Zlatu je teško djelovalo gospodinovo tumačenje, pa da joj je bilo imalo zgodnije, bila bi odmah napustila službu i otišla, no ovako se nije usudila ni dahnuti ni pisnuti. Što će, kuda će?! Gdje može dobiti ma i najčednije na-

mještenje?! Ipak — i on ju je primio ljubazno i nasmiješio joj se, a to joj mora biti dosta.

Preko noći se je prilično odmorila, pa je osjećala znatno olakšanje u cijelom tijelu i ustala na vrijeme. Željko je morao ustajati kad i ona, jer je kod majstora obavljao službinske poslove, pa je morao vazda prvi biti kod njega. Pošli su skupa.

Zlata ga uze za ruku kao malo dijete, i osjeti, kako je suh i mršav, pa podigne ruku i zagleda mu se u prste.

— Što gledaš? — upita on.

— Ništa, ništa — odgovori ona. — Samo tako. Učinilo mi se, da ti je ruka zamazana.

— Jest, ali se to ni ne da oprati — odgovori Željko. — Tako to crno na prstima imadu svi šusteri.

Duboko je pogodiše njegove riječi, jer još nikada nije razmišljala, što to znači, da njezin jedini sin uči postolarski zanat. Što bi rekao njezin pokojni otac, kraljevski sudac kraljevskoga sudbenog stola?! Njegov unuk uči šoštarski zanat kao najzadnja sirotinja — — — Samo je jedan čas osjećala težinu njegovih riječi, no onda se opet osovi, sjetivši se svojega rada i zanimanja. Još čvršće stište djetinju ruku, osjećajući, kako su im dlanovi vlažni, no odmah pomisli, da se to ona znoji, a ne mali. Slaba je — — — Što onda, ako uči postolarski zanat?! — — Sve su to užasne društvene predrasude, koje upropašćuju više čestitih duša nego ikakav drugi grijeh! Glavno je, da može pošteno zaraditi svoj komadić kruha. A što znači »pošteno«? Gdje je mjerilo toga poštenja? Da li je pošteno, da njoj njezin poslodavac drži predavanje iz činovničkog zakona i da njezinu bolest uspoređuje s izostankom iz službe kakova vježbenika bez akademske naobrazbe?! Kakvo je to poštenje?!

Je li pošteno, kad Wetter zarađuje teške hiljade na vagonima, koji nikada nijesu bili na tračnicama?! Svakako je to pošteno, kad ona nema srca, da ga prijavi, nego se velikodušno diže iznad te kaljuže i prašta mu, vjerujući, da tim činom vrši samo svoju dužnost. Svakako je onda njegov postupak pošten. A ipak nije! Nije poštenje u tome, što ona

mora izvršiti svoju dužnost pošteno i stoga njega pustiti, da ga — nose mutni valovi njegove brzice.

Je li pošteno, kad Željkov poslodavac radi s nekoliko siromašnih mladića, kojima ne da ni toliko, koliko im je dosta za kruh, a on radi daleko manje nego oni, a zgrće svu korist, psuje im oca i mater i ujedno pripovijeda, kako ga izrabljuju, da povrh svega toga uživa među građanima glas ugledna, poštena, požrtvovna i nesebična rodoljuba?! Je li to pošteno?! Naravno, da je i to pošteno, dok to takim smatraju svi — društveni dostojanstvenici, koji kroje metar za ćudoređe i poštenje. Kad ne bi bilo pošteno, ne bi bilo trpljeno — — — Ili je iznad svega toga nešto drugo, što ne znamo ili i o čemu ne govorimo?!

Mnogo nam se toga ne sviđa, mnogomu ne znamo naći razjašnjenja, pa onda — poniknemo glavom i velimo, da tako sigurno mora biti, jer da nije tako, ne bi ga Svemogući dopustio. A ipak dopušta svašta, čemu mi ne možemo naći razumljiva i naravna tumačenja — — —

Ona je prignula glavu pod najstrašniji teret, koji je normalan čovjek mogao zamisliti, pa se onda ne smije ničemu čuditi. Uvjerena je, da čini dobro, a što je dobro, ne može biti sramotno niti može biti izvan programa i okvira vječnoga zbivanja — — — I njezino dijete stupa istom stazom, kojom će putovati svakako lakše nego ona gazi svoju, jer je već iz djetinjstva bačeno na nju — — —

— Budi dobar i poslušan — rekla mu je tihim glasom, samo da se trgne iz tih teških misli. — Slušaj majstora i sve, koje moraš slušati — — — I milostivu — — — Tako je zoveš, je li, dušo?!

— Da, mamice. Svi je zovemo milostivom — odgovori dijete posve mirno i sabrano. — Čuo sam, kako je zovu ostali — — —

U Zlati u prvi čas zavrije bijes na te njegove riječi, no brzo se svlada i sabra. Uopće je ogavno, da se bilo kojoj ženi govori kao u srednjem vijeku, no kad je običaj — zašto se ne bi govorilo svima, da se prije osjeti, kako je to suludo i neukusno?! Neka se gega, dok se ne izgega i ne prevrne. I njoj samoj nije nikada prije zapelo za uho, kad ju je tko tako zvao, dok ju je svaki put nešto udarilo po

glavi, kad je čula, da joj je tko rekao samo jednostavno i priprosto »gospođo«. S kojim se pravom onda sada buni, kad i njezino dijete daje svojoj poslodavci poštovanje, koje ona traži i za koje drži, da joj pripada i po Božijem i po ljudskom pravu?! Najzad, što je više bila ona kao žena maloga, posve maloga i neznatnoga činovničića od žene jednoga vrlo uglednog i poštivanog postolarskog obrtnika?! Kako se god okrene, svakako je veći gospodin i najmanji samostalni obrtnik i od najvišeg činovnika, jer gospodin znači isto što i gospodar, a ni najviši činovnik nije toliko svoj gospodar, koliko i najneznatniji cipelar, limar ili opančar!

Ako se ide još i dalje, može se nametnuti i ovakovo pitanje: zar je velika razlika u obrazovanosti velike većine građanskih žena, pa da bi one lično, same sobom zasluživale, da se među njima pravi neka osobita razlika i u samom nazivu?!

Naravno, sve su to samo izrasline stoljeća i što bolesnih što besposlenih mozgova, jer se goli rađamo i goli odlazimo u zemlju, a to je najsilniji dokaz, da ne može biti među nama nikakove razlike po onome, što se vraća materi zemlji, pa onda ni nazivi nijesu opravdani nego jednaki i jednolični. A ipak je među nama silna, golema razlika, te ni dvojica nijesmo jednaki, pa skoro ni slični — — —

Eto nje, a eto rođene njezine sestre Mare, a eno bakice, a još dalje je njihova pokojna majka! Sve različne kao da nijesu ni iz istoga stoljeća, a kamo li da su njih tri čak i od iste krvi! Bez sumnje, krv je teška na vazi prosuđivanja, ali je i njezina težina i važnost veoma relativne vrijednosti — — — Međutim Željko svakako dobro postupa, zovući majstorovu ženu milostivom, kad je takav običaj. On je premalen i preneznatan, a da bi mogao popravljati i mijenjati običaje, koje nam je namro srednji vijek.

— Moraš je dobro slušati — ponovila je iza dugog razmišljanja i lomljenja sa spomenutim pitanjima. — Kao mene, i još bolje, jer ona nije mamica, pa teže prašta.

— Slušam je — odgovorio je Željko. — Slušam sve, kad moram.

Njegov je glas bio slab i nekako slomljen, a pogled nesiguran. Neprestano je bludio kao poplašen. Dok majci od-

govara na njezina pitanja, misli jedino i neprekidno na batine, kojima ga progone kao divlju zvijer na svakom koraku i kad je što kriv i kad nije kriv. I sada ih, stupajući kraj majke, osjeća na leđima i na rebrima i na svakom dijelu tijela, jer i nema više mjesta na njemu, na koje nije pao koji udarac. On na to misli i strahovito pati ne samo zbog bolova, koje mora podnositi, nego i zbog toga, što se ne smije nikome potužiti osim stricu Petru. Ni sam ne zna, zašto ne smije nikom pripovijedati svojih muka i nevolja, ali je bio siguran i nepokolebiv u mučanju pred svima. Ono se je potužio stricu Petru, jer ga je baš našao, kako plače i još prije jednom, pa onda i poslije koji put progovore o tome, no ne voli ni s njim mnogo pripovijedati o toj strašnoj nesreći, koja ga uništava kao najteža bolest, jer se upravo boji, otkad mu je rekao, da bi on gazdi vratio čekićem.

Rekao mu je — i Željku to vazda zvoni u ušima:

»— — Ne bih ja, sinko, uticao, dok mu ne bih onim istim čekićem razmrskao glave kao zmiji« — — —

Tako mu je rekao i Željko je poslije toga već mnogo puta poigravao čekićem u ruci, pomišljajući, kako bi ga zafrljacio majstoru u glavu. Istina, on nije pomišljao, da bi to i učinio, nego je samo razmišljao, kako bi to bilo, kad bi on bio kao stric Petar naopake naravi, pa kad se gazda baci na njega čekićem, da ga on pograbi i svom snagom povrati njemu ravno u glavu. Malena je njegova snaga, ali bi bila s čekićem dosta velika, da mu razbije glavu. Ne bi mu je razmrskao kao zmiji, kako je rekao stric Petar, ali bi mu je ipak mogao prilično jako raskoliti, jer ima i teških čekića, kojima se majstor baca za njim. Naravno — — — on je samo pomišljao, kako bi to bilo, kad bi on to htio učiniti, ali mu nije još nikada došlo ni na kraj pameti, da bi i učinio, jer je pred svojim majstorom osjećao pobožni strah i poštovanje, koje mu nije dopustilo ni da mu pogleda u oči, a kamo li bi mogao na njega izmahnuti čekićem.

Ne pomišlja on, da bi majstora udario, ali mu ne izlaze iz glave riječi strica Petra. Ne zaboravlja ih, a da ni sam ne zna, što je na njima toliko čarobno i nezaboravno. Najzad kad bi htio vraćati udarce, onda bi ih najprije vraćao naučnicima, pa pomoćnicima i najzadnji bi onda mogao doći na

red i majstor. Samo je on preslab prema njima, pa bi mogao vraćati samo čekićem i onima, koji ga udaraju rukama ili remenjem, jer on ne bi nikako mogao uzvratiti svojom slabom rukom jaki udarac pomoćniku, pa ni samim naučnicima, jer su i oni mnogo jači od njega. U svakom bi slučaju morao vraćati samo čekićem — — —

Ta mu se je misao posve svidjela, jer i ako mu se je činilo nekako — barem dopustivim, da ga udara majstor, pa i majstorica, nije mu sada išlo u glavu, da ga udaraju oni, koji su samo malko stariji od njega i koje majstor još ćuška kao i njega. Naravno, ne ćuška pomoćnike, jer su to već — — — pomoćnici! Pomoćnici su to već, pa tko bi se usudio, da i na njih stavi svoju ruku?! Pomoćnici su to! Naučnike udari, i ako je jedan već skoro izučio zanat, a drugi malko mlađi od njega. Ipak — udari njih, jer su naučnici, a tko ne bi udario naučnika, kad je već sama pojava njegova i njegov smijeh i njegov plač i njegova svaka riječ — sve je to čisti izazov, da mu dadeš ćušku ili bilo kakav udarac kao magaretu! Čini se, da je šegrt i stvoren samo zato, da u radionama imadu koga tući — — — Željko to osjeća i ne buni se, kad nema upravo nikakove koristi, da se buni proti onome, čemu ne može uteći, kao što ne može uteći noći, koja dolazi, ili kao što se ne može skriti pred udarcem groma, kojega ni ne naslućuje. Tu nema druge nego pognuti leđa, skupiti se u hrpicu i nastojati, da bude što manja ploha, na koju će pasti udarci. Ništa drugo — — kad tuče majstor, pa i pomoćnik. To je već kao neke vrsti majstor. I on može tući, ali šegrti ipak ne smiju tući šegrte! To ne smije biti, i stric Petar ima pravo, da treba čekić vratiti — — —

— — — »Ja bih njemu vratio čekić« — rekao je stric Petar, a to se zna, da nije mislio drugačije, nego da bi i on njega zviznuo čekićem.

Išli su dosta žurno, koliko je dopuštala Zlatina slabost, niz Tkalčićevu ulicu do Jelačićeva trga, a tamo su im se putovi razilazili. Ona je išla na Preradovićev trg, a on u Palmotićevu ulicu i onda u neku pokrajnu.

— Budi mi dobar, zlato! — reče mu majka na rastanku.

— Ne boj se, ne boj! — uvjeravao ju je i mirio mali, misleći, kako ga ipak naučnici ne bi smjeli tući, pa ako njima kome vrati, to ne će značiti, da nije dobar. — Bit ću dobar, biti.

— I nemoj za živu glavu prigovarati, kad ti tko što kaže ili ti prigovori i pokara te.

— Ne ću, ne! — odgovori on, no ujedno pomisli, da naučnici nikako ne mogu imati pravo, da ga i oni psuju i tuku, kad još i sami spadaju pod udar batina. Da im što skrivi, ne bi mu ni napola tako bilo žao, ali se ne radi nikada o krivnji, nego čim nema majstora, oni se odmah usplahire i kao za šalu ga kvrckaju, da mu sve suze skaču kao bob, a oni se tobože igraju i šale. Da ih malko ne umiri gospodin Mirko — pomoćnik! — Bog zna, što bi od njega učinili, kad nema majstora, no nesreća je, što je gospodin Mirko najmlađi pomoćnik, pa ga se šegrti ne boje, kad su tu dva starija pomoćnika, koji drže s njima i kljucaju Željka kao i oni.

Bit će on dobar, naravno, no već mu je tako, tako teško pod tim vječnim udarcima i u vječnome strahu kao mala životinja, koja u svakom stvoru vidi samo sredstvo za mučenje i ništa, potpuno ništa drugo. Trpio bi i snosio, kad je već tako pisano u šegrtskim zvijezdama, snosio bi, kad su i prije njega snosili i podnijeli toliki, no — eto: pametan čovjek, kao što je stric Petar, kaže, da bi on vratio čekić i da ne bi bježao! On ne bi bježao ni pred samim majstorom, a on, Željko, se mora uklanjati i stuljivati i pred samim naučnicima. To ipak ne može biti pravo, a to sigurno nije ni volja Božija?! Bog ne će, da se djeca pate i da ih tuku kao mačke. Isus je prijatelj malenih — — — E, da, al On je rekao:

»Pustite malene k meni!«

Tako je On rekao, a majstori udese, da šegrti ne mogu do Njega i zato ti je onda tako, da ih mrcvare i progone usprkos Isusove zaštite. Jednostavno im ne daju k Njemu — — —

Zlata je stala i gledala, kako polagano odmiče, i učini joj se, da je mnogo slabiji nego li je dotada držala, da jest. Upravo — kao da je neko drugo, posve strano dijete, koje

je tako strahovito usko u leđima i nekako pošiknuto naprijed, kao da će se srušiti na lice. Zazebe je oko srca, gledajući tako za njim, pa se poboja, da će je uhvatiti vrtoglavica i da će pasti, te žurno pođe prema izlogu nekog dućana, nasloni se na njega i tako zastane, da se ojača za daljnji put. I otuda je okom pratila Željka, koji se je nekoliko puta obazreo na nju, no nije primijetila, da li se je nasmiješio ili ne, a svakako je željela, da mu vidi na licu mali, makar i najmanji smiješak, koji bi mu dao ljepši, zdraviji i veseliji, izgled. Bio je već daleko, pa nije mogla dobro ni vidjeti, kako se je brzo obazirao i opet okretao glavu naprijed.

Noge su joj drhtale, no nije joj bilo do stajanja. Morala je ići, jer će inače zakasniti, pa će se gospodin opet sjetiti činovničkog zakona i citirati joj, što kaže za slučaj, kad zakasni koji pripravnik s akademskom naobrazbom, a što veli istom, kad se radi o onima, koji nemaju te naobrazbe.

Teško joj je, veoma joj je teško, te se sama čudi, kako može izdržati tolike užase, toliku neočekivanu nečovječnost, s kojom se je sukobila — — — A u čemu je ta nečovječnost?! Tako — — — U svemu. Nije to uopće život, kakova oni provode. I zašto živu u takoj bijedi, u takoj slaboći i tako boležljivi i jadni svi redom, te se i ne zna, koje ih je jadnije i kukavnije?! Bilo bi mnogo prirodnije, da se jednoga jutra nijedno ne javi ispod pokrivača, pa da netko dođe — netko, tko bilo! — i pokupi ih u crna kola i odveze na medicinski fakultet. Đaci bi se veselili, jer bi dobili nekoliko lešina za paranje i proučavanje, a nitko ne bi za njima ni suze ispustio. Draganu ne bi nitko ni javio, da su pomrli, a Mara je pametna djevojka, pa bi razumjela, da je takovo rješenje bilo jedino logično i ispravno. Ne bi tugovala, a prolila bi nekolike suze već radi bijede, u kojoj su pomrli, a i voli ih, jer su ipak njezini. Ni ona ne bi pripovijedala Draganu, što se je dogodilo — — —

— Kako bi to bilo divno rješenje! — pomisli ona, otkine se od izloga i lagano pođe. Čim se je malko razgibala, požuri korake. Sjeti se, da bi stric Petar prvi opazio, da su oni pomrli. On bi se čudio, što se nitko ne čuje iz sobe, a bilo bi mu neobično i kad ne bi nje vidio, da ide rano u posao.

Izišao bi na dvorište i počeo hodati, kao da nešto traži, a onda bi zastajkivao, dok se ne bi poslije dugog oklijevanja odlučio, da pokuca na vrata. Tada bi vidio, što je, jer mu nitko ne bi odgovorio, a on bi onda otvorio i ušao — — —

Misli joj se zaustaviše na stricu Petru, pa i zaboravi pomisao na smrt i jeftino rješenje svih nesreća i neprilika. Taj stric Petar je čudna pojava. Ona ga ne razumije, a nema ni vremena, da ga proučava i nastoji razumjeti. Vidi, da ih voli i da je s njima kao sa svojom rođenom porodicom, a preko toga — ne razumije! S bakicom razgovara kao s rođenom sestrom, pa je Zlati jedino veselje i razblaženje u ovim užasima, kad gleda i sluša, kako se njih dvoje šćućure oko peći i pripovijedaju, kao da su se tu ročili — vukodlak i vještica! Ta je poredba pala Zlati u glavu, kad ih je jedne večeri promatrala sa svoga bolesničkog kreveta i više je se ne može riješiti, i ako to nastoji svim silama, jer joj se čini, da je uvredljiva i za jedno i za drugo i za njihov divni staračkí razgovor. Oboje su siromaški obučeni, neuredne kose, a u veoma slabom svijetlu su bili kao dvije sablasne prikaze, između kojih je prema Zlati liskala tajanstvena svjetlost — a to je bila svjetlost kroz onu pukotinu kraj vratašca na peći! K tome je došla Zlatina slabost, a možda i groznica, pa joj nije bilo teško stvarati najčudnije slike i prikaze, kad su početni dijelovi doista tu: počela su pred njom.

Stric Petar i s njom razgovara vrlo ljubazno, ali to nije razgovor kao s bakicom! Njih se dvoje zanesu kao dvoje mladih ljudi, kad sjede kod blaga i čavrljaju — — —

Nešto je posljednjih dana zamišljen, a ne pripovijeda, što mu je, pa je zabrinuta, da se nije i njega prihvatila još kakova veća neprilika, nego li je ona, koja mu je vječna drugarica i pratilica. Još bi joj trebalo samo, da se njemu što dogodi — tada bi njezina čaša doista bila do vrha puna. Nije mogla ni slutiti, što bi mu moglo biti, pa odluči, da će zamoliti bakicu, da ona nastoji doznati, što mu je. S njom će se on raspripovijedati i kad je najlošije volje, pa će joj pomalo možda povjeriti sve, što ga tišti.

I jutros je, čim je vidio, da su Zlata i Željko otišli, izišao u dvorište, kao da nešto traži, a uistinu je želio, da

ide k bakici, da se porazgovore. Istina, razgovarali su sinoć dokasno i razgovaraju svaki dan, kad dulje, kad kraće, no još uvijek ima nekih stvari i pitanja, koja bi želio s njome pretresti. Tako — da joj kaže ili da joj možda i ne kaže, već samo da joj natukne iz daleka, pa neka onda ona dalje misli, kako joj se god svidi.

Kad ga je opazila, javila mu se je i pozvala ga, da uđe, ako još ne ide u grad.

— Uprav nijesam odumio jutros ni izlaziti — odgovori on, ulazeći. — Svašta mi se vrti po glavurdi, da mi je ne bi obletio bumbar ni za pola godine, pa mi je uprav drago, da podivanimo, ako vam ne smetam.

— Ništa mi ne smetate, kad sam već sobu uredila — odgovori ona dosta krepko. — Ovo drugo i nije nikakav posao, kad ni Zlata ni mali ne dolaze u podne kući. Sve — šuć, muć, pa proli.

— E, da. Taki vam je taj sav ženski posao — potvrđuje Petar, a da i ne pazi na ono, što ona govori, jer je zabavljen svojim mislima i brigama. Mota mu se po glavi, da li je pametno, što je odumio, i bi li joj rekao, što misli, a ako se odluči, da joj rekne, kako bi joj to rekao, a da se ne osramoti. Već je prestar za djetinjarije i neozbiljne skokove, pa kad se na nešto odluči, onda to mora biti ozbiljno.

— Ne ćete, velite, jutros izlaziti?!

— Ne da mi se. Uprav ni sam ne znam, što mi je — — — A znate i sami, kako je. Niste od jučer, a nije vam ni lako, pa znate sve.

— Nek se vrši Božija volja! — uzdahne ona. — Sjedite.

— Da vidite — govorio je, sjedajući — ja znam, da se bez Božije volje ne makne ni listić na grani ni ne pane perce sa vrepca, al Mu uprav ne znam, što j' upra' na sirotinju, pa joj ne da živjeti!

— Bog bio s vama, moj striče, što govorite! Hoće li vas Bog?!

— Može još i gore, nego jest, to je istina, pa neka mi oprosti! — reče on posve skrušeno. — I jesam gdjekada kao mahnit, pa ni sam ne znam, što tavrljam. A sretan sam ja, Bogu mome hvala, da se ne bih mijenjao ni s jednim boga-

tašem. I nemam se na što tužiti, kad sam već jednom udario ovim putom, al ipak svašta izvaljujem, kada mi nešto leže za jaku i pritisne me kao tovar cjepanica. A, da vam pravo kažem, kad gledam ovako vas, pa ovo vrijedno čeljade, vašu nevjestu, i ovu dječicu, svašta mi dolazi u glavu.

— Što ćemo, moj striče!? I meni je gdjekada, da svisnem i sama pitam Svemogućega: »Reci, Svemogući, čime sam zaslužila ovakove muke i ovakova poniženja i ovakovu kaznu? — — —

— A On, slava Mu i hvala, šuti i ne javlja se! Još nitko nije dobio od Njega odgovora. Sjećate li se onoga, kada je naš Spasitelj, na pomoć nam bio, zavapio u samrtničkim mukama: »Oče moj, ako je moguće, neka me mimoiđe ova čaša« — — Sjećate li se toga?

— E, da: piše tako u svetom pismu.

— I popovi pripovijedaju o tome kod svete mise. Koliko sam ih puta čuo! Al još ni jedan ne reče, da se je Spasitelju Otac javio. Ne, ne! O tom nitko ništa ne kaže. Kako bi se onda javio vama, kukavnoj?!

— I sama znam, jadna ti sam, da mi se ne će javiti, al ipak pitam i uzdišem. A koliko sam suza prolila i krunica izmolila rad ovog kukavnoga ptića, koji ostade bez očiju još i prije nego li se je i naučio na njih gledati — —

— Eto, recite vi meni, bakice, a pametna ste i mudra žena, je li to dijete zaslužilo, da bude slijepo? I čim je ono moglo zgriješiti?!

— E, moj brate, ne znamo mi putova Gospodinovih! Možda su to i roditeljski grijesi. Tko bi znao!

— Ne griješite duše, moja mamice, ako znate, što je Bog! — reče Petar skoro u sav glas, kao da se je prepao. — Kako smijete tako govoriti o našem Svemogućem, slava Mu i hvala?!

— Ne kažem ja ništa zla i ne daj, Bože — — —

— Znate, da nije dijete oslijepilo bez Njegove svete volje, a kad mislimo, da dijete nije skrivilo, vi velite, da je to možda za grijehe roditeljske!

— E, da. To velim.

— Ma, Bog s vama, zar bi i običan čovjek, i da je i zao, mogao za roditeljske grijehe oslijepiti jadno nevino dijete,

a kamo li Bog?! Ne divanite, ako znate, što je Svemogući, moja mamice! Recite: ne znamo, pa — neka i bude. Ne znamo, ne znamo, al ne da je to On načinije za — —

— Ni ja, jadan, nijesam tako mislila — prekide ga bakica, žureći se popraviti svoju zabludu — nego rekoh, ne znamo, pa onda Bog zna, zašto je to tako.

— E, da, to je druga — — — A vjerujem vam, da ste se namolili krunica i nalijevali suza uz ovakoga anđelka u takoj nesreći. I tko ne bi, bio bi srca vučijega — — Znate, ja nijesam nikada imao poroda od srca, a ni kod kuće nijesam bio, pa da bih vidio djecu braće i sestara, te sam nekako vazda prolazio između tuđe djece — — — a, kako bih vam rekao?! Uprav ni sam ne znam, al mi se sve čini, da sam prolazio kao medvjed, kad ga ciganin voda na sindžiru. Uprav onako: gledao sam ih, i kad su me puštala u miru, puštao sam i ja njih, a kad su mi dosađivala ili me dražila i zadirkivala — a znate, da ima i toga! — malko sam na njih puhnuo i dreknuo, al nijesam nikada ni pomislio, da bih kome što učinio nažao. Bože me sačuvaj! Eto, nijesam ni znao, što je dijete, dok se ovo nijesam upoznao s vama. Vjerujte mi.

— Vidim ja, moj striče Petre, kolko vi volite ove moje jadne sirote, vidim i Bog vam platio za sve dobro, što vi nama učiniste i činite radi našeg Svemogućega i u Njegovo sveto Ime.

— Da, moja mamice! — otegne Petar. — Ništa ovo nije! Kad bih ja mogao, kao što ne mogu, onda biste vi vidjeli, što bih ja učinio i vama i ovoj djeci! Al, pusto, ne mogu! Ne da se. Nego, ako meni Bog da zdravlja, uredit ću ja ovo.

Bakica ga je slušala s velikim zanimanjem, no nije mogla ni naslućivati, na što on misli, i što bi još više mogao učiniti za njih nego li čini dosada.

— Al vidjet ćemo još — govorio je polako i otežući svaku riječ. — Može Bog dati. On može i nitko drugi. Nego, ja sam vidio kroz ovo mojih godina, što se provlačim svijetom: kad nijesam ništa tražio od Svemogućega, bio sam vazda sretan i zadovoljan, a čim sam što počeo od Njega tražiti, odmah se je sve prevrnulo i postao sam i nezado-

voljan i nesretan i štogod hoćete! Nije mi dao, jer sam vazda tražio, što On ne dijeli. S toga sam uvidio, da je najbolje ne tražiti ni od koga ništa, ako hoćeš, da budeš vazda sretan kao ptičica na grani.

— E, da. I jest tako — potvrđivala je bakica iz pristojnosti.

— Teško onom, tko traži, pa bilo i od dragoga Boga — — — Znate, ja sam se dao na ovaj zanat, kao što drugi izuči kovačiju ili kolariju ili, reći ćemo, opančariju, pa pred svakoga pružim ruku. S početka mi je bila teška i ukočena i vazda sam gledao, kolko mi je tko dao, pa sam se veselio ili ljutio. S vremenom sam naučio, da tako ne radim. Što sam bio poslu vještiji, to mi je bilo manje stalo do toga, da znam, kolko mi je tko dao, dok nijesam danas dognao dotle, da istom uvečer pogledam, kolko sam skupio. Ja nikada — otkad sam uvježbio! — nijesam zatražio ovo il ono od koga bilo. Bože, oslobodi! Ako mi ne da, onda bi mi bilo žao, kao da mi očevinu otimlje! S toga ja samo: »Udili, gospodine, udilije ti Svemogući!« I vazda tako. To mi je na jeziku, pa ne mijenjam. Ako hoće, da što da, Bog mu platio, ako li ne da ništa, hvala mu i za to, al ja ne gledam i ne zarezujem, jer ne ću da kvarim svoga zadovoljstva. Ja ni od Svemogućega, slava Mu i hvala, nikada ništa ne tražim. Ne, ne. Ja znam, da mi ne će dati, pa što ću ljutiti Njega, a sebe žalostiti?! Ja Mu se samo molim u čast i u slavu i ništa više. Preko mojih usta ne izlazi riječ: »Daj mi, Gospodine«. Samo: »Slava Ti i hvala, Gospodine!« — — — Osim u Očenašu — — —

— To je lijepo, kad možete tako — reče bakica tiho. — Bome, ja sirota vazda kukam i molim i tražim nešto.

— Možete i tako, ako vam pomaže, al ja sam uvježbio, da se treba moliti samo u čast i slavu Svevišnjemu. Nikako drugačije. Možda ja i griješim, al — nije grijeh, kad ne ću da Mu dosađujem. I, molim vas, što Ga mogu moliti, da tražim?! Meni ne treba ništa, a što trebam, On zna bolje od mene i to mi daje i bez molitve, jer je On moj Bog. Eto, za to ja Njemu samo zahvaljujem i nikada ništa ne molim. Ni od ljudi ne molim nikada ovo il ono, nego pružim ruku, kad sam se već dao na taj zanat i kad nijesam izučio nikakova

drugoga, pa — što tko da, što ne da, meni je pravo, jer mi je i tako sve vazda čista zarada.

— Blago vama, kad ste take naravi, pa možete tako.

— E, moja bakice, da znate, kako sam ja vražije, a ne dobre naravi! I nijesam ja ovakav, jer bi moja narav bila ovakova, nego jer sam ja bacio ća tu nekakovu narav! Kad sam se nakusao dosta i gorkih i žukih, i preslanih i prekiselih, a nikada kako je za čovjeka, onda sam se najprije prepao, a poslije ukrutio i ukočio, pa počeo ništa, uprav ništa ne zarezivati. I tako malo danas, malo sutra, dok se nijesam posve uvježbao i počeo na sve fićukati. Ne letim ja, jadna, za oblacima niti vjerujem u nekakovu pravdu ili ljudsko poštenje ili nekakovo milosrđe! Ne daj, Bože! Sve su ti to, dušo si moja milena, računčići, pa kad svatko gleda svoje računčiće, onda i ja podgurnem svoj, kao da ništa i ne mislim, i velim: »Udili, pospodine, udilije ti Svemogući!« Onaj i ne misli na mene, nego odmah turka ruku u Gospodinov džep i traži plaću za onaj krajcar, što ga je meni dobacio. Nije meni stalo, što je on budala, pa misli, da može za krajcar kupiti, ni manje ni više nego — vječno blaženstvo, već mi je do toga, da mi dade onaj krajcar. I tako sam se naučio prolaziti životom kao ribica vodicom — — —

— To je pametno, kad možete tako.

— Duga škola, duga nevolja, pa naučila na sve.

— Ja, kukavna, ne mogu tako, nego po sto puta na dan umrem od tuge i po sto puta uskrsnem, moleći se Svemogućemu i vjerujući, da će mi pomoći.

— To je lijepo, da vjerujete, jer bez toga ne biste mogli ni jednom uskrsnuti — — —

Zašutjeli su, i Petar osjeti, da je došao čas, da govori. Nema više oklijevanja, nema okolišanja, već mora s istinom na vidjelo. Reći će joj kao sestri: — — Eto, tako i tako ja mislim, a što velite vi na to?! Ako se složimo, možemo tako, ako li se ne složimo, mi ćemo kao i dosada, pa — kao da nijesam ništa ni govorio. A i bila je ono benolija, što mi je puhnula u glavu! I kako bi se to moglo?! To se zna, da vi imate pravo.

— Odlučio sam, bakice — reče on veoma odlučno, no tu zastade i ni makac više.

— Što ste odlučili, striče Petre? — upita ona, kada je uzalud čekala, da dovrši misao.

— A, da vam pravo kažem, bakice, uprav ne znam ni sam, što sam odlučio — poče on pentati, zagleda se preda se i poče se bez prekida i umora češkati po potiljku. — Tako, stara glava gotova bena, pa mi svašta puhne u nju. Mislim svašta, čemu nije mjesto i onda mi naleti, da i vama pripovijedam. Eto, moram vam reći, kad ovako sjedim s vama, sve mi se čini, kao da sam se povratio u moje selo, pa da tamo sjedim sa svojom pokojnom — — — A i tko bi znao, je li pokojna il je još živa?! Da je sada sretem na putu, ne bi je ni pogledao, a kamo li bih je prepoznao. Već je tome i više od pedeset godina, što se ne vidjesmo, a pedeset je godina lijep komadić vremena — — Uprav mi je, kao da s njom govorim — — —

— I mene želja mine, kad s vama razgovaram — reče bakica, pa se skoro nasmiješi, gledajući nekuda daleko u neodređenom pravcu. Preko lica joj se prelije svijetlo, kakova već davno ne okusiše njezini osušeni i zamračeni obrazi. — Čini mi se, da sam uprav kod kuće — — —

— Eto, eto: — prihvati Petar žurno — kod kuće, kod kuće! I meni se sada čini, da sam kod kuće — — — S toga vam i divanim. Već sam prošao puno svijeta, otkad sam otišao od kuće i nikad mi se još ne učini, da sam opet kuću našao, dok se ne složismo u ovoj kolibici.

— Jest, jest! — potvrđuje bakica, leteći mislima u svoje rodno selo, a pred očima joj zaredaju slike iz djevojačkih dana, kad je ona prolazila seoskim putevima kao vila planinkinja i svojim vatrenim pogledima strijeljala mlade momke kao usplahirene jelene, dok joj se ne ustavi i srce i pogled na lijepome i stasitom Bojaniću, koji je bio ne doduše njezin drug po godinama i izabranik po djevojačkome nagnuću, nego po majčinu i očevu savjetu, ali za kojega su se otimale sve djevojke iz nekoliko općina radi njegova bogatstva i ljepote i položaja. Bio je udovac bez djece, na veliku imetku sam samcat, a povrh svega općinski bilježnik! Marija je bila zanesena svojim djevojačkim sanjama i snovima kao i sve djevojke u njezinim godinama, no kad su joj roditelji obrazložili, a i ona sama dobro otvorila oči i vidjela pred sobom i bogatstvo i gospodstvo u rukama prekrasna čovjeka osrednjih godina, za kojim se otimlju sve njezine drugarice, kao da su im vrane popile mozak — i ona zaslijepi, zaboravi na sve svoje sanje i naglavce se baci u Bojanićev zagrljaj, kao da su skupa odrasli i skupa brali prve pupove proljetnoga cvijeća u zajedničkim pašnjacima — — — Ne bi smjela reći, da žali, jer je davno bilo, pa je već sve prežalila i preboljela, no nekada je često puta požalila, kad je vidjela, kako se on opija, a djeca — umiru — — —

— Davno je bilo i već sam bio sve zaboravio — nastavljao je Petar polako, kao da sjedi na pašnjaku kod blaga, kod naložene vatre, grije ruke i govori drugovima svoje prve mladosti: »Hajmo, braćo, pripovijedati, što nit je bilo nit će biti!« — — — Nijesam se nikada sjećao toga, dok se ovdje ne sastadosmo, pa kad ovako gledam vas i ovu dječicu, sve mi se čini, kao da su od moga srca — — —

— Vidim ja, moj striče, kako vi nas gledate, Bog vam platio i na ovom i na onom svijetu.

— Ništa je to, moja mamice, nego ako meni Bog da zdravlje, pa ako se bude dalo, vidjet ćete vi, što sam ja odumio — — —

Htjede ga upitati, što je nakanio, no onda se premisli, jer joj se učini, da ne bi bilo umjesno. Činilo bi se, kao da se nečemu nada, kao što on očito i nagovještiva nešto, a ona bi ga onda izazivala, da kaže, što kani, i da ga tako veže. Ne bi bilo lijepo, pogotovo, kad zna, da on i bez toga čini za njih sve, što može. Malko je šutjela, a onda reče:

— Bog vam platio — govorila je tiho — i pogledao na vaše želje i misli vam blagoslovio.

— Vi govorite kao kakav pop! — reče on i nasmije se. — Uprav vas je lijepo slušati, al On se, jadna, ne petlja u naše trice i kučine, kad nas jednom pusti iz Sebe. Ne znam ja to, al kroz ovo pedesetak godina sam svašta razmišljao, a nijesu me pojele brige ni za kruh ni za gospodstvo ni za porodicu, pa sam mogao misliti svašta — — — Vidite li male Slavice: slijep anđelak još prije nego li je zinuo na svijet — — —

— E, da — potvrđuje ona bez velikog razmišljanja, a da je i razmišljala, ne bi ga bila mogla razumjeti. Pred njezinim je očima davna prošlost, koja se ne da više nikako povratiti ni popraviti. Ne žali svoje mladosti, jer ju je provela u poštenju, a žalosti je sve već pozaboravila, jer su zarasle rane majčina srca i ožalošćene mlade žene. Poslije svih tih bolova, poslije smrti njezina druga — tada se otvara prava rana, koja se pokaza istom poslije dugih godina, a nastade onoga časa, kojega je odlučila, da ostavi svoje selo i da mu otme svoje jedino dijete. Tada je mislila, da je udarila najdivnijim putem, koji može izabrati mlada majka udovica: žrtvuje i svoju mladost i svoje ognjište, da olakša život svome jedinom sinu i da od njega učini sretna i zadovoljna čovjeka — gospodina! Tako je mislila i s toga je učinila sve i pregorjela sve, što joj je bilo milo i drago i sveto, jer je sve dala za svojega prvorođenca. I dugo se nije dosjetila, da ima ljubavi, koje se ne mogu nikada pregorjeti; dugo nije opazila, da ima svetinja, koje se ne mogu nekažnjeno zanemariti; dugo nije ni pomislila, da se ne može svako drvo presađivati u svaku zemlju i pod svakim prilikama. Istom, kad su nesreće zaredale, poče razmišljati, a pred očima joj se malo pomalo, veoma polako i nesigurno otvarala pučina, koja joj je pokazivala istinu najprije nejasno i škrto, pa sve jasnije i sigurnije, dok je najzad ne osvijetli bogatim svijetlom tako, da je zasjala kao dan. I ta je istina strašna i užasna njezinoj duši, jer viče proti njoj, optužuje samo nju:

— »Ludost tvoja upropasti tebe i dijete tvoje!« — viče joj ta Istina glasom proročkim i nemilosrdno je progoni. Vidjela je malo pomalo, gdje je pogrješka: s korijenjem je iščupala i sebe i dijete, pa ranjene žile nijesu mogle ozdraviti u gradskoj zemlji i pomladiti se, a sa sela nije bilo više pritoka zdravlja i snage, pa je propast bila neizbježiva i sigurna. Ona to već dugo svijesno osjeća i samo stoga i može tako mirno podnositi sve nesreće svojega djeteta i srljati pod njima bez prigovaranja i mrmljanja. Osjeća ih kao kaznu Božju na svojoj duši već na ovome svijetu, pokajnički se priginje pod tolikom Božjom pravednošću i sve strpljivo snosi kao Job.

— Svašta sam ja razmišljao — ponavljao je Petar — a da vam pravo kažem, mamice, nijesam ništa smislio. Čovjek misli i misli i smisli, pa kad pomisli, da je sve smislio i da može nešto reći: »Ha, sad znam!« — sve mu se prevrne. Tako i sada mislim i čini mi se, da sam smislio, al vidjet ćemo, kako će mi ispasti za rukom.

— Kako je Božija volja — —

— E, da! — popravi je on, potvrđujući njezine riječi: — Kako ja udesim, tako će mi On i dati. A i ne znam, kako je već tamo. Tko zna — — —

— Sve je to u Božijim rukama, moj brate! — govorila je ona kao navijen stroj, živući potpuno u svojim mislima. Dugo joj nije bilo jasno, otkuda tolika nesreća na njima, a i sada se često smetne s tih misli, pa opet luta i ne može naći uporišta, gdje bi se pa i na čas ustavila i odahnula, ne da se odmori, jer za nju više nema odmora, nego — da odahne, jer joj je jasno, zbog čega mora patiti, zbog čega mora tako biti i nikako drugačije. Odahne vazda, kad se sretno i uspješno povrati na onu točku, koju smatra odlučnom: istrgla ih je s korijenom, koji se nije mogao pomladiti i uhvatiti u gradskoj zemlji, a nije imao više veze sa selom, da iz njega povuče nove snage i života, kad im je ovdje zaprijetila sigurna smrt. I sada — ovdje se mre bez milosrđa i pomoći, bez ikakova izgleda na spas i oslobođenje. Tu se mre — — —

— E, a da, man u Božijim rukama, kad je On svuda! — potvrđuje Petar i osjeća, da se je posve odmaknuo od svoje glavne misli, pa poče računati, kako bi opet približio govor onome glavnom, da joj onda rekne, što je nakanio. — Moramo i mi raditi i micati se, pa će nam onda i Bog pomoći. Eto, ja sam odlučio, da skočim kući — reče nekako nesigurno i zagleda se u nju, da vidi, što će reći, no odmah opazi, da ga ona očito nije ni razumjela, pa nastavi: — Al da! — — I gdje mi je kuća?! Tko zna, kako je već tamo i tko je još živ — — —

— Kući svojoj, gdje ste rođeni?! — upita bakica i podiže oči prema njemu. Iznenadila se je, pa nije pravo vjerovala sama sebi, da je dobro čula.

— Tamo, tamo! — potvrdi Petar i zagleda se u nju nekako ponosnije nego li je inače gledao, kao da je htio reći: »Naravno! I ja imam kuću!« — pa onda nastavi: — I ne znam, tko je od mojih živ, al znam, da me ne će više nitko prepoznati. Al nu — tko živ, tko mrtav, zemlja je još tamo, jer ona ne umire, a ne može je nitko ni ukrasti. Nijesu je mogli ni prodati bez mene, jer smo zadruga.

Bakica je slušala s velikim zanimanjem njegove riječi, pa se i opet prenijela u mislima k svojoj kući. Ona je sve prodala, kad je ostala udovica — — Sve — — — Kad bi sada tamo došla, gledali bi u nju kao u prosjakinju i još bi joj se i rugali, pitajući je, po što je išla u grad i u što je prometnula svoje njive i livade?! Naravno, tako bi je pitali i smijali joj se, jer sigurno svi znadu za užasnu Draganovu nesreću, koja ga je već po drugi put poklopila. Oni na selima kasno doznavaju vijesti iz Zagreba, ali kad ih doznaju, onda se one i rašire i pamte, pogotovo, kad se odnose na kojega njihova znanca. O Draganu znadu već svi, i ona se ne bi mogla od sramote pokazati u svome rodnom selu, pa da je pala i na teške milijune, a ne na prosjački štap. Svuda bi je sretala poruga: »Po to si išla u grad! Eto ti sada gospodstva! I jesi bila zinula na visoko!« I slično — tako i slično bi govorili iza njezinih leđa, a u lice bi joj se samo podsmjehivali i mudrovali s njome, izrugivajući joj se na uvijen način, kako to znadu samo naša sela.

— Blago vama, moj striče, kad imate kuda otići! — uzdahne ona iz dna duše. — Ja, kukavica, ni ovi moji nesretnici nemamo ni kuće ni kućišta, pa nas ne bi htjeli primiti ni u naše groblje — — —

— Baš ni ja, bakice, ne bih želio ostati kod svoje kuće — odgovori Petar i da je utješi i da joj malko natukne, da ne kani tamo ostati. Uostalom to joj može i otvoreno reći. — E, ja ću brzo natrag k vama. Pogledat ću, kako tamo stoje stvari i tako — — —

— I onda ćete se vratiti?!

— Vratiti, vratiti! Što ću ja više tamo, moja mamice?! I, eto, da vam pravo kažem, ne bih ni mogao, kad sam se naučio tu na vas, kao da smo svoji — — — Vidjet ću ja, pa ćemo se onda dogovoriti — — Kad se vratim otuda.

— Da je meni kući, nikada se više ne bih vratila! — reče bakica tiho i zamišljeno, a oči joj se zamagliše. Osjeti, da je oko srca nešto steže, pa bi sigurno zaplakala, kad bi još uopće mogla plakati. Ovako — samo nekoliko puta brže trenu očima, a usne joj ponovno zatitraše, kao da nešto veoma brzo žvače, ne otvarajući ustâ.

— Ne biste se povratili?! — priupita Petar.

— Nikada, moj striče Petre! I volila bih na selu ostaviti kosti neg se posvetiti — — —

— A kako bi bilo — — Al da: ne možemo rad gospođe Zlate i ove dječice — — —

— Što to?!

— A tako! Uprav ništa, kad ne može biti.

— Kako to?! — pitala je ona i ne misleći mnogo na njegove riječi, jer nije očekivala od njih nikakova rješenja.

— Mislio sam tako — — Kad vam je tolko do sela, a meni uprav i nije, jer sam ga bio sit — — — Da idete sa mnom u moje selo! Tako sam samo pomislio, al znam i sam, da vi to ne biste htjeli.

— Kako bih, moj striče, ostavila ovu svoju sirotinju, ako znate, što je Sedam Gospinih Žalosti?! — odgovori ona i zagleda se u njega. — Nego hvala vama, kad tako pošteno mislite i za me, staru sirotu!

— Tako. Rekoh, kad joj je tolko stalo — — Al znam, da ne biste mogli nego da bi i oni svi s nama, a to ne mogu, dok je gospodin — — —

— Ne možemo, ne možemo — potvrđivala je ona tužno. — A kad bi ste vi, ako Bog da?!

— Ja sam već sve uredio i smislio, pa sam mislio već noćas otputovati. Bio bi i prije, al sam čekao, dok se pridigne gospođa — — Sada mogu, kad je ona na nogama.

— Već noćas?! — iznenadi se ona.

— A što ću otezati, kad sam već odumio? Čim prije odem, tim ću se prije vratiti, a i sami znate, da ne ću moći odmah bježati, kao da sam došao po vatru. Trebat će tu dosta vremena, dok ja sve uredim i, ako bude moguće — — Tako. Moram nekako uperiti sa ono mog dijela. Dosad su ga uživali kao svoje i Bog im blagoslovio, no sada moram

misliti i na drugo, kad je ovako ispalo. Ako će pošteno, dosta su besplatno i uživali.

— A tko to vaše uživa? — upita ona, da mu nekako pokaže, da je zanima njegovo pripovijedanje.

— Tko uživa?! — — A znam li ja tko uživa, kad nijesam bio tamo već pedeset godina?! Sigurno su sada sinovci na ognjištu. Tko bi drugi?!

— Jeste li ikad što slali kući? — upita ona veoma živim zanimanjem.

— Prvih godina, dok mi je bio još živ pokojni otac. Poslije nikada — odgovori on i zamisli se, kao da se je vratio u ona vremena, dok je još i on imao oca i bio mlad i snažan i pravio kojekakve osnove za budućnost. — Ako već nije punih pedeset godina, nije ih ni mnogo manje, da se nijesam kući nikom ni javio.

— E, moj striče, onda nije dobro! — reče baka i malko se uspravi. — Ja sam samo žena i oprostite, što se petljam, al mi se čini, da se ne varam.

— Nude, nude?!

— Moj je pokojni bio općinski bilježnik — a kakav bilježnik?! Nije mu bilo para, što je bilo bilježnika na Granici. Nije bilo zakona, kojega on nije znao napamet kao Očenaš, a kad bi govorio sa seljanima, kao da je čitao. On je i s velemožnim gospodinom predstojnikom i s presvijetlim gospodinom velikim županom govorio ovako kao ja s vama! E, grdne moje rane, da on ne ode prerano pod ledinu, drugačije bi ptice pjevale i ovom mom nesretniku, jadna mu njegova majka!

— A onda?! — prekide je Petar, kad nije mogao iščekati, da svrši misli. — Što velite, da nije dobro?!

— To, što se nijeste nikada javljali kući.

— A zašto bih im se bio javljao? Poslati im nijesam ništa mogao, a tražiti nijesam ni htio ni trebao, pa što bih im onda pisao?! Prazno pismo na selu ne vole!

— To je istina.

— Mora u njemu biti barem koji groš, da čovjek zna, zašto ga je dobio. Drukčije mu je mrsko i sramota mu je pred ostalim narodom. Ja nijesam imao, da bih bio mogao slati, a nijesam imao ni kome.

— Pogriješili ste, što im nijeste kadkad što poslali!

— Sad, eto: pogriješio, pogriješio! Ja sve mislim gdjekada, da sam ja najviše pogriješio, kad sam se rodio, pa otuda onda sve drugo! A što velite onda?!

— Znam, da nije dobro, što nijeste kuće pomagali, i bojim se, da će vam to škoditi. Moj pokojni bi to vama znao rastumačiti, a ja samo toliko znam, da nijeste dobro radili. Toliko se sjećam od onoga, što sam čula, kad bi moj pokojni tumačio ljudima, koji su bili u zadruzi. E, grdne moje rane, da je moj pokojni još živ, ne bi svega ovoga bilo — — — A on bi vama to sve lijepo razjasnio — —

— Sad, kako mu drago! — reče Petar neodlučno, prepuštajući se sudbini. — Moram ići, da vidim i da uredim, a kako bilo da bilo, ne može mi nitko reći, da ono nije moja očevina.

— Jest, jest očevina, al poslije pedeset godina — govorila je bakica kao iz sna, kao da se pomalo sjeća riječi, koje je njezin pokojni govorio seljanima — — — Ja ne znam, a vi ćete čuti, kad tamo dođete. Nego, i što će to vama, kad se tolko vremena nijeste za to brinuli?! Neka uživaju, kad su je tolko obrađivali.

Petar vidje, da bakica ne razumije, što on kani, no odluči, da joj ni ne tumači, dok se ne vrati od kuće. Njezine su ga riječi malko uskolebale u vjeri, da će sve ići glatko i lako. Zapravo, on je i sam pomišljao, da će biti velikih gega i trzavica, no kako je odlučio, da sa svojim sinovcima obračuna napola jeftinije nego li bi nudio itko drugi — a mnogi će se narivavati, samo da napakoste sinovcima! — vjerovao je, da će ipak sve ići pošteno i u miru. Sada ga malko zdrmaše njezine riječi, pa mu se sve pričinja, kao da je i on nekada čuo, da se član zadruge mora za zadrugu i brinuti, jer inače gubi sva svoja prava. Nije siguran, a i milije mu je, da sada ne zna. Kući svakako mora otići, e da bi barem nešto postigao, pa će već tamo čuti sve i imat će dosta vremena, da se onda ljuti, ako se baš bude mogao ljutiti — — —

— Moraju mi barem nešto dati! — reče on i značajno se zagleda u nju, želeći, da ona pročita u njegovu pogledu, što kani učiniti, ako išta dobije od očevine, no ona nije

pokazala baš ni najmanjeg razumijevanja za neobični sjaj njegovih očiju.

— Ne griješite se — govorila je ona dosta tiho i neodlučno — kad vam nije potrebno.

— Ne ću im je ja oteti. Neka je i dalje obrađuju i uživaju, al nek i meni nešto dadu.

— Vidite i sami, da imadete više nego vam treba, pa pomažete i nama jadnicima — — —

— Ovo nije ništa, bakice, kolko bih ja, kad bih mogao. Nego, da se dogovorimo, dok smo sami — reče on odlučno. — Tu sam nešto prištedio, pa neka bude kod vas, dok se ja vratim, a ne vratim li se, Bog ga blagoslovio vama i vašoj djeci. I jest malenkost. To mi pričuvajte — reče i pruži joj nekakov mali zamotak u zamazanoj šarenoj krpi.

— A što je unutra? — upita ona, primajući. — Da znam, što je — — —

— Malenkost — odgovori on. — Nekolko dinara. To neka ostane kod vas, a za put i potrošak imam kod sebe dosta. Imao sam ja već priličnu svoticu za vrijeme rata, al me izvaraše hajduci najprije s nekakovim štempliranjem, pa opet sa štempliranjem, dok mi sve ne odnesoše na svojim štempliranjima, a meni malo i ostade. Al opet — nijesam za njih ni orao ni kosio, pa ih je i više nego sam zaslužio.

— Kolko ste ostavili kod mene? — upita ona opet.

— Eto to, što je u krpici.

— Da, da. Kolko je toga, da znamo?

— Što je, to je, više nemam, pa neka bude tako! — odgovori on. — Ja brojim samo svake večeri ono, što skupim, a poslije nikada.

— Morali biste znati, kolko imate.

— Pa da mrnjaučem, što nema više — je li?! — upita on skoro otresito. — Kolko je, tolko je!

— Al ja moram znati — poče ona u neprilici, ne znajući, kako bi mu rekla, što zapravo misli. — Da znam, kolko ste mi dali.

— Kolko sam vam dao, tolko ćete mi i vratiti, a bude li vam nužda, pa sve potrošite, dok se ja vratim, Bog vam

ih blagoslovio! — reče on odlučno, te se više nije usudila, da prigovara ili pita, nego reče kao u pustome čudu:

— Toga još nijesam čula!

— Čujte sada! — — — Ja mislim, da ću se vratiti za mjesec, najzad za dva mjeseca, ako bude sve išlo u redu, a dotle, Bog zna, kako će biti ovdje, pa neka vam se nađe. A i da ne nosim sa sobom. Mogao bih izgubiti, a može mi tko i dati po glavi, pokupiti to krajcara, pa bi bila šteta.

— Tolko ćete ostati kod kuće? Dugo, bome.

— Pa i nije dugo, ako mislite na posao, koji me čeka. Ne može se to preko koljena urediti, nego treba dugo okolišavati i mudrovati, dok se dođe na pravi put i dok se vidi, što se hoće, a onda istom počinje pravi posao i natezanje. Znate — da prosti Bog i vaš obraz! — to vazda ide, kao da bi mačka potezao za rep. Znam ja to. Stoga vam i volim reći, da ću ostati dulje nego kraće vrijeme, jer se bojim.

— Lijepo je, da otidete, kad ste se sjetili i kad imate kuda — govorila je ona veoma srdačno i toplo — al uprav ni nije pravo, da ih sada dirate, kad vi i tako ne trebate —

— Što ja ne trebam? — upita on suho i oporo.

— Ne trebate novaca!

— A kad ja velim, da trebam, onda sigurno trebam! — odgovori Petar još uvijek veoma nabusito, no onda se trže, kao da se sjetio, da nema nikakova razloga, da se srdi, pa nastavi mnogo mekše: — Znate, mamice, kako vele? Netko pobudali u mladosti, a tko ne dospije na to, dok je u snazi, čeka ga u starosti! Tako je i sa mnom. Nemojte mi se čuditi, nego samo gledajte, što radim, pa samo ako vidite, da nije pošteno, recite svom stricu Petru kao bratu: »Stoj, stari! Ne valja ti posao!« — pa ćete vidjeti, da će vas stric Petar poslušati.

— Sada vam velim, a vi radite, kako vam drago. Muško ste i pametniji ste, pa znate bolje od mene.

— Što mi velite sada?

— Velim vam, da vam ne valja, što kanite dirati u te svoje sinovce. Pustite djecu s mirom na njihovoj djedovini, kad im ju je Bog dao.

— I bih ja to, mamice, tako, al mi ne da nešto, što u meni kopa. I neka kopa! Nitko nas ne može tome uteći, pa

kako bih mu ja utekao?! Neka kopa, kad se je uvalilo u mene kao miš u mekinje.

Već mu je bilo na vrh jezika, da joj otvoreno rekne, da on to sve čini samo za nju i njezinu sirotinju, no svlada se, jer i sam vidi, da je to strahovita bedastoća: gonit će svoju krv, da pomože nekima, koji su mu posve strani i skoro nepoznati, a da i sam ne zna, zašto to čini. Svakako nije pametno, al se ne može oteti. I eto, to što misli o toj starici — i to je posao za ludnicu, a ne za njegovu sijedu, promućurnu i pametnu glavu, al — eto, ne može se oteti, kao da ga je đavo osamario i zaulario, pa uzjahao i goni ga svojim putem, kuda je njemu po volji!

— Govorit ćemo, bakice, kad se vratim. Onda ćemo o svemu, pa ćemo čuti, što ćete mi onda reći, a kako vi reknete, onako će i biti — govorio je vrlo mirno i sabrano, naglašujući svaku riječ.

Uvečer su sjedjeli do poslije jedanaest sati, a tada se je oprostio sa svima srdačno kao sa svojom djecom, a napose sa Željkom.

— Ti si jedino muško i na tebi ostaje kuća! — rekao mu je kao u šali, no držao se je pritom vrlo ozbiljno. — Nemoj pamtiti sve, što ti je divanio stric Petar, al gdjekoju ni ne zaboravi! Može ti kada i valjati.

Zlata je jedva suzdržavala suze, jer joj se je činilo, kao da joj se otkida polovica njezinoga bića, koje ne će više nikada vidjeti.

— Povratite nam se, striče Petre! — bile su joj posljednje riječi.

LV.

Poslije Petrova odlaska zavladala je još veća tuga i tišina i u sobi i u dvorištu, što su svi osjećali, a Slavica prva rekla:

— Otkad nema strica Petra, svi mučimo!

— Samo ti govori, zlato moje! — odgovorila joj je bakica, kao da nije pravo razumjela, što je dijete htjelo reći.

Zlata nije nikako mogla pojmiti, što je ponukalo starca, da poslije tolikoga niza godina pođe vidjeti svoj rodni kraj, a pitati ga nije htjela, jer joj se je činilo nezgodno, a nije zapravo bila ni raspoložena za razgovor. Pustila je njega, da govori i pripovijeda, što mu je naletjelo, a bakicu, da mu odgovara, dok je ona jedva stajala na nogama, dok je posvršavala ono posla po sobi, prije nego pođu spavati, a zatim sjela kraj kreveta, naslonivši se cijelim gornjim dijelom tijela tako, da je više ležala nego sjedjela.

Progovorila je samo nekoliko riječi i skoro neprekidno promatrala Željkovo blijedo lice. Činilo joj se, da je posve prozirno kao najfiniji papir, pa se poboja, da je bolestan. Sjedio je blizu peći i ubrzo zadrijemao. Čim je to opazila, s velikim je naporom i mukom ustala, uzela ga za ruku i povela do njegova kreveta, pa mu pomogla, da se svuče i legne.

— Pozdravi strica Petra — rekla mu je — jer on noćas odlazi.

Željko je jedva otvarao oči, no kad mu je Petar stisnuo slabu ručicu i stresao je, prenuo se je i nasmiješio, a zatim se uspravio i bistro mu pogledao u oči. Kada su se oprostili, legao je s jakim zvukom Petrovih riječi u ušesima: — — »al gdjekoju ni ne zaboravi!« A koja bi to mogla biti, koju ne bi smio zaboraviti, ako ne ona, da on ne bi bježao, dok mu ne bi — — »razmrskao glave čekićem kao zmiji« — — Sigurno on misli, da to ne zaboravi, dok mu tako govori — mislio je Željko liježući.

Sutradan je Zlata osjetila veliku tugu oko srca, kad je, izlazeći iz stana, bacila pogled na vrata stričeve kolibice, a ona ostala tvrda, nijema i nepomična kao nikada do toga jutra. Čvršće je stisla Željkovu tanku ručicu i rekla posve tiho:

— Bog zna, gdje je sada naš stric Petar?!

— Već je blizu svoje kuće! — odgovori Željko. — Tako je rekao.

Kad se je uvečer vratila s posla, bakica joj je pokazala zamotak, koji joj je Petar dao, i ponukala Zlatu, da ga otvore i vide, kolko je novaca unutra, da znadu.

— A što ti je rekao, kad ti je to dao?

— Da mu pričuvam, dok se vrati, a ako mi ustreba, da mogu i potrošiti.

Zlata je šutke primila omot u ruke, osjećajući, kako joj trepere kao u teškoj groznici.

— To je od silne slabine! — pomisli, gledajući, kako se i omot trese. I noge su joj drhtale.

— Nijesam ti mogla pred djecom reći ni sinoć ni jutros — tumačila je baka, kao da se ispričava, što joj ne reče prije. — Dao mi je i uprav kao da se je sramio, što ima i tolko prištedeno. Veli: »Meni ni ne treba, pa ako potrošite, hvala Bogu!« Al ne daj, Bože, da mu to taknemo! Voljela bih zobati crnu zemlju.

— To se zna, moja mamice! — potvrdi Zlata. Njoj je cijeli taj stric Petar kao neka prikaza, kao nadzemaljska pojava, koja je protivna svemu onome, što je iskusila i naučila s ostalom braćom ljudima, pa ga ne razumije, pa i ne nastoji više, da ga razumije. Prima ga onakva, kakav jest, i kakova ga vidi od zgode do zgode. Možda je samo iznimka kao dokaz, kakovi bi ljudi morali biti, ako bi htjeli, da slijede nauku svoga Spasitelja, a možda je dokaz, kakovi oni ne mogu biti, jer nije ni prirodno prema ljudskim grabežljivim i samoživim sposobnostima. Nije moguće, da takav bude onaj, koji mora živjeti među braćom grabežljivcima i podlacima, koji već mjere novčanom mjerom i ljubav i mržnju i najuzvišenije težnje ljudske besmrtne duše. Zlata više ne razumije ni samu sebe, jer je mnogi i mnogi svoj čin izvela po nekom tajanstvenom nalogu, koji je samo osjetila u svojoj nutrinji i kojemu je morala biti pokorna, pa kako bi onda mogla razumjeti dušu drugoga čovjeka, kojega jedva pozna?! Možda on i nije nikakova iznimka, nego je samo lud, na svoju ruku, čudak i osobenjak, pa se onda ni ne može ni mjeriti ni porediti sa zdravim svagdanjim ljudima, kakovi redovno gaze ovu našu zemlju. To je lako moguće, jer su neiscrpivi oblici ljudskoga ludila, te je teško naći i dva posve jednaka slučaja.

U omotu je bilo pet hiljada i dvije stotine dinara, sve u stotinjarkama.

— Mnogo! — reče bakica.

— Dosta je prištedio! — potvrdi Zlata, zamatajući novac. — Istina, on ne troši za sebe skoro ništa, a ipak dobije svaki dan po koju malenkost, pa je mogao već prištedjeti i više kroz toliki niz godina.

— Bog zna, zašto on troši! — reče bakica posve tiho, jer nije ni sama bila sigurna, da li je umjesno, što govori.

— Ni za što! — odgovori Zlata, a pogled joj pade na njezin namještaj. Nije on to dobio badava. I ako nije skupocjeno, ipak je dobro i čvrsto i još posve dobro uščuvano, pa je morao platiti priličnu svotu. Osim toga sigurno je i sa sobom ponio koju hiljadu, kad ih već ima, a ni sam ne zna, za što će sve morati tamo trošiti.

— Jesi li ti razumjela, zašto je on zapravo sada išao kući? — upita Zlata, pružajući bakici omot.

— Ti ga spremi — odgovori joj ona, odbijajući ga rukom.

— Ne, ne — usprotivi se Zlata. — Ti si vazda kod kuće, pa je bolje, da ga ti imaš na brizi nego ja — — Ja sam ga slušala, al nijesam nikako pravo shvatila, po što on to ide kući.

— Hoće svoj dio.

— Što će mu dio, kad i ovako ima više nego treba?!

— Ja ne znam ni sama — odgovarala je bakica, osjećajući, da bi ona svakako mogla o tome reći više nego li sada govori, no sramila se je, da razloži nevjesti sve, kako je ona to razumjela i koliko je razumjela. Svakako je mnogo naslutila, kuda on smjera, i ako joj nije sve posve jasno. Eto — — Sigurna je, da je sve radi njih, radi njezinih sirota i tako — — — Pobliže ne bi smjela ništa više reći, jer ni on nije više govorio. Samo je natucao i navijao, da se svaki put, kad se je činilo, da će reći sve, odaleči više nego li je bio prije toga. Ona ne bi smjela reći, da joj nije bilo drago s njime čavrljati i da joj nije nekako pitomije, kad je znala, da je on tu u dvorištu, u svojoj kolibici. Najzad to je i posve naravno, kad se uoči, da je već skoro dvadeset godina živjela kao odsječena od svijeta i da nije skoro nikad ni s kim mogla ni progovoriti, a kamo li podivaniti ljudski i od srca, kako Bog zapovijeda i daje svakom i najzadnjem siromašku na selu. Njoj je bilo i to

uskraćeno, uz sve ostale nesreće, nedaće i poteškoće. Morala je neprestano živjeti kao u tuđini, baš kao da je došla u neku tuđu zemlju i tamo se nastanila, da domaćima otimlje koricu kruha ispred gladnih usta. I gledali su je poprijeko — — — Istom kad se je pojavio stric Petar, povrati se i njoj komadićak njezinoga dragog sela, bljesnu mali, veoma mali i neznatni tračak zadovoljstva, koji joj je svakog puta, kad je s Petrom govorila, olakšao bolove oko srca. To je istina i ona se toga ne srami, no ipak ne može pripovijedati nevjesti, kako joj je ugodno, kad je uz nju taj odrapani, zamazani, neobrijani i neošišani starac. Zlata je pametna žena, ali ipak ne bi mogla razumjeti staračko srce, koje ne traži više nikakova tjelesnog užitka, no ipak se malko otkravljuje u ugodnu razgovoru kao santa leda, kad je miluju tople sunčeve zrake. Ne bi je razumjela, pa bi joj se možda i nasmijala, a to bi starici bilo veoma teško i bolno. Ne želi, da joj itko i najpobožnije zaviri u tu tajnu njezinoga iscrpljenog i posve potrošenog srca, a kamo li da joj se još i podsmijehne — — —

— Nije pametno, da se je odlučio na takav korak.

— Ne će mu ništa ni dati, kad je već preko pedeset godina izvan zadruge. Ne će, vidjet ćeš — govorila je bakica posve stručno.

— To ni nije šteta, al se bojim, da će se posvaditi sa svojima — reče Zlata posve sućutno i osjećajno. — A to je uprav grijeh.

— E, može biti i gore! — — — Ne znaš ti, kako je to na selu, kad se spomene dioba! Pogotovo ovako, kad njegovi već računaju, da njega nema ni na svijetu. Ja se bojim, da bi oni njega mogli i istući — — A i gore — — —

— Misliš, da bi ga mogli i ubiti?! — upita Zlata veoma žurno i nekako nesigurno, bojažljivo i uplašeno. — Nijesu valjda taki — — —

— E, moja kćerce, ne znaš ti, što je zemljica! — — — Jesu svi taki i svaki bi za nju izgubio glavu i ubio! Vjeruj ti meni.

— Strašno! Da sam na to pomišljala, bila bih ga odgovarala, da ne ide — — — Kad već tako dugo nije tamo

išao, nije bila potreba ni sada! Nije ga svrnula velika želja za rodnim krajem — — —

Bakica je slušala njezine riječi i uzdisala, sjetivši se svojeg ognjišta, koje je ona svojim rukama utrnula — — — Naravno: ona nije pomišljala na svoju roditeljsku kuću, jer je nju pregorjela vrlo lako i brzo, kad se je udala i postala svoja domaćica na muževu ognjištu. Na njega ona sada pomišlja — — — Divna zemlja, lijepa kuća, jedini sin, a ona, luda i neuka, uvrtjela u svoju šuplju glavu, da ima kruha i nad tim, pa sve prodala, sve metnula u džep: i zemlje i kuću i kućište i groblje svojih otaca! — i pošla u grad kao na robiju — — —

— Da je pametan, ne bi se ni vratio ovamo! — reče ona šaptom i uzdahne iz dna utrobe.

— A što bi sada kod kuće? — iznenadi se Zlata. — Što može tamo sada raditi?!

— Umrijeti! — odgovori bakica posve, posve tiho. — Ako ništa drugo, možda bi ga pustili, da tamo umre na svojoj djedovini — — —

— A ne reče nam, kada će se vratiti.

— Rekao je. Ne zna ni sam, kada će obaviti, što je odumio. Možda se vrati za mjesec dana, a možda i za dva. Tko bi to znao. Može ostati i dulje. A, ja sve pomišljam, da bi se mogao vratiti i za koji dan, jer će ga sigurno potjerati, čim čuju, po što je došao. Ne će mu dati ni hladne vode. Vidit ćeš, kad se vrati, ako se vrati — govorila je posve tiho i nesigurno, kao da se boji svake svoje misli, pa je izriče oprezno i pažljivo, ne skidajući pogleda s omota, koji je neprestano držala u ruci. Osjećala je, da je to nekako njezino, nekako blizu — ne da je novac njezin nego da je ta stvar, sporedno je, što je, njezina, jer je njegova. Nije joj bilo posve jasno, kakovi su to osjećaji, ali je bila sigurna, da se tu ne radi o nekom stranom čovjeku i njegovim stvarima nego o nekome njezinom — — —

Mara ih prekide u pripovijedanju. Čim su čule lupu dvorišnih vrata, obje se trgoše.

— Sigurno je Željko — reče Zlata.

— Prerano je za njega! — odgovori bakica i pođe prema prozoru. — Mara je. Ni riječi pred njom o ovome.

Nije potrebno, da zna, da stric Petar ima što. Možda mu ne bi bilo milo, da se to zna.

— Hvala Bogu, da si na nogama! — reče sestra veselo, ulazeći. — Sve sam sa zebnjom išla ovamo i pitala se, da li ću te zateći na nogama ili u krevetu. Oprosti. Sad sam dva dana bila upregnuta kao konj do kasno u noć, pa nijesam dospjela, da dođem.

Bakica se je žurno makla od prozora i spremila omot još prije nego li je Mara mogla i opaziti, da ima štogod u rukama.

— Bila sam kod suda — pripovijedala je još stojeći. — Dragan vas sve pozdravlja.

— Jesi bila s njime? — upita je Zlata, a oči joj sijevnu malom vatrom života i nade. — Je l' se pridigao? Kako izgleda.

— Pridigao se je i dobro izgleda — potvrđuje Mara, otežući s cijelim odgovorom. — Posve mu je dobro i sada je već izvan svake opasnosti. I u tome se slažu i liječnik i sudac istražitelj i nadziratelj uza. Sva tri kažu, da je sada posve sigurno, da mu ne će ništa biti.

— A što ti je rekao Dragan?! — pitala je Zlata sa strepnjom.

— Pozdravlja sve i da dođem opet čim prije, jer da je željan, da se porazgovorimo. Kad bi ti mogla doći, bio bi presretan — — —

— Jeste li dugo razgovarali?!

— Dobio je optužnicu — reče ona, ne odgovarajući na pitanje.

— Hvala Bogu! To me veoma veseli! — usklikne Zlata. — Na raspravi će se vidjeti, da nije onako, kako mnogi misle!

— Oprosti! — usprotivi se Mara. — Ti krivo sudiš: nemaš nikog, tko bi Draganu bio nepravedan. Svi su na njegovoj strani. To ti ja velim, a razgovarala sam već s bezbroj ljudi o toj nesreći.

— Prokleti grad, razrušio ga sveti Ilija svojim gromovima! — uzdahne bakica umjesto svake druge primjedbe na ono, što je slušala.

— Zašto tako kuneš, mamice?! — iznenadi se Mara. — Što je grad kriv našoj nesreći?!

— Našoj jest, kćerce, svoj! — odreza ona suho. — Što je na nama muke i prokletstva, sve nam je od grada!

— Što još pita Dragan? — nastavljala je Zlata svoje misli i ne osvrćući se na razgovor njih dviju.

— Ništa osobito. Želio je, da branitelj dođe k njemu, da se porazgovore radi optužnice, pa sam išla dru. Kresoviću. Primio me je veoma ljubazno i rekao, da će odmah ići.

— I išao je?!

— Ja ne znam, no rekao je, da će ići.

— Bilo mi je malko teško, kad sam znala, da mu se ne može ništa platiti, no morala sam ipak ići k njemu.

— I meni je žao, ali se ne da ništa učiniti — — — Neka mu plati Svemogući, ja ne mogu — — — Je li Dragan veoma slab?! Što ti veli?!

— Znaš, kako je poslije takove bolesti — reče Mara, ne odgovarajući ni ovog puta, jer je željela, da ne rekne, da nije mogla biti s njime s razloga, što još nije silazio ni u razgovornicu ni u dvorište.

— Naravno: mora biti iscrpljen! Glavno je, da se je pridigao i da će biti glavna rasprava. Već sam živa umirala, da je ne ćemo doživjeti ni on ni ja.

— Ne budi dijete! — reče joj sestra, samo da joj pokaže, da ona nije vidjela te opasnosti i da je tako osokoli, i ako je uistinu i sama mislila baš tako kao i Zlata. Što više — još ni sada nije posve uvjerena, da ih ne će i jedno i drugo ponovno baciti u krevet i samljeti kao suho lišće. — Ja nijesam ni jednog časa pomišljala, da biste bili u opasnosti, i ako je bolest bila teška.

— To ja najbolje znam, kako je bilo. — Što ti je rekao Kresović radi rasprave? Kada bi mogla biti?

— Imao je mnogo posla, pa smo izmijenili samo nekoliko riječi. Nije mi ništa rekao, jer tada još nije bio primio optužnice, a nije ni razgovarao ni s kim od suda.

— A za što tuže Dragana?

— Bog s tobom?! — iznenadi se Mara tome pitanju. — Zar ne znaš, za što ga tuže?!

— E, znam, znam — požuri Zlata, gledajući preda se i otežući riječi — al velika je razlika, kako se označi učin. O tom si mnogo čula od pokojnoga tatice — — —

— A, moja Zlata! Ništa se ja toga ne sjećam! — odgovori sestra i nasmiješi se. — Ja se ne razumijem u te nekakove razlike u označivanju čina.

— To je vrlo važno.

— Ja ne znam, a nijesam o tom ništa ni čula.

— Al što veli o tom Dragan? To me zanima.

— Ništa ne veli. Čini mi se, da je i njemu svejedno, kako ga tuže, a glavno mu je, da bude čim prije rasprava.

— I on tako misli?! To mi je drago.

— I on i on — potvrđuje Mara posve sigurno. — Sudac istražitelj je rekao, da može biti odmah određena glavna rasprava.

— Sudit će ga veoma mnogo! — izmače se Zlati kao uzdah, veoma nepromišljeno, pa u neprilici pogleda bakicu i odmah nastavi: — Ne će jako mnogo, kako se inače za to sudi, al za nas će biti i previše — — —

— Prokleti grad! — propišti baka. — Proklet onaj čas, kad mi je palo na um, da idem u njega, žalosna ti sam i kamena — — —

— Ne proklinji, mamice! — reče joj Zlata veoma toplo. — Sad nam je kasno žaliti za onim, što se ne da vratiti.

— Kad nesreća pođe, moja bakice — govorila je Mara — ona ne gleda, da li koga stiže u selu il u gradu! Kao da na selu nema isto takih nesreća.

— Ima, ima, al je ono drugačije! — odgovori baka. — Naša je nesreća, što smo došli ovamo — — — Al što sam ja onda znala, što sam i mogla znati?!

— Ako se ti nijesi žrtvovala za svoje dijete, onda nije ni jedna druga mati! — reče Zlata, samo da je umiri i barem malko udobrovolji. — Dala si za njega svu svoju mladost i svu svoju snagu.

— Jest to, al nijesam, kukavna, znala, kako je dajem... Što sam ja znala, što je to grad i kako se u njemu živi?!

— Sad je sve kasno, mamice — opet će Zlata — pa ne smijemo žaliti za onim, što je izmaklo, već moramo misliti, kako ćemo se odhrvati onome, što je tu.

— Jadno nam je hrvanje!

— Jadno, kukavno, teško, kakogod hoćeš! — govorila je Zlata nešto povišenim glasom. — Možeš ga zvati, kako ti drago, no sigurno je, da kukanjem i proklinjanjem ne ćemo ništa riješiti! Moramo biti čvrsti, pa će nam biti onda sve lakše.

— Svršeno je za nas sve — odgovarala je starica, gledajući uporno u svoje krilo i gegajući se cijelim gornjim dijelom tijela, kao da je na perima. Slavica se je zabavljala pred vratima i nešto pjevušila, kao da uopće ni ne čuje, što se kraj nje razgovara. Nenadano ostavi igračke i pođe prema bakici, pruživši ruke pred sobom, da se ne bi u što udarila.

— Kuda ćeš, srce? — upita je tetka.

— K bakici — odgovori mala, a Mara je primi za ruku i uperi je, kuda je željela.

— Jadna si i ti i tvoja bakica, janje moje! — reče starica, pružajući prema njoj ruke, da je dočeka i dovede do sebe. Mala se nasloni na bakino krilo, okrenuvši lice prema dolje. — Ni ovoga ne bi bilo, da nijesam, jadna mi moja majka, bila zinula za gospodstvom!

— Ne griješi duše sama na sebi, moja mamice! — opomene je Zlata dosta oštro. — Što ta nesreća ima zajedničko s tvojim mišljenjem o gradu i životu u njemu?!

— Sve! — odreže starica suho, ne podižući pogleda s djetinje glave. — Da ja nijesam došla ovamo, ne bi bilo ni ove nesreće na djetetu.

— Ništa ti nijesi tome kriva! Nije ovisilo o tvojoj volji, što će biti s djetetom. Da nijesi došla u grad, bila bi možda ipak poslala Dragana, pa bi opet bilo isto, kao što je moralo biti.

— Možda i ne bi! — branila se je baka. — Ja nijesam smjela ovamo, a bolje bi bilo, i kamo i moje i njegove sreće, da nijesam slala ni njega!

— To ti samo tako mišliš, jer se čovjeku vazda čini, kad ne uspije s nekim pothvatom, da bi bio bolje prošao, da je radio obratno. A možda bi isto bilo svršilo s neuspjehom. Badava je raspravljati o pitanjima, koja ne ovise o našoj volji — govorila je Zlata, samo da razbije svekrvinu zlovolju i uvjerenje, da je njezin postupak izvor svih njihovih

nesreća. Bila je uvjerena, da je najbolji lijek u tim prilikama, što je najviše moguće, dobra volja i duševni mir, pa je nastojala, da pomogne bakici do tih Božjih darova, koji su očito bili veoma daleko od nje.

— Ovisilo je, ovisilo je o mojoj volji, hoću li prodati djetinju očevinu i doći u grad ili ne ću — odvrati ona odlučno. — I neki su me mudri i iskusni ljudi odvraćali, kad su čuli, što sam nakanila, al mene ne bi onda bile ni vile svrnule s moga puta. Ja sam mislila, da i nije nitko na svijetu pametniji od mene — — E, da: — nastavila je, otežući i naglašujući svaku riječ — nijesam mislila na sebe. Bog mi je svjedok — — Mislila sam samo na sreću svoga djeteta i — — dala sam mu je, jadna ti sam i kukavna! . . .

— Ne žalosti se, mamice, zbog toga — govorila joj je Mara. — Ti si mislila najbolje i učinila si, što si najbolje mogla, a nije tvoja krivnja, što je sve okrenulo drugim putem, nego li si ti željela.

— Sad je sve svršeno! — reče mnogo tiše, kao da je posve klonula pod teretom osjećanja svoje nesreće i krivnje. Osjetila je posve jasno i određeno, da je najveća nesreća u tome, što je i ona ostavila selo, umjesto da je dijete samo poslala u škole, kad je već to htjela, i tako zadržala vezu života, koja bi mu vazda bila davala nove snage i poleta u borbi i za napredak i za sam opstanak, kad bi ustrebalo. Uvjerena je, da bi bila mogla smagati nužne svotice za njegovo školovanje, jer bi bio sigurno, ako bi bio dobro učio, dobio i kakvu mjesečnu potporu, a svakako bi ga bila smjestila u konvikt, gdje bi na njega bili dobro pazili i ne bi je bili gulili velikim novčanim zahtjevima. Na taj bi način dijete bilo dolazilo preko školskih praznika kući i zadržalo u sebi ne samo živu ljubav i privrženost selu nego i trijeznome shvaćanju ljudskoga života i njegovih poteškoća, ljepota i borba. Možda tada ne bi bio ni pomislio, da ide u vojničku školu, a ako bi se bio i na to odlučio, vjerojatno je, da ne bi bio mogao doći ni na samu pomisao, da radi jedne lijepe žene ostavlja svoje zvanje i da se praznih ruku, praznih džepova i prazne glave baca naglavce u život s jedinim kapitalom — lijepom ženom gospodskoga roda i odgoja! Bio bi osjetio, ako ne bi bio još znao, da je

takova žena rođena, ne da predstavlja, nego da troši svaki, pa i najveći kapital. Bakica se je začudo uzdržala na neobičnoj visini, da je mogla Zlati pravedno suditi, te je uviđala, da ona nije svagdašnje, napirlitano šupljoglavo žensko, koje digne nos, pa zaboravi i na Boga i na pamet, ali je ipak bila uvjerena, da je Zlatin rod uzrok Draganovih nesreća. Da se nije svezao s njima, ne bi ga bio gradski vrtlog tako lako smotao u svoje strahovite mreže i vitlao ga kao vjetar slabu slamku. Da je sve, kao što je i bilo, samo da se je oženio prema sebi, bilo bi sve poslije toga krenulo drugim pravcem, a još prije toga, da je ona ostala u svome selu i otuda se brinula za sinovo školovanje, bilo bi već odonuda sve drugačije — — — Al — sad je sve svršeno i tu se ne može ništa drugo nego strpljivo čekati i umirati.

— Nije još svršeno — reče Zlata — al se ne može više nikuda odovuda, nego umrijeti!

— Nikuda! — potvrdi i baka.

Mara je pristupila k prozoru i gledala na dvorište, jer nije znala, što bi pametno mogla reći u toj beznadnoj raspravi. Naslonila je čelo na staklo, a misli joj se saviše oko Stefanovića. I drugu su večer proveli u prijateljskom razgovoru u kavani. On je bio veoma veseo i neprestano je navraćao razgovor na Zlatu.

— Da je djevojka, ti bi je oženio! — rekla mu je Mara.

— Ne bi me htjela, ali ja bih se sigurno otimao za nju.

— Sad je sve kasno — — Njezino je nažalost svršeno. Još malo — — —

— Toga se i ja bojim! Vidi joj se na njezinim divnim očima, da je već više na onome nego na ovome svijetu. Šteta, vječna šteta — — — Morala se je bila udati za čovjeka, koji bi joj bio mogao staviti na raspolaganje nebrojeno bogatstvo, da ona njime upravlja i da čini čudesa dobrotvornosti i ljubavi! Vidiš, to je za mene kraljevska duša: biti iznad ljudi i svih njihovih bijeda, nevolja, zloba i rugoba! Zlata je kraljevska duša po rodu — — —

— Neobična je — — —

I onda su dugo šutjeli. Zvao ju je, da ide s njime ili da mu dopusti, da je prati, no ona je odbila i jedno i drugo.

— Ne možeš Zlatu nasljedovati! — reče joj i nasmiješi se.

— Vjeruj mi, da to niti ne nastojim. Ipak — — — Ne želim te trgati iz naručaja gospe Ljubice. Moraš joj biti vjeran.

— Bit će još i za to vremena.

— Ja mislim, da je već skrajnje vrijeme, da počneš.

— I ona je lijepa duša. Čut ćeš, kako će se lijepo izražavati na glavnoj raspravi proti Draganu! Plemenita je i poštena! Naravno, nije ono, što je Zlata, jer nije s njom rođeno, al je ipak lijepa duša.

— Jesi li siguran, da će se dobro držati?!

— Potpuno sam siguran. Ja ću za to odgovarati!

Iz misli je trže lupa dvorišnih vrata. Došao je Željko.

LVI.

Vlak je teško stenjao i dahtao, kao da ga razapinju, a na svakome sastavu tračnica poskočio i jauknuo:

— Tik — taka — tik!

Petar je sretno uhvatio jedan kut, sjeo onamo i naslonio glavu na daske, no morao ju je dobro pritiskivati i paziti, da ne zvizne svom snagom o prozor, kad vlak nenadano poskoči. Nastojao je, e da bi zaspao, i vjerovao je, da će to i biti, jer on nije naučen na meki ležaj, pa da bi ga tu žuljalo. Stisnuo je oči i htio, da ne misli ništa, samo da se posve smiri, da zaboravi na sve i zakunja, no san mu nije htio pritisnuti vjeđa, pa ih je svaki čas otvarao tako, da je s očima neprekidno žmirkao kao mačak, kad se rasprede prije nego zaspe.

Spram njega su sjedjeli neki mlad čovjek i s njime u društvu isto tako mlada žena. Petar nije mogao ni po čemu dokučiti, da li su muž i žena ili samo dobri znanci ili možda posve slučajni poznanici od početka vožnje. Neprestano su nešto šuškali i šaputali, gurkali se i dirali, pa je Petar i nehotice nastojao, da kroz stisnute vjeđe prati razvoj te šale i zabave. Naravno da radi toga nije smio čvrsto stisnuti kapke i da je san plašio s očiju. Kraj njega je bilo mjesto

prazno, pa mu naleti misao, da ponudi onome muškarcu, da sjedne kraj njega tako, da se žena može udobnije nasloniti i zaspati, no ubrzo je uvidio, da ne misli pametno, jer je vidio, da se je ona najudobnije naslonila na svoga druga i suputnika. Petar teško otpuhne, pa se sam pruži na klupu tako, da je napola ležao. Nije mu bilo ugodno, pa povuče i noge na klupu i skupi se sav u klupko kao jež. Stajali su u nekoj postaji i u tome času vlak krene, trgnuvši svom snagom kao nevješt konj, da odmah zatim popusti toliko, da je vlak udario natrag, a Petar se svalio na pod.

Malko je zastenjao, ispod oka pogledao svoje sretne susjede, pa kad je opazio, da su se i oni skupili u hrpicu i da se pretvaraju, da spavaju, okrene se i on od njih, kao da je u polusnu, popne se na klupu, kao na mornarski krevet, okrenuvši lice k naslonu, i počne teško otpuhivati, kao da je odmah zaspao. Susjedi ubrzo počeše opet šaputati, vjerujući očito, da stari doista spava kao zaklan.

— Tik — taka — tik! — pjevao je vlak i poskakivao na svakome sastavu, a Petar ga svaki put blagoslovio:

— Vrag u tebi tiktakao, da Bog dao!

On se nije dosada mnogo puta vozio u vlaku, ali mu nije ni posve nevješt, pa se ne iznenađuje, i ako mu je veoma neugodno i neudobno. Njegova kolibica nije gospodski dvorac, al se u njoj čovjek pruži na slami, koliko mu god duša zaželi, i ne bole ga zglobovi, kao da ih je netko natezao na kolo. Ima i svoj pošteni pokrivač — poderan jest, al ga je on i zakrpao toliko, da se ne raspadne i da ga pošteno grije, a ovdje skupo plati i tijesno mu i drma ga, kao da ga je zateklo na šljivi i još ga ruši s klupe, koju je platio, i povrh svega mu je još i zima!

— Nemojte, molim vas! — šane ženica milo i ljubazno, no toliko glasno, da je Petar jasno čuo, pa se i nehotice malko nakašlje i zastenje.

— Ahaha! — promrsio je kroz zube, kao da je ozebao sjeo kraj vatre i osjetio njezino blagotvorno djelovanje. A uistinu nije ništa osjetio, osim što su bubnjići u ušesima zatitrali pod udarcima veoma mekoga i toplog glasa: — Nemojte, molim vas! — — —

Još se nikada nije vozio ovom prugom, jer nije išao prema svome zavičaju, otkad ga je ostavio u naponu svoje snage i poleta. Tada nije još bilo željeznice ovim krajem, pa je on otišao od kuće u kolima s još nekoliko drugova, koji su išli na rad kao i on. Istom su u Karlovcu sjeli na vlak. Sad je to drugačije i on će skoro do pred kuću doći u tim čudnim kolima bez konja.

Stajali su svako četvrt sata, pa se je Petru činilo, da se vlak ustavi, gdjegod opazi dvije kuće, a gdjekada mu je dosta i jedna, pa da posve ozbiljno stane, kao da ima obaviti neki veoma velik i važan posao. Ne bi se on ljutio, što često staje — ne žuri mu se! — da poslije stajanja nije polaženja! Al ono je teška muka! Trgne naprijed kao bijesno paripče, pa onda grune natrag, kao da je đavo u njemu, te se pošten čovjek s teškom mukom zadrži na klupi! Da nije toga, možda bi Petar već bio i zaspao, i ako ga zanima šuškanje njegovih susjeda, no ovako se jednostavno ne usuđuje svesti očima, jer je siguran, da bi opet grunuo na pod, koliko je dug i širok, pa ne samo da se može ozlijediti, nego može udariti i ono dvoje, što su se šćućurili spram njega na drugoj klupi kao dva goluba.

Čim je osjetio, da se je počelo daniti, uspravio se je, protegao i zijevnuo od uha do uha, da tako pokaže susjedima, da je dobro spavao i da nije čuo njihova šuškanja. Smatrao je svojom dužnošću, da ih na taj način posve umiri i uvjeri, ako im je možda stalo do toga. Pogledao ih je vrlo ljubazno, no opazi, da se oni pretvaraju, da spavaju ili da doista spavaju i to — svako s glavom u svome ćošku kao da se i ne poznaju ili kao da su se posvadili.

Petar se je začudio, no niti je mogao što reći niti se je njega ticalo, pa se uspravi, okrene i vidje, da ostali suputnici skoro svi kunjaju, a bila su kola puna. Još su na dvije klupe bili pojedinci kao i on, a inače sve puno do zadnjega mjestanca. Zagleda se kroz prozor, da vidi, pozna li kraj, no još nije bilo dosta vidno, da bi mogao razaznavati pojedine predmete, te se činilo, da su brežuljci neka crna čudovišta, a dolinice otvorena ždrijela. Nije prepoznao, a nije ni čuo, kada je pratilac vlaka izvikivao pojedine postaje, na kojima su stajali.

Sjeća se, kao da je bilo jučer: i kad je odlazio od kuće, nije poznavao krajeva, kroz koje su prolazili na kolima, a pogotovo nije znao, kuda ide u vlaku. Znao je, kamo mora stići, i ništa više, a i to je bilo dosta. I danas je tako: ne pozna krajeva, kroz koje prolazi, no zna, da će stići u blizinu kuće, u kojoj je rođen. Tamo će morati izići, a ni sam ne zna, koliko će onda još morati ići pješice do kuće, jer ne zna, gdje je postaja. Zna, da joj je ime po imenu njegove općine: zove se Duliba. Samo to zna, jer su mu to rekli noćas, kad je kupovao kartu, a više ništa. U Zagrebu živi nekoliko njegovih mještana, no on im se nije nikada htio javiti, a nije im došao u kuću ni nepoznat, jer se nije htio izložiti njihovoj samilosti i darovima. Sramio se svojega zanimanja! S toga razloga i nije nikada ništa doznavao o svome zavičaju. Dok je bio mlađi, neprestano je hodao, pa je prošao svu Hrvatsku nekoliko puta uzduž i poprijeko od Zemuna do Kotora istočnom Bosnom, pa srednjom Bosnom natrag do Drave, da onda udari sjevernom, pa od Čabra opet na jug preko Karlovca u Bihać, pa u Knin i dalje dolje, a obalom opet na sjever.

Na tim mu se je bazanjima češće desilo, da se je namjerio na kojeg čovjeka, kojega je poznavao, no vazda je na vješt način izbjegao razgovoru s njime. Srce ga je vuklo, da čuje, da štogod dozna, no ipak je vazda nadvladala odluka, da se ne može baciti na drugo zanimanje, a onda niti ne može tražiti veze s kućom. U njegovu kraju nije običaj, da se i kljasti dadu na prošnju, a kamo li zdrav čovjek, kao što je on, pa je bio svijestan, da bi ga svako dijete i svaki i najzadnji kukavelj prezreo, kad bi doznao, čime se bavi. On je opet bio to pitanje riješio jednom za vazda: kad mi ne date rada, morate mi dati kruha!

Najzad bio se je i naučio, da ništa ne radi, već da samo baza, pa bi mu bilo i teško početi živjeti samo od rada svojih ruku. I to je neka vrst gospodstva, koje živi o tuđoj muci! Istom je sada, pod posve stare dane, bio sretan, kad je mogao kod gradske općine dobiti malko posla. I nije mu pritom bilo toliko do one mršave zarade, koliko baš do toga, da se pomiješa među ljude, koji rade i koji svojim žuljevima skupljaju svoje mršave mrvice kruha. Uživao

je i veselio se, kad bi s ostalima grtao velike naslage snijega i pomalo se miješao u razgovore ljudi, koje su trle brige, kako će opskrbiti svoju dječicu — — —

Kad se sjeti tih razgovora, dođe mu pred oči njegov pokojni otac. Da ga on nije htio prisiliti, da se ženi, kako mu je on zapovijedao, možda ni ne bi bio otišao u svijet, a ako bi bio i otišao, bio bi se vratio i oženio se kao i drugi njegovi vršnjaci. To je sigurno, da bi se bio oženio, jer je imao i curu. Srećom joj nije bio ništa rekao, pa mu nije bilo grjehota, kad ju je ostavio i odlučio, da se ne vraća kući. Poručio joj je po sestri Kaji, da se ne će vratiti. To toliko — kao da joj je rekao: — Ako si se nadala, kao što sam ja mislio, da ću te uzeti, sada se više ne nadaj! To je leglo.

Da je bio otac drukčiji, možda bi i Petar danas bio drugi čovjek, na svome ognjištu među svojom djecom, a ne prosjak u tuđem svijetu, među tuđim ljudima — — —

A i što mu je drugo preostalo na izboru nego ili da krade ili da prosi?! Dok se je dalo barabiti, barabio je i kartao se, a kad se izmaklo i to, morao se je odlučiti. Kući nije više ni mogao ni htio, a u grad je mogao samo kao tat ili kao prosjak, jer ga inače nije primao. Grad ima svoje muke i svoje potrebe, pa se prema njima moraju ravnati svi, koji žele u njemu naći kruha i za svoje zube. Ako su što izučili, on će ih primiti i za učitelje i za gospodare, budu li mu se znali nametnuti; nijesu li sposobni, da mu pruže, što on nema, a treba, odbacit će ih i samljeti kao žrvanj, jer on ima dosta i svojih, koji su tu s oštrim zubima i praznim želudcem, pa nije moguće, da prima još i nove pridošlice.

Petar je to otkrio ne svojim umom i razmišljanjem, nego čisto i bistro — pronicavošću. Osjetio je, da drugačije nije moguće. On nije nosio ništa do svoje snage kao konj ili mazga, a te snage nijesu htjeli, jer su imali i većih snaga i jeftinije robe, pa se je on morao odlučiti, kad nije htio natrag u selo: ili tat ili prosjak?!

Krao nije nikada, jer mu nije nikada došla ni kušnja, da bi se dao na taj posao. Nikada. U svojoj duši ne osjeti

želje ni za tuđim ni za velikim, što nema, pa je bio posve miran i izbor mu je bio jednostavan, jer na krađu nije mogao ni pomišljati, kad su mu i bez molbe pružili i turnuli u ruku milostinju. Udario je tim putem, stideći se njegove skliske kosine, niz koju se ljudi ne smiju dati, kad su zdravi i jaki, da mogu zarađivati svojom snagom svoj svagdašnji kruh. To je točno i nitko to nije osjećao tako živo kao Petar, no što je on mogao sa svojom snagom, kad je nitko nije htio uposliti ni za samu hranu, a od nje nije mogao živjeti, jer niti ju je mogao jesti niti založiti, pa da kupi zalogaj kruha za škrtu paru, koju mu pruže milosrdne zalagaonice?!

Jednom se je zagegao tom stazom i više nije s nje silazio, osjećajući da je na užasno teškom putu. S toga nije nikada htio, da se sretne i prepozna s bilo kojim svojim znancem iz mladih dana, pa je bio sretan, kad mu je to vazda polazilo za rukom. Osjećao je, da mu prijeti najveća opasnost, da će ga kada oružnici otpratiti u zavičaj, jer je često zapadao u njihove šake zbog prosjačenja, no vazda se je spretno izmakao. Prvih su ga godina spašavale uredne isprave, koje su mu služile kao iskaznica, a poslije rata se je — kad se je nekako nastanio u Zagrebu! — dosjetio još boljemu: sakrio je isprave i izmislio neku zavičajnu općinu iz posve drugih krajeva. To je bilo potrebno s razloga, što su nemilice tjerali iz Zagreba, pa bi sigurno bio dospio u svoju općinu na sramotu i imena i sjemena svih Blaževića, a to nije nipošto htio. Kad su svi mogli lagati — mislio je on mogu i ja. — I preko noći postao veliki rodoljub najnovijega kova, kao da je tog časa ispao iz kovnice — naravno, samo za policijske potrebe. Možda mu nijesu vazda ni vjerovali, no za njega to nije bilo ni važno. Glavno je bilo, da je u većini slučajeva posve upalilo, a kad nije uspjelo tu kod policije, nije promašilo putem kod oružnika! On je vazda za najkraće vrijeme bio opet na svome starom mjestu, promijenivši samo ulice, u koje bi redovitije zalazio, no i to samo za neko vrijeme, dok se ne zaboravi.

Tako je to išlo i ide već nekoliko godina, a sada — eto ga, proti svim svojim prijašnjim odlukama i nakanama, ide sam, da se pokaže u svome rodnom selu, da ga svi vide

i čuju. Naravno, ne će im reći, čime se bavi, jer bi mu se rugali i ujedno bi svi bliži držali, da ih je osramotio. Reći će im — — Tako — — Već će se nečemu dosjetiti. Svakako će izabrati kakvo pristojno zanimanje, kojega se ne će trebati sramiti.

Vrijeme mu je prolazilo veoma sporo, pa je stao smišljati, čime bi se zabavio. Zagleda se u ženu pred sobom. Crte su joj lica bile veoma pravilne i mile, usta sočna, no ne velika, a trepavice goleme, kakovih on još nije vidio. I obrve su joj bile veoma velike i guste. I kosa — — —. Što je vidio na njezinoj kosi?! Ništa, baš ništa. Ima tamnu kosu, na vrhu glave je razdijeljena i veoma joj je gusta i jaka. To vidi, jer joj je rubac pao s glave na ramena i otkrio joj cijelu lijepu glavu. Sva je doista lijepa, no baš na samoj kosi ne može otkriti ništa osobito, što bi ga napose zanimalo, pa sada nije mogao razumjeti, što je to bio u prvom času pomislio, da i na kosi vidi?!

Može joj biti najviše dvadeset i pet godina. Onaj kraj nje nije stariji, a i on je veoma pristao momak. Oboje su obučeni u građanska odijela, no vidi se, da su preobučeni seljaci. To se vidi po rukama.

Poželi, da se upusti s njima u razgovor. Ne želi on njih ispitivati i ispipavati, da uđe u njihovu tajnu, ako uopće postoji kakova tajna, nego — eto, samo tako, da razgovara, da mu brže vrijeme prođe. A nekakova će tajna biti, dok mu je ona šaptala: »Nemojte, molim vas!« Po tome se vidi sigurno, da nijesu svoji. Promatrao ih je s najvećim zanimanjem, bacajući pogled sad na jedno, sad na drugo.

Razdanjivalo se je veoma žurno, kad je jednom prevladalo svijetlo, a brda se pokazivala sve jasnije i jasnije. Nije ništa poznao do Velebita. Kada je njega opazio i prepoznao, učini mu se, da se je po drugi put rodio. Nije sjedio na desnoj strani kola, s koje je bio Velebit, pa se je morao prigibati, da ga vidi kroz prozore, koji su bili podaleko od njega, a to mu je bilo veoma nespretno i teško, pa polagano ustane i prijeđe na drugu stranu i sjedne kraj putnika, koji je bio sam na klupi, nagnuo glavu na desno, udarao njome o dasku i kunjao.

— Htio bih malko gledati kroz prozor — reče mu Petar — a ako je vama krivo, možete otići na moje mjesto.

Onaj široko otvori oči, kao da se je uplašio, pa promrsi:

— Meni je i ovdje dobro!

— Neka, hvala Bogu! — reče Petar, ne dižući pogleda s Velebita. Nije uopće ni pogledao svoga susjeda, jer je bio sav zaokupljen nekim novim, velikim, širokim osjećajima, kojih nije dotada poznavao. Činilo mu se, kao da mu je u utrobi jarešce, pa neprestano igra i skakuće, kako je to već u naravi svakoga jareta, a on ga miluje i miri, bojeći se, da će mu probiti prsni koš i uteći kroz razvaljenu utrobu u nepovrat. I ne bi njemu bilo žao, da uteče, kad ne bi bio siguran, da onda više ne bi mogao tim istim očima i s tim neograničenim veseljem gledati svojega staroga, starog i dragog Velebita, pa ga s toga mazi i miluje i miri, a u grlu ga sve škakljaju suze radosnice, kao da dosada kroz cijeli život i nije radio ništa drugo nego spremao snagu za tu veliku radost i skupljao suze, da je okupa u najčišćoj nepresušnoj izvor-vodi, koja bi bila dostojna kupelj velebitskih vila gorštakinja.

— Mili moj Bože, mili moj Bože! — šaptao je od časa do časa i pomicao se na klupi, kao da je struže ili čisti.

U svojim je najmlađim danima, putujući po tuđemu svijetu, vidio mnogo većih i golemijih gora, a i poslije u našoj domovini vidje viših planina, no nijedna ne pobudi u njemu upravo nikakova osjećaja, osim što se je pred gdjekojom sa zebnjom zapitao, kako će je prepješačiti. Inače upravo ništa. Sada međutim nenadano i neobično ta stara, draga planina udari u njegovo srce i u njegov mozak, kao što bi ih obuzela u davna, davna vremena njegova djetinjstva i ranog mladenaštva njegova rođena majka. Samo bi majka mogla djelovati na svoje dijete, kad bi se tako iza duga vremena pojavila pred njim, kao što Velebit djeluje na ovoga sijedog starca, koji je vjerovao, da više uopće ni ne može osjećati. Pa i što je u sivome kamenju, koje kruni neke Velebitove vrhunce, i što je u tim nepreglednim šumama, kojima je obraslo Velebitovo divovsko golemo tijelo?! Što je u njima, da tako obuzimlju dušu i da je nose, nose i raznose kao u groznici?! — — —

— — Velebite, vilovito stijenje! — — počeo je gunđati jedinu pjesmu, koju je on zapamtio i koja ga je vazda obuzela kao dijete uspavanka, kad ju je god čuo. Često se je puta skutrio u kakvom mračnom kutu pred kojom gostionicom, iz koje su dopirali zvukovi te pjesme. Stajao bi sate i sate, dok je ne bi opet čuo, tada se sam sebi čudio, što ga je sililo, da tu dangubi i možda i zebe, opsovao sam sebe i odgegao dalje — kad je bio posve siguran, da je više ne će čuti, jer je vidio na svoje oči, da je izišlo društvo, koje ju je pjevalo. Da je to doista bilo baš ono isto društvo, mogao se je uvjeriti po tome, što je još i pred birtijom pjevalo one iste pjesme, koje su odjekivale iz istih grla, dok su sjedjeli unutra. To mu se nije desilo samo jednom i često ga je zatekla ponoć u blizini savskoga mosta pod željezničkim nasipom, na kojemu je bio našao divno mjestance, s kojega je mogao slušati, kao da je sjedio u gostionici. A tamo su se često sastajali oni, koji su pjevali baš tu jedinu Petrovu pjesmu. Bilo je i više takovih gostionica, no za tu je bio najsigurniji, pa kad bi slučajno poželio, da se malko pozabavi, udario bi niz savsku cestu kao na sigurno.

Kad bi odjeknule zvonke riječi:

— »Ljubim tvoga iz gorice vuka
I onoga ličkoga hajduka« — —

stari bi se Petar isprsio i nekako se uspravio i protegao, pa samo što ne bi prošaptao:

— Pjevajte, djeco, pjevajte! Vidite, da imate i komu! I jesam kao stari velebitski vuk, a hajduk — — — A nu! Nijesam okrenuo tim putem, jer nije sa mnom rođeno, al da je rođeno sa mnom, e ne bih se sramio, a ne biste se ni vi trebali sramiti mene! — — — Bio bih i hajduk, vrijedan svoga ličkoga hajduka! — — — Al eto, što ćemo! Samo vi pjevajte, kad ni ne možete drugo nego samo pjevati — — —

Gledajući kroz prozor vidje u mladim sunčanim zrakama svu jutarnju ljepotu Velebitove neizmijerne veličine, kojoj nije mogao ni zamisliti ništa ni približno slično, a kamo li jednako na cijelom svijetu — — — Što su druge planine, koje je vidio i za koje je čuo, da su mnogo više od njegova Velebita?! Ništa! Hrpa kamenja, koje je tu i tamo pokriveno zemljom i obraslo drvećem, dok je ovo tu živo,

živo kao što je živ i on sam, i on vidi svojim očima, kako ga Velebit gleda, kako diše, kako mu se nadižu njegove junačke grudi, i vidi, kako se pomiču njegovi vukovi i njegovi medvjedi i njegove srne — ne kao divljač, ne kao što su vukovi ili medvjedi u drugim, tuđim planinama! Ne! Ovo je naše, ovo je Velebitovo, i on osjeća, da nije puka prazna riječ, kad se pjeva: »Ljubim tvoga iz gorice vuka«! Ne. To nije samo šuplja riječ, nego je doista ljubav, istinska, prava ljubav prema tome svom vuku kao prema dijelu samoga sebe, kao prema dijelu svoje rođene duše — — —

— — Mili moj Bože, mili moj Bože! — šaptale su njegove staračke usne, pjevala je njegova mladenačka duša i kliktala snaga, koja je u njemu bila negdje sakrivena za ovaj čas, za ovaj doživljaj, za ovaj neizmjerni napor i najopojniji užitak, kakova je ikada u životu doživio. I nije da je on što slično očekivao ili priželjkivao, pa da je sam stvorio svojom maštom i svojim željama, nego ga je to spopalo jutros, kad je opazio to čarobno sveto stijenje i nepregledne šume, spopalo ga je kao groznica i treslo cijelim njegovim bićem u zanosu i opojnosti svih njegovih čula i sjetila.

Gledajući tako kroz prozor zaboravio je ne samo na svoje mlade suputnike, kojima nije uperio više ni jednoga jedinog pogleda, jer ga nije mogao otrgnuti s Velebita, ne samo da se nije sjetio ni svoga sandučića, u kome je imao dva para rublja i još neke malenkosti, i na koji je cijele noći bacao oko, nego je zaboravio i na svoje godine, koje su ga inače već prilično pritiskivale, i ako mu još nikada nijesu bile preteške — sada je posve zaboravio i na njih i u cijelome tijelu osjeti toliku snagu i neku neobičnu lakoću, da bi bio mogao — po svome osjećaju i raspoloženju! — prhnuti i odletjeti kao ptica na Sveto brdo.

Uhvati se pri toj misli, pa se u neprilici obazre, kao da želi vidjeti, da li je još tko osim njega mogao vidjeti tu njegovu ludu misao. Opazi, da njegovi mladi susjedi još spavaju i da mu je sandučić na svome mjestu na polici. Ujedno vidje, da se je više putnika zagledalo kroz prozore kao i on, pa ga to malko otrijezni i trže iz njegovih sanja. Sjeti se bakice i Zlate. Što bi one rekle, kad bi vidjele taj njegov Velebit?! A i što bi mogle reći?! Ne bi rekle ništa,

nego bi se čudile, što je njemu, da se je zazvirlao u to kamenje, kao da je šenuo umom — — — Sigurno bi to pomislile i čudile se njegovoj sijedoj glavi, u što je posijedila, a još nije došla k sebi. I što je u toj planini?! Planina kao i druga planina! Kamenje, šuma, vrlet i — eto — — —

Na čas se zagleda preda se, kao da se je zastidio svojih osjećaja, koji su ga silili, da u Velebitu gleda živo biće, baš kao što je i on sam živ, no nenadano opet baci pogled kroz prozor i u tome istom hipu nestade i te prozirne maglice s njegova oduševljenja i zanosa. On opet vidje pred sobom toga divnog Ljudinu, kojemu nema premca i kojega nije mogla roditi nijedna druga zemlja ni odljuljati nijedno drugo nebo, nego baš to njegovo tvrdo, junačko ličko nebo, pod kojim se mrzne, da se smrzne i duša, i pod kojim peče i pali, da i oči pobijele — svima, koji se nijesu pod njim smrzavali i žegli još u povojima! Njima je to sve neizmjerna, neprispodobiva i nenaknadiva ljepota — — — Samo je takovo nebo moglo odnjihati takoga junaka! — — —

— Jest, očiju mi mojih! — reče skoro glasno, pa se oni oko njega zgledaše, koji su bili budni, a neki se prenuše iz sna i pogledaše ga, kao da ih je šilom ubo. On to opazi, pa nastavi kao da tumači. — Jest Crni vrh, očiju mi mojih! Odmah sam ga prepoznao, kao da sam ga jučer vidio. I nije se nimalo promijenio!

Nitko mu ništa ne odgovori, pa i on ušuti i povuče se u se, ne dižući pogleda s Crnoga vrha. Ne vara se: pozna ga kao sam sebe. Isti onaj Crni vrh, koji je bio i pred pedeset godina. Isti istani!

— Mili moj Bože, čuda, čuda! — šaptao je i htio ustati, kao da je već stigao na svoju postaju, no onda se svlada, jer i ako više nije bio daleko, ipak još nije bio stigao. Obuze ga velika tjeskoba i neki strah, što li, kao da se nesvijesno pita, što li će mu reći, kad ga vide, da li će se jako ljutiti, što se nije nikada javljao?!

— Eto, djeco moja — — — Zablejao sam se tamo, pa i zaboravio, da mi oprosti Bog i vi — — Zaboravio sam i na grob svojih roditelja, a kamo li ne bih zaboravio na vas, koji ste živi i zdravi i mladi i jaki. Zaboravio

sam — — O, Petre, Petre, jadna ti dušerina tvoja runjava, kako si mogao zaboraviti i svoje ognjište i svoje grobove, ako si već i mogao zaboraviti sve ostalo?!

Sigurno će mu tako reći! On to osjeća i uznemiri se još više, naglo ustane i htjede stati pred prozor, no odmah vidje, da mu to nije nikako moguće, jer je imao dvojicu pred sobom, koji su se priljubili uz prozor i spavali. Ljutito ih je ošinuo pogledom i tobože se nespretno i nehotice očesao i o jednoga i o drugog, samo da ih probudi. Pa, i kako je moguće, da čovjek prolazi tu ispod Velebita, ispod svoga svetog Velebita i ispred njegova Svetog brda i Crnog vrha, pa da tu crkava i slini, kao da deset noći nije oka stisnuo?! Osjeti, da je i ljut i uvrijeđen takovim držanjem, no kako se nije usudio, da zapodjene kavgu, jer je odmah osjetio, da ga ne će razumjeti i da će mu se oprijeti, pođe prema vratima kroz kola. Nije zapravo imao određenog cilja, no pođe tamo na drugu stranu kola, pa će već vidjeti, što je tamo. Ako su i tamo ljudi, on će se vratiti, ako li je slobodan prostor, možda — — — Možda će naći i otvoren prozor, kroz koji bi se mogao nagledati Velebita — — —

Noge su mu bile prilično ukočene i utrnule, pa je teško išao već i zbog toga, a osim toga su kola udarala i skakala kao luda, pa je frcao od klupe do klupe, kao da ga netko baca ili kao da je u teškome pijanstvu.

— Tik-taka-tik- lupali su kotači, no on to sada nije čuo, jer je bio sav zaokupljen brigom, da li će tamo, na drugoj strani kola, naći slobodan prozor, do kojega će moći, da se kroza nj naužije tih ljepota, neizmjernih i neobičnih. Doteturao je do vrata i otvorio ih tako, da je skupa s njima grunuo o daske, koje su ograđivale hodnik, i samo pukim slučajem nije grunuo i glavom o vrata.

— Tik-taka-tik! — udarali su kotači, a Petar se neustrašivo dokopao prozora, otvorio ga i ujedno širom otvorio i oči i dušu i usta, da tako preuzme u sebe svu ljepotu, koja je pukla pred njim. Vidje, da je to već posve njegov, baš njegov Velebit, kojega je on gledao od svojih malih nogu. Pozna sve, jer je sve baš onakovo, kakovo je bilo i prije sedamdeset i prije pedeset godina. Čini mu se,

da je na jednom mjestu sada golet, gdje je negda bila šuma. To je promjena, koja mu je zapela za oko, i odmah se sjeti i razloga: sigurno su čobani zapalili šumu, pa požar haračio i uništio — — —

Vidje sigurno, da je već u svojoj općini, pa ne može više biti daleko ni željeznička postaja. Slutio je, gdje bi mogla biti, kad ne tiče samu Dulibu, kao ni mnoga druga mjesta, pa ni sam Gospić! Pomislio je, da bi se morao pripremiti za izlazak iz vlaka, no onda u istom času pomisli i to, da se nema što spremati. Jednostavno uzme u ruke svoj kovčežić i gotov je. Kaput je na njemu, a drugo ni nema ništa. Bilo mu je teško otrgnuti oči s te puste miline, pa se je sve tješio, da vlak ne će još stati, pa ne mora ni on ući u kola i skidati kovčežić s police. Kad bude trebalo, dospjet će, pa da pođe upravo, kad vlak već stane. Opazi pred sobom na nekoliko stotina metara veliku lijepu kuću, na kojoj je bio nekakav napis, no on nije znao čitati, a da je i znao, ne bi bio mogao pročitati, jer je još bilo predaleko i za najbolje oči. Po njegovu je sudu to bilo u selu Lipama, na početku njegove općine. Osjeti, da je vlak usporio hod i nekako razvukao udaranje, pa je zvučalo:

— Tik - - ta-ka - - tik!

Ako tu i stane, ne će morati izlaziti, jer nije nikako moguće, da su tu načinili postaju i dali joj ime Duliba, kad do nje ima još najmanje desetak kilometara. Ipak — — bilo bi dobro, da koga upita — — —

Vlak doista stade i Petar se nagne kroz prozor, da koga upita, kako se zove ta postaja, kad pratilac vlaka poviče:

— Lipe!

— A Duliba, gospodine?! — upita ga Petar, a da nije ni kanio, da bi ga to pitao, jer i sam znade, da sada više ne može biti daleko, a čuje na svoje uši, da to nije.

— Slijedeća prva postaja! — odgovori željezničar brzo i opet poviče: — Lipe! Jedan čas!

— Nova kuća! — pomisli Petar. I napravili je usred polja. Naravno: dok je on bio još kod kuće, tu nije bilo u blizini ni jedne jedine kuće. Bilo je samo polje, koje je sjekla na dva dijela državna cesta. Sada ga siječe i že-

ljeznička pruga i, eto, sagradiše i nekoliko kuća, pa više i nije polje, nego selo. Sad on već zna, gdje je dulipska postaja. Udarili su tako ravno, ne gledajući, da li prave ljudima štete, sijekući im najbolje njive i livade, pa su tako udarili između Dulibe i Peršinca, gdje nema ni jedne kuće, tamo se ustavili, napravili kuću i rekli:

— Ovo je Duliba! — a svi za njima povikali: — Jest, jest! To je Duliba, a o Dulibi ni govora, njoj tu ni glasa ni traga, niti se ne vidi i ne bi mogao ni najgrlatiji momak u nju dozvati, al — eto: rekoše, da je tu Duliba i sada je tako!

Petar je bio siguran, da se sada ne vara, kao da je već kada prolazio tom prugom. Zna točno, na kojem je mjestu sagrađena kuća, samo nije mogao zamisliti, da li je na lijevoj ili na desnoj strani pruge, gledajući sada u njegovu pravcu. To nije mogao pogoditi, jer je mogla biti jednako na jednoj kao i na drugoj strani, budući da je na sve strane otvoreno polje na nekoliko kilometara. Polje?! Nije baš polje, što bi u Slavoniji nazvali poljem, nego tako — ličko polje: vrlet, dolinice, brežuljci, al sve maleno, plitko odnosno nisko, pa kad gledaš iz daleka, zakleo bi se, da je sve ravno kao dlan, a Ličanin željan ravnice, pa odmah veli: »Ajme meni, pusta polja, ne možeš ga okom pregledati!« — Ne daj, Bože, da mu to polje vidi Srijemac, kod kojega i sunce zalazi u kukuruze, jer ne može naći nijedne veće uzvišice, za koju bi se trudno sklonulo! Ostalo bi ruglo i pripovijest o tome »ličkome polju«, dok je svijeta i Ličana! Petar je prošao mnogo pravih ravnica i nepreglednih polja, ali mu ipak nije bilo ni nakraj pameti, da se sjeti, da uspoređuje to svoje domaće »polje« s onim, što u svijetu krste tim imenom.

Vidje na priličnoj udaljenosti selo Lipe i učini mu se, da ga je posljednji put vidio jučer! Baš tako: jučer je upočivalo njegovo oko na istim onim slamnatim krovovima, na koje mu jutros pada u prolazu, u trku i posve slučajno. Sjeća se slike, koja mu je ostala usađena duboko u nutrinji, kad se je provezao državnom cestom, odlazeći u svijet na rad. Cesta je malko podalje od pruge, pa je vidio isto ono, što vidi sada s vlaka i bilo je posve isto.

Malo dalje je nekoliko osamljenih kuća. Sjeća se i njih i zna, da su i one bile isto takove pred pedeset i nekoliko godina, kakove su i danas.

Sad više nije bilo mjesta otezanju. Bez oklijevanja podje u svoj odio. Većina je putnika bila budna, te su neki jeli, neki međusobno pripovijedali, a neki nijemo buljili kroz prozor. I Petrovi su susjedi bili budni. Gledali su nijemo jedno u drugo i smiješili se. Kad je on došao na svoje mjesto, žena se je okrenula k prozoru i zagledala se van, uozbiljivši se, kao da joj smiješak nije nikada obasjao lica.

— Na drugu stranu, na drugu stranu morate gledati! Tamo je Velebit i ljepota! — reče joj Petar, jer nije nikako mogao izdržati, a da nekako ne da oduška svome prepunome srcu.

— Sita sam ga ja! — odgovori mu žena posve mirno i ne dižući pogleda.

— Nijesmo ga mi željni! — javi se i muškarac, a Petru se učini, kao da mu je netko dao po mozgu. Nije mogao u prvi čas pojmiti, kako može tako govoriti bilo tko, tko zna, što je Velebit svakome sinu onoga krša i vrleti?!

— A vi ste iz istoga sela! — upita ih Petar posve zlobno, da bar nekako odgovori na njihove neumjesne i bezbožne primjedbe.

— Pa — — Baš i nijesmo — poče muškarac otezati, bacajući pogled na svoju suputnicu. Ona malko pocrveni, no brzo se svlada i reče veoma odlučno:

— Pa, čovjek i žena su vazda iz istoga mjesta!

Muškarac je očito bio veoma glup i ograničen, jer je na te njezine riječi toliko zinuo od čuda i blenuo u nju, da je svatko morao odmah vidjeti, da nije bio vrijedan tako duhovite i oštroumne suputnice. Petar to primjeti, odmah se udobrovolji, prijateljski se nasmiješi i reče posve toplo:

— Pametna je žena vrijednija od stotine bedastih muškaraca! Koji bi se muškarac tako brzo sjetio — reče on posve tiho, da ga nijesu nikako mogli čuti oni, koji su sjedjeli podalje od njih troje — da u svakom selu ima i ljudi i žena?!

Ona je bacila pogled na Petra i ljubazno mu se nasmiješila, niti ne skrivajući, da je dobro razumio njezin odgovor, dok je muškarac nešto mumljao kao medvjed iz jame, skrivajući pogled pred Petrovim pronicavim okom.

— I velite: siti ste Velebita?! — reče Petar i zagleda se u ženu. Htio joj je vidjeti u očima, da li je to doista ozbiljno ili je rekla, samo da nešto rekne. Želio je, da ga pogleda, pa da joj zaviri u oči.

— E, moj striče, rodila sam se ja u njemu! — odgovori posve priprosto i srdačno, ali ga ne pogleda.

— Svejedno, dijete moje! — odgovori on. — Ne može dokoljati ovolika ljepota.

— Tako se čini vama, koji proletite ovuda u željeznici i gledate ga kroz prozor, al da u njemu nekoliko puta zakijate, onda bi vas prošle te ljepote i želje!

Muškarac je samo šutio, jer je očito još uvijek bio pod dojmom onoga prvog razgovora, pa se je držao nakostrušeno i nekako uvrijeđeno. Petar to opazi, pa poče smišljati, kako bi i njega udobrovoljio, jer je znao, da nije pametno stvarati neprijatelja, gdje ga ne treba. U Zagrebu se još i možeš posvaditi, pa i zaboraviti, al ovdje se to ne zaboravlja, dok se — ne izravna, pa, kad, tad.

— Nemoj se ti, pobratime, na me ljutiti, što ja ovako svašta izvaljujem! — reče mu posve po domaću. — Star sam ja, jadan, a star vuk, pasija šala, pa je onda i njemu slobodno, da se pošali s vučićima! Je li pošteno?!

— Vala i jest! — odgovori momak i nasmije se.

U taj je čas vlak stao, a Petar žurno vrci iz njega, kao da ga je netko izbacio iz praće. Vidje na postaji nekoliko ljudi, ne pozna nikoga, pa se uputi na izlaz. Bio je toliko uzrujan, da uopće nije znao, ni kuda ide ni što radi, pa se nenadano baci nice na tratinu kraj ceste i stane ljubiti zemlju, šapćući kao izvan sebe:

— Zemljice moja, majko moja rođena!

— Ubi li se, jadan ne bio?! — vikne mu neki čovjek i pritrči, da ga pridigne. Petar podiže oči prema njemu. Ne pozna ga, jer je mnogo mlađi. Reče mu:

— Pao sam, al se nijesam ubio — — Mili moj Bože! — —

LVII.

Određena je glavna rasprava!

Bojanić je bio zadovoljan, što s tim nijesu otezali, pa se je neumorno i bez prekida bavio mislima o svojoj obrani.

— — Zašto je to tako moralo biti?! — — Je li moralo biti baš tako ili je moglo biti i drugačije?! — — —

U samici ga nije nitko smetao ni prekidao u mislima, pa je kao mrav hodao cijeloga dana gore dolje po sobici, spustivši se na koji čas na krevet, kad bi osjetio, da su mu noge teške i umorne. Za zajedničkih šetnja nije se morao vrtjeti u krugu s ostalima, već mu je bilo dopušteno, da šeta sam u manjem dijelu dvorišta kraj zgrade kotarskoga suda, a osim toga je i poslije podne izlazio po jedan sat na šetnju, kad su drugi morali biti u svojim ćelijama.

Ni na dvorištu nije ni s kim rado razgovarao, osim što bi izmijenio najnužnijih nekoliko riječi, da ne bi tko pomislio, da je ljut ili da je poludio. Najviše je razgovorao s tamničarom, jer se je on vazda rado zaustavljao s njime, kad je god imao čas slobodnoga vremena.

— Jeste li vidjeli, kako sve ide kao namazano?!

— Kako bi drugačije i moglo ići?!

— E, moglo bi, da vidite, i drugačije! Al ovdje se baš gleda na vas bratski, da ne bi bolje mogli ni zamisliti.

Bojanić se je samo smješkao, sustežući se, da ne rekne koju gorku, jer nije želio ulaziti u nepotrebne rasprave.

— Raspravu su vam odredili preko reda.

— Jer se boje, da ću im umrijeti i tako izmaknuti velikoj njihovoj pravdi!

— Oprostite, to nije istina! Sami ste čuli, kad je pripovijedao dr. Kresović, kako je bilo. Odredili su je, da vam skrate uzrujavanje, jer predsjednik zna, kolko ste se s početka ljutili zbog optužnice, pa da se riješi i to, odredio je brzo glavnu razpravu.

— Recimo, da je tako. I hvala mu.

— I ovo je neobična povlastica, koje nije još nitko imao, da može obavljati sve razgovore u mojoj pisarni.

— I za to sam zahvalan. To mi je doista veoma ugodno, i ako me i previše podsjeća na veliku pažnju gospode prema onome, koji je suđen na smrt!

— Ta, molim vas, nemojte tako!

— Rekoh samo, da me taj postupak podsjeća — — — Ništa drugo ne tvrdim. Znate, gospodine tamničaru: ja s velikom zahvalnošću primam svako djelo, koje se pričinja kao tako zvano dobročinstvo, no ne vjerujem u ljudsku dobrotu. Sve su to računi i to obično veoma prljavi i nepošteni računi. Tko tako ne osjeća, gospoda ga ljudi smatraju običnom budalom i ne dadu mu ni korice kruha. Zvjerinjak je ovo, dragi moj dobri gospodine tamničaru!

— Tako vi onda mislite i o meni?! — upita on skoro šaljivo i nasmije se.

— O sebi svakako mislim tako! — odgovori Bojanić. — Što misle o meni sestre zvijeri, možete lako prosuditi po ovome, što vidite!

— Ipak ne smijete pretjerivati! Kolko imate poznatih dobrotvora samo kod nas u Zagrebu, a gdje su ostali gradovi i, onda — cijeli svijet?! Nije to tako, kako vi govorite, gospodine Bojaniću! Vi se zagegate, pa udarate u sva četri vjetra i sve rušite, a u svojoj ste duši dobar i pošten i miran kao janje.

— Jesam, jesam — — — I svi ti vaši dobrotvori samo bacaju mrvice sa svojih gospodskih stolova, a to nijesu žrtve, koje jedine mogu doprijeti do nebesa. Žrtve! Razumijete li, što znači ta riječ?! I sada meni ovdje iskazuju dobročinstva! Čudna mi čuda: otmu ti sve, da ti onda dadu žlicu vode i proglašuju se dobrotvorima pred licem našega Gospodina Isusa Krista! Razbojnici — — —

— Nemojte tako, zabora! — reče tamničar nižim glasom i žurno se izgubi. Tako redovno svršavaju njihovi razgovori, no on ipak svaki dan dođe k njemu u njegov ćošak dvorišta na nekoliko riječi i to obično poslije podne, jer su prije podne u dvorištu i ostali uznici, pa onda ne će, da ga vide, da je s Bojanićem u tako prijateljskom živom razgovoru. Svaki bi to tumačio na svoju ruku, no siguran je, da ne bi nijedno tumačenje bilo po njega povoljno.

Kresović više nije trebao moliti predsjednika, da dopusti razgovore u tamničarevoj pisarni, jer je on to prenio na suca istražitelja, pa je postalo stalnim pravilom. Istina,

Kresović nije zlorabio tu povlasticu, jer nije imao vremena i jer nije bilo potrebno, da često dolazi na razgovor.

Kad je Mara došla, da čuje, što je razgovarao s Draganom, odmah je otišao s njome do sudbenog stola, ostavio je na ulici, da ga čeka, a sam otišao do suca istražitelja i zamolio ga, da mu dade dopuštenje za razgovor. Kad je to uredio, vratio se je na ulicu i s Marom otišao u Petrinjsku ulicu.

— I gospođica će na razgovor?! — iznenadio se tamničar.

— Nema nikakove zapreke! — odgovori mu Kresović. — Optužnica je već uručena i pravomoćna je. Vas se dvoje poznate?!

— Nažalost, već odavna! — potvrdi on i odmah posla jednog stražara, da dovede Bojanića.

Mara ga je zagrlila i izljubila.

— Da sam barem zdrav i jak momak, uživala bi ljubeći me, a ovako je to prava i čista žrtva! — reče on, smiješeći se.

— Dobro je — reče Mara — kad ti je do šala!

Tamničar se je odmah izgubio, pa su mogli nesmetano pripovijedati.

— Doveo sam ti gospođicu, da je možeš ispitati o svemu, što te zanima! — reče mu Kresović. — Samo se moraš požuriti, jer nemamo mnogo vremena.

— Želio bih doživjeti, da mi rekneš, da imaš vremena i da se ne trebamo žuriti! — odgovori Bojanić malko trpko. — Uostalom imaš pravo, jer i ti moraš živjeti, a od ovakovih razgovora ne ćeš naslagati sala na svoj poštovani advokatski trbuščić.

— To je istina, no moraš računati, da me možda čeka i koji baš ovako unosan posao, kao što je i ovaj! I oni drugi imadu pravo, da im posvetim svoje vrijeme i svoje znanje.

— A nađeš li koga, tko ti to plati za sve nas siromahe?!

— Da. Vjeresija — — — Nema drugog izlaza! Međutim razgovarajte vas dvoje, a ja ću dotle obaviti neke poslove tu s pisarima.

— Nemoj otići, jer će onda i nas odmah potjerati! — reče Bojanić.

— Budi bez brige. Bit ću tu u drugoj sobi, pa ako me ustrebaš, samo zovni. Ja sam tu.

Izišao je, da im ne smeta, sjeo u drugoj sobi i upustio se u čavrljanje s pisarima. Bilo ih je pet: četiri uznika i jedan uznički stražar, koji je tu bio vjerojatno samo zato, da bude i stražar i ujedno vječno budno oko, da pisari ne načine kakove psine. Međutim on je siromah bio skoro nepismen, a oni — cvijet uzničke inteligencije, pa bi ga bili mogli sto puta na dan nasamariti, da su htjeli, no to slučajno nije bilo ni njima u računu, jer je svakome bilo mnogo ugodnije provoditi dane u toj sobi, u doticaju i u vezi s vanjskim svijetom i živjeti u obmani bar te prividne slobode, nego li crkavati u smrdljivim ćelijama i slušati vječno najnemogućije razgovore i najodvratnije doskočice i umovanja. Stoga su radili pažljivo i savjesno.

Mara je nijemo motrila svâka, te joj se učini, da su mu posve prozirne ne samo uške nego i sam nos. On nije prije imao tako velik i oštar nos! Barem se ona nije mogla sjetiti, da mu je bio takav. Bio je posve običan, nenapadan nos, malko oštar, potanak, a na vrhu je izbijala mala bijela hrskavica. Takav mu je bio nos prije ove velike bolesti. Sada je međutim posve tanak, posve oštar i posve proziran, kao da ni nema ništa nego sama gola hrskavica.

— Veoma si omršavio! — reče ona posve tiho i prekine šutnju.

— To nije važno! — odgovori on suho.

— Nijesi doduše nikada bio debeo — nastavljala je ona, ne obzirući se na njegov odgovor — al nijesi nikada još bio tako omršavio.

— Nije mi još nikada ni bilo, kao što mi je sada. Znaš: na ovoj hrani i na ovakovim mislima se nije još nitko udebelio. Al mene to ništa ne smeta. Vjeruj mi.

Ona osjeti potrebu, da mu razloži, kako im nije moguće slati mu hranu izvana, no ustukne pred tom misli. Ipak bi se to moglo činiti. Ne može Zlata, al bi mogla ona s malko dobre volje. Mogla bi, jer ta njegova hrana ne bi stajala mjesečno toliko, koliko ona potroši na mirisave vode, na različite boje, za češljanje i još mnogo vrlo lijepih stvari i poslova, bez kojih bi se moglo živjeti posve pri-

stojno i pošteno. Sjeti se toga i ne reče ništa o hrani. Najzad — ona je samo svâst, pa niti nije njezina dužnost, da misli na to — — —

— Žao mi je — nastavljao je on posve mirno i sabrano — što ću umrijeti i neuk i nepoznat i beskoristan. Proći ću, kao što prođe kamen, kad ga bace u zrak, pa pane na zemlju. Žao mi je — — — A gdjekada mi se čini, da bih imao toliko toga reći svojoj braći! Eto, na primjer, baš i o debljanju, koje si spomenula! O tom bi se dalo pripovijedati, ako hoćeš, godinu dana bez prestanka i prekida. Imaš različnih debljanja. Mogli bismo početi o debljanju obraza, pa prijeći na debljanje novčarka, nastaviti s debljanjem žena — s osobitim obzirom na pitanje, da li ta pojava uopće ima kakovu vezu s poštenjem! — a zatim bismo prešli na debljanje savjesti uopće, a kod novčara i učenih ljudi napose.

Mara ga je u čudu slušala, i kako nije mogla pojmiti, što mu je, da je zapao u takav razgovor i u takav način razgovora s njome, tako ga nije mogla ni prekinuti, da ga pokuša navesti na drugi predmet. Došlo joj je nenadano i neočekivano, pa nije mogla ništa, nego ga nijemo i pokorno slušati kao u crkvi, gdje se ne možeš protiviti ni onda, kad propovjednik počne baš tebe lično prati i šibati.

— Ja vidim, ti misliš, da sam ja poludio! — reče on, zagleda se u nju i toplo joj se nasmiješi. — O draga moja Maro! I ti si još veliko dijete. Naravno: ti si dijete svoje vrsti. Ti si žensko dijete, koje vjeruje, da žena nije ništa nego cvijet, na koji sjedaju pčelice nebeske — — Samo, pčelice vjeruju, da će naći peluda, a ti vjeruješ, da je to cvijeće i stvoreno, da živi bez peluda i bez ploda. Tako: cvijeće radi cvijeća! Drugi imadu o drugim pitanjima isto toliko naopake pojmove, kao što su tvoji naopaki o tome. I ja sada mislim, da sam uhvatio pamet za perčin, pa je drmam kao mahnit, misleći, da usrećujem svijet, a kad tamo — ti misliš, da sam poludio, državni me odvjetnik tuži radi umorstva, a to znači: on tvrdi, da sam zvijer — — I tako dalje. Oprosti mi, što sam zapao u ovako jalove i lude misli. Kriva si ti, što si spomenula debljanje, kao da smo volovi, jer si zaboravila, da ljude ne tove za klanje. Nas i mršave otpremaju na drugi svijet, a ja mislim, da

se ne varam, kad tvrdim, da još ni jedan svetac ni jedne vjere ne umrje utovljen!

— Bog s tobom, što govoriš! — usprotivi se ona, kao da se je prenula iz sna. — Koja vjera još može imati svetaca osim naše?!

— Oprosti, oprosti, Maro! Ja sam to samo tako rekao, a ti razmišljaj, da li ćeš naći koga Božijega ugodnika utovljena. Nego, sada je dosta ovoga naklapanja. Pričaj mi, što radi mamica?!

— Vazda u kući. Obavlja kućne poslove, pazi na Slavicu, moli se Bogu i tako. Zdrava je vazda kao drenovina. Upravo je čudo, kolko je preko sirote već prešlo muka i nevolja i ona vazda — nauzgoru!

— To je stara korenika, koja se ne previja! Ona i danas vuče svoju snagu iz naše zemlje na selu — — — Kamo naše puste sreće, da smo tamo i ostali! — — —

— Onda se ti i Zlata ne biste bili sreli — reče Mara u očitoj želji, da ga svrne s te tužne staze.

— I ja se nadam, da ne bismo. To bi bilo bolje za nju, a sigurno i za mene.

Mara je zinula od pustoga čuda, kad je čula te njegove riječi.

— Ti se čudiš! — reče on, gledajući je i smiješeći se. — Ne čudi se, nego gledaj stvari i događaje otvorenih očiju, pa ćeš odmah vidjeti, da se ne varam. Kamo naše sreće, da se ne sastadosmo na ovome putu. Naravno, to ne znači, da sam ja prestao voljeti Zlatu i da ne vjerujem, da ona mene još i sada voli. Da ti bude stvar jasnija i naravna, podsjetit ću te jedne činjenice, koja ti ne smije biti neugodna, kad je navodim, samo da ti razjasnim svoje shvaćanje.

— Izvoli, izvoli, štogod hoćeš — reče ona i nasilu se nasmiješi.

— Koliko ih je dosada tebe voljelo i umiralo u zanosu i u slasti, a ipak se ti ne odluči, da i jednog od njih obrlatiš, da te uzme. I — sretni oni bez tebe i sretna ti bez njih, jer je tako bolje, jer vam se putevi razilaze. Tako je moglo biti i s nama dvoma. Zlata je rođena za druge prilike, a ja opet za druge, pa bismo bili onda prema tome birali i

svoje bračne drugove. Ja mislim, da ti je sada posve jasno, zašto bih ja bio sretan, da nijesam svoju divnu, dragu, plemenitu i veliku Zlatu vezao za svoja užasna kola?! Znaš, Maro: meni je rekao jedan stari gospodin: »Sinko, na čistokrvnom se araberu ne voze taljige!« A ja sam divnog arabera Zlatu upregao ne ni pod taljige nego pod najobičnije tačke. A to je, draga moja Maro, veliki zločin — — —

— Mani se, molim te, takih misli!

— Ja sada ni ne smijem ništa drugo raditi nego misliti! — odgovori on odlučno i uvjerljivo. — Kad čovjek dospije u zatvor, ne preostaje mu ništa drugo nego ili da razgovara o svinjarijama sa svojim neukim, priprostim, a najčešće i prostačkim drugovima, ili da se zavuče u svoju dušu, pa da poludi, ako nema od čega sam živjeti, ili da se ubija mislima, ako ih ima gdje razvijati. Kako nema ništa nego neizmjerno mnogo vremena i punu dušu jeda i jada i otrova, nije ti teško zamisliti, kakove se misli mogu rojiti i gojiti na takome đubrištu. I gledaj ti, moja draga lijepa svasti: ja nastojim, da budem posve pravedan i da ne ogriješim duše ni o sebe ni o druge, nastojim uopće, da razmišljam i zaključujem zdravo i po zdravom razboru, a ipak — dolazim do užasnih zaključaka. Ako iz toga povučem daljnji zaključak, dolazim do uvjerenja, da ljudstvo živi od samih opsjena i laži. Ja se mogu varati u nekim pitanjima i sigurno se i varam, ali se ne varam u svemu, ne varam se u glavnim potezima, ne varam se u svojim osjećajima, koji su puni ljubavi prema Svemogućemu, a to mi je najbolje jamstvo, da nijesam ni lud ni zao duh, jer inače ne bih bio svijestan toga uzvišenog osjećaja.

— Vjeruj mi — reče ona poslije strpljive šutnje i slušanja — da te ne mogu ni prepoznati! Ti više nijesi onaj, koji si bio prije nego si dospio ovamo.

— Bilo bi žalosno, kad bi svi ovi događaji prošli kraj mene kao omnibus! — odgovori on. — Naravno da nijesam više onaj isti, a ako me Providnost još uzdrži neko vrijeme u ovome tijelu, bit ću i još drugačiji, ako me mozak ne izda i ne otkaže službe. Da neprestano kopkam noktom na dlanu, prokopkao bih na drugu stranu, a kad neprestano mislim i razmišljam i prevrćen svaku pomisao bezbroj puta

oko i njezine i moje osovine, moram doći do nekakova zaključka i izazvati time u sebi određene osjećaje, koji opet rađaju nove misli.

— Ti se prije nijesi bavio takim glupostima! — reče ona posve mirno i iskreno.

— Izvrsno! — usklikne on i udari dlanom o dlan. — Sada je iz tebe progovorilo pravo i potpuno žensko! Znaš, Maro: žena je zemlja, koja prima sjemenje, da u njoj proklija, nabuja i naraste, a muškarac je sunce, koje je visoko, visoko i koje svojim zrakama oplođuje zemlju — grijući njezinu prašinu i njezino blato!

— Nemoj tako visoko!

— Nije nikakova visina, jer se radi samo o tijelu! Inače možemo biti jednako visoko, jer je duh — duh! Iz tebe je progovorilo žensko, koje nije stvoreno za umovanje i samovanje! Ne, ne. Zato se ženski samostani moraju po Božijem zakonu pretvarati u škole, u bolnice, u sirotišta, skloništa za starce i slične zavode za gomile, za hrpe, u kojima nesebične sestre daju same sebe na žrtvenik milosrđa!

— A prije si rekao, da su ljudi zvijeri!

— Naravno, da jesu u velikoj većini. Iz toga ne slijedi, da su sve zvijeri na istome stupnju krvoločnosti! Najmanje iz toga slijedi, da se mnogi nijesu već visoko digli nad prosijek, no ti nemaju ništa s našim svagdašnjim borbama i otimačinama. Oni žive svojim posebnim životom i visoko su iznad nas. Ja bih čak ustvrdio, da se uopće i ne zanimaju za nas, osim što nam daju primjer, pa: tko ima oči, neka vidi, tko ima uši, neka čuje! To je sveto evanđelje, draga moja — — — Da sam ja zapao u ove misli prije nego sam dospio u sve svoje užase i strahote, bio bih se posve drugačije ponio u svakoj napasti i poteškoći. Međutim nije ni sada prekasno, samo što mi više ne može nimalo koristiti ni za ovu raspravu ni uopće za moj odnošaj prema ljudima. Sada — — umujem na užas samoga sebe i svih dobrodušnih purgera — — Da, kad sam spomenuo purgere: što radi moj siromašni Željko?!

— Zašto tako pitaš?! — iznenadi se Mara. — Njemu je posve dobro. Ide redovito u posao i zadovoljan je.

— Jesi li ga ti pitala, da li je zadovoljan?

— Da ti pravo kažem: nijesam. Kad ja dođem tamo, njega redovno ni nema još kod kuće.

— Kada si ga vidjela posljednji put?!

— Pa — — Ne bih ti znala pravo reći. Već ga dugo nijesam vidjela. Ja idem k bakici obično uvečer, poslije ureda, pa ostanem tamo po sat, sat i pol, a on dolazi kući oko devet, pa se s toga ne sretamo.

— Otkuda onda znaš, da mu je posve dobro i da je zadovoljan u poslu?! Tko ti je to rekao?

— Tko mi je to rekao? — ponovi ona pitanje i onda zastade kao u čudu. — Da ti pravo kažem: ne znam, tko mi je to rekao, no znam, da mi nijesu pripovijedale ni Zlata ni mamica, da je bolestan ili da nije zadovoljan. Toliko znam.

— Izvrsno: ti znaš samo, da nije nastao nikakav škandal i odmah zaključuješ iz toga, da je sve u savršenom redu! Mogla bi biti diplomat i upravljač bilo koje moderne države! Dok životinje ne galame i dok se ne ritaju, ne udaraju i ne grizu, znači, da su site, da su zadovoljne i da ništa ne trebaju. Kad se desi kakova neočekivana podzemna tutnjava, onda se trgnu i počnu cmizdriti: »Pa bili su savršeno zadovoljni! To pitanje nije više ni postojalo!« — — —

— Nije baš tako — počela se ona braniti. — Meni bi bakica bila pripovijedala, da se je dogodilo išta nepovoljno.

— Vjerujem ti, vjerujem! — reče on i nasmije se. — Ja sam se samo šalio, da vidim, što ćeš mi reći.

— Ja sam odmah tako mislila.

— Da se šalim?!

— Da: i vidiš, da se nijesam prevarila!

— Prevarila si se žestoko, jer se ja nijesam šalio, a kad sam ti sada rekao, da sam se šalio, htio sam samo odvratiti tvoju pažnju od daljnjega našeg razgovora, da te ponovno zaskočim isto ovako, kako smo doživjeli u razgovoru o Željku, na što nijesam ni bio spreman. Sada sam te kanio provodati samo takovim stazama, pa sam s toga počeo diplomatski: »Ja sam se samo šalio« — — a obična izmišljotina, da se je šalio! Ni ja se nijesam šalio!

— Meni se čini, da se ti uopće samo šališ danas sa mnom! — reče ona posve ozbiljno. — Upravo je nevjerojatno, u kakove si vode dospio.

— Samo je nažalost kasno za ovaj život! To toliko — mogu lakše razrađivati sve, što se je dogodilo, i glavnu ću raspravu jednostavnije prenijeti. Sada mi je to sve nedostojna komedija harlekina, koji se oblače u haljine Onoga, koji jedini može suditi i koji je u nama kao u Hostiji — — —

— Bog s tobom, što svašta govoriš! — šane ona posve tužno.

— Znam, da me ne možeš slijediti, no to nije stoga što bih ja bio previše učen ili što bih govorio uopće učeno, nego ti je to stoga, što ti uopće ništa ne osjećaš niti išta misliš, što nijesu drugi već izlegli u svome pljesnivom mozgu i pružili tebi kao jedinu dopuštenu hranu za tvoje zakržljale možđane. Ne srdi se, što ovako govorim. Nije to uvreda, jer nijesi sama. Iznimke su na drugoj strani, a ti si u savršenom redu i pod mjerilom svih pravila dobroga društva! — — Ti se meni čudiš, jer se ozbiljno bojiš, da sam se makao u mozgu, a nijesam. Bojazan je posve neosnovana. Ja sam se samo otresao svih okova, koji su me stezali, pa mi se čini — a mislim, da se ne varam! — da nijesam još nikada i nigdje u životu bio tako silno i neograničeno slobodan kao sada u ovoj tamnici. Naravno, ne udaram glavom o rešetke, jer nijesam lud. Ne idem, gdje znam, što me čeka, već se krećem slobodno po slobodnim poljanama.

— Slušaj, Dragane — poče ona posve meko — mene će pitati mamica i pitat će me Zlata, što smo razgovarali. Što ću im moći pripovijedati od svega ovoga, što si mi izdivanio?!

— Razumijem! Reći ćeš im, da sam miran i zadovoljan, jer sam se smirio u svojoj duši. Reći ćeš im i to, da sam na najboljem putu, da nađem razloge svih naših nesreća i neprilika. Možeš reći mamici i to, da ne mogu prežaliti, što me je iščupala iz našega dragog sela. Naravno, reci joj odmah i to, da ja nijesam poludio, pa da mislim, da bih bio u selu živio lakše i udobnije. Bože sačuvaj! Ja se sjećam one nečistoće, onog nereda, onih muka i napora i mršavih zalogaja — sjećam se toga svega i ništa se ne može porediti s onim životom, koji sam imao u gradu i u najtežim časovima, dok sam bio u tako zvanoj slobodi. Ja to znam i

naglašavam, pa je to najbolji dokaz, da se ne varam, kad velim, da žalim za svojim zamazanim selom.

— Mamici će biti žao, ako to čuje.

— Ti joj onda nemoj reći, ako je ne možeš gledati, da joj je nešto žao. Ne bi ni njoj škodilo, da malko razmišlja, no ako ne ćeš — i ne trebaš. Ne bih joj ni ja tako poručivao, kad bih mislio, da bi joj moglo škoditi. Ja previše volim svoju staru majčicu, koja je, sirota, kao i mnoge i mnoge druge majke u svojoj bezumnoj ljubavi i neosnovanim osnovama počinila i na sebi i na meni najstrašnije djelo, koje nije zločin samo stoga, što se u ludilu ne počinjaju zločini ni onda, kad se čine najstrašnija i najkrvavija djela. Ona nije za to odgovorna, a ja uopće nijesam tada još ni znao, da živim. O tom joj nemoj ništa govoriti, jer ona ne bi odmah razumjela, a ti joj ne bi znala rastumačiti, pa bi nastalo nepotrebno natezanje, koje ne bi dovelo do cilja. Reci joj — — — Da: de ti najprije reci meni, što radi stric Petar? Često žalim iz dna duše, što nije tu sa mnom. On je iskusio život sa svih njegovih strana, pa bih sada od njega mogao naučiti neizmjerno mnogo! Što radi?

— Otputovao je — odgovori Mara. — Nenadano se sjetio, da ide u svoje selo i odmah otputovao.

— Eto! — usklikne Bojanić. — To je jedini mogući zaključak, do kojega mora doći svaki čovjek, koji zdravo misli. Kad bih ja ikada kanio između ovih zidina — kao što sigurno ne ću! — i kad bih imao i samo stopu zemlje na selu, učinio bih isto.

— Lagano, lagano! — požuri se ona, smješeći se. — Meni se čini, da on nije tamo otišao ni od želje za selom ni u nakani, da tamo ostane, nego samo da proda, što još ima tamo, pa da se čim prije vrati.

On je ukočeno pogleda i ne reče ni riječi.

— Njemu je ovdje posve lijepo — nastavljala je Mara — pa baš stoga i želi donijeti novaca sa sela i smjestiti se još udobnije.

— A gdje se je sada smjestio? Gdje stanuje — da li znaš?!

— U istom dvorištu, u kojem su bakica i Zlata. Tamo je nekakova drvena ogradica, u koju se je on smjestio kao medvjed. Neprestano je u razgovoru s bakicom i Slavicom,

kad ne »radi«, kako on sam zove svoje bazanje po gradu. Bakica se ne može dosta nahvaliti, kako je on pametan i promišljen i kako voli i tebe i djecu. I kaže, da im svaki čas donosi koješta, što im vrlo koristi i pomaže im, da nekako ipak sastavljaju kraj s krajem.

— A što im donosi? — pitao je on ledeno i odrezano.

— Hrane. Da li dobije ili kupi, nijesam mogla razabrati, no i Zlata mi reče, da je sve vazda veoma čisto i uredno, pa svi jedu.

— A jede li i on s njima?!

— Ne! Kaže bakica, da ga je već bezbroj puta kušala nagovoriti, da sjedne s njima k stolu i da jede ono, što je on donio, no da joj nije nikada pošlo za rukom. Jednostavno pobjegne i ne vraća se, dok ne misli, da su već morali pojesti. Tada dolazi kao da nijesu prije ni razgovarali, sjeda kraj peći kao u svojoj kući i raspripovijeda se kao guslar. Tako mi je to doslovno rekla mamica!

— I sada nenadano otišao?! A je li kome rekao, da ide i kada će se povratiti?!

— Cijeli dan je pripovijedao o tom s bakicom i onda opet uvečer i sa Zlatom i sa Željkom. Sjedili su do iza jedanaest sati prije njegova odlaska.

— A što govori o tome bakica?!

— Da nije trebao ići — to kaže i veli, da nije pametno, da sada, poslije tolikih godina, dolazi tražiti svoj dio očevine. Ona misli, da on po zakonu ni ne može ništa dobiti.

— A mamica se sjeća još tih zakona?! — upita on malko veselije i nasmiješi se.

— Kaže, da se sjeća, kako je njezin pokojni tumačio seljacima.

— Kako je on samo došao na pomisao, da ide tražiti nekakov svoj dio?! To mi nije jasno. Tko ti reče, da on to čini, kako bi se mogao smjestiti još udobnije?! Tko ti je to rekao?! Il si to možda samo ti tako zaključila na temelju same činjenice, što je otišao, da proda, što tamo ima?!

— Iz bakičina sam govora razabrala, da nešto kani, al ne bih smjela reći, što kani, jer ni bakica ne govori jasno, ja držim, da ni ona ne zna, pa samo nagađa. Ona pripovijeda o stricu Petru, kao što bi pripovijedala o svome bratu

ili sama o sebi — — Ja ne razumijem. Istina, i Zlata o njemu govori kao o kakvome svecu. Ja sam joj to i rekla, a ona mi se je smijala. Kaže, da bi on mogao biti i svetac i hajduk.

— To je točno, tako jest! — potvrdi Dragan. — I ja tako mislim. On je neobičan čovjek, no ipak ne razumijem, što ga je nagnalo na tu sadašnju bedastoću?!

— Meni se čini, a mislim, da se ne varam, da on kani pomoći time bakici i Zlati! Ja sam na sve moguće načine kušala tumačiti bakičine riječi, no sve sam zabacila osim toga: on to čini radi naših. Njima želi pomoći!

— Misliš?!

— Ne mogu drugačije tumačiti bakičinih riječi. Istina, ona sama ne zna ništa sigurno, pa samo navija onako, kako je on navijao, govoreći s njome, te je onda teško stvarati sigurne zaključke, ali ipak — samo mi je takovo tumačenje ostalo.

— Možda se on kani s mamicom vjenčati?! — reče Dragan tiho i otežući kao s drugoga svijeta. — Vidjet ćeš — — —

— Bog s tobom!

— Ne čudi se mome zaključku. Došao mi je posve neočekivano i bez ikakova razmišljanja i nagađanja. Je li on već našima pomagao još čime osim time, što donosi jela?!

— Ne znam. Znam samo, da je nabavljeno dosta pristojno pokućtvo i da se redovito plaća stanarina, a ne znam, da li ste imali išta prištedena. Zlatu nijesam pitala, jer nije bilo razloga, da je pitam, a ona nije ništa govorila. Ja ne znam, no moguće je, da se je stric Petar i za to pobrinuo. Ja nijesam prije na to ni pomišljala, no sada mi dođe u glavu, kad si me upitao.

Bojanić se je zamislio i mramorkom šutio.

— Što misliš? — upita ga ona.

— Bilo bi mi žao, ako je ovako, kako nagađam — odgovori on. — Al to ti je ono staro pravilo, da jedna nesreća izazivlje druge. Okužuje okolicu kao zaraza.

— Možda i ne bude iz toga nikakve nesreće. Možda prije iziđe kakova komedija.

— Varaš se, Maro. On će kod kuće imati najvećih neprilika, ako uopće nađe ikoga svojega, i time će svršiti cijela ta njegova osnova tako, da do komedije ne može nikako doći. Svršit će veoma bučno, a nije isključeno, da svrši i krvavo.

— Ne će biti tako opasno! — reče ona skoro podrugljivo.

— Ti ne znaš, o čemu govoriš, draga moja Maro! Na selima se ubija radi pedlja zemlje, rjeđe radi očevine, najrjeđe radi žene, a inače niti nemaš krvi na selima. Sinovci će gledati u njemu neprijatelja, koji je došao, da im otimlje očevinu, a moći će ga spasiti samo bijeg, ako se na vrijeme dosjeti, što treba činiti.

— Možda ste vas dvoje zaboravili, da sam još i ja živ i da mi se žuri! — reče Kresović, otvorivši vrata.

— Izvoli k nama i ne ljuti se! — reče Bojanić. — Da se nijesi javio, vjeruj mi, da se mi ne bismo sjetili do sutra, da se tebi žuri.

— Ne bih vas požurivao, da nemam doista važna i hitna posla. S druge opet strane valja imati pred očima, da ne mogu otići, a gospođicu Maru ostaviti s tobom, jer za nju nijesam ni tražio dopuštenja za razgovor.

— Razumijem, razumijem. Hvala ti i na ovolikoj žrtvi. Zahvalan sam ti, što si mi pružio zgodu, da temeljito poplašim svoju svastiku!

— Kako to? — iznenadi se Kresović.

— Nije opasno! — umiješa se Mara, smiješeći se. — Istina, iznenadio me jesi koječim, no uplašio me nijesi ničim.

— Samo sam joj malko nabacio svoje poglede na život i životne prilike, pa se je samo krstila.

— Oprosti! Ti sada pretjeruješ! Jesam se čudila i — — — — i mislila, da sam poludio!

— To nijesam mislila, al mi je bilo novo i neobično.

— Znaš, Dragane: svršimo s natezanjem, a ako imaš još što pametno i važno, govori.

— Veliš: ovo nije pametno!

— Barem nije važno. Uostalom, kad budemo imali više vremena, moći ćemo se i o tome porazgovoriti.

— Još bih te jedno molio — reče Bojanić veoma nesigurno: — Ako bi mogla doći moja Zlata, molim te, žrtvuj se, pa dođi ovako s njom, kao što si danas došao s Marom.

— Vrlo rado, kadagod izvoli. Neka se gospođica Mara s njom dogovori i neka mi dođe reći, pa ću ja prema tome urediti svoje poslove i doći.

— Čini mi se, da ona može samo nedjeljom — reče Dragan.

— Ja sam spreman doći i nedjeljom, a i tamničar će meni za volju otvoriti svoj dućan! Budi bez brige.

— Hvala ti, doktore! Ti joj, Maro, reci, da je molim, da dođe, ako joj je ikako moguće. Reci, da ću joj biti zahvalan.

— Ne boj se, Dragane. Ja ću joj reći i doći će. Budi bez brige — govorila je veoma uvjerljivo i osjećajno, pa doda, smiješeći se: — Al joj ne ću pripovijedati, što si govorio, jer bi pala u nesvijest.

— Nemoj, nemoj, jer joj ne bi znala pravo prikazati, pa bi načinila potpunu zbrku. To ću joj ja sam reći i rastumačiti.

Kresović je stao kraj prozora i zagledao se van, da im ne smeta, ako imadu još što razgovarati, što on ne treba čuti.

— Reci mi pošteno, je li namještena? — upita on, skoro molećim glasom. — Što radi i kako je?

— Namještena je! — odgovori ona posve sigurno. — I posve je dobro, poslije ove bolesti. Vidjet ćeš, da se je dobro oporavila i da je opet ona ista prekrasna Zlata. Nemoj njoj govoriti onako, kako si govorio meni, jer će joj biti jako žao. Ona tebe previše voli, pa ne bi podnijela onih tvojih riječi.

— Varaš se! Ona je pametna i otvorena glava, pa je sigurno već i sama došla do istoga zaključka. Ja onako govorim, jer je volim i jer znam, da je zaslužila mnogo bolju sudbinu, nego li ju je doživjela sa mnom. Ovo je

neobično i nerazumljivo prokletstvo nekoga ludog časa u našem životu, kojega još nijesam otkrio, a kojega možda ne ću ni otkriti na ovome svijetu. A sada — moramo svršiti radi doktora!

— Slažemo se! — reče Kresović, okrene se k njima i nasmije se.

— Što sam lud! — reče Bojanić i udari se dlanom po čelu. — Donio sam svoje Zapiske i zaboravih ti ih dati, a mogao si ih napola pročitati, dok si tamo sjedio. Oprosti i evo ti ih. Ako umrem brzo, a budeš htio, ovlašćujem te pred svjedokinjom, da ih možeš dati i tiskati!

— Prihvaćam i hvala ti! — reče Kresović posve ozbiljno. — Ti se smiješ svojim riječima, a one nijesu nimalo smiješne. Da si čemu, mogao bi napisati svoje potpune uspomene.

— Bolje je, da ne piše, gospodine doktore, uz ovake njegove misli, kakovim se sada bavi! — reče Mara. — Da Bog oslobodi Uspomena s ovakovim mislima.

— Ja bih rekao ovako: da te Bog oslobodi maloga mozga uopće, a napose, kad je sapet svim društvenim lažima i lažnim obzirima!

LVIII.

Već su prošla i tri dana, a ne samo dva — kako mu je bio rekao — otkad je bio kod komesara, a još nema nikakove obavijesti. Ne sjeća se doduše da li mu je uopće obećao, da će mu telefonirati, pa je bio u velikoj neprilici i dvoumici, što bi učinio, da dozna, kako se stvar razvija. Siguran je, da ga komesar ne će prevariti. Kad mu je jednom nešto obećao, onda je siguran, da to može i izvršiti, a što može izvršiti, nema razloga, da ne učini, kad je već obećao, da će učiniti.

U ovome se slučaju njegovi računi posve slažu s redarstvenim, pa mu je onda lako. Ne može nitko ni pomisliti, da je pokušao uspjeti neopravdanim putem s neosnovanom i neopravdanom željom zbog nekih nečistih računa. Stvar je čista i jednostavna: skitnice ne spadaju u glavni grad,

nego u svoju zavičajnu općinu. Neka se ona s njima bori, a ako treba, neka ih i hrani. Ništa drugo! Ni on ne želi ništa drugo, nego da grad oslobodi jedne opasne skitnice!

Vjerojatno su staroga ščepali i strpali ga u zatvor — to je čak i sigurno! — no sada se ne bi smjelo otezati s njegovim protjerivanjem, jer može doznati ona luda Zlata i sve pokvariti. Čovjek ne može ni pomisliti, što bi ona mogla izmisliti, da ga spasi. Ne smiju otezati s njegovim protjerivanjem. Bez promišljanja se je mašio slušalice i zatražio broj. Međutim on je zvao uzalud, jer mu se s telefonske centrale nije nitko javljao. Gospođica je bila očito prezaposlena, pa nije dospijevala, da i njega upita, koji broj želi. Iza dugoga čekanja i udaranja po aparatu, dobije željeni broj.

Javi se redarstvo. Maks je dosta uzrujano zamolio, da ga spoje s prijateljem komesarom, pa kad je i to sretno dočekao, uperio je grozničavi pogled u jednu točku na stolu, kao da je tamo utjelovio svojom snagom gospodina komesara i pogledom tražio od njega odgovor na svoje pitanje.

— Halo, halo, gospodine komesare! Ja sam: Maks Wetter — — Da, da. Radi one stvari, Što radi?! — — — Nije moguće — — — Pa, gdje bi mogao biti?! Vjerujte mi, da to ne razumijem — — — Naravno, da sam siguran, da ne sumnjam u njihovu sposobnost, al je čudno — — — Nije ga zemlja progutala, a nije ni otišao. Nije moguće — — — Za dva dana. Ide u redu. Ako mi dopustite, ja ću vas nazvati — — Da, da. Ako što doznam, javit ću vam — — Srdačna vam hvala! — — Moramo ga pronaći! Hvala vam.

Odložio je slušalicu i obrisao hladan znoj sa čela. Pa to je naprosto nevjerojatno! Kuda bi on mogao otići?! Il je detektiv bio nepažljiv, pa ga nije primijetio ili je — — — Tko bi znao?! Što danas nije moguće, kad je na prodaji i raj i pakao i nebo i zemlja?! Dođe kakav bilo siromašak u službu, postane veliki gospodin s malenom plaćom, pa što je onda naravnije nego da nastoji povećati svoje dohotke?! — — — Tko zna, što se je dogodilo?!

Opet podigne slušalicu. Već je unaprijed drhtao od ljutnje, što će morati dugo čekati, dok mu se javi gospođica s centrale, no očekivanje ga prevari, pa se skoro za-

prepasti, kad mu se ona javi skoro odmah, čim je podigao slušalicu. Zamolio je broj Marine poslovnice. Odmah mu se javiše s druge strane.

Zaželi, da govori s Marom.

— Željo moja živa! — — Ne poznaš me?! Naravno! Kako bi i poznala isluženog invalida?! Oni ne vrijede ni za zahvalnu Domovinu, a kamo li bi što značili u bilanci nezahvalne lijepe djevojke. Naravno — — — Ne, ne. Ne šalim se! Vidiš — — — Dugo si trebala, dok si prepoznala svoga starog prijatelja! Dugo! — — — Da. Ako ikako možeš, molim te, dođi mi samo na čas, čim svršiš posao u uredu. — — — Da, da. Ovamo. Ja ću te čekati, dok te ne dočekam — — — Naravno. Raširenih ruku i srca — — Do viđenja!

Odmah je lakše odahnuo, kad je i to sretno obavio. Možda će ipak tako doći i tome pitanju do dna. Ona će morati štogod znati. Samo mora i s njom oprezno razgovarati, da ne pobudi sumnje. Žensko je sumnjičavo već po svojoj naravi, a onda mu još treba baciti mušicu u uho i gotovo je!

Pospremio je sve papiriće sa stola, da ne bi ostalo što, što ne želi, da ona vidi. Doduše još je podugo, dok ona dođe, al je oprez vazda na mjestu i nije nikada preuranjen, dok se je mnogome i mnogom desilo, da je s njime zakasnio.

Eto, da su ona gospoda od novina bila opreznija, pa brzo zaključila s njime pristojno, ne pretjerano, bili bi za svoje poduzeće osigurali sigurnu svoticu, no nijesu bili dovoljno oprezni, pa su bili razjapili usta, da bi im u njih bio mogao uletjeti najbučniji izborni plakat sa svim svojim ćoškovima i mirisima. Naravno, da toliku jametinu nijesu mogle začepiti nekolike siromaške Wetterove hiljadarke! Posve naravno! On je onda morao otezati, da dobije vremena i da ih malko izmori, a što je najvažnije, da im se njihove vijesti malko upljesnive. Tim je već za njega dobivena velika svota. Nijesu bili dovoljno oprezni, odnosno — — — možda su bili i previše oprezni?! Ali ne! Bili su posve neoprezni i nespretni, jer pametan čovjek ima ne samo mozak nego i nos, pa osjeća na prvi pogled, gdje je posao, a gdje je samo opsjena i igra svijetla i sjene. On to

osjeća i ne da se navesti na tanak led. Odmah zaključuje ili odmah ostavlja.

Wetter je u svojoj duši pošteno priznavao, da se je i sam tu nasanjkao kao derančić, kad pođe na led: priredi sklizaljke, a najzad se vozi na turu! Divnih pet hiljadarka! — — — Odoše kao u bezdanku, kao da ih je naložio, kao da je s njima pripalio cigaru — — — Negdje se onaj obješenjak Grudanić slatko smije i misli, kako je i njemu uspjelo, da nasamari mudroga Židova.

— Suhu figu si ti mene nasanjkao, moj Grudaniću! — reče on poluglasno i ushoda se sobom. — Da meni nije bilo tijesno, ostao bi ti bio suhe brade, kao što bi ti bile prisjele moje hiljadarke, da slučajno nije Zlata ovako odlučila, kako je odlučila. Ja bih te htio vidjeti, kako bi se koprcao, da ona sutra rekne: »Molim vas, nastavite vatrom proti onome Čifutu!« Ja bih te htio vidjeti, dragi moj ptiću Grudaniću! Ne znam, da li bi se onda šepirio i hvalio, kako si i ti namazao Salamunova potomka?! Sada ti je lako trljati ruke i pričati ženi bajke o tome, kako si napisao tako uspjeli, tako nevjerojatno mudri članak, da se je glavni urednik zapanjio od pustoga čuda i odmah odredio, da ti se isplati posebna nagrada — — — Žene vjeruju svašta u svome čednom mozgu. Naravno: pogotovo, sirote, rado vjeruju, kad je priča potkrijepljena dokazima u čistim hiljadarkama. Za takove su dokaze njihovi umovi neobično otvoreni, pa bi se smjelo ustvrditi, da im je to uopće i najdraže dokazno sredstvo.

Zadovoljno je trljao ruke i užurbano hodao, misleći, kako se bura i oluja naglo diže i još naglije stišava. Čovjek nikada ne smije očajavati, jer mu može svanuti baš u onome času, u kojemu stegne konop oko vrata. Da je okasnio samo za jedan čas, ne bi bilo više razloga, da očajava, nego bi bio mogao pjevušeći konop poslati svome konkurentu, da mu kojom zgodom posluži — — — Baš onako, kao što ga je Maks odnio gospođi Ljubici. Stefanović je već mislio, da je sve svršeno, da je Wetter već pokojni Wetter, Ljubica se je bila nakostrušila kao bijesna mačka, a — duša valja, pa valja i priznati! — i sam se je Maks bio veoma

uznemirio, jer je on najbolje znao, da je imao za to i dobrih razloga! Naravno: i on se je bio usplahirio i već mislio na zatvaranje poslovnice, pa čak i na stečaj ili prinudnu nagodu, a sve — gluposti, bedastoće, plod bolesnih i prenapetih živaca! Sretan je, što je pred svima sačuvao savršen mir tako, da mu moraju danas skidati kapu i priznati, da je bio dorastao i najtežim časovima! Što se je u njemu odigravalo, to nije zabilježeno ni na jednom seizmografu i nema nitko crno na bijelom, da mu može pokazati i reći: »Pogledajte, gospodine Wetteru! Što ti znače ove velike krivulje?! Kakva te je groznica tresla?! Jesi li već bio spreman na robiju ili na samoubojstvo?! Ne srami se svojih doživljaja! Pripovijedaj, da i mi drugi štogod možemo naučiti iz tvojih iskustava.« — — —

Nitko mu tako ne može govoriti, jer nitko ne zna, što se je u njemu odigravalo onih strašnih dana i noći. Stiskao je zube i junačio se, ne da bude junak, nego da ne počne urlikati, da ne uteče sam pred sobom, pred svojim strahom strahovitim, jer je samo on dobro znao, što sve mogu iznijeti proti njemu! Naravno: sve su to gluposti za poslovna čovjeka, koje čini svaki, kad mu se pruži dobra prilika, ali — kad se prilika pokvari, kad posao okrene nizbrdice, a budale uhvate brojke, pa ih nasade na bubnjeve i trublje — tada je to užas, koji goni na robiju i najpoštenijega i najsposobnijeg poslovnog čovjeka. Maks je to dobro znao i točno ocjenjivao, pa je stoga i drhtao i pred samom pomisli, da bi njegovo neokaljano poštenje, njegov svijetli značaj i njegova priznata stručnost i sposobnost, svršile na optuženičkoj klupi ili na kakvome prljavom konopčiću, koji bi mu pružio kakav bilo Stefanović!

I ne bi se onda ni govorilo ni pisalo, da je posve slučajno i radi tuđe gluposti i pokvarenosti stradao ponajsposobniji i ponajpošteniji neki — sporedno je, koji — ugledni industrijalac, već bi svi zapištali kao guje iz prisoja:

— Smrdljivi Čifutin Maks Wetter — — —

— A sjećate li se, mirisava krmadi, kad je taj isti Maks Wetter bio »naš ugledni rodoljub«?! Sjećate li se toga, odlična gospodo i rodoljubi?! A sjećate li se možda, kako je ono bilo, kad je najčistokrvniji Marko Badljević zdipio

milijune i — nitko ne reče, da je tome što krivo njegovo arijsko porijeklo?! I gospodin je dobio samo pet, šest li godina, jer se nije — tako: jer se nije točno moglo ustanoviti, kako je funkcionirala ta carinarnica, kakav li mu je ured bio povjeren.

Točno u šest sati poslao je kući činovnicu, da mu ne smeta, ako bi slučajno brzo došla Mara.

— Morala bih još nešto svršiti! — rekla je mala posve čedno i pristojno, skrivajući svoje iznenađenje, da je sam šalje kući.

— Mora li biti večeras riješeno?

— Ne mora. Još je i sutra na vrijeme.

— Onda neka ostane za sutra. Zašto da vi baš nikada ne možete izići na određeno vrijeme iz ureda?! — reče i ljubazno se zagleda u nju, očekujući priznanje za svoj postupak.

— Hvala vam — reče mala — no meni se doista ne žuri, a milije mi je, da svršim večeras, nego da se još sutra time mučim.

— A meni je opet milije, da se sada odmorite, pa da sutra nastavite osvježenim silama!

— Hvala vam! Onda mogu ići?!

— Možete, možete. Do viđenja sutra! — odgovori on i zavali se u naslonjač, uzevši u ruke neki spis, kao da će ga proučavati.

Čim je ona za sobom zatvorila vrata, opet je ustao i ushodao se po sobi.

Čudo je, kako se je jednim udarcem sve promijenilo: kao da je odnekud sretna struja navila i novi zrak, a s njime i raspoloženje i povjerenje i mir i zadovoljstvo, pa čak i sami poslovi idu bolje, nego li bi se bilo dalo predviđati i s najvećim obrokom lakovjernosti. Kad pođe, onda zbilja sve ide! Što mu je sve izgovorio onaj bijesni i ludi Stefanović?! Kao najobičnijem razbojniku, kao svakom provalniku, na koga bi se namjerio, a sada — opet najbolji prijatelji! Skoro je svaki dan u poslovnici i jasno je, da se želi pomalo uputiti i uvesti u poslovanje, a iz toga je Wetter smjelo i odlučno zaključivao, da se je s gospođom Ljubicom

već sporazumio. Ne bi se inače vladao kao u svojoj poslovnici!

I gospođa Ljubica se je preporodila. U prvom je času bila posve izgubila i pamet i srce, a onda osjetila u sebi veliki poslovni duh i zagrozila se, da će u buduće i ona sjedjeti u poslovnici za uredovnih sati, a to bi ujedno značilo, da će on biti samo obični poslovođa i njezin podvornik, a ona ravnatelj i voditelj poslova. Naravno je, da bi to bila bruka i nakaza tobožnjeg poslovanja, no ona bi ipak tu sjedjela i on se ne bi mogao maknuti, nego tek kao pokislo psetance pred njezinim nogama. Zatim je bila odlučila, da će otići i već počela pakovati pokućtvo, pa odustade — od svega, što je bila nakanila i promijeni sve osjećaje, koji su je bili saletjeli. Sada je opet normalna kao i prije te lude uzbune, pa se bavi svojim kućnim poslovima — ili se ne bavi ničim, a njega pušta u blaženom miru da radi, kao što je radio i dotada.

Uopće je sve krenulo na bolje poslije toga velikog i naglog vjetrenja.

Da mu se je još sretno riješiti onoga starog medvjeda, doista bi dušom odahnuo i odpočinuo poslije tolikog uzrujavanja i strpljenja. Istina, on se njega ne boji, jer nije vjerojatno, da bi stari bio spreman, da ga bez ikakova većeg razloga zakolje, a ako bi ga samo napao, da ga istuče, Maks je pomišljao, da bi se mogao obraniti i uteći. Stari je doduše još kao mazga jak — to je jasno i bez sumnje osjetio, kad ga je bio zgrabio za jaku! — ali nije ni on slabić i ne bi se bojao svakoga svog vršnjaka.

Razmišljajući o tome počeo je stiskati i pružati prste, kao da mjeri snagu, a zatim je napeo mišice i podizao sad jednu sad drugu ruku u visinu ramena i uvjerio se, da je doista čvrst. Ne želi, da se s kime potuče, jer je to posao za težake i trhonoše, ali bi se braniti i mogao i znao! Jednostavno bi starome sasuo šakom zube u usta! Eto: grunuo bi ga ovako! — reče on poluglasno i udari šakom preda se u prazan prostor.

— Tako, tako bih ja tebe! — govorio je i požurio korake. — Svakako je bolje, da se ti gombaš sa žandarima, ali bih te, za nuždu, progombao i ja!

Začu se kucanje, vrata se naglo otvore i Mara se pojavi na njima.

— Mogao bi te tko okrasti, a da ne bi ni primijetio! — reče mu umjesto pozdrava. — Sve ti je otvoreno.

— Imam ja dobro uho! — odgovori on, pružajući joj srdačno obje ruke i ujedno pomisli, kako je bio strašno nepromišljen, kad nije otvorio vrata svoje sobe, da tako vidi, što se događa u predsoblju, jer ga je doista mogao tko okrasti. — Baš mi je drago, što si tako brzo došla.

— A, molim te, kakva te je tolika želja napala, da si me zvao?!

— Dobro pogađaš: poželio sam te!

— To je jasno, dok si me zvao, no mene zanima, zbog čega si me poželio?!

— Zbog tebe! Poželio sam, da te vidim, da se porazgovorimo, da se i pošalimo, ako si raspoložena za šalu, i da te se nagledam.

— Ništa ti ne vjerujem, Maks! Reci mi nešto, što bih ti mogla vjerovati, a da se ne moram sama sebe stidjeti. Naravno: ja ti ne bih vjerovala, ali bih htjela čuti nešto barem vjerojatno!

— Sjedi, pa ćemo pripovijedati. Tada ćeš već čuti, radi čega sam te zvao. Prije svega ti moram reći, da mi se čini, da je Jovica i nogama i rukama zaglibio! Ja mislim, da mu više nema pomoći.

— O čemu se radi?! U što je zaglibio?!

— Zaljubio se u gospođu Ljubicu — odgovori Maks, gledajući je izazovno i skoro malko i podrugljivo.

— To me vrlo veseli! Njih će dvoje biti vrlo lijep par i vidjet ćeš, da će se veoma dobro slagati.

— Lijepo govoriš, no ja bih ti želio zaviriti u džigerice!

— Mogao bi i u jetra, al ne bi našao ništa osim ovoga, što ti govorim. Ja nijesam bila ljubomorna ni kad sam bila mlađa, a kamo li ću biti sada, kad ne mislim ni na njega ni na kojeg drugog.

— To ti ne vjerujem, jer je nenaravno! — reče on veoma glasno. — Barem si ti potpuno žensko, a kakovo bi bilo žensko, koje ne bi mislilo na udaju, dok se god ne uda, pa mu bilo i osamdeset godina?!

— To su muške priče! Nijesmo ni mi budale, pa da na silu tražimo, kome ćemo robovati, dok možemo gospodariti!

— A kad više ne budete mogle gospodariti?!

— Ropstvo mi ne može izmaći, a vazda ću naći kakova nesretnika, koji će trebati dvorkinju! Vi i ne tražite drugo, kad se ženite!

— To su sada ženske priče, draga moja Maro! Mi možemo dobiti mnogo jeftinije dvorkinju bez rabina i popa! Ona se zadovolji s mnogo manje nego li tražite vi, koje ste spremne tobože čak i na robovanje, a kad zasjednete u sedlo, onda vam nijesu nijedne uzde za onog nesretnika dosta čvrste! Međutim kako bilo da bilo, ja sam ponosan i sretan, što sam muško! I vjeruj mi, da bih volio biti muško bilo i kao što je onaj tvoj stric Petar nego li i najuglednije i najljepše žensko!

— Zašto veliš: »— — bilo i kao onaj tvoj stric Petar«?!

— Tako — — Mislim: onako jadan i kukavan i ubog.

— Sudiš posve pogrješno, Maks! On nije ni jadan ni kukavan ni ubog, nego je sretan i posve zadovoljan bogataš, kakova nema u Zagrebu. To ti ja velim, a ti možeš, komu ti drago.

— Molim te, ne šali se sa mnom! — odgovori on i podrugljivo se nasmiješi. — On može biti sretan i zadovoljan, kao što je sretan moj mačak, kad ga nitko ne tuče, a dobije žderati, a može biti i »bogat«, jer mu je bogatstvo već u dinaru za to, što je u njemu stotina para, kao što mu je prije bila kruna imetak, jer se je i ona dijelila na stotinu manjih dijelova! Tako on može biti i sretan i bogat, ali ne što bi doista imao razloga za takovo osjećanje.

— Glavno je, da on tako osjeća, a sva je filozofija za njega vrijedna, koliko i lanjski snijeg! Možeš ti dokazivati, kolko ti drago, da on ne može biti sretan, kad on tvrdi, da jest, i kad se vidi na svakom njegovom koraku i na svakom dahu i na svakoj riječi, da to doista i jest! Fućka on na tvoje naslonjače i krevete kao ljuljačke, kad je sretan i u svojoj slami!

— Da zbilja: — reče on veoma užurbano — jesi li mu ti vidjela brlog?! Kako je to, gdje noćiva?!

— Dva naramka slame, ograđena s nekoliko dasaka — eto ti njegova stana! I pokriveno je, da na njega ne kisne, a on više i ne traži.

— Jesi ti vidjela, kako je unutra?!

— Bila sam vrlo radoznala, pa sam jednom pogledala kroz pukotine, odnosno između dasaka, jer nijesu priljubljene jedna uz drugu. Vidjela sam, kako ti rekoh: nešto slame na podu i ništa više. Ima i pokrivač, no plahte nijesam vidjela kao ni jastuka. Prostor je velik — kako bih ti točno označila?! — eto: kolko tvoj pisaći stol! Uprav tako.

— I u tome on stanuje?! — divio se Maks i sav se nekako uznemirio u naslonjaču i nagnuo se k Mari. — I baš si ti to vidjela svojim očima?!

— To nije nikakovo čudo! Ne razumijem, čemu se ti čudiš?!

— Čudim se, da u takovoj rupi može čovjek stanovati i još vjerovati, da je sretan i zadovoljan.

— Što znači »stanovati«?! On i ne treba stana, već treba samo komadić krova, pod koji može sklonuti glavu, da prespava. Naravno — ja———— Al i meni se čini, da je to i prirodno! Naslonjače i dušeke nijesu sigurno izmislili prezaposleni ljudi.

— Baš ti zaviđam! — reče on iza male stanke.

— Na čemu mi zaviđaš?! — iznenadi se Mara.

— Što si mogla vidjeti taj njegov brlog! — reče on posve suho i kratko. — Ne znam, što bih pregorio, da mogu i ja to vidjeti!

— To je vrlo jednostavno — reče ona i nasmije se. — Ja sam pomislila, da ti meni zaviđaš, Bog zna, na čemu! Možeš sa mnom, kadagod hoćeš, pa se možeš nesmetano naužívati, ako ti je doista tolika želja.

— Zar bi me zaista povela, da vidim?! — upita on sav zažagren u licu, posve se nagne prema njoj i uzme je za ruku.

— Zašto ne bih?! I baš je sada dobra zgoda, jer njega nema u Zagrebu.

— Nema ga u Zagrebu?! — iznenadi se on i klone u sebe, pustivši njezinu ruku. Polako se nasloni, ukrsti prste i nasloni bradu na ruke. — A, molim te, kuda je otišao?!

— Otišao je u svoje rodno selo, da uredi pitanje svoga nasljedstva. Al to ništa ne smeta. Ja čak mislim, da je zgodnije, da ideš vidjeti, kad njega nema, jer bi nas inače mogao zateći, pa bi meni bilo neugodno, a on bi se sigurno srdio.

— Kada će se vratiti?

— Za koji mjesec dana. Tako mi se čini, al nijesam posve sigurna. Može se i dulje zadržati, jer ne zna, kolko će posla imati, dok sve uredi.

— Dakle ipak i on imade briga s imetkom! Čim ga zaokupljaju ti poslovi, nije posve sretan. To vjeruj meni, koji sam sve iskusio. Kad nijesam imao ništa, zapravo: dok još nijesam imao ništa, bio sam najsretniji. Čim sam počeo sticati, stekao sam i nepodnosljive brige, kojih se više nijesam mogao riješiti do dana današnjega. A znaš li, zašto on sada poteže to pitanje? Da se ne kani ženiti?!

— Ne luduj, molim te! — reče Mara, a u glavi joj sijevnu Draganove riječi: »Možda se on kani s mamicom vjenčati«. Možda——— Tko bi znao, što se je rodilo u njegovoj glavi?!

— A ondje je u dvorištu, gdje Zlata stanuje, ta njegova baraka? — upita on nenadano i kao posve slučajno i nenapadno.

— Da, da. Ondje je — potvrdi ona.

— Onda ja ne bih mogao ići pogledati, kad je Zlata kod kuće. Ne mogu se s njom sretati u njezinu dvorištu poslije onakova rastanka. To je barem posve naravno.

Maru zateče ta njegova opaska, jer nije na to pomišljala, jer nije uopće ni pomišljala, da on ozbiljno kani ići gledati Petrov ležaj. To samo tako govori, jer mu zvuči lijepo i zabavno, kao što bi pripovijedao, da kani ići u lov na medvjede ili vukove———

— Sigurno bi me potjerala — nastavljao je on svoje misli. — Što ti o tom misliš?!

— Mislim, da ti to pričaš samo da nešto govoriš i da uopće i ne misliš, da ideš gledati stričev brlog! — odgovori ona, a u istom joj hipu puče pred očima, pa naglo upita: — Reci mi, zašto si me sve ovo ispitivao?! Nekakav razlog mora biti! Reci mi!

— Polako, polako, djevojko! Poletjela si kao lovno pseto, kad ga puste s veza, pa se zatrči toliko, da se ne zna zaustaviti.

— Pustila sam te, da pitaš i ispituješ, no sada mi je već dosta. Govori, na što si ciljao?!

— Na što sam ciljao, i uciljao sam ga! — odgovori on i nasmije se u sav glas. — Sada ti je kasno škomliti! Cviljenje ne pomaže, lijepa moja djevojko!

Gledala ga je veoma unezvjereno, a on se smijao i opet se nagnuo prema njoj i htio je uhvatiti za ruke. To mu nije dopustila, već se je izmakla, podignuvši ruke prema ramenima.

— Šalim se, Maro! Šalim se s tobom, jer te volim! — klikne on skoro u sav glas, kad je vidio, da je ona ozbiljno uznemirena. — Zar nijesi odmah vidjela, da sam se počeo šaliti?! Kakova bih ja razloga imao, da pitam za staroga, da mi nije posve slučajno naletjelo na jezik i da nijesmo onda, riječ po riječ, došli na razgovor o njemu?! Što je meni do njega, draga moja Maro?! Naravno, kad smo se upustili u taj razgovor, tada me zanima, pa bih čak i išao s tobom, da vidim, gdje se jadnik šćućuri preko noći — — — Išao bih, kako ti rekoh, da mi nije nespretno radi Zlate. Ovako — ne bih želio, da ona pomisli, da sam drzak i da je dolazim izazivati. To ne bih želio ni za što na svijetu.

Gledala ga je u velikoj dvoumici i nije se mogla nikako odlučiti, što bi vjerovala.

— Tebi je ipak stalo do njega radi onog događaja! — reče ona neodlučno i nesigurno, kao da tapka po mraku.

— Ni najmanje, Maro! Naprotiv: moram ti priznati, da mi se je njegov postupak veoma svidio, kad sam ga poslije ocjenjivao posve mirno i bez srdžbe! On je postupao kao potpun muškarac i učinio je glas svome muškom rodu onakim držanjem! Vjeruj mi, da je ovo moje iskreno. Naravno — dok me je držao kao medvjed šapama i dok se nijesam posve smirio, nijesam ovako o njemu mislio. Pogotovo — reče i značajno se zagleda u nju — kad si mi rekla, da ga je obuzela neodoljiva želja, da nastavi započeti razgovor sa mnom — — —

— Ja sam se šalila! — reče ona i nasilu se nasmiješi, e da bi ga tim lakše uvjerila, da se je doista samo šalila.

— Vjerujem, vjerujem, dunjo moja! I ja se samo šalim i ponavljam samo kao šalu. To se razumije, da ja znam, da si se ti sa mnom samo našalila, jer si mislila, da ćeš se dobro pozabaviti, gledajući, kako je Maksu palo srce u petu! Znam ja to i tako ti samo i ponavljam.

— Naravno, da sam se samo šalila, jer on nije o tebi uopće više ni govorio. On sa mnom ne razgovara ni o drugim pitanjima, a kamo li bi bio o onome. Ne razgovara ni sa Zlatom. On se rado zaveze u razgovor samo s bakicom. To su pravi drugovi, kao da su skupa i odrasli!

— Sigurno su se njih dvoje dogovorili, da će se vjenčati!

— Ne govori, molim te, Maks, bedastoća! — reče ona veoma ljubazno i nasmiješi mu se nekako neobično, kao da je željela tim smiješkom iskazati samilost prema bakičinim sijedim kosama i uzdrhtalim rukama, kojima je vjerojatno do svega prije nego do udaje.

— Nije ovo bedastoća! — branio se je on uporno. — Ne znaš ti, što je žensko, jer ti još nije bilo potrebno, da o tome razmišljaš i da se proučavaš, jer još imaš svega ženskoga blagoslova u izobilju. Vidjet ćeš, kad jednom osjetiš, da te koje svojstvo polako napušta! Upotrijebit ćeš sve moguće čini i čarolije, da ga spasiš, a kad vidiš, da je to uzaludan trud, tada ćeš te iste bedastoće poduzimati, da ga nadomjestiš i da prikriješ njegov nestanak. Sve ćeš prije priznati, nego da nijesi još uvijek i neprestano ona ista, koja si bila, dok si bila u naponu svoga bogatog i neiscrpivog ženstva!

— Ne govori, Maks, ludorija!

— Vjeruj mi! Ja sam to proučavao na bezbroj žena i vidio sam, da otuda izvire njihova najveća tragedija. Jednostavno — izgube razbor, izgube mjerilo i luduju, silujući strpljivu prirodu svim mogućim sredstvima, e da bi joj izmakle ono, čega ona za njih više nema! Da uzmogneš valjano ocijeniti moje tvrdnje, sjeti se koje starije gospođe, koju si možda dobro poznavala, nastoj je pratiti na svakom njezinom koraku, pa ćeš odmah vidjeti, da sam točno opažao i tvrdio! Meni je žao, što nijedan dramatičar ne obradi ovo pitanje: uzme dvije žene, jednu u naponu snage i ljepote, a drugu već posve ocvalu, i među njih postavi va-

trena momka. Da vidiš krvave komedije, moja Maro! Nemoj misliti, da bi se baka predala! Ne bi je vile na to nagnale, draga moja! Uostalom to nije poruga nego pohvala. Žena nosi u sebi svoju zadaću i ostaje joj vjerna i onda, kad više nitko to od nje ni ne traži ni ne očekuje. Ona je u svojoj kolotečini, jer ne može iz nje.

Mara se više nije protivila njegovim tvrdnjama, nego ga je posve mirno slušala.

— Stoga se ja ne bih iznenadio — nastavljao je Maks — da mi sutra dođeš reći, da spremim svadbeni dar bakici i stricu Petru!

— A ti bi ga baš sa srcem spremao!

— Pa, da vidiš, da i bih već samo stoga, da mogu reći, da sam i to učinio! I došao bih, da ih vidim, ako bi mi ti zajamčila, da ću se vratiti cijelih rebara s toga velikog veselja.

— Dobar je strah, komu ga je Bog dao!

— E, draga moja! Da tebe stric Petar pograbi onako, kao što je bio pograbio mene, kladim se, da bi morala priznati, da nijesi bila u čvršćim rukama, a — reče on šaptom — ja ne znam, jesi li se hrvala s mnogo svojih vršnjaka, pa da možeš valjano ocjenjivati!

— Dok sam bila mala, rado sam se tukla s dječacima! — odgovori ona. — I kolko se sjećam, bila sam uvijek jača!

— A nijesi uvijek podlegla?!

Na to se pitanje malko namrgodi i ne odgovori, nego iza male šutnje upita:

— Kada ćeš mi reći, zbog čega si me zvao?!

— Već sam ti rekao! — odgovori on posve ozbiljno. — Želio sam samo, da se napripovijedamo, da se rastresem i da provedem nekoliko prekrasnih i nezaboravnih časova u društvu tako drage i divne djevojke, kao što si ti. Za to sam te zvao i ni za što drugo! Vjeruj mi.

— Ne vjerujem ti! Uvjerena sam, da si imao neku određenu namjeru, ali ne ovu, koju si mi naveo. Uvjerena sam i ne razumijem, zašto si odustao. Da me ne bi krivo razumio: nemoj sebi utvarati, da ja mislim, da si me zvao na ljubavni sastanak. Znam, da na to nijesi mislio, a da si i mislio, bio bi se razočarao.

— To sada govori pravo i potpuno žensko!

— Kad to jesam, ne mogu drugačije ni govoriti!

— Točno, točno. Ja samo naglašavam, da te upozorim. Da sam, recimo, pozvao kakvu staricu na sastanak, i ona bi mi rekla, kad bi opazila, da sam se samo neukusno našalio: »Nemojte misliti, da sam na takove spala!« — — — Eto: i to bi bio dostojan ženski odgovor!

— Hvala na poredbi! — reče ona podrugljivo.

— Oprosti! To nije ni duhovito, jer ti osjećaš svoju moć!

— Ti nijesi tako mislio, pa si smatrao svojim pravom, da mi se narugaš. Poznam ja tebe dobro. Svi vi stresate pepeo svoje cigare u tanjur, iz kojega ste slasno jeli. Možda i ne vidiš velike razlike: tanjur i pepeonik! Zar ne: i nije velika razlika?!

— Nepravedna si mi! Mislio sam pošteno, a nije mi, posve naravno, moglo biti ni nakraj pameti, da tebe poredim sa starom babom. Ti si pametno stvorenje, pa moraš razumjeti ovo: ako hoćeš, da pokažeš koju stvar ili pitanje u njegovoj pravoj, istinskoj, nepatvorenoj slici, moraš ga izobličiti, moraš ga preuveličati, moraš ga iznakaziti. Karikature su jedine vjerne slike!

— Ne muči se, da me uvjeriš! — reče ona, nasilu nehajno. — Svejedno mi je, kako si mislio. Nego da se vratimo na glavno pitanje: jesi li htio od mene što drugo osim malko čavrljanja?!

— Htio sam samo, da se porazgovorimo. Ništa više. Nadam se, da se stoga ne ljutiš, jer sigurno nijesi imala važnijeg posla, koji ne bi mogao malko čekati. Ne srdi se — — — Najzad, da se ne igramo slijepoga miša, reći ću ti, što sam još kanio s tobom razgovarati.

— Jesi li sada nešto izmislio ili ćeš mi reći istinu?!

— Sudi, kako hoćeš. Ja ti ne ću reći ništa, jer mi i tako ne vjeruješ. Sudi, kako ti se svidi.

— Da čujem?!

— Htio sam te pitati, gdje je Zlata namještena i da li bi ona ipak htjela, da joj ja pomognem?! Vjeruj mi, da bih to učinio od svega srca rado. Duša me je zaboljela, kad

sam vidio, gdje se je i kako se je smjestila! Vjeruj mi! Ono je užasno, kad čovjek pomisli, tko je Zlata i na što je bila naučena u svojoj mladosti! Ja sam joj to isto kanio reći, kad sam išao s Jovicom k njoj, no sama si vidjela i čula, kako se je razvio naš razgovor, pa onda nijesam mogao ni pomišljati, da joj o tome govorim. A da i nije bilo onoga njezinog ispada, nije bilo moguće govoriti među vama onolikim. Sada ne bi trebala odbijati, kad se je i sama već smirila i uvidjela, da su ono bile bedastoće, što je radila i kako se je držala. Htio sam najprije govoriti s tobom, da čujem tvoje mnijenje, pa da se prema tome ravnam.

— Ako uopće misliš tako, kako govoriš — reče Mara posve mirno — nagađam, na što ciljaš, i moram te odmah upozoriti, da nikako ne vjerujem, da je Zlata više sposobna za život, kakav bi ti od nje tražio. Ja mislim, da je to posve isključeno. Ona je danas u posve novim vodama i ne vjerujem, da bi je itko mogao izvući iz njih.

— I bez toga! — reče on povišenim glasom. — Ne gledam na to i ne tražim ništa, osim da joj pomognem i da je izvučem iz onog smrada i sramote.

— To ti ne vjerujem! To nije istina! Takav dobrotvor i plemenita nesebična duša nijesi, dragi moj gospodine Wetteru! Nije istina, što govoriš i sada ti uopće ne vjerujem ni jedne jedine riječi, koju si utrošio u ovaj razgovor! — govorila je ona žurno i uzrujano.

— Lagano, lagano, djevojko! — umirivao ju je on i smiješio se. — Moraš me dobro razumjeti: ja znam, da bih doživio najveći neuspjeh, ako bih sada i pokušao, da joj govorim o bilo čemu, pa je s toga želim pustiti u njezinome samostanskom miru, a pružiti joj sve, što joj je nužno za život, za udoban život — to se razumije samo sobom. Kad se ona zgrije i malko raširi i raskvasa, doći će samo sobom sve ono, što bi sada u njoj izazvalo pravu uzbunu! Da li me sada razumiješ?!

— Račun je dostojan tebe, no ne smiješ zaboraviti, da je jedan platio glavom, jer je nju htio rastaviti od porodice i imati je za sebe! Ta pouka nije loša za onoga, tko hoće, da je razumije.

— Mene se to ne tiče — odgovori on, smijući se u sebi, kako mu je uspjelo, da je zaokupi i zabavi tim bedastoćama.

Ona ustade, da ide. Nije joj se nikuda žurilo, no nije htjela više tu biti i s njime se natezati. On ju je ustavljao i nudio je, da ide s njime na večeru, a kad je to odbila, nudio se je, da će je pratiti.Ona nije ni to primila, i pošla je. Kad je vrata otvorila, opazi pred sobom Stefanovića i žurno mu dade znak, da se ne javi, već da stupi natrag. On ju je razumio i ustuknuo tako, da ga Wetter nije opazio.

— Promisli ovo radi Zlate! — dovikne joj Maks, zatvarajući vrata.

LIX.

— Majko moja, zemljice moja! — šaptao je i polagano ustajao, gledajući ispod oka onoga, koji mu je prišao, da ga podigne.

— Esi se ubije? — upita onaj opet i posve mu se primakne.

— Nisam, kad ti velim! — odgovori Petar. — A, molim te, koji si ti, ako si iz ove općine?

— A što ću ti kazivati, kad ti i onako ne ćeš znati?! Tu sam ispod Gradine, Dujo pokojnog Antića Stipurinova.

— E, da. Ne poznam ga — reče Petar, tresući sa sebe prašinu.

— A 'esi li i ti iz ovi strana?!

— Uprav me dobro pitaš! Esam iz ovi strana, al više ni sam ne znam pravo, iz koga sam sela — tolko j' već, otkad sam otiša od kuće u svit — odgovori Petar i iznenadi se, kada ču, da govori ikavski, kao što je govorio pred pedeset godina i nikada poslije ni s kim.

— A koji si ti, striče, molim te? — upita Dujo i zagleda se pozorno u njega, kao da nastoji prepoznati u njemu kojega svog znanca.

— Ja sam Petar pokojnog Jakovine Blaževića — odgovori on i nasmiješi se, pa odmah nastavi: — Nisi nikada ni čuje za pokojnog Jakovinu, jer je stariji i od tvog dida!

— Est to — potvrdi onaj u neprilici. — I sada ideš kući?!

— Ne znam ni sam, sinko! — — Tako: iđem viditi, imam li još kuću i koga u njoj — — —

— A, naisto si već davno otiša od kuće u svit?!

— Kolko j tebi godina, sinko?

— Ravno trideset, striče, o Mandalinoj.

— A tvom ćaći, ako j' živ?

— Živ je, živ, vala Bogu! Njemu su pedeset i tri.

— Eto: još malo, pa tolko je, otkad sam ja otiša u svit!

— Ajme meni, moj striče, po Bogu moj brate! — začudi se Dujo. — A esi li kada dolazije amo?!

— Evo sada prvi put!

— Nije lipo! — reče momak priprosto i odlučno. — Kako si moga tolko zaboraviti?!

— Eto, vidiš! Ni sam ti ne znam, kako sam moga, al sam, vidiš, moga, dok me sada nije stislo za grlo i povelo amo.

— I nije te prije srce vuklo, da pogledaš, di si se rodije i odresta'?!

— Ja ne znam, sinko! To ti ni sam ne znam, e l me vuklo il nije, al znam, da nisam nikad dolazije. A kuda si ti, sinko, poša?

— Iđem u Dulibu poslom. Moram u općinu.

— I tako ćemo skupa — govorio je Petar, a u mozgu mu se vrtjela misao, zašto on nije nikada prije poželio, da dođe kući. Prvih godina nije htio. To mu je jasno: bio se je jednostavno odbio, jer nije htio poslušati oca. Poslije?! To, doista, ni sam ne zna, kako je bilo poslije i zašto nije nikada ni pokušao, da dođe u vezu sa svojima, da barem zna, tko je još živ, tko li mrtav. Iza njega je ostao otac i mati i dva brata neoženjena i jedna sestra udata i druga neudata i jedan brat oženjen. Često je mislio na njih, ali nije nikada sabrao u sebi toliko snage, da se odluči, da koga upita za njih. Bio je jednostavno poživinčio i nije se brinuo ni za koga osim sebe samoga. Sada se i sam čudi, kako je to bilo moguće, gdje mu i sada — poslije tolikih godina! — već sama ova zemlja nagoni suze na oči i poklike u grlo, kao da je zanesen dječačić.

— Čudno iđeš, striče! — reče Dujo, mjereći ga postrance.

— Iđem kući, sinko, pa same noge lete! — odgovori on, smiješeći se. — Vidiš li ovo kamenje ovuda?! Nisam ovuda često prolazije, ali mi se svako čini, kao da sam ga odljulja na svojim rukami. Tolko mi je sve poznato! Uprav kan da sam juče ovud proša u Velebit.

— Vele, vele, da se rođeno nikada ne zaboravlja! — potvrdi mu Dujo. — A i divaniš ka i nas koji ovduda.

— A da kako bi drugačije divanije, kad i esam odolen?!

— Est to, al se u svitu ne divani ovako; pa se i zaboravi, a ti, eto, uprav ka i nas koji. Nisi ništa zaboravije.

— Ja sam mislije, da sam bije već sve zaboravije, al, evo, kad progovori s tobom, poče mam ovako ka i ti! — govorio je on, vodeći se neprekidno mislima, zašto nije već davno, davno došao barem, da pogleda ovo kamenje i da vidi, da l' mu je majka još živa. Sada je, naravno, sve posve kasno. Ne može više naći nikoga poznatog — — Zapravo: braća i sestre su svi mlađi osim jednog brata. Ako su još živi, možda će ih i prepoznati.

— Sad ćeš doći ka u tuđu kuću. A i jest ti tuđa, kad nisi bije u njoj tolko godina. Bog zna, kako će te i gledati, kad dođeš?! — govorio je Dujo kao sam sebi i ne obziruć se na Petra. — Morda ti ne će dati ni ladne vode. Bog zna! Ima svakakvi ljudi, a ja ne poznam ti tvoji. Ako im što nosiš, i Bože pomozi, ako li općute, da si doša što iskati, unda te j ruča poganac!

Te riječi trgoše Petra iz misli, pa poče pozornije slušati, što on to govori.

— Kad si već ednom otiša, otiša si — nastavljao je momak — i svi su na te zaboravili, pa im se sada vraćaš ka vukodlak, budi Bog s nami. I viruj mi, i ako sam dite spram tebe, da bi te se moglo koje i pripasti! Ko više i misli, da si ti živ, kad se nisi tolko zemana javije kući?! Nego — ni ne upita te, striče, Bog ti dava, esi li kada pisa kući?

— Nikada, sinko! — odreza Petar suhoparno, kao da bi odvalio sjekirom od hrasta.

— Zlo! Zlo, velim ja tebi — — — Nego, eto, ti ćeš meni i oprostiti, što sam se ja tu rastrokelja ka prava benetina — — al tako mislim.

— Dobro ti misliš! — potvrdi mu Petar i duboko odahne. — Znaš li ti, sinko moj, da ni ja sam nisam na sve to mislije, što si mi ti spomenije, a sve je tako ka da čitaš iz svetoga evanđelja?!

— Ja tako samo mislim, striče, a ti sudi — — Ja mislim, kako bi bilo meni, da mi tako dođe kakav stric potlje pedeset godina i ništa mi ne donese, nego dođe, da još odnese! Tako ja to sudim — — —

— Dobro sudiš, sinko — potvrđivao je Blažević, osjećajući, kako mu se nenadano pobrkaše sve misli i osnove. Što više: taj mu mladić pokvari i neizmjerno veselje, koje ga je bilo obuzelo, kad je opet stao svojom nogom na onu istu zemlju, na koju je stao, kad je istom spoznao, da može stajati na svojim nogama. Neprestano je sada mislio na njegove riječi, pa opet reče: — Dobro, dobro sudiš! I ja bi tako mislije, da sam ja bije kod kuće, a moj kakav stric u bazanju, pa da onda dođe i da što ište. I ja bi tako mislije — — Nego, znaš, vala Bogu, ja im ne ću ništa ni tražiti ni uzeti, pa da mi i nude!

— E, to j' ljudska rič! — reče Dujo i veselo mu se nasmije, baš kao da se radi o samom njemu. — Onda moreš mirno k njima, jer će te veselo i dočekati i ugostiti, ako imaju čim. A, na moj račun, Blaževići mogu. Ja sam tako čuje, da su bogati.

— Ima nas više kuća, pa — kako ko. Niko bolje niko gore, a moji su nigda dobro živili. Bog zna, kako j' sada.

Kad su stigli do prvih kuća u mjestu, Dujo zastane i reče, da se mora svratiti k nekome svom rođaku.

— Baš ti vala, Dujo, na poštenoj besidi! — reče mu Petar i srdačno mu stisne desnicu. — Čovik uči, dok je živ.

— Est to, al što si ti od mene moga naučiti?! — upita momak u neprilici, pomišljajući, da se starac možda ruga s njime. — Ti se to ka rugaš sa mnom.

— Ne, ne, sinko! Ne rugam se, nego ti ozbiljno divanim i drago mi je, da smo se sastali. I jope ti vala na muškoj besidi! Ja sam i sam mislije onako, kako si ti divanije, al je ipak bilo dobro, da sam čuje i od tebe. Bolje se drži, kad reku i drugi.

Dujo se je i rastao s njime, a da nije pravo razumio, na čemu mu je zahvaljivao, i sve pomišljao, da je to možda takav običaj u svijetu, da se tako govori, pa onda se i taj Blažević naučio na to. Nikako drugačije nije mogao rastumačiti njegovih riječi i njegova držanja.

— Neka sam i to čuo! — šaptao je Petar, gegajući u mjesto i smišljajući, što će i kako će. Već je i prije mislio, od prvoga časa, da ne može kući praznih ruku, a sada pogotovo zna, da se mora opskrbiti kakvim darom za svakoga u kući, jer se na to gleda. Samo, kako će znati, koliko ih je u kući?! Brzo je, munjevito proletio u glavi svoje uspomene, prevrnuo svoja sjećanja i našao rješenje — — —

Sve je jasno kao dan! Nema tu nikakovih zapletaja ni zavrzlama ni pitanja. Sve mora biti jednostavno, pa je onda i prirodno i pošteno i svakome blizo i svakome razumljivo — — — Tko je na ognjištu, njegovo je sve, što pripada ognjištu, a na ognjištu je svatko, tko za njega radi, pa radio, gdje bilo i kako bilo — — — Tko misli na ognjište, i ono njega ne zaboravlja ni ne odbacuje. Sve je jednostavno — — —

— Gle, gle! — šane on sav veseo, a oči mu sijevnuše velikim veseljem. — Evo ovog jasena još uvijek nauzgoru, živa i zdrava! Isti onaj, koji je bio i prije pedeset godina, samo što je onda još bio mlad kao i — — — E, da: i ja sam onda bio mlad i vitak u pasu, a sada sam i star i okrugao —— — I evo Jocanove kuće! Još je ni danas nijesu obijelili! Nije nikada obijeljena! Uvijek je izvana siva kao u magli, a u njoj birtija.

Zastao je, da bolje vidi, što je ono kraj Jocanove kuće. Tamo je bila tratina. Po njoj su se neprestano vrzle guske i praščići, a i djece je bilo među njima, pa nijesi razaznavao, tko je bio najblatniji, a guske su bile najčišće. Petar se toga sjeća, kao da ih sada gleda pred sobom: puno gusaka, bijelih kao snijeg, puno praščića, šarenih i bijelih, a svi blatni, i dosta zamazane djece — — — Poslije su tu tratinu ogradili i pretvorili u vrt, a sada je tu kuća. Bog zna, čija je kuća — — —

Preko ceste je veliki vrt. Taj je i danas tu i oko njega ograda od suhoga zida kao i pred pedeset godina. Tamo je naprijed, na desnu ruku, Bilanova kuća na jedan kat, sa dva visoka dimnjaka. I sada su mu ti dimnjaci zapeli za oko, kao što su ga i pred pedeset godina zanimali kao najveća znamenitost u Dulibi. Dugo nije nikako mogao razumjeti, kako mogu pokupiti sav dim na ognjištu i prisiliti da izlazi na tu usku cjev, a onda mu se jednom slučajno pružila zgoda, da je nešto ulazio u tu kuću i vidio, da joj je ognjište podignuto za dobar metar od poda i metnuto pod nekakovu golemu kapu, koja je odmah nad njim skupljala sav dim i vodila ga u onu cijev, pa na krov van. Sjeća se, da mu se to nije nikako svidjelo, jer je kuhinja bila natkrivena stropom kao kakva soba, pa mu se je činilo, da će se zagušiti u njoj.

Na toj su kući dvoja ulazna vrata, pa su sigurno u njoj i dvije takove kuhinje, ako ih nije i više, kad je kuća na kat, a stoga su i dva dimnjaka. I sada su oba nauzgoru.

— E, ovo je čudo Božije, da mu nema para! — reče skoro u sav glas i zaustavi se kod velikog kamena pred tom kućom, metne na njega nogu i zagleda se u njega kao u kakvu svetinju. — Ovo je čudo Božije! — ponovio je i kimao glavom. Taj je, naime, kamen tu bio, dok je Petar bio još dijete. I nije to kamen nego grdosija kao dobre tri, četiri bale sijena! Nije Petru bilo čudno, što je on toliki, nego nije nikad mogao razumjeti, tko ga je i kako ga je tu dovaljao! To ga je pitanje mučilo od prvoga časa, kad ga je vidio, i nitko mu ga nije nikada

znao riješiti. Pa i sada ga je isto pitanje saletjelo: — Tko ga tu dovalja, Bože moj svemogući i jaki?! — — I vazda, naravno, na istome mjestu i oko njega, tako u visini koljena, kao neki obrub, vijenac, što li, pa se sajmenim danom tu naslone žene kao na kakav stolčić i tobože sjede, a ne sjede! On je sada tu naslonio nogu od puste želje i pomisli, da bi se mogao nasloniti, kao da će sjesti, no učini mu se, da bi bilo nezgodno. Nije sajmeni dan, pa da je mnogo ljudi i da nitko ne pazi ni na koga, nego je skoro sam, pa bi se ubrzo oko njega skupila djeca kao na čudo.

Polako krene naprijed, a svako oko kao šaka, otvorena usta, kao da i njima hvata dojmove i slike. Vidi i ne vara se: sve je onako, kako je i ostavio. Jest tu i tamo kakova mala promjena, negdje boja drugačija, čini mu se, da je po gdjekoje drvo premješteno: gdje je bilo prije, sada ga nema, a gdje ga negda nije bilo, danas se diže kao jarbol do neba; i gdjekoja je kuća malko izmijenila lice: Mateša je svoju produljio, Stipurina nadozidao i podigao, Blažina — —

— E, bluno stara! — reče Petar — ti spominješ ta imena, a gdje su oni, koje ti poznaš?! Gdje i tvoja pokojna baba, Bog joj se smilovao!

Sve pozna, sve mu je domaće, sve je njegovo, kao što je bilo i prije pedeset godina. Ni onda nije bilo ništa njegovo, al je ipak sve bilo drago i blizo, da bi se on bio zbog svake uvrede tome dragom mjestu potukao sa svakim iz drugoga kraja! Danas osjeća, da je to sve baš njegovo, kao da mu je očevina. I ništa na svijetu nije toliko njegovo, toliko blizo i drago kao te kuće, te goleme lipe i jasenje i kao to kamenje pred kućama i oko kuća!

I Grudanova je kuća ista, kao što je bila i onda, samo je sada u njoj velik i lijep dućan, gdje je onda bila birtija. U prvi mu mah naleti misao, da bi se odmah svratio, da vidi, kako je unutra i čiji je dućan, no odmah se predomisli, jer je još u Zagrebu bio načistu, da će u dućan Stančine Ivićeva. Njih su dvojica vršnjaci i skupa su bili i u vojsci i drugovali su kao dva brata. Stančina je odmah

poslije vojske otvorio taj dućan i Petrovi su sve kupovali kod njega. Možda je Stančina i sada u dućanu — — — ako nije preselio na drugi svijet — — —

Lijep je taj Grudanov dućan! I Petru je odmah običan, nekako domaći, kao da ga je već vidio, Bog zna, kada. Tu i tamo vidi na ulici koju ženu ili čovjeka, no kao što su mu kuće, vrtovi i kamenje posve poznati, tako ne vidi ni u kojem licu upravo ni jedne jedine crte, koja bi ga sjećala na bilo koga, koga je tu vidio prije pedeset godina. Sve su to posve strana i nepoznata lica, većinom mladih ljudi, kojima bi on mogao biti djed. Ne pozna nikoga, ne sjeća se više nikoga, a njega svatko pogleda, jer je to malo mjesto, pa odmah pozna stranca i s toga ga i gledaju.

Čim je to primijetio, pogledao je nekoliko puta niza se i vidio, da je posve pristojno obučen. Već je u Zagrebu pomišljao, kako mora doći kući — kao gospodin, i dobro se spremio tako, da je na njemu lijepo gospodsko odijelo — ne zna, je li kradeno ili nije, ali je odmah vidio, da je neobično fino i uščuvano, kao da nije ni nošeno! — a cipele je kupio posve nove i na škrip, pa pjevaju, kao da je u njima zatvorena cijela glazba. Kaput i jest lijep i dobar, pa se ne će trebati sramiti ni učitelja ni župnika! Još je u Zagrebu mislio na to, no istom sada živo osjeti svu važnost toga pitanja, pa se malko uspravi i isprsi, da bude i pojava posve lijepa i pristala!

Osjećao je i čuo, kako zemlja tutnji pod njegovim koracima, pa se zadovoljno posmjehivao, sjećajući se, kako je tuda grmio u momačkim opancima sa svojih bijesnih dvadeset godina, a djevojke su ga gledale i sigurno računale — kojoj će dogrmiti onako divan, krepak, odlučan i naočit — — — I danas je on još čvrst i danas tutnji zemlja pod njegovim cipelama na škrip, ali — nema više djevojaka, koje bi prisluškivale tome škripanju i toj tutnjavi — — — To je davno prošlo, pa i on ide ovim putem samo kao davna uspomena sebe samoga, kao odjek već davno uminulih događaja i ljudi — — — Ide kao svoja sjena, te će mnogi pomisliti, da ni nije on — on, nego da je vukodlak!

Prođe kraj mnogo ljudi, no nikom se ne javi niti se javi tko njemu. Osjeti, da je to nezgodno i smete se, jer

se je sjetio, da se tu tako ne prolazi. Svatko se mora svakome javiti: to je razlika između ljudi i životinja! Čovjek čovjeku nazove Boga i prolazi. Tako to mora biti, jer su tako činili i naši stari od vajkada, pa onda moramo i mi. Al, eto, njega je pokvario svijet, koji je zabacio naše starinske običaje i prestao gledati svoga, prijatelja i domaćega, a možda i rođaka, u svakome čovjeku, kojega sretne. A to je i naravno, jer su došli s vremenom mnogi, koji nijesu ni prijatelji ni domaći — — Stoga su izopačeni naši divni običaji i tako se je i Petar odučio, da se svakome javi. Kad je hodao po našim krajevima kao prosjak, onda se je javljao, jer je hodao selima, no čim je došao u koji grad, zanijemio je. Isto tako se ne javlja ni ovdje, jer prolazi kao — gospodin i stranac — — —

Stančinov dućan točno onakav, kakav je bio, kad je Petar krenuo u svijet! Bio je u njemu čas prije odlaska, jer je bio došao, da se pozdravi sa Stančinom. I sada visi na vratima svezak kandžija baš kao i one večeri, a kraj njih lepršaju nekoliki šareni rupci — kao i one večeri! Na drugoj strani, na drugoj polovici vrata vise tri zvona za ovce i četiri bronze za vole — točno kao i one večeri, i Petru se učini, da bi smio prisizati, da su bila baš ona ista zvona i one iste bronze, koje su tu visjele i one strašne večeri — — — Uhvati se na pomisli, da je ono bila strašna večer.

— Strašna?! — povrati se na taj izraz. — Strašna — — — E, da! Uprav strašna, kad me je odvela na ove putove — — —

Osjeti u grlu neko golicanje, pa se zagleda nekuda daleko u posve neodređeno mjesto i u neodređeni predmet. Pogled mu pade na vrh stare stoljetne lipe, tu se ustavi, i on opazi, da promatra tu lipu — — — Tu je šest, sedam lipa i sve su nekolko puta starije od njega i sve su još zdrave, jake i krepke — kao i on. Doista, i on osjeća, da je još posve zdrav, jak, krepak, pa onda i mlad. Svakako je još i mlad, kad ne osjeća teret godina na leđima. Eto: kao i te lipe. I one su mlade, kad su tako jake i posve zdrave, da se ne vidi ni po čemu, da su već mnogo živjele i doživjele.

I Stančinov je dućan mlad, jer je vazda isti: pred pedeset godina i danas. Vazda je jednak. Tko zna, da li je još živ Stančina ili je već netko drugi na njegovu mjestu?! Možda ga je naslijedio sin, a možda da je došao i koji posve strani čovjek. Petar odluči, da će ući posve ozbiljno, mudro, kao što ulazi čovjek stranac u nepoznat dućan. Malko se uspravi, poravna rukom bradu i brkove, namjesti šešir i otvori vrata čvrstim i odlučnim pokretom ruke.

— Dobar dan! — reče, opazivši nekog drevnog starca iza dugoga dućanskog stola.

— Bog daj dobro! — odgovori onaj, ne mičući se s mjesta, već uperi oštar pogled u došljaka. Časak je šutio, a onda reče: — Vi ste uprav stranac, gospodine?!

— Pa, tako. I jesam — odgovori Petar neodređeno, promatrajući trgovca i namještavajući se, da ga vidi što jasnije i u što boljem svijetlu. Bio je u građanskom odijelu, obrijan, jakih brkova, već posve sijed, no jake i guste kose. Nenadano i odlučno reče: — Ti si Stančina!

— Tako me zovu! — odgovori onaj mirno. — A ja vas uprav ne poznam. Ne sjećam se, a možda vas i poznam — — —

— Pogledaj bolje, pa ćeš se možda sjetiti, kao što sam se i ja tebe sjetio.

— Lako se je vama sjetiti, kad ste znali, da je ovo moj dućan, pa dolazite u njega. Da i ja dođem u vašu butigu, sjetio bih se, koji ste, al ovako, borami, ne mogu, nego da mi rečete.

Petar se je jedva svladavao od silnog uzbuđenja, te mu se činilo, da će mu srce iskočiti iz grudi, koliko je ludo skakalo i udaralo. Osjećao je, da bi morao nešto učiniti, da bi morao vikati ili što baciti ili zagrliti Stančinu i početi ga ljubiti kao mahnit — nešto bi morao, jer će inače svisnuti ili puknuti ili — — —

— Ma gledaj me i sjeti se! — vikne, pružajući mu ruku. Bili su posve sami, jer radnim danom ne dolazi mnogo svijeta u seoske dućane, pa ih nije nitko smetao. — Otvori oči i sjeti se. Misli, moj Stančina, na svoje mlade dane — — —

— Oprostite — govorio je u velikoj neprilici — al se nikako ne mogu sjetiti, a htio bih! I oči me varaju.

— I ja sada imam bradu, a onda je nijesam nosio — nastavi Petar. — Jedva sam imao nešto brka.

— E, da. I to, i to! — potvrđuje Stančina, napinjući i oči i pamet, e da bi se sjetio, kada je i gdje je vidio toga čovjeka, no nije nikako mogao uhvatiti nikakova uporišta. Iza duge šutnje, poče polako: — Eto, kad bi mrtvi ustajali, onda bih se možda i sjetio — — Al ovako, nije fajde razbijati glave!

— A kome sam to pokojniku sličan? — upita Petar, smijući se i jedva čekajući, da Stančina dođe na pravi put, jer mu je već bilo dosta te igre, a presjeći je nije htio.

— Tu, jednome mom pokojnom tetku — odgovori Stančina. — i nije mi bio baš rođeni tetak, al mi tako svakoga zovemo po rodu, pa bio i daleki rod. Sjetio sam se mog pokojnog tetka Jakovine Blaževića. Uprav kao da njega gledam pred sobom, samo što on nije nosio brade. Isti on!

Petar još više zadrhće, kad ču te riječi, pa se nasloni na vreću kukuruza, koja je stajala kraj vrata. Teškom se mukom još svlada i upita:

— Je l' davno umro?

— Eee, moj brate! — otegne Stančina i odmahnu rukom.

— A ima li sinova? — pitao je Petar dalje, gledajući u trgovca i drhćući sav kao nagao konj, kad mu ne dadu, da poleti, pa se trza na uzdama.

— Ima, ima unuka — potvrdi Stančina brzo, i zagleda se još pozornije u Petra, te Petar pomisli, da se je dosjetio ili barem, da je na pravom putu, no Stančina se opet nekako sleže i popusti pogledom, pa reče dosta nehajno: — Ne mogu se sjetiti!

— Da si pošao još samo korak dalje moj Stančina, bio bi se odmah sjetio! — reče Petar, osjećajući, da više ne može izdržati. — Ja sam Petar pokojnoga tvoga tetka Jakovine!

— Ti Petar! — reče on kao izvan sebe od pustoga čuda, pa se brzo popravi: — Vi da ste Petar?! A Petar već Bog zna otkad pod ledinom?!

— Kad me vidiš ovdje, onda znaš, da nisam pod ledinom! — odgovori Petar, pružajući mu ruku. Stančina je prihvati dosta nesigurno i neodlučno i opet se pozorno zagleda u njegovo lice i oči.

— Ne šalite se! — govorio je Stančina. — Al jeste mu slični — — Ne mogu vjerovati svojim očima, al mojih mi očiju, jeste mu slični. Jeste, jeste, pa tko što rek'o, da rek'o! Nego, otkle vi njega poznate?!

— Urazumi se, Stančina, kad ti velim! — odgovori Petar i čvrsto mu stisne i strese ruku. — Nego reci mi, tko mi je živ na ognjištu. Iza mene su ostali Ivan oženjen, Luka i Marko klapci, Kaja udata, a Stana curenjak. Kako je sada, to ćeš ti znati.

Stančina je izdrečio u njega oči i nije se nikako mogao snaći. Nije njemu prvi put, da mu dolazi kakav probisvijet i da se izdaje za nekoga, za koga misli, da će mu pomoći svojim imenom, da koga nasamari. Odmah je pomislio, da je i Petar takav, pa ga je promatrao veoma nepovjerljivo i sve smišljao, kako bi ga se na lijep način riješio, da mu ne načini kakove neprilike. Nenapadno je izvukao svoju ruku iz njegove i gledao, čime bi ga, ako pokuša, da ga napadne. Jest dobro obučen i ima u rukama mali sandučić, no to ne znači mnogo, kad se netko dade na takav put. On baš i smišlja, kako bi drugima zamazao oči i bio što manje napadan.

— Kad sam odlazio u svijet s Ivanom Jaculinim i Markom Perjanovim, bili smo sva tri skupa tu kod tebe u dućanu i bilo je jutro baš kao i sada. Bilo je na svetoga Marka. Dućan ti je bio prazniji nego je sada. Rekao si nam, kad smo se s tobom šalili, jer se ne ženiš, da ćeš uzeti Mariju Jacinu ili nijednu drugu. Ne znam, jesi li je uzeo?!

To je već bilo previše i Stančina se ozbiljno uskoleba, pa pomisli, da će biti najpametnije, da se pretvara, da mu vjeruje odmah, pa će već vidjeti u daljnjem razgovoru, da li ga vara ili ne. Opaža, da je sličan pokojnom Jakovini, a

sjeća se i Petra, pa ne bi smio reći, da nije njegov stas i njegov pogled.

— Viruj Bogu i meni, da te ne bi nikad pripozna! — reče Stančina srdačnije i ponovno mu pruži ruku. — A moj po Bogu brate, otkuda ti potlje tolkog vrimena?! Ka da te j' naednom zemlja izbacila?!

— Vala Bogu! — odahne Petar i nekako klone prema Stančini, kao da će ga zagrliti, no svlada se i samo mu čvrsto stisne ruku. — Već sam se boja, da me ne 'š pripoznati i smišlja sam, što bi ti priča iz naši soldački dana, da te tako uvirim, da sam ja Petar Jakovinov.

— Eto, eto! — poviče Stančina. — I ja sam tebe tije pitati, da te iskušam, sićaš li se, kako j' ono bilo, kad smo se nike kasne večeri izgubili i zalutali u Sarajevu, pa nismo mogli pogoditi u kasarnu.

— E, da! Kako se ne bi sića! I ti tije pucati iz puške, da nas uhvati patrula i odvede!

— Jesi ti, Petre, brate moj rođeni! — usklikne Stančina, zagrli ga i poljubi. — Nek nas svak gleda, nek nam se i dica rugaju, da se cmačemo ka ženetine, al moram te izljubiti! Ko bi meni bije reka, da ću ja tebe još kada živa viditi, brate moj rođeni?!

— A evo vidiš, moj Stančina. Nisam se ni ja nada, da ću još kada gaziti ovu našu zemljicu i da ću gledati ovo naše sunce i naš Velebit! Nisam, viruj mi, al Bog odredi drugačije, pa me evo ode!

— Viruj mi, nikada te ne bi pozna! Nikada — — — govorio je Stančina, dohvaćajući bocu s rakijom.

— Dobro mi se i ti držiš, moj junače! — reče Petar i udari prijatelja rukom po ramenu. — Ka vučina si još!

— I esam, da vidiš! — potvrdi Stančina i stane pripovijedati o svome životu i prilikama, navodeći mu na dugo i široko pojedine malenkosti, koje ga ne bi nimalo zanimale, da se ne radi o ljudima i događajima iz njegova rodnog mjesta. Ovako je pobožno slušao i proživljavao skupa sa Stančinom i tako ispunjavao u svojoj duši sve one nepregledne praznine, koje su nastale kroz ovih pedesetak godina. S njima je vezivao svoje uspomene i tako stvarao svoj ne-

proživljeni, promašeni život u rodnome kraju, kao da je i tu bio: toliko je živo osjećao svaku i najmanju malenkost!

Sa svojih je prilika prešao Stančina na prikazivanje događaja u Petrovoj kući. Opisivao je sve potanko, gdjegdje čak i preopširno, te je Petar bio pomalo i nestrpljiv, pomišljajući, da bi ga prekinuo i pitao tako, da on vodi razgovor, no onda je vazda odustao. Mislio je, da je ipak pametnije, da tako dozna — svega i svašta, da ima barem nekakovu okosnicu za daljnje doznavanje i doživljaje, oko koje će ih slagati i raspoređivati. Nekoliko su puta bili prekinuti u razgovoru, jer je došlo koje dijete iz sela po kakovu malenkost, koju mu je Stančina dao, ne prekidajući razgovora nego načas, kolko je bilo baš najnužnije, da čuje, što dijete želi i da mu rekne cijenu. Došla je i Stančinova žena, da vidi, s kim se je to njezin stari tolko raspripovijedao.

— Eto vidiš, da j' Marija Jacina! — reče Stančina, smijući se. — Al od Marije ne ostadoše mojoj staroj ništa nego oči.

Kad je Petar doznao, kakvo je stanje na njegovu ognjištu, reče Stančini, da želi svakom čeljadetu donijeti kakovu malenkost.

— Vidi se, da dolaziš otvoreni očiju! — reče mu Stančina, smijući se. — Brez toga ne bi marije ni priko praga. Ne bi te ni pogledali. Ne znaš ti, jadan, što j' selo. Davno si ti otiša, pa si i zaboravije. Dok nosiš i daješ, dobro j', i ti si pravi čovik, a čim pristaneš davati, čim zatvoriš ćemer, onda si lopov i pokvarenjak i svi sedam smrtni grija... Nego, ne reče mi, čim se ti baviš u svitu i di živiš.

Pade ono pitanje, pred kojim je Petar strepio i kojega se je bojao kao žive vatre, jer je morao početi lagati. Sve dotada je govorio iz pune duše i otvorena srca, a sada je morao smišljati i izmišljati i brbljati što bilo, samo da prikrije istinu. Malko se je nakašljao i počeo razvijati već smišljenu priču:

— Ja sad više ne radim, jer mi nije nužda, vala Bogu. Živim, eto: ka i mnogi drugi — govorio je, smješkajući se. — Ne radim ništa i lipo živim.

— Blago tebi, moj junače! A ja se, vidiš, prikido u ovoj butižetini od zore do mraka i nikada je se imati!

— Oćeš, da te ja zaminim?! — našali se Petar. — Ti vodi račune, ja ću posa, pa ćemo oba lipo, a vaik ćemo moći ovako ljudikati — — —

— Ka ono u soldačiji, kad su nam kreveti cokali!

— E, e. Onako u svitu imaju čovik i žena skupa odrine ka smo nas dva imali svoje. Sićaš li se, kako nas je veljbaba pogna, kad je edno jutro bije vidije, da smo sastavili postelje?!

— A nu! Esmo se slagali, ka edni po edni! I nema više onakoga prijateljstva i drugarstva, ka je bilo u naše doba! — govorio je Stančina, gledajući kroz vrata preko širokoga trga prijeko u školski vrt. — Nego, ne reče mi, di sada živiš?

— Živim daleko — — — Skoro, pa priko svita.

— U Prajskoj?!

— Bliže, bliže. Davno sam se ja vratije iz Prajske. Sada sam ti tamo na tromeđi: na mađarskoj i rumunjskoj granici.

— A kako se zove misto, u kom živiš?

— Pavlovac — odgovori Petar posve mirno i sigurno, jer je još u željeznici smislio tu stvar. — Dosta veliko misto. Tako — desetak iljada ljudi. Morda koji manje, koji više, al tolko nas je, po prilici.

— Daleko! — reče Stančina, kao da tobože zna, gdje je to mjesto. — I veliš: sada ne radiš ništa?!

— Naradije sam se, brate, i za žive i za mrtve!

— A kako ti čeljad? Imaš li koga?

— Nemam nikoga, moj brate. Bio sam se u Prajskoj dobro oženije i smistije i žena mi imala petero, šestero dice, pa sve pomri. Opet sam osta sam ka okresano drvo, pa sam stoga i proda sve, što sam tamo ima i skotura se amo niže — lagao je on mirno i tečno.

— A jer nisi amo bliže? — upita Stančina i odmah nastavi: — Al ima si i pravo, što nisi! To ti ja velim, a ni ne znam, jer nisi. Ne znaš ti, moj Petre, kako j' to kod nas. Kad dođeš iz svita, ne bi nego da dovezeš u kolima, pa ne samo na svoje ognjište, nego i cilom selu i još ponešto i okolnim selima i još svoj plovaniji, kad dođeš k crkvi!

Tako ti je to, pa bi razvukli, da j' Boži blagoslov, a kamo li ne čiju sirotinju. Ja ti velim, da si pametno uradije, što nisi doša bliže.

— Tako, veliš?!

— Ovako, ovako! Ja sam već pedeset godina na ovom svome stočiću i s njega gledam i šutim, a kroz moje je ruke prošlo barem dvi trećine novca, koji je doša u našu općinu izvana i koji je pâ tu na našim sajmovim. Sve ja vidim i sve znam, ko kad svakoga poznam u dno njegovi džigerica. I nije ti to više onaj naš stari dobri narod! To je sada udarilo u nikakove mode i vragove i pulitiku, pa sve ka nikakvi mudraci i vilozovi i glavešine, a vrag u me puka, ako se znadu potpisati ili ako znadu, što j' to, reći ćemo, državni ustav! Nije meni zbog mene. Ja sam dosta zaradije za sebe i za svoju dicu, pa ne govorim zbog sebe, nego jer mi je žâ ljudstva i obraza, kakav smo mi poznavali!

— E, da! — reče Petar samo da nešto rekne, baveći se svojim mislima, pa onda polako i nenapadno upita: — A što veliš, da ja sada ostanem?!

— 'E l' ôde, da ostaneš?!

— E.

— Znaš, što ću ti reći: ako imaš dosta parešina, da moreš svake nedilje plaćati piti i zvanu i nezvanu, kad se skupe tu kod crkve, i da moreš nuditi duvanom, onda će te poštivati i štimati. Uživa' ćeš glas ka Sibinjanin Janko. Ne budeš li moga tako, onda bi bije bolje učinije, da se nisi tu ni pokaziva. I reći ću ti još i ovo: svi vi, koji se tu vraćate iz svita, niste više za ovaj život. Vidim ja to dobro. Tu ima i džandara i finanaca i još drugih tih malih penzuniraca, pa sve jadno i kukavno. Svaki se oće i drži se, da j' ništo veliko, a on je veliko ništa! Ja tebi velim. Nije više graničar, a nije još gospodin, pa tako — ni muško ni žensko, na rugo svakom. Kad nekog selo ednom ispljucne iz svoje utrobe, ne voli ono, da mu se vraća natrag. Aja, moj brate! Nema toga, pa da si draži od očnjega vida. Kad si se ednom maka s ognjišta, a drugi odma rašurili laktove, ne stežu i' oni više, man ako ćeš, da te zadave. A i ja bi bije ka i oni. Ko te je gonije, da iđeš? Niko. Sam si izabra, pa onda i ostani, di si privolije! Ne velim ja, da bi ti doša da svojim uzimlješ ono zemljice, kad ti nije nužda, nego divanim, kako to mi ôde gledamo i sudimo. A drugčije: ako imaš, plaćaj vino i pečenku i duvan, dok moreš, a kad ne moreš, ti odlazi, otkuda si i doša. Svak gleda, da se mukte nalije i — mir Bog! Što est, est: triba reći istinu, jer će tribati i umirati. I nije im lako, pa im se nije ni čuditi nit im je zamiriti. Ne mogu, brate, do solde, pa da se razapinju na križ ka što j' razapet naš Gospodin Isus Krist! 'E l' im se onda čuditi, ako bi otišli za čašom priko svita?!

— Pa i nisu baš svi taki — reče Petar, da pokaže, da prati prijateljevo razlaganje.

— Nisu, nisu svi i nije, da bi otišli za čašom, nego gledaju, kad ko dođe iz svita, da plaća i da i' napaja. To se i more ednom, more diko i dva puta, al više se, brate, ne da, pa da j' buđelar ka vrića.

Petar se odlučivao, bi li — ne bi li ga upitao za ono najglavnije, što njega zanima, no nikako se nije mogao odlučiti, pa je sve zapinjao jezikom o nepce, zaušćujući, da bi progovorio, i zaustavljajući se prije nego li bi stvorio glas.

— A e li i moj sinovac taki? — upita, a da ni sam nije znao, kako baš to upita.

— Ne mogu ti reći, jer ne znam baš za nj, al znam, da ne more biti drugačiji nego li su svi ostali. Est, nađe se po dikoji drugačiji, al se za takog zna i pripovida, a nisam čuje, da bi se pripovidalo tako i o njemu. Nego za nj se zna, da je tvrdica, čemu kraja nije. Lakše bi izbije soldu iz kamena, nego iž njega.

— Onda bi ja dobro učinije, da od njeg zaištem svoj dija! — reče Petar kao tobože u šali i nasmije se, zagledavši se u Stančinu, da mu ne izmakne nijedan izraz njegova lica.

— Bog s tobom i Majka Božija! — odvrati onaj i prekrsti se. — Bi te vrag naputije na svoj posa'!

— Veliš: tako!?

— Ja mislim, a morda se i varam, da bi ti sve Škipine bile tišnje, neg ti je bije škipić, u kom te je kupala pokojna tvoja vridna i pametna majka, Bog joj da' duši lako! Na moj račun, ne bi ti vile iznile glave, samo da mu to spomeneš!

— Ne šali se on, veliš?! — pitao je Petar, kao da se i on posve slaže i da odobrava takav postupak svojih sinovaca.

— A, da ti pravo velim, ne bi se, brate, šalije ni ja, da sam pedeset godina crkava od svakog zla na onoj mršavoj brazdi, a ti se gospodije po svitu i onda doša, zapalije cigaretu, pljucnije priko nje i reka: »Nude mi moj dija!« E, zapamtije bi i sa mnom, kad si došao po dija, pa da smo stotinu puta resli pod istim srcom!

— E, da! — potvrdi Petar dosta mirno i veselo, sjećajući se Dujinih riječi. — To je jasno kao dan: tko je na ognjištu, njegova je i vatra. Sve j' to tako.

— Ovako, ovako, brate. Nego, lako j' za tebe, a ovo smo divanili samo to toliko, da znaš, kako j' sada kod nas.

— Ja mislim, Stančina, da nije bilo drugačije ni kad smo nas dva bili dičaci!

— Ha! Ne sićamo se, pa ni ne znamo, al ja mislim, da j' ovako, otkad je prvi čovik kresnije motikom o ledinu i reka: »Ovo j' moje!« Otada su počele i glave padati radi cola zemlje. Znam ja to, a i čitam ja svašta, pa vidim, kako je i u drugim krajevima. I ti si vidije svašta po svitu, pa znaš ka i ja. Nego, kad ti iđeš s ovakim obrazom k sinovcima, ne boj se, da te ne će izgrliti i izljubiti! — reče Stančina, pokazujući rukom na hrpu različite robe, koju je naslagao za Petra, da ponese i daruje ukućane.

— Nude, da vidimo račun — odgovori Petar. — Nemoj mi mnogo računati, jer znaš, da sam višt cinami u svitu, pa ću mam viditi, di me šišaš. Udri po duši, a računaj, da si već dosta zaradije na drugim, koji su bogatiji od mene.

— A, zbilja, ako se more pitati brez zamirke: stojiš li dobro?

— Ne bi me maljom svalije! — odgovori Petar posve ozbiljno. — Još se ne bih na nogama i na ramenu bojao nijednoga od pedeset godina.

— Vidim ja, da ti tiraš sa mnom viškaliju ka Grgica Miškov sa sudom! — reče Stančina, smijući se. — Ja pitam, kako stojiš sa parašešima? Esi li bogat?!

— Ne daj, Bože! — odvrati Petar najozbiljnije i mirno se zagleda u prijatelja. — Meni nije do tila i njegova dobra,

nego mi je do duše, a i sam znaš, da će prije deva proći kroz iglene uši — —

— To su popovske priče! — upade mu Stančina u riječ.

— Ne, ne, dragi moj Stančina. To su riči našeg Gospodina Isusa Krista, na pomoć nam bije, a ti se nji bojiš, pa i' oćeš da podmetneš našim popovim, kan da oni nemaju dosta i svoje prtljage! Nego, nude, da vidimo to računa, pa da bižim.

Kad je Stančina sve sračunao, a Petar prigovorio i sagnao račun za dvadeset od stotine, izvadi hiljadarku i dade je trgovcu.

— Da sam zna, da 'š plaćati pla'tom, ne bi ti bije tolko popušta! — reče Stančina, gledajući veoma milo novčanicu. — Ja, kukavac, pomislije, da 'š ti jedva platiti ovolku robuštinu, a ti mene s tom njivetinom po glavi ka da si noćas banku otvorije.

Nije mu mogao izvratiti, pa pošalje na poštu djevojku, da razmijeni novac i još prije, nego se je ona povratila u dućan, puče glas po Dulibama, kao da su ga zvona razglasila i raznijela:

— Vratio se Petar pokojnog Jakovine Blaževića i donio pun snop hiljadarka, te im ni broja ne zna! — — —

LX.

— Ne srdi se, što sam te odvukla! — govorila mu je, smijući se. — Sigurno nijesi imao nikakova važnog razgovora s njime.

— Ne srdim se, nego mi je veoma milo! Zar bih ti trebao dokazivati, da mi je milije tvoje društvo nego njegovo?!

— Ne, ne. To ni ja ne mislim, no ipak si imao nekakovu osnovu, kad si pošao k njemu?!

— Naravno: sad je već skoro moj dnevni običaj, da se svake večeri svratim u poslovnicu, da vidim, što radi prijatelj Wetter.

— Vjerojatno nijesi toliko naivan, pa da misliš, da ga tim svojim dolaženjem nekako nadzireš ili bar držiš u šahu?!

— To ne. Takih želja nemam, a još manje se zanosim takim sanjarijama. Ja samo mislim ovako: i u najvlažnijoj se prostoriji ne osjeća toliko smrad vlage, ako se često otvaraju prozori!

— To si ti onda neke vrsti prozora na Maksovoj savjesti!

— Ne, ne i ne bih želio biti tako vezan s njime! Ja sam vjetar, koji udara na njegovu savjest! Ne znam, doduše, kolko on osjeća te blagotvorne struje i kolko ih smatra blagotvornim, koliko neumjesnim i neugodnim, no na to ni ne mislim, nego dolazim i upuštam se u sva pitanja, a on nema petlje, da mi ne pripovijeda i ne tumači, jer ipak nije siguran, ne ću li mu postati gospodarom!

— A ti si svakako siguran, da hoćeš!

— Ti si, kako vidim, sigurnija nego ja. Ja još ništa ne znam i ne činim ništa drugo ni išta više nego li najobičnije dužnosti prema svojoj prijateljici iz djetinjstva.

— Kako to divno zvuči: »Prijateljica iz djetinjstva!« I gdje ste se samo sastali, da joj iskazuješ svoju bratsku i drugarsku pažnju!

— Naravno, lijepa moja prijateljice iz muževnih dana: u tebi se, posve naravno, buni žena proti onome, što bi tebe inače veselilo! Ti si mi barem rekla, da bi te veselilo da se nas dvoje uzmemo i ja ti, zaista, vjerujem, da ti tako i misliš. A ipak! Pogledaj svoje osjećaje! Oni ti ne daju mira, već te bacaju na muke i protuslove svim tvojim mislima. Tako je i posve naravno. Kod žene su vazda jači osjećaji nego li misli. Samo se tako dadu razumjeti i osjećaji materinstva, koji su posve jednaki u cijelome životinjskom carstvu. Žena zna, da će vjerojatno platiti glavom, no to je ne plaši, da ne srće za materinstvom; ona je često sigurna, da mora poginuti, no to je nimalo ne smeta, da ne srne u obranu svojega maloga. A to sve nalažu ne misli, ne računi, ne umovanje nego čisti osjećaj, koji je jači od svake ženke i koji je baca, kuda je njemu volja, kao vjetar lagano perce! Nemoj pomisliti, da je omalovažavanje žene, kad velim, da su sve ženke u tome jednake. Nipošto. Htio sam samo naglasiti, da ti osjećaji, koji su ujedno i nagoni

najčišće vrsti, nijesu nipošto povlastica ljudskoga roda. Taj osjećaj sada progovara iz tebe usprkos svih tvojih misli i umovanja.

— Nemoj si utvarati, da ja valjda mislim na materinstvo s tobom! — odgovori ona i skoro se u sav glas nasmije.

— Tu se slažemo i to je s tim jači dokaz za moju tvrdnju, jer vidiš, da taj osjećaj radi i ondje, gdje se tvoj um posve protivi cilju, koji njega vodi. Ti si zabacila i misao o materinstvu, a pogotovo mogućnost, da bi je ostvarila sa mnom, a ipak — pod udarcima onoga silnog nagona govoriš posve protivno! To je matematika, kojoj se ne da uteći, draga moja Maro. Međutim kako rekoh: ja vršim samo dužnost dobra i vjerna prijatelja.

— Iz djetinjstva! — dometne ona. — Moraš vazda naglasiti, da ste prijatelji iz djetinjstva, jer to ljepše zvuči. Zvuči veoma čisto, djevičanski neokaljano i djetinjski izvan svake sumnje! Kad veliš samo »prijatelj«, a zna se, da je na drugoj strani prijateljica, onda će ti svaki — i ne samo zlobnik! — odmah pomisliti na obično i posve naravno prijateljstvo, kakovo se ono uvijek pojavljuje između muškarca i žene.

— Hvala ti na upozorenju. Misao nije nipošto loša, a to s tim manje, što bi u mome slučaju bilo doista posve neopravdano ostaviti i najmanju mogućnost sumnje.

— Naravno! — podrugne se ona toliko izazovno, da je Stefanoviću udarila krv u lice, no svlada se, da ne rekne ništa, što bi pokazalo njegovu uzbunu. Ona to nije opazila, jer nije uopće pomišljala, da se on ne će složiti s njezinim mišljenjem, kad zna, da su inače vazda savršeno jednako mislili o tim pitanjima, pa nastavi: — Dopustit ćeš, da sam ja nažalost prilično ovlaštena, da o tome sudim i izričem svoje mnijenje.

— Dobro, dobro! — reče on, nastojeći prikriti svoje neraspoloženje, no trud mu je bio uzaludan. — Svaka cipela ne ide na svaku nogu!

— A, tako! — reče ona i zastane! — To samo svaka tuđa žena ide pod isti malj, a čim je tvoja, onda je odmah izuzeta od svih pravila, koja su ti inače općenita i bez iznimke! Tako, tako, dragi moj Jovica! Ja sam to već i prije

znala, no bila sam samo ovaj čas smetnula s uma, pa mi moraš oprostiti. Uostalom i bedastoća je, da smo se uopće upustili u raspravu ovoga pitanja. Nas smo dvoje na protivnim polovima od onoga časa, kojega si ti izabrao jednu ženu — sporedno je, koja je! — da bude tvoja žena. Ona sada mora u tvoju pećinu i nitko je više ne smije ni vidjeti. Ti si sigurno čitao koju priču, kako je gorila odnio djevojku i skrio je u svoju pećinu, opkolivši je svim mogućim pažnjama svoje majmunske zaljubljene duše — — —

— Uzrujana si, Maro! — reče on veoma tiho i ljubazno. — Smiri se i prijeđimo na drugi predmet. Zlata je bila vazda toliko zabrinuta zbog budućnosti svoga sinčića. Kako mu je ono ime?

— Željko! — odgovori ona suho.

— Da, da. Bio sam zaboravio, da mu je ime Željko.

— Vidi se, kolko si se zanimao za sudbinu njezinu i njezine porodice!

— Oprosti, no nemoj mi biti nepravedna. Moje je poštovanje prema Zlati neograničeno.

— To me podsjeća nekih naših ljudi, koji se oduševljavaju samo za naše mrtve, a dok su te žrtve bile gladne kruha, nijesu se sjećali, da su ti ljudi — spremni i sposobni, da budu velike žrtve! Tako si se i ti sjetio, da se zanosiš za Zlatu, kad se njoj više ne da pomoći ni zbog toga, što ona odbija svaki pokušaj, da joj netko bude dobrotvor na račun svoje popularnosti i vječnoga blaženstva.

— Ja naprosto ne razumijem, što ti je večeras. Kao da si se potukla s pola svijeta, pa sada svakako želiš izazvati i onu ostalu polovicu. Ako si kanila, da se na nekom iskališ, onda si još mogla ostati s Wetterom i njega ispreskakati, dok se ne zasitiš. On je sposobniji za takav posao nego ja.

— U bivšoj je Austriji većina mladih časnika imala svoga Židova, koji ih je opskrbljivao novcem, a vi sada, čini se, trebate isto kakva svog Židova, kojega bi ljudi psovali umjesto vas.

— Nijesam mislio, da ti mene psuješ, nego samo, da na mene izvaljuješ svoje uzburkano i razbješnjelo ženstvo.

— Za tu bi misao trebao barem desetoricu jakih Židova, da podmetnu svoja široka leđa, pa da podnesu!

— Slušaj, Maro — reče on vrlo ljubazno, no i posve ozbiljno i odlučno, zastane i zagleda se u nju: — pomirimo se! Ja ovako ne ću s tobom razgovarati! Idemo k meni kući, pa ćemo se pomiriti kao pravi prijatelji i ja ti jamčim, da ćeš biti mirna i zadovoljna sa svojim starim i dobrim prijateljem Jovicom.

— To sada iz tebe progovara samoživo, sebično muško! — odgovori ona i nasmije se. — Ne bi čovjek ni vjerovao, kolko ste vi muškarci umišljeni, te vjerujete, da za svaku žensku bolest imadete nepogrješiv i siguran lijek.

— Sudi, kako hoćeš, no ja govorim na temelju iskustva, koja su nam sabrala duga tisućljeća. Ne možeš mi se rugati, da sam opet izbacio kakovu misao, koja bi trebala desetera židovska leđa, da je podnesu.

— Oprosti mi, Jovica! Ja priznajem, da sam malko uzrujana, no nijesam toliko, da ne bih mogla zdravo i pravilno suditi. Nijesam ti ni nepravedna ni prestroga, nego sudim baš onako, kako zaslužuješ.

— Htio sam te pitati za maloga Željka — poče on bez ikakova prijelaza. — Ide li u školu?

— Dali su ga u zanat. Neredovito je išao u školu, pa je posve izgubio volju za učenje — pripovijedala je nasilu posve mirno — i stoga nijesu više mogli ni pomišljati, da nastavi školu. Još mu je Dragan našao mjesto kod jednog postolara i sada tamo uči zanat.

— To je najpametnije rješenje, kad nije bio za školu, samo je šteta, da je izabrao baš taj zanat, jer je prisiljen, da vazda sjedi.

— Bijesa je on birao! Nijesu birali ni roditelji ni on, već su bili sretni, da su našli što bilo, da posve ne gubi vremena uludo.

— Kako da nijesu ni oni birali?! — čudio se Stefanović.

— Sirotinja ne može birati ni grabe, u kojoj će crknuti! — odreže ona suho. — Da su mogli birati, ne bi ga gurnuli, da uči za šoštara!

— Nije ni jedan zanat loš, kad se dobro radi.

— I kad je novaca, da se goni na veliko.

— Nije to odlučno — usprotivi se Stefanović. — Treba se roditi s darom za posao, pa on mora napredovati. Nijedan zanat nije loš, a u svakom je slučaju bolji od bilo kakove državne službe.

— Većina vas tako lijepo pripovijeda, ali svi volite u državne službe nego u zanate, a pogotovu svoju djecu ne da u zanat nitko, tko baš ne mora.

— To je posve pogrješno! Dobar je zanat bolji od bilo kakove službe. Ja to znam, jer je i moj otac zanadžija. Ja žalim, što nijesam i ja ostao s njime. Da nije bilo ratova, sigurno bih bio i ostao, no oni me uputiše na ove staze, a donekle je i majka gonila, da joj sin postane đeneral. Naravno: oni manje činove uopće ne računaju! Ja sam odmah učio za đenerala! — govorio je on i slatko se smiješio. — Majkama nije ništa zamjeriti, jer ne misle. Ima li Željko volju za taj zanat?

— Da ti pošteno kažem: ne znam, jer ga nijesam nikada pitala, jer ga nikada ne nađem, kad dođem k njima. Dolazi veoma kasno iz posla, pa se nigda ne sastanemo. Zlata mi se nije ništa tužila, pa onda mislim, da je zadovoljan i da dobro radi.

— Zlata bi svakako voljela, da ga je mogla slati u školu?!

— Ona bi to bila i činila, da je samo Željko htio pohađati školu, no on je odlučno rekao, da ne će učiti. A što si se ti, molim te, sjetio, da pitaš za njega?

— Sjećam se, da je Zlata vazda najradije govorila o njemu. Kad smo se tek upoznali, razgovarali smo prilikom toga prvog našeg sastanka skoro isključivo o Željku. Uza sve je svoje ostale brige i nesreće vazda imala posebnu brigu za njega.

— A ti se, kao dobar i zabrinut prijatelj, na vrijeme sjeti, da upitaš za njega!

— Opravdana je tvoja poruga, no da sam i prije pitao, ne bih bio na stvari ništa promijenio, kad i sama pripovijedaš, da nije htio ići u školu. Uostalom, pitanje je, ne bi li moja pomoć i sada došla na vrijeme, ako bi on bio nezadovoljan u sadašnjemu svom poslu. Ako je zadovoljan, onda mu ne bih bio potreban ni prije, jer je već Dragan našao to

mjesto — kako si i sama rekla — a ni sada, jer je zadovoljan, pa mu ja ne trebam ni u čemu pomagati. Je li ga Dragan i smjestio u posao?

— Ne, ne. On mu je samo našao to mjesto, pa kako Zlata nije u onim strašnim časovima ni pomišljala na to, nije ga odmah poslala, pa ga je poslije majstor jedva primio. Bio se počeo izgovarati na sve moguće načine i ne bi ga bio ni primio, da ga nije žena nagovorila. Rekla mu je: »Kad si bio mulac i obećao, onda sad moraš biti mulac do kraja i primiti ga!« Ja sam bila prisutna, kad su vodili taj ljubazni razgovor, pa sam bila svjedok, kako se je on razneżio i odgovorio joj: »Ti zamazanka, nisu ti dosta dva šegrta, da ti peru suđe i podove, neg trebaš i trećega, pa neka ti bude!« — — Tako je onda Željko počeo raditi pred tri mjeseca.

— Zlata je sigurno nezadovoljna, što je u zanatu?!

— Da ti pravo kažem — ne znam, jer u onim trzavicama i nesreći nijesmo o tome mnogo ni govorile, a bakica je najviše gonila, da dijete počne što raditi, jer je vidjela, da je onako samo propadao u besposlici. Zlata nije poznavala ovog majstora, pa joj se nije dalo, da ide sama k njemu, te smo s toga išle obje. I tako sam ja onda čula spomenuti razgovor. Vidjela sam, da je Zlata bila sva satrvena i poražena, kad smo izišle iz stana toga odličnog i uglednog obrtnika, no nije rekla ni jedne jedine riječi, jer je bez sumnje već bila posve prožeta svojim nazorima i uvjerenjem, koje je i nju bacilo u njezino današnje zanimanje.

— Da li ona zaista nije mogla naći nikakova drugog zanimanja i namještenja?! — upita Stefanović i zastade, zagledavši se u Maru.

— Ja mislim, da nije. Kušala sam, da o tome razgovaramo, no ona je svaki put to izbjegla. Rekla mi je samo toliko, da je obišla bezbroj trgovačkih poduzeća, no da su je svagdje ne samo odbili nego i ponizili na najnečovječniji način. Ne znam, u čemu je sastojalo to ponižavanje, jer mi nije pripovijedala, samo znam, da se je svaki put, kad sam počela o tome, strahovito uzrujala i

da su joj se oči svaki put napunile suzama. A moraš znati, da ona nije previše plačljiva.

— Što misliš, Maro, kako bi bilo, da ja ipak pokušam naći joj dostojnije namještenje?! Ja bih neopisivo rado sve učinio, da joj olakšam život.

— Govori s njom. Pokušaj. I mene bi veselilo, da joj se može pomoći, ali ne vjerujem i ne nadam se. Ona je doživjela toliko poniženja i uvreda, da uopće ne vjeruje više u ljudsku dobrotu i poštenje. U svakome gleda krvoločnu zvijer, koja gramzi, da ulovi svoj masni krvavi zalogaj, a kad ga zgrabi, onda odmah nastoji, da ga spremi, i polazi u lov na drugi komad, a da je pritom nimalo ne zanima, da li ostala braća imadu i najnužnije za svagdašnji život — — — Pokušaj, pak ćeš čuti, što će ti reći.

Njezine su riječi zvučile muklo i neodlučno, a pogled joj je bludio neodređenim prostorom, kao da uzalud traži točku, na kojoj bi se ustavio.

— Pa, mi okrenuli u Tuškanac, ako Boga znaš! — reče ona nenadano i zastane. — Što nam to znači?!

— Možda znači, a možda i ne znači ništa — odgovori on, smiješeći se.

— Ja sam se zamislila i posve se zanijela mislima, a ti si me vodio kao na konopu.

Već su bili prošli mimo Streljane.

— Ako hoćeš, idemo u kino — predloži joj Stefanović. — Već davno nijesam bio ni s kojom ženom u kinu.

— I baš te sada spopala tolika želja, da meni iskažeš tu čast i sreću?! — podrugne se ona i nasmije se. — Hvala na ponudi.

— Ti ne znaš, što znači i kolika je naslada, pretopiti se u mraku, u vrlo tijesnom prostoru, uz povišenu vrućinu — u nekoliko stotina ljudskih bića, koja su toga časa, zapravo: za trajanja toga tamnog putovanja, jedno jedino biće.

— To bi značilo, da se svi rasplinete, da se onda vaši plinovi spoje u jednu masu?!

— Tako, tako! I onda brodiš i osjećaš, da si jedno — recimo s kakvom divnom ženom — —

— I s kakvim deranom i s kakvim smetlarom. Ja ti čestitam na tako divnim proizvodima tvoje bujne mašte.

— Možda bi i za ovo trebalo nekoliko židovskih leđa?! — upita on, pomažući joj, da mu se ruga.

— O ne, dragi moj! Oni nijesu bedasti! Mogu biti sve, ali glupi nijesu!

— Hvala na laskanju! — reče on i nakloni joj se. — Međutim mene to ne smeta, jer sam te iskusio i s mnogo bolje i slađe strane, a sada imaš pravo, da me malko i očepiš. Danas si kao nadražena osa. Samo gledaš, gdje bi me ubola, a ja se opet mučim, da nađem predmet razgovora, koji bi te udobrovoljio i koji bi ti pokazao, da mogu i znam osjećati baš kao i ti. Na primjer: o Zlati i svima njezinima možemo, kao da sam vam ja brat. Vjeruj mi.

— Čemu je potrebno, da me o tome uvjeravaš? — upita ona i zagleda mu se u oči. — Jesi li i ti počeo podmetati svoje račune pod tuđe bijede i nesreće kao i prijatelj Wetter?!

— Da li si kada dosad opazila, da sam postupao ili s tobom ili sa Zlatom kao račundžija i trgovac?! — upita on suho i malko oštro.

— Nijesam to opazila. To je istina — potvrdi mu ona brzo i jednostavno. — Bio si vazda pošten.

— Zašto bih onda sada bio nepošten i račundžija, kad smo skoro posve prekinuli, a ne ni po mojoj želji ni mojom krivnjom?!

— Ne razumijem te, a slijedim Zlatine nazore nepovjerenja, pa sam stoga tako počela gledati i na tebe.

— Ti možeš Zlatu razumijevati, možeš joj i odobravati, ali nemaš upravo nikakova prava, da usvajaš njezine nazore, jer nijesi nikako mogla doći do istih zaključaka, kad imaš posve protivna iskustva s ljudima. Osim toga, sve kad bi ti i mogla tako gledati na svijet, ne bi imala pravo, da mene ubrajaš u bezimenu hrpu svih ostalih, u kojima bi gledala utjelovljeno zvjerstvo, jer sa mnom lično imaš upravo obratno iskustvo. Ja mislim, da nije preveliko umišljavanje, kad ja vjerujem, da nijesi ni s kojim drugim prijateljem našla toliko ljudstva i ljubavi, koliko baš sa

mnom! — govorio je on posve nježno i raznježeno, kao da je u nju ozbiljno zaljubljen.

— Udaraš u najtanje žičice! — reče ona i prijateljski mu se osmjehne. — Ne smijem tvrditi, da ne govoriš istine, no to je davna prošlost, a sadašnjost je drugačija. Naši su se putevi razišli, ja međutim postadoh ozbiljna pisarnička sila, a ti ozbiljan ženidbeni pripravnik, pa se tako zabavismo svako svojim poslom i zaboravismo na ono, što nam je u prošlosti zajedničko — — — Međutim idemo natrag, jer ja ne idem u noć u Tuškanac.

— Silna li povjerenja, kad se ne usuđuješ sa mnom više ni u Tuškanac! — bocne je on kao tobože ozbiljno.

— Ne, ne, dragi moj! To je posve krivo mišljenje, jer ja bih se ustručavala ići s tobom u noći u Tuškanac — kad bi strah i nepovjerenje bio razlog! — samo onda, ako bih pomišljala, da ćeš me zaklati. Ništa me drugo ne bi moglo odvratiti, ako bih baš željela, da se tuda po noći prošetam.

— To me priznanje veseli!

— Nemoj krivo tumačiti. Ne radi se o povjerenju ili nepovjerenju, nego naprosto o tome, da se ja ne bojim ni tebe ni ikoga drugoga.

— To je lijepo! Meni se sviđaju odvažni i srčani ljudi, a ne mogu ti ni reći, koliko me oduševljavaju takove žene!

— Samo se ti rugaj! Meni je svejedno, što ti o tome misliš, no sada idimo žurno natrag u grad, jer imam mnogo posla, a tu sam se s tobom zavezla kao smetena kevica. Najprije sam gubila vrijeme s Maksom, a sada opet s tobom, pa najzad ne ću ništa ni raditi nego samo dangubiti s vama, koji inače ne dangubite, već obavljate svoje poslove, a sirote žene odvlačite od njihova poziva i zanimanja samo za svoju zabavu.

— Oprosti mi i nemoj mi krivo suditi, kad te podsjetim na istinu: ja mislim, da si večeras ti odvukla mene, a ne ja tebe od tvoga zanimanja.

— Večeras ne broji! — odgovori ona i zasmije se.

— Kad ti ne ćeš, onda ne brojiš, a kad tebi odgovara, onda žestoko zarezuješ!

— Ja sam željela, da ideš malko sa mnom, da se odmorim od Wetterove gnjavaže i ništa više.

— Meni je to dosta i zadovoljan sam.

— A što će ti reći gospođa Ljubica, ako joj tko rekne, da te je vidio sa mnom u Tuškancu?!

— Ništa mi ne će reći, jer zna, da smo nas dvoje davni prijatelji, a isto tako znade, da si ti poštena žena, koja ne hvata mladoženje.

— I to si joj rekao?!

— Rekao sam joj, kad me je pitala, koga sve ima Zlata. Nijesam joj mogao zatajiti baš tebe, koju sam svojedobno uveo u njezinu kuću.

— Al joj sigurno nijesi rekao, da smo prijatelji?!

— To nijesam, a nije bilo ni razloga, da ženi tovarim bedastoće u glavu, kad će ih ona nahvatati dosta i bez moje pomoći. Rekao sam joj, da si vanredna djevojka.

Slušala ga je mirno i pozorno, a onda se nenadano okrene i pođe natrag, govoreći:

— Idemo još malko dalje. Samo par časaka.

— Što ti je palo na um?! — iznenadi se on i pođe za njom.

— Rekao si joj, da sam »vanredna djevojka« — reče ona, umjesto odgovora na njegovo pitanje.

— Da. To sam joj rekao — potvrdi on posve mirno i sigurno.

— Hvala ti, Jovice. To mi tvoje mišljenje o meni veoma godi, ali ja nažalost osjećam, da ono nije točno. Naprotiv — ono je savršeno pogrješno i neodrživo. Ja prije nijesam o tome nikada razmišljala. Plovila sam životom kao list na vodi, kad ga struja ponese. Bilo mi je divno i opojno, jer sam mislila samo na tijelo. Nijesam uopće ništa razmišljala, kao da ni nema ništa drugo na nama nego samo tijelo — — —

— Ostavi te besposlice na miru — reče on samo da je odvrati od misli, koje bi je mogle ražalostiti.

— Ti si rekao, da sam vanredna djevojka, a da sam tvoja sestra, ti bi me mlatio kao vreću ili bi me se javno odrekao.

— Ne govori tako, kad nije istina!

— To su riječi, no ne samo da misliš i osjećaš drugačije, nego i tvoj glas zvuči tako, da se čuje, da je istina pro-

tivna tvojim riječima. Nemoj se, Jovica, braniti, kad je posve prirodno ovo, što ti govorim.

— Ti se varaš — opirao se je on, jer je smatrao svojom dužnošću, da ne potvrdi njezinih riječi i tvrdnja.

— Meni Zlata nije rekla nikada ni jedne jedine riječi, jer je mislila kao i ja i onda, kad je postupala drugačije. Nije mi govorila ni poslije, otkad su na nju navalile sve ove nesreće. Ne govori mi ni sada ništa. No meni je dosta i same njezine šutnje, kad vidim, što radi, pa da razumijem, što misli. Počela sam i ja nenadano osjećati, da ovo nije život, kako ga ja živim i provodim. Ja nijesam vanredna nego posve naopaka žena, koja uopće nije vrijedna, da se pojavi među potpunim ženama.

— Molim te, Maro, ne luduj! — reče on posve ozbiljno, povišenim glasom. — Ne razumijem, kakova ti je vrućica udarila u mozak, da si mogla doći do takovih zaključaka.

— Polako, polako, junače. Ja ti ne ću mnogo dokazivati, nego ću te samo podsjetiti, da i ti imaš sestara. Ako se ne varam, imaš dvije ili tri sestre. Zamisli, da je barem jedna ovako »izvanredna djevojka« kao ja. Reci mi, Jovica, da li bi ti bio s njome zadovoljan i oduševljen, da bi bilo kome pripovijedao o njoj, kao što si pripovijedao o meni?!

On je šutio i gledao preda se.

— Ne odgovoraš, a ja vjerujem, da mi ni ne ćeš odgovoriti na ovo pitanje — govorila je ona prilično glasno i uzrujano. — Ja te posve razumijem. Ti ni ne možeš nego šutjeti, jer je to naravno, a mi se žene moramo pomiriti s uvjerenjem, da smo muškarcima potrebne posve drugačije kao sestre i majke, a posve drugačije kao ljubavnice i tuđe žene. Međutim svi muškarci morate biti svijesni svoje odgovornosti ne samo svome narodu nego i čovječanstvu, pa ćete početi drugačije gledati na nas. Nemoj me krivo razumjeti pa pomisliti, da ja za današnje stanje svaljujem svu krivnju samo na vas muškarce. Ne nipošto. Ti ćeš mi priznati, da se ja redovno nijesam bojala istine, te ako je u meni što zdravo i veoma sposobno za život, to je baš taj osjećaj, da sam vazda sposobna ispovijedati istinu. Vazda — — — Oprosti mi! Rekla sam pretešku riječ, pa je ispravljam: ja sam sposobna, da govorim istinu mnogo češće nego to čine moje sestre. Ovo je istina.

— Sve je to lijepo i pošteno, no ja ne razumijem, čemu mi sada gubimo vrijeme s ovim razgovorom, koji ne vodi nikuda i nema nikakove ni svrhe, kao što nije imao ni povoda?! — govorio je Stefanović posve nesigurno, pa se je osjećalo, kako se sili, da bude miran i da nešto rekne, samo da ne šuti.

— Nemoj se srditi, što sam baš tebe uhvatila, da na tebi iskalim svoje nesreće! — odgovori ona i nasilu se nasmiješi. — Sada vidiš zbog čega sam ja upravo tebe večeras okupirala i izabrala svojom žrtvom, a nijesam se zadovoljila, da ostanem s Maksom, i ako me je on ustavljao, pa da se njemu izjadam. Nek ti ovo moje povjerenje bude zadovoljštinom za sve te neugodne i nelagodne osjećaje, koje izazivljem u tebi svojim pripovijedanjem.

— Nije mi neugodno zbog mene, nego mi je žao, što se ti uludo boriš sa sjenama i stvorenjima svoje mašte u vrućici. Zbog toga mi je.

— Vjeruj mi, da nijesam ni sama znala, što se u meni odigrava i što me to razapinje, no osjećala sam, da mi je sve pretijesno, da sam sapeta, da sam u nekakovoj neodređenoj opasnosti, te sam stoga i govorila koješta, na što prije nijesam ni pomišljala. Već dugo osjećam, da u meni kuha i da nijesam nimalo sa sobom zadovoljna, a napose, da me nikako ne zadovoljava moj način života. Ja taj život ne živim, nego ga samo trpim i podnosim, kao što bih morala podnositi, da sam gubava ili grbava ili ćorava. Uprav tako! I uprav tako ja ocjenjujem ono, što ti u meni nazva »vanrednim«!

— Ne pretjeruj, molim te! Nijesi valjda odlučila, da ćeš u samostan, pa da se sada kaješ i vježbaš u hinjenju.

— Progovorio si i opet savršeno muški, Jovica! Vi uopće ne možete ni pojmiti, da nesretna žena, kad jednom zaboravi svoj poziv i pođe nizbrdice, može opet doći k sebi, uspraviti se i pljunuti vam u lice! Vi to naprosto ne možete pojmiti i vjerujete, kad čujete, da govori novim jezikom — vjerujete, da hini, da se pretvara i da je to samo jedan novi oblik njezinog izazivanja i nadraživanja vaših požuda. Vi

ne možete ili ne ćete da pojmite, da je žena uvijek žena, a ono je bilo u njoj kroz neko vrijeme samo zamrlo njezino uzvišeno ženstvo i posve podleglo tijelu, koje nema ni duše ni duha.

— Ja vidim, da ćeš ti načiniti iz mene sveca ili ćeš me strpati u ludnicu svojim pripovijedanjem. Nema prava da tako govori ona, koja je još prepuna života i koju želi svaki, koji je vidi.

— Ne govori, Jovica, djetinjarija! Koju ženku ne želi svaki mužjak samo ako vidi, da je raspoložena?! Nijesam ja vama nepravedna, kako vidiš. Ja naglašavam, da je ženino raspoloženje izvor muških želja, no ipak to nije uvijek tako, jer kad bi bilo tako, onda bismo u pitanju ljubavi bili na visini — svih zdravih životinja, a mi to nažalost nijesmo! Mi smo daleko ispod njih.

— Čovjek ne bi vjerovao, da si ona ista, koju sam otprije poznavao!

— Oprosti mi! I sada se možemo vratiti u grad, jer sam se iskalila. Sada mi je već u grudima mnogo lakše. Ipak ti moram još jednom naglasiti, da bi muškarci morali u svakoj ženi, kad hoće, da je ocjenjuju i da joj se približe, zamisliti sestru, jer nečija sestra jest, a u daljnjem razvoju moraju u svakoj gledati sadašnju ili buduću majku. Tada će biti mnogo pravedniji, a i nama će biti lakše, jer ne ćemo nalaziti potpore u vašoj pokvarenosti ni onda, kad bismo htjele pod svaku cijenu koga zavesti. Idemo sad natrag — reče i okrene se prema gradu.

— I za ovo si ti mene večeras trebala! — reče on iza podulje šutnje.

— Mislila sam, da ćemo sada neko vrijeme šutke hodati, da se ja smirim, a ti da malko prokuhaš sve, što si čuo.

— Ti bi, ti, moja draga, morala to prokuhati i to: dobro još prožvakati, onda dugo preživati, pa tek tada početi prokuhavati. To je zasada savršen nered, kao što je bio na svijetu u prvi čas stvaranja.

— Priznajem ti, da nije sve razređeno, ali sam sigurna, da sam savršeno načistu sa svim ovim osjećajima.

— A kada ćeš u samostan?! — reče on podrugljivo, jer jednostavno nije znao, što bi joj inače rekao. Osjećao je

svoje veze s njom, pa je mnoge njezine riječi posve naravno protezao izravno na sebe, a sada je bio posve zaokupljen drugim nakanama i obvezama, pa se nije ni htio ni mogao istrčavati, uvjeravajući je o svojim osjećajima, koji bi bili i topli i iskreni, no kao i sve jednodnevne mušice. S toga joj je rekao, što bilo, samo da ne govori ono, što bi mu bilo najbliže i najnaravnije.

— Te snage još nemam, a nijesam još ni očajna, pa da bih srnula naglavce. Uostalom posve krivo ocjenjuješ moje raspoloženje. Ja se ne izvlačim iz jedne krajnosti, da zapadnem u drugu, jer su one međaši! Ja sam raspoložena, da se vratim što više običnome, prosječnom čovjeku, a ne, da se i opet udaljujem od njega. Međutim nažalost ja se ozbiljno bojim, da mi društvo ne će dati, da izađem na pravi put. Ti ni ne znaš, koliko je Dragan utrošio dobre, najpoštenije volje i znoja, da se održi svojim radom, ali mu društvo nije htjelo dopustiti, da se prihvati i najmanje slamke, koja bi ga bila spasila i održala na životu. S nama je isto tako. Zločinac jedno — zločinac i drugo!

— Ja mislim, Maro, da si ti ozbiljno bolesna — reče Stefanović posve mirno.

— Bez sumnje! Bolesna sam, ali moje riječi nijesu plod te bolesti. One su plod zdravih osjećaja, koji se uzbuniše proti mojoj bolesti. I znaš: ja nažalost vjerujem, da je ovo samo časovita uzbuna kao i sve uzbune. Mora brzo ili pobijediti ili će biti svladana. Ja ne mogu pobijediti, jer mi manjkaju sva sredstva i za borbu i za pobjedu. Odnosno — govorim posve krivo. Sredstva su tu, put je pokazala Zlata, no nemam dovoljno jake i ustrajne volje. Previše sam pokvarena i naučena na život bez razmišljanja i borbe, a da bih se sada mogla ustrajno upustiti u najžešće borbe, a to ujedno znači i u najveća pregaranja.

— Otkada je tebe napala ta groznica?

— Nije ovo, Jovica, groznica, nego otrežnjenje!

— Nijesam znao, da se bunca, kad se čovjek trijezni — odvrati on s najvećim mirom.

— Možeš ove moje riječi nazivati i buncanjem. Meni je to posve nevažno, jer me zadovoljava, skoro bih smjela reći, da sam sretna, što sam progovorila i našla pravi iz-

ražaj svojih sadašnjih osjećaja, a tebi sam zahvalna, što mi nadomještavaš svakoga drugog ispovjednika, i ako mrmljaš i prigovaraš. Ti ćeš to meni oprostiti i zaboraviti, a meni će veoma odlanuti, kad sam se ispripovijedala — — — Nijesam ni sama slutila, što to nosim u sebi — — —

— Dolazi li to tako svakoj ženi?

— Ne znam, no znam, da meni nije nikada prije bilo ni na kraj pameti, da bi me kada mogli obuzeti ovakovi osjećaji. Da, jednom sam bila u teškoj borbi i dvoumici. Pomislila sam, što bi mi rekao moj tatica, da je živ, pa da znade, kakvim se ja nazorima zanosim — — — To je bilo strašno! — — — Vjeruješ li ti, da nas naši pokojnici vide?!

— Ne vjerujem. Ja o tome ni ne mislim, a kad i pomislim, onda sam siguran, da se oni gore ne zanimaju za nas.

— Ja ne mislim tako, osim kad mi godi, da me tatica ne gleda. Inače vjerujem, da nas mogu vidjeti i da nam dolaze na san.

— Na san ti dolaze i zmajevi, a možeš sanjati, da razgovaraš s čovjekom na četiri noge. U snu su moguće sve nemogućnosti.

— Ne znam, no držim, da se ti veoma varaš. Ja sam nekoliko puta sanjala o mojoj majci — reče ona i naglo zamukne tako, da se je osjećalo, da nije dovršila započete misli.

— Što si sanjala o njoj?

— Više se ne sjećam — odgovori Mara i duboko odahne. Nije nikako mogla s njime govoriti o tome, jer mu nije htjela pripovijedati, što je sanjala o svojoj majci.

— Ja svakako držim, da ozbiljan čovjek ne može vjerovati u sne, jer su to posve nevažni doživljaji. Kad se prejedeš, pa te boli želudac, sanjaš, da ti netko skače na trbuh ili da se boksaš, pa da te protivnik udara šakama.

— I to je istina, no to nije nipošto cijela istina. Ja sam iskusila posve drugo i vjerujem, da se ne varam, no ne ću ti pripovijedati, jer bi to bilo jednako kao da gluhu vičem: »Dobro jutro!« — — — Oni nas mogu vidjeti, kad im je to potrebno, pa sam ja tako jednom pomislila, da me gleda moj čestiti, pravedni i strogi tatica — — — Tada me je bio

obuzeo osjećaj posve sličan onome, koji me je večeras nagnao, da ti onako govorim, kako sam ti govorila.

— Sada te je već prošlo?!

— Uminulo je — odgovori ona nekako bolno i satrveno kao poslije teških grčeva, koje izazove žučno kamenje. — Sada mi je lakše i osjećam, kao da mi je cijela duša umivena i okupana. To je čudnovato — — — Kao pa-davica — — —

Kod Gundulićeve ulice sretoše Kresovića, koji zaustavi Maru.

— Molim vas — reče joj — pozdravite gospođu Bojanićevu, da može razgovarati s Draganom, kadagod želi. Naravno: u tamničarevoj pisarni i sa mnom, kao što ste razgovarali i vi. Vi mi izvolite sutra telefonirati, kada gospođa izvoli, da idemo. Ja ću se posve ravnati prema onome, što mi ona poruči.

— Mislim, da ona može samo nedjeljom — odgovori Mara. — Drugim danima ne može od posla.

— Ja računam s tim i spreman sam ići s njome i nedjeljom. To je možda još i najzgodniji dan, jer su onda svi stražari zabavljeni velikim razgovorima u skupnoj razgovornici, pa ne će ni primijetiti, da je Dragan u razgovoru u pisarni.

— Zar je važno, da ne vide?! — iznenadi se Mara.

— Nije vrlo važno, ali je bolje, da ne vide. To je ipak neke vrsti povlastica, a povlaštenih ne vole nigdje, no u zatvoru manje nego igdje. Još je važnije, da njegovi uznički drugovi ne vide te povlastice, jer bi ga inače odmah proglasili doušnikom.

Stefanović je otišao naprijed na desetak koračaja i čekao Maru, koja je s Kresovićem stajala baš pred ulazom u kavanu. U taj čas iziđe Grudanić iz kavane i pozdravi Maru, upitavši je ispod glasa:

— Treba li još čekati?!

— Ja držim, da je ta stvar pokopana! — odgovori mu ona. — Zlata više ni ne misli na to.

— Lijepo je pozdravite! — reče on odlazeći.

— To je Draganov rođak — tumačila je ona Kresoviću.

— On se je brinuo za dobru štampu, kad je pukla ona nesreća.

— Poznato mi je — odgovori on, smješkajući se. — Trebat ćemo ga i za vrijeme glavne rasprave. Dakle: kako rekosmo: izvolite mi sutra telefonirati — reče, skidajući šešir na pozdrav.

— Što je taj htio od tebe? — upita Stefanović, gledajući je malko sumnjičavo.

— Ne gledaj me tako! — odgovori ona mirno. — To je Draganov branitelj, kojemu nije, do čega je vama ostalima.

— Gore po njega! — odgovori Stefanović savršeno mirno i ozbiljno. — Nemoj misliti, da je to neka odlika, a osim toga, ja sam uvjeren, da ti to inače ni ne smatraš posebnim darom Božijim, nego samo sada govoriš tako, jer si u neprirodnom raspoloženju. Ovaj čas nijesi žensko, nego raskmecana pokajnica. Trebala bi samo još rasplesti kosu, glavu posuti pepelom, a oko vrata svezati uže —

— I prepustiti se, da me braća ljudi za njega vuku, kako bi njima dopuštala njihova duša! — nastavi ona njegovo pripovijedanje.

— Tako nijesam mislio. Tako uređena moraš sjesti na raskrižje i činiti pokoru.

— I reci do kraja, što ti plamsa na jeziku! Ne srami se, ne boj se ni Boga ni ljudi, pa reci do kraja, kako bi me htio urediti! — govorila je ona malko povišenim glasom, no čulo se je, da mu se više ruga nego li se srdi.

— Ne znam, što misliš, da ti jošte namjenjujem na raskrižju?!

— Da poslužim psima umjesto ćoška! — odreza ona ispod glasa.

— Sjajno! — usklikne on i glasno se nasmije. — Izvrsna misao, no vjeruj mi, da je moja glava bila premalena, da u njoj nikne!

— I prihvaćaš je?!

— Oprosti, Maro! Ja sam sposoban i jak, da ti reknem koju iskrenu i bratsku zlobu i da te malko bocnem, ali nijesam sposoban ni sada niti ću ikada biti, da te vrijeđam. Ja se nadam, da ćeš mi i ti to priznati. Kakav sam, da sam, nijesam nikada bio prema tebi nepošten! To ne!

— To je istina! — potvrdi mu ona, smiješeći se. Časak je šutjela, a onda reče: — Nemoj mi zamjeriti, što sam svašta govorila, ali nemoj ni zaboraviti. Sjeti se vazda svojih sestara i svoje žive ili mrtve majke, pak ćeš vidjeti, da mi nijesmo samo komad mesa. Ja ću nažalost morati zaboraviti ove svoje osjećaje, no ti ne zaboravi mojih riječi.

— Kad se smiriš, vidjet ćeš i sama, da im pripisuješ veću vrijednost, nego li je zaslužuju. Ne prekrojismo mi svijeta.

— Ne upitah te, što si odredio glede svojega dopusta?!

— Zasada se odgađa. Nadam se, da ću ovdje biti koristan za vrijeme glavne rasprave — — — Nijesam li ti to već rekao?!

— Vjeruj mi, da ne znam — odgovori ona nekako umorno i nepažljivo. — Izmučena sam i iscrpljena, a da ni sama ne znam, zbog čega. Odnosno — ja se zavaravam, da ne znam — — —